dinleri tartışmak

dinlerin hakikat anlayışı üzerine oturumlar

reddü'l-hilâf ve faslü'l-ihtilâf

yayına hazırlayan:
Hindistan âlimlerinden
Şihabüddin ve Burhanüddin Mirzâ

Dinleri Tartışmak

dinlerin hakikat anlayışı üzerine oturumlar

reddü'l-hilâf ve faslü'l-ihtilâf

İZ YAYINCILIK: 465
İnceleme araştırma dizisi: 132
ISBN 975-355-602-0
İstanbul, 2005

Çatalçeşme Sokağı, Defne Han, No: 27/2 Cağaloğlu 34410 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.izyayincilik.com
e-posta: bilgi@izyayincilik.com

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Şenyıldız Matbaası. Gümüşsuyu Caddesi No:3 Topkapı-İstanbul

Dinleri Tartışmak

dinlerin hakikat anlayışı üzerine oturumlar

reddü'l-hilâf ve faslü'l-ihtilâf

Kayda Geçiren:

Hindistan âlimlerinden
Şihabüddin ve Burhanüddin Mirzâ

Mütercim:

Haremeyn-i Muhteremeyn Tercümanlığı'ndan Emekli
İsmail Ferid

Türkçesi:
Ulvi Murat Klavuz

İçindekiler

Sunuş

Dinler, özü itibariyle insanları kurtuluşa ulaştırma gayesi güden müesseselerdir ve dolayısıyla her din, insanlara, ebedî hayatta kurtuluşa ulaştıracak formüller önerir. Müntesiplerine, ancak kendi ortaya koyduğu iman ve amel ilkeleri doğrultusunda hareket etmeleri halinde kurtuluşa ereceklerini bildirmeleri açısından dinlerin pek çoğunun tekelci olduğunu söylemek mümkündür.

Üç ilâhî dinin her birinin diğerlerine bakışı, ellerindeki kutsal metinlere, bunların yorumlanma tarzlarına ve tarihî gelişmelerin seyrine bağlı olarak farklılık gösterir. Hristiyanlık söz konusu olduğunda, bu konudaki bakış açısının kendi içinde değişim sergilediğini de belirtmek gerekir. Dinlerin diğer dinlere ve bunların saliklerine yaklaşımları şu şekilde özetlenebilir:

Yahudîlik

Millî karakterli bir din olan Yahudîliğe göre Yahudî olmayanlar dinî inançları açısından Nuhîler (Nuh'un tevhit esasına dayalı yedi temel kanununu benimseyen ve uygulayan kimseler) ve putperestler olmak üzere iki kısımdır.[1] Putpe-

1 Seltzer, Robert M., "Jewish People", *The Encyclopedia of Religion*, VIII, ss. 30-41, s. 35, Macmillan Publishing Company, New York 1987.

restlikten kaçınmak, küfürden kaçınmak, zinadan, özellikle de akrabalar arası zinadan kaçınmak, adaleti sağlayacak adalet kurumlarını oluşturmak ve bütün ilişkilerde âdil ve dürüst olmak, kan dökmemek, hırsızlık yapmamak ve canlı hayvandan et koparıp yememek[2] şeklindeki yedi hususu kalben kabul ve tatbik eden Nuhîler, "dünyanın dürüst insanları" olarak kabul edilir ve her iki dünyada da kurtuluşa ulaşırlar.[3] Hristiyanlık ve İslâm bu yedi maddeyi zımnında barındırdıkları için insanların kurtuluşuna vesile olabilirler. Bununla birlikte, ırken Yahudî olanlar seçilmiş halktır[4] ve yabancı olmamak, Allah'a şükretmeyi gerektiren bir durumdur. Yahudî olmayanlar nihaî olarak kurtuluşa erişip Cennet nimetlerinden faydalanabilirlerse de Yahudîler'le aralarında derece farkı bulunmaktadır.

---

2 Besalel, Yusuf, "Noahid Yasaları", *Yahudîlik Ansiklopedisi*, II, 448, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2001.

3 Finkelstein, Louis, "The Jewish Religion: Its Beliefs and Practises", II, 1746, *The Jews, Their History, Culture and Religion* içinde, c. II, ss. 1739-1800, ed. Louis Finkelstein, Harper & Brothers Publishers, New York 1960; ayrıca bk. Dorff, Elliot N., "A Jewish Theology of Jewish Relations to Other Peoples", *Contemporary Jewish Theology* içinde, ss. 263-277, s. 268, ed. Elliot N. Dorff - Louis E. Newman, Oxford University Press, New York 1999.

Yahudî din âlimlerinin Kutsal Kitap yorumlarında da Nuhîler'in yalnızca yedi kurala uymakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. bk. *The Babylonian Talmud*, Sanhedrin, 56a, 60a, İngilizce'ye çev. Michael L. Rodkinson, The Talmud Society, Boston 1918.

4 Yahudî inanışına göre bu seçilmişlik, ırkın atası olan Hz. İbrahim'e dayanmaktadır: "Rab Avram'a 'Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git' dedi. 'Seni büyük bir millet yapacağım. Seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım. Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lânetleyeni lânetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak.' Avram, Rabb'in buyurduğu gibi yola çıktı." (Tekvîn 12:1-4).

Maamâfih birey olarak Hz. İbrahim'in seçilmesi ikinci plândadır; burada esas olan ırkî seçilmişliktir. Hz. İbrahim bir halkın atası olarak seçilmiştir ve dolayısıyla bu milletin her bir ferdi de Tanrı tarafından seçilmiştir. bk. Novak, David, "The Election of Israel", *Contemporary Jewish Theology* içinde, ss. 231-245, s. 232. Nitekim bu durum Kutsal Kitap'ta da açık biçimde ifade edilmektedir: "Siz Tanrınız Rab için kutsal bir halksınız. Tanrınız Rab, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halklar arasından sizi seçti. Rabb'in sizi sevmesinin ve seçmesinin nedeni öbür halklardan daha kalabalık olmanız değil. Siz sayıca öbür halklardan azdınız. Rab size sevgisini göstermek ve atalarınıza ant içerek verdiği sözü yerine getirmek için güçlü eliyle sizi Mısır'dan çıkardı ..." (Tesniye 7:6-8); krş. Levililer 20:24, 26; Çıkış 34:10; Tesniye 10:12-22.

Tevrat'ta Yahudîliğin sadece Yahudî milletine özgü olduğu belirtilmemekle birlikte, diğer kavimlerin Yahudîliğe davet edilmesi de açık biçimde emredilmiş değildir.[5] Buna binaen Yahudîler M. S. II. yüzyıla kadar dinlerini yayma faaliyetinde bulunmuşlarsa da[6], bu tarihten itibaren dönmelerin problem olmaya başlaması sebebiyle ihtidaya olumsuz bakılmaya başlanmıştır. Günümüzde de Yahudîlik halen içe kapalı karakterini muhafaza etmektedir.

Yahudîler, Yeni Ahit'i ilâhî vahiy olarak görmezler ve O'nda sadece Yahudî fikirlerinin özlerinin bulunduğu kanaatindedirler. İslâm da Nuh kanunlarını ihtiva etmekle birlikte, Yahudîlik gibi bütünüyle bir vahiy dini değildir. Maamâfih Yahudîlik Hristiyanlığı genel anlamda reddetse de Hristiyanlar'ı kendilerine Müslümanlar'dan daha yakın görür. Zira Hristiyanlar'la aralarında köken birliği vardır; onlar da Kutsal Kitab'ın ilâhîliğine inanırlar ve aralarındaki fark Kutsal Kitab'ın yorumuna dayanmaktadır.[7]

Hristiyanlık

Hristiyanlığın temel öğretisini Hz. İsa'nın kurtarıcılığı teşkil eder. İnsanlığın kurtuluşu için kendini feda eden İsa kurtuluşun merkezidir. İnsanlar kurtuluşa erebilmek için O'na inanmak ve bugün O'nun bedenini temsil eden kiliseye inti-

---

5 Adam, Baki, "Yahudîliğin Misyonerlik Anlayışı", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* içinde, ss. 299-307, s. 299, ed. Ömer Faruk Harman, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004. Bazı kavimlerin Yahudîliğe dahil olması ile ilgili kural ve sınırlamaları ihtiva eden Tevrat âyetleri, Yahudîliğin diğer kavimlere açık bir din olduğu şeklinde yorumlanabilir. bk. Tesniye 23:3-8.

6 Bazı Kitab-ı Mukaddes ifadeleri, erken dönemde Yahudîliğe dönüşlerin olduğunu göstermektedir: "Hem Yahudî hem de Yahudîliğe dönen Romalı konuklar, Giritliler ve Araplar var aranızda ..." (Resûllerin İşleri 2:11), "... Yahudîliğe dönen Antakyalı Nikolas'ı seçip elçilerin önüne çıkardılar" (Resûllerin İşleri 6:5), "Havradaki topluluk dağılınca, Yahudîler ve Yahudîliğe dönüp Tanrı'ya tapan yabancılardan bir çoğu onların ardından gitti" (Resûllerin İşleri 13:43).

7 Adam, Baki, *Yahudîlik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, 43-44, Pınar Yayınları, İstanbul 2002; Wilken, Robert L., "Christianity and Judaism", *The Encyclopedia of Religion*, III, ss. 431-438.

sap etmek zorundadır. Yani formüle edilmiş biçimiyle "Kilise dışında kurtuluş yoktur".

Hristiyanlığın diğer dinlere bakışı noktasında üç farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunların birincisi olan "dışlayıcı yaklaşım"a[8] göre insan, Tanrı'yı kendiliğinden bilemez; ancak Tanrı'nın vahiy ile bildirmesi sonucunda tanıyabilir. Vahiy sadece Yeni Ahit'ten ibaret olduğu için de Hristiyanlık dışında Tanrı'ya dair gerçek bir bilgi söz konusu değildir. Protestan ve Ortodoks kiliseleri günümüzde de bu anlayışı sürdürmektedir.[9]

"Kapsayıcı yaklaşım"a göre Hristiyanlık dışındaki dinlerde Tanrı'ya götüren işaretler, doğrular ve manevî zenginlikler vardır, fakat bunlar insanlığı tam kurtuluşa ulaştırma bakımından eksiktir. İsa Mesîh bunları tamamlar ve mükemmel hale getirir.[10]

"Çoğulcu yaklaşım"a göre ise bütün dinler insanı Tanrı'ya götüren eşit vasıtalardır. Hristiyanlık da Tanrı'ya ulaştıran diğer dinlerle aynı statüde değerlendirilmelidir; ancak Hristiyanlık diğerlerine göre biraz daha emin bir yoldur.[11]

Ahd-i Atîk Yahudîler ve Hristiyanlar tarafından müşterek olarak kabul edilen bir kaynak iken, bir tür vahiy ürünü olarak görülen sözlü yasa Talmud ise sadece Yahudîler'e mahsustur. bk. Levinas, Emanuel, "Revelation in the Jewish Tradition", *Contemporary Jewish Theology* içinde, ss. 164-178, s. 165.

8 Kitab-ı Mukaddes'te hem dışlayıcı hem de kapsayıcı yaklaşıma kaynaklık edecek tarzda âyetler söz konusudur. Dışlayıcı bir yaklaşım sergileyen ifadeler için bk. Resûllerin İşleri 4:12; Korintliler'e I. Mektup; Yuhanna 14:6, 17:3; Yuhanna'nın I. Mektubu 5:11-12; Romalılar'a Mektup 1:10, 2:15, 2:23, 3:9; Efesliler'e Mektup 2:12, 4:8; Markos 1:14-15, 16:15-16; Matta 7:13-14.

9 Dışlayıcı yaklaşım hakkında bilgi için bk. Köylü, Mustafa, "Dinsel Dışlayıcılık (Ekslusivizm)", *İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu* içinde, ss. 29-65, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

10 Kapsayıcı yaklaşıma kaynaklık eden Kitab-ı Mukaddes ifadeleri için bk. Pavlus'tan Timoteus'a I. Mektup 2:2-4, 4:10; Yuhanna'nın I. Mektubu 2:2; Resûllerin İşleri 3:19-21.

Kapsayıcı yaklaşım hakkında bilgi için bk. Yaran, Cafer Sadık, "Dinsel Kapsayıcılık (İnklusivizm)", *İslâm ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu* içinde, ss. 67-82.

11 Çoğulcu yaklaşım, buna yöneltilen eleştiriler ve verilen cevaplar için bk. Hick, John, *İnançların Gökkuşağı: Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, çev. Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

Tarih boyunca diğer dinlerin değerlendirilmesi noktasında "dışlayıcı yaklaşım"ın hâkim olduğu Hristiyanlık'ta, 1962-65 yılları arasında Katolik Kilisesi tarafından gerçekleştirilen II. Vatikan Konsili gerçek bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Modern anlamda dinler arası diyalog çalışmalarının başlangıcını oluşturan bu Konsil'de, başta Yahudîler ve Müslümanlar olmak üzere Hindular, Budistler ve diğer dinlerin mensuplarından saygıyla bahsedilmiş, onların inançları Hristiyanlık açısından övülmüştür. Ayrıca diğer dinlere ve mensuplarına saygıyla yaklaşılması, onlarla diyaloga girilmesi noktasında Hristiyanlar'a tavsiyede bulunulmuştur.[12]

İslâm

Kur'ân-ı Kerîm bir yandan İslâm'ın "Allah katındaki din" (Âl-i İmrân 3/19), "dosdoğru din" (Rûm 30/30), "hak din" (Tevbe 9/33; Fetih 48/28; Saff 61/9) olduğunu ifade ederken, diğer yandan İslâm'ı tarihin belli bir döneminde belirli bir millete gönderilmiş bir din olarak değil, tarih boyunca her topluma gönderilmiş olan ilâhî bir din olarak takdim etmektedir. Tarihin belli dönemlerinde gönderilen her peygamberin kendisinden önceki ilâhî kökenli dinleri tasdik edip, kendisinden sonra gelecek ve aynı zincirin bir halkasını teşkil edecek dinin müjdesini vermesi, nübüvvetle ilgili ilâhî bir kanun olarak ortaya konulmaktadır: "Hani Allah, peygamberlerden 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almış, 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde 'Kabul ettik' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah 'O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim' buyurmuştu" (Âl-i İmrân 3/81).

---

12 II. Vatikan Konsili hakkında bilgi için bk. Aydın, Mehmet, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan* Konsili, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1991; Aydın, Mahmut, *Monologdan Diyaloğa: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu*, ss. 89-120, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

Kur'ân'da, sadece Allah'a itaat etmek, lisan ve kalp ile sadece O'nu ikrar ve tasdik etmek, din, akide ve ibadetin sadece O'na mahsus kılınması anlamında kullanılan İslâm, bütün peygamberlerin getirdiği ve bazı yükümlülüklerin ve ibadet biçimlerinin farklılığına rağmen hepsinin üzerinde ittifak ettiği bütüncül bir mesajdır. Özellikle Mekke döneminde nazil olan âyetlerde Kur'ân, kendisi ile önceki kitapların aynı kaynaktan geldiğini, kendisi ile bu kitaplar arasındaki ilke ve nihaî hedef birliğini, önceki elçileri ve kitapları menşe bakımından doğruladığını sürekli vurgulamış ve kendisinin doğruluğuna da daha önce inmiş olan bu kitapları şahit tutmuştur.

Nihaî noktada bütün peygamberlerin getirdiği dinin adının İslâm olması, Allah katında İslâm'dan başka bir dinî yapılanma ve bağlanmanın kabul edilmemesi sonucunu doğurur: "Allah nezdinde yegâne din İslâm'dır" (Âl-i İmrân 3/19); "Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır" (Âl-i İmrân 3/85).

Bununla birlikte Kur'ân, İslâm dışındaki inanç sistemlerinin var olduğu ve varlıklarının devam edeceği vakıasını, Allah'ın iradesinin bir yansıması ve sünnetullahın bir gereği olarak da kabul etmektedir: "Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilâfa düşmeye devam edecekler" (Hûd 11/118); "Sen ne kadar üstüne düşsen de insanların çoğu iman edecek değillerdir" (Yûsuf 12/103); "(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?" (Yûnus 10/99).

İslâm'ın bir din olarak tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte tabiî olarak diğer din mensuplarıyla ilişkiye geçen Müslümanlar'ın onlara karşı tutumlarını yukarıda zikrettiğimiz âyetlerin yanı sıra, bir diyalog çağrısı olarak niteleyebileceğimiz "(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da ki-

mimiz kimimizi ilâhlaştırmasın ..." (Âl-i İmrân 3/64) âyeti şekillendirmiştir. Burada diyalogun, inancı kabule zorlamadan tebliğ anlamında kullanıldığını düşünmek uygun olur. Zira yine Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'e ve mü'minlere "insanları Allah'ın yoluna hikmet ve güzel öğütle davet etmeyi, onlarla en güzel biçimde mücadele etmeyi" (Nahl 16/125) tavsiye etmektedir.

Tarihî açıdan bakıldığında Müslümanlar'ın Yahudîler'le ilk ilişkisinin, Mekke döneminin sonlarına doğru bazı Yahudî bilginlerin Hz. Peygamber'e gelerek çeşitli tartışmalar yapması suretiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Medine'ye hicretin ardından ise, Arap Yarımadası'nda siyasî açıdan güçlenmek için Müslümanlar'ın desteğini kazanma beklentisi ve kendilerinin en doğru dinî çizgi üzerinde bulunanlar olarak itibar görecekleri, yeni şeriatın Tevrat'ın hükümleriyle tamamen örtüşeceği ve dolayısıyla yeni tebliğin dışında bırakılacakları gibi düşüncelerle başlangıçta Hz. Peygamber'e ve Müslümanlar'a olumlu yaklaşım sergileyen Yahudîler, bu beklentilerin karşılığını bulamadıkları için sonradan düşmanca bir tavır içine girmişlerdir.

Hristiyan veya Hanîf olduğu tartışmalı olmakla birlikte Mekke'de bulunan Varaka b. Nevfel gibi şahıslarla münferit ilişkiler dışında Hristiyanlar'la kurulan ilk diyalog, yeni din hakkında bilgi almak üzere Hz. Peygamber'e gelen Habeşli Hristiyan bir grubun O'nunla görüşüp bazı sorular sorması ve cevaplar alması, sonrasında da okunan Kur'ân-ı Kerîm'den etkilenerek Müslüman olması şeklinde gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde Müslümanlar'ın Habeşistan'a hicreti, karşılıklı yakınlaşmayı arttıran ve diyalog imkânı veren bir durum özelliği arz etmektedir. Hz. Peygamber tarafından bölgenin Hristiyan liderlerinden Mısır Mukavkısı'na, Gassân Emiri'ne ve Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderilen elçiler de yine tebliğ gayesi ve diyalog arayışının bir göstergesidir. Habeşli Hristiyanlar'ın ihtida hadisesi bir tarafa bırakılırsa, Arapça konuşan Necranlı Hristiyanlar'ın Medine'ye gelerek

Hz. Peygamber ile tartışmalarını ilk Müslüman-Hristiyan diyalogu olarak değerlendirmek de mümkündür.

Modern zamanlara kadar Kur'ân'ın diğer dinlere, özellikle de ehl-i kitaba yaklaşım noktasında çizdiği çerçeve etkisini sürdürmüştür. Tarih boyunca kurulan tüm İslâm devletlerinde ehl-i kitap genel olarak belirli sınırlamalar çerçevesinde de olsa kendi inançlarını ve dinî pratiklerini yaşama imkânı bulmuş, hattâ özellikle Abbâsîler'den itibaren saray hizmetleri ve bürokraside ehl-i kitaba mensup kimselerin görev aldığı görülmüştür.

İlâhî kaynaklı dinler arasındaki etkileşim ve fikrî alışverişin diğer bir önemli vechesi, reddiye geleneğidir. Reddiye türü eserlerin ilk örnekleri, İslâm'ın ortaya çıkışıyla teolojik, siyasî ve entelektüel problemlerle yüz yüze gelen Hristiyan çevreler tarafından ortaya konulmuştur. Zira İslâm, Hristiyanlığın inkarnasyon ve teslis gibi temel doktrinlerini kesin bir dille reddetmektedir. Ayrıca Hz. İsa Tanrı'nın tam ve eşsiz vahyi iken ve kendisinden sonra başka vahiy gelmeyecek olduğu halde yeniden tıpkı Hristiyan vahyi gibi tam ve eşsiz bir vahyin gönderilmesinin teolojik izahı yapılmalıdır. Müslümanlar'ın gün geçtikçe genişleyen fetihleri problemin siyasî boyutunu temsil etmektedir. Son olarak, Müslümanlar'ın kurduğu medeniyetin kısa sürede zirve noktasına ulaşması, Hristiyanlar açısından üstesinden gelinmesi gereken bir entelektüel güçlüktür.

İşte Hristiyanlar'ın bu şartlar muvacehesinde ortaya koydukları reddiye türü (apolojetik) eserlerin, Kur'ân ve Hz. Muhammed'in imajını zedelemeyi esas aldıkları görülür. Yuhanna ed-Dımeşkî'nin (ö. 753) *De Haeresibus (Heresiler Üzerine)* ve *De Fide Orthodoxa (Ortodoks İnancı Üzerine)* isimli eserleri türünün ilk örneklerini teşkil etmektedir. Eserlerinde Hristiyanlık ile İslâm arasındaki bariz farklılık ve benzerliklerden hareket eden Dımeşkî'ye göre İslâm müstakil bir dinî gelenek değildir. Şans eseri Eski ve Yeni Ahit'le karşılaşan Hz. Muhammed, onları okuma fırsatı bulmuş ve daha sonra Ariusçu

bir rahip olan Bahira'nın yardımıyla heretik bir Hristiyan mezhebi olan İslâm'ı tesis etmiştir.[13]

Theodore Ebû Kurra da (ö. 825) Dımeşkî'de görüldüğü gibi Hz. Muhammed'i "Ariusçu bir rahip tarafından yetiştirilen sahte bir peygamber" olarak takdim etmekle birlikte Yenieflâtuncu felsefeyi kullanarak Hristiyanlığı İslâm karşısında aklî argümanlarla savunmaya çalışmıştır.[14]

İlerleyen zamanla birlikte Hristiyan apolojistlerin İslâm karşıtı söylemlerinin fikrî mücadele zemininden çıkıp karalama ve hakaret hüviyeti kazandığı görülmektedir. Örneğin Bizanslı Nicetas 860 yılı civarında yazdığı *Arap Muhammed'in Uydurduğu Kitabın Reddi* isimli eserinde doğrudan Kur'ân'ı hedef alarak O'nu "iğrenç ve şeytanî bir niyetin ürünü, yalan-yanlış ve zararlı" olarak lanse etmekte, Hz. Peygamber'i bir yalancı ve sahtekâr olarak nitelemekte[15] ve O'nun tanrısının aslında Şeytan olduğunu söylemektedir.[16]

Orta Çağ Hristiyanlığının İslâm algısının tipik örneği, bizzat Kur'ân'ın Lâtince'ye çevrilmesini sağlayan Muhterem Peter'ın (ö. 1156) *Summa Totius Heresis Saracenorum (Sarakenler'in [Müslümanlar'ın] Tüm Heresisinin Özeti)* ve *Liber Contra Sive Heresim Saracenorum (Müslüman Heresisinin veya Mezhebinin Yalanlanması)* isimli reddiye türü eserleridir. Peter bu

---

13 Harman, Ömer Faruk, "Hıristiyanlar'ın İslâm'a Bakışı", *Asrımızda Hıristiyan Müslüman Münasebetleri* içinde, ss. 95-110, s. 99, ed. İsmail Kurt, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993; ayrıca bk. Johns, Jeremy, "Christianity and Islam", *The Oxford Illustrated History of Christianity* içinde, ss. 163-195, s. 179, ed. John McManners, Oxford University Press, New York 1990.

14 Griffith, Sidney H., "Faith and Reason in Christian Kalâm: Theodore Abû Qurrah on Discerning The True Religion", *Christian Arabic Apologetics During The Abbasid Period (750-1258)* içinde, ss. 1-43, ed. Samir Khalil Samir - Jørgen S. Nielsen, E. J. Brill, Leiden 1994.

15 Goddard, Hugh, "Christian-Muslim Relations: A Look Backwards and A Look Forwards", *Islam and Christian-Muslim Relations*, c. XI, sy. 2, ss. 195-212, s. 203.

16 Daniel, Norman, *Islam and The West: The Making of an Image*, 15, Oneworld Publications, Oxford 1997; Drummond, Richard H., "Toward a Theological Understanding of Islam", *Muslims in Dialogue: The Evolution of a Dialog* içinde, ss. 114-129, s. 115, ed. Leonard Swidler, The Edwin Mellen Press, New York 1992.

eserlerinde son noktada İslâm'ın, Hristiyan kilisesine zarar vermek isteyen Şeytan tarafından Hz. Muhammed'e ilham edilen sapık bir din, Kur'ân'ın şeytanî bir metin[17] ve Hz. Peygamber'in de Mesîh düşmanı, yani Deccal olduğunu iddia etmiştir.[18]

Hristiyanlar'ın İslâm'a karşı kaleme aldığı reddiyelerdeki bu abartılı, önyargılı ve gerçek dışı tasvirler XX. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdürmüştür.

Müslümanlar'ın diğer din mensupları ve özelde Hristiyanlar'a karşı hoşgörülü ve dinlerin esasının bir oluşuna dayalı yaklaşımlarının yanı sıra, yine Kur'ân'ın onların teslis inancı ve İsa'nın tanrılığı anlayışını kınaması ve onlarla boyun eğinceye veya cizye ödeyinceye kadar savaşılmasını emretmesine dayalı bir tavır olarak Müslümanlar arasında da bir reddiye geleneği ortaya çıkmıştır.[19]

Zamanımıza kadar ulaşan reddiyeler içinde Hristiyanlık'la ilgili birkaç konuya birden temas eden ilk müstakil reddiye, Abdullah b. İsmail el-Hâşimî'nin (ö. 205/820) *Risâle ilâ 'Abdi'l-Mesîh İbn İshâk el-Kindî* adlı eseridir. Risale, yerleşik anlamıyla bir reddiye olmaktan ziyade, her ikisi de Me'mun'un sarayında görevli olan Hâşimî'nin Kindî'yi İslâm'a daveti mahiyetindedir.[20] Dolayısıyla eserde Hristiyan doktrini ayrıntılı biçimde ele alınmayıp, bilgiler ve eleştiriler davetin içine serpiştirilmiş durumda bulunur.[21]

---

17 Cohen, Jeremy, "Scholarship and Intolerance in the Medieval Academy: The Study and Evaluation of Judaism in European Christendom", *The American Historical Review*, c. XCI, sy. 3 (1986), ss. 592-613, s. 603.

18 Cutler, Allan, "Peter The Venerable and Islam", *Journal of the American Oriental Studies*, c. LXXXVI, sy. 2 (1966), ss. 184-198, s. 196; Leithart, Peter J., "Mirror of Christendom", http://www.marshillaudio.org/resources/pdf/Leithart.pdf, s. 2, 03.05.2005.

19 Reddiye geleneği hakkında bilgi için bk. Aydın, Mehmet, *Müslümanlar'ın Hristiyanlar'a Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, T. D. V. Yayınları, Ankara 1998.

20 Kritzeck, James, "Moslem-Christian Understanding in Mediaeval Times: A Review Article", *Comparative Studies in Society and History*, c. IV, sy. 3 (1962), ss. 388-401, s. 395.

21 Aydın, *age*, 37.

Gerçek anlamda reddiye olarak isimlendirilebilecek, Hristiyanlık'la ilgili pek çok hususu İslâm akidesi açısından değerlendiren ilk dönem eserlerinin en önemli örneği, Hristiyanlık'tan İslâm'a dönüş yapan Ali b. Rabben et-Taberî'nin (ö. 247/861'den sonra) *er-Red 'ale'n-nasârâ*'sıdır.[22]

Sonraki dönem reddiyeler, muhteva ve metod itibariyle birbirlerinden az çok farklılıklar gösterirler. Örneğin Mu'tezilî âlim Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz'in (ö. 255/869) *er-Red 'ale'n-nasârâ ve'l-yehûd*[23] adlı eseri, Hristiyanlar'ın İslâm'a karşı polemiklerinde ileri sürdükleri bazı soruları cevaplandırması özelliğiyle ön plâna çıkar. Câhiz, kendisinden önceki reddiye örneklerinden farklı olarak İncil metinlerinin otoritesini kabul etmez. Bunların orijinal olmadığını, havarîlerden Matta ve Yuhanna ile havarî olmayan Markos ve Luka'nın yalan söylemekten ve unutkanlıktan uzak bulunmadığını ifade ederek, İnciller'deki izah edilemeyecek tezat ve ihtilâfların iddiasını teyit ettiğini belirtir.[24]

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin (ö. 252/866 ?) *er-Red 'ale'n-nasârâ* isimli eseri Hristiyan inançları içinde sadece teslis doktrinini ele alır. Kindî, tartışmasını yalnızca aklî yoldan yapmak suretiyle kendisinden önceki reddiyelerden ayrılır.[25]

Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *Şifâü'l-ğalîl fî beyâni mâ vaka'a fi't-Tevrât ve'l-İncîl mine't-tahrîf ve't-tebdîl*'i[26] Yahudî ve Hristiyanlar'a karşı mümkün olan bütün delilleri kullanan bir tartışma eseri değil, daha ziyade Eski ve Yeni Ahit metinlerinin

---

22 Taylan, Necip, "Ali b. Rabben et-Taberî", *DİA*, II, 434-436, İstanbul 1989.

23 Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî (ö. 255/869), *el-Muhtâru fi'r-redd 'ale'n-nasârâ*, thk. Muhammed Abdullah Şerkavî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, (Câhiz'in eserinden seçmeler).

24 Şeşen, Ramazan, "Câhiz", *DİA*, VII, ss. 20-24, s. 22, İstanbul 1993; Aydın, *age*, 44.

25 Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri: Müslüman-Hıristiyan-Yahudî Kelâmı*, 244 vd., çev. Kasım Turhan, Kitabevi, İstanbul 2001.

26 Cüveynî, Ebü'l-Me'âlî İmâmü'l-Harameyn Rükneddin Abdülmelik (ö. 478/1085), *Şifâü'l-ğalîl fî beyâni mâ vaka'a fi't-Tevrât ve'l-İncîl mine't-tahrîf ve't-tebdîl*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezher, Kahire 1979.

bir incelemesidir. Cüveynî, bir nevi tebdil ve tahrif tarihi olan eserinde, Yahudî ve Hristiyanlar'ın birbirlerini karşılıklı olarak Kutsal Kitap metinlerini bozmuş olmakla itham etmelerini delil olarak kullanır.[27]

Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (ö. 684/1285) *el-Ecvibetü'l-fâhire 'ani'l-es' ileti'l-fâcire* isimli eserinde Hristiyanlar'ın kendi lehlerinde kullandıkları Kur'ânî delilleri ele alarak Kur'ân âyetlerinin onların anladığı tarzda bir manâ ifade etmediği tezini savunur.[28]

Ebû İsa el-Verrâk'ın (ö. 247/861) *er-Red 'ale't-teslîs*'i[29], İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *el-Cevâbü's-sahîh li-men beddele dîne'l-Mesîh*'i[30], İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*'sı[31], Abdullah b. Abdullah et-Tercümân'ın (ö. 823/1420) *Tuhfetü'l-erîb fi'r-reddi 'alâ ehli's-salîb*'i[32] ile İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) esasen diğer din ve mezhepler hakkında bilgi veren bir çalışma olmakla birlikte Hristiyanlığa ilişkin bölümleri reddiye üslûbunda kaleme alınan *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*[33] isimli eseri reddiye türü eserler içinde dikkati çeken çalışmalardır.

XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın başlarında kaleme alınan reddiyelerin, gelenekte kullanılan tüm veriler ve metodları cem ettiği ve bunlara ek olarak kısmen yeni açılımlar ge-

---

27 Aydın, *Müslümanlar'ın Hristiyanlar'a Karşı Yazdığı Reddiyeler*, 52-53.

28 Apaydın, H. Yunus, "Karâfî, Şehâbeddin", *DİA*, XXIV, ss. 394-401, s. 399, İstanbul 2001.

29 el-Verrâk, Ebû Îsâ Muhammed b. Hârûn (ö. 247/861), *Anti-Christian Polemic in Early Islam: Abû Îsâ al-Warrâq's "Against the Trinity"*, çev. David Thomas, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

30 İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328), *el-Cevâbü's-sahîh li-men beddele dîne'l-Mesîh*, I-VI, thk. Hamdân b. Muhammed Hamdân vdğr., Dârü'l-Âsıme, Riyad 1994.

31 İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 751/1350), *Hidâyetü'l-hayârâ fî ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, el-Mektebetü'l-Kayyime, Nasr 1986.

32 Abdullah b. Abdullah et-Tercüman (ö. 823/1420), *Hristiyanlığa Reddiye*, çev. Mehmed Zihni Efendi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1990.

33 İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, I-V, thk. Muhammed İbrahim Nâsır - Abdurrahman Umeyre, Mektebetü Ukâz, Cidde 1982.

tirmek suretiyle türünün en olgunlaşmış örneklerini sergilediği söylenebilir. Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1306/1889) *İzhârü'l-hakk*'ı[34], tahrif konusunu İslâmî vahiy anlayışı çerçevesinde ortaya koymaktadır. Rahmetullah Efendi'ye göre bir kitabın vahiy mahsulü olabilmesi için, o kitabın kendisine nispet edildiği peygamberle kesintisiz bağlantısının sağlanması gerekir. Yahudîler'in Ahd-i Atîk'i ve Hristiyanlar'ın Ahd-i Cedîd'i için peygamberleriyle böyle bir zincirleme bağlantının söz konusu olmadığını çeşitli delillerle ispat eden müellif, bu kitapların vahiy mahsulü olma özelliğinin sabit olmadığını ortaya koyar.[35]

Yine son dönem müelliflerinden Abdurrahman Bâçecîzâde ise (ö. 1912) *el-Fârık beyne'l-mahlûk ve'l-hâlik* isimli eserinde[36] mevcut İnciller'in Hz. İsa'ya Allah tarafından vahyedilen İnciller olmadığının ispatını merkeze yerleştirmiş, bu hususta pratiğe dayalı kısmen yeni bir metod takip etmiştir. Matta İncili'ni esas alan Bâçecîzâde, bu İncil'le diğer üç İncil'in her bir babını mukayese etmiş ve aynı konudaki farklılık ve tezatları gözler önüne sermiştir. Ayrıca 1848'de Londra'da basılan Kitab-ı Mukaddes ile 1884'te Beyrut'ta neşredilen Arapça tercümeyi karşılaştırarak farklı dönemlerde yapılan tercüme ve neşirlerde bile farklılıklar bulunduğunu göstermiştir.[37]

Diyalog - reddiye ikilemi açısından değerlendirildiğinde, *Reddü'l-hilâf ve Faslü'l-ihtilâf*, -toplantının katılımcıları arasında bir ateistin bulunması ve dinlerin kendi içindeki mezhebî farklılıkların da dikkate alındığı göz önünde bulundurulursa- oldukça erken dönem bir dinler arası veya kültürler/düşünce sistemleri arası diyalog toplantısı karakteri sergilemektedir. Toplantının mimarı olarak gösterilen şahsın, bu çalış-

---

34 el-Hindî, Rahmetullah b. Rahmetullah (ö. 1306/1889), *İzhârü'l-hak Tercümesi*, çev. Ömer Fehmi Efendi, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1972.

35 Aydın, Mehmet, "İzhârü'l-Hak", *DİA*, XXIII, ss. 507-509, İstanbul 2001.

36 Bâçecîzâde, Abdurrahman b. Selim (ö. 1912), *el-Fârık beyne'l-mahlûk ve'l-hâlik*, Metâbiu'l-Beyâni't-Ticâriyye, y. y., 1987.

37 Aydın, Mehmet, "el-Fârık beyne'l-Mahlûk ve'l-Hâlik", *DİA*, XII, ss. 166-167, İstanbul 1995.

madan beklentisini "tek asıldan doğmuş ama birbirinden ayrı ve birbirine düşman olan insanlığı, tek düşünce, tek söz noktasına davet etmek" olarak açıklaması, "muhatabının (diğer bir ifadeyle kendisi dışındaki dinlerin mensuplarının) fikir ve kanaatlerini yeterince incelemeksizin ve bu konularda tam anlamıyla bilgi sahibi olmadan 'öteki' hakkında hükümler veren insanların birbirlerini anlaması ve hatalarını düzeltmesi ile bir fikir birliği yani insanlığın birliğinin ortaya çıkarak, insanlığın ihata ettiği milletler ve bunları oluşturan halklar ve topluluklar arasındaki ayrılığın temellerinin ortadan kaldırılabileceği noktasında özgüven kazanılacağını" ifade etmesi, toplantının diyalog karakterini ortaya koyan bir husustur.

Bu anlamda kitabın konusunu teşkil eden toplantının, "hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörü ile bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesi"[38] olarak tarif edilen dinler arası diyalog şablonuna tam anlamda uyduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, tam bir reddiye özelliği taşımayan eser, özellikle Hristiyan ilâhiyatının ana konularına ilişkin ortaya konulan muhalif fikirlerin, hemen hemen reddiye türü bir eserdeki argümanlar kadar kuşatıcı, tutarlı ve ikna edici olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda İslâmî reddiye geleneğinin temel meselelerini oluşturan teslis doktrini, tahrif problemi, kefaret problemi ve çarmıh hadisesi ile Hz. Muhammed'in İncil'de haber verilmesi (tebşirat) konularından özellikle ilk ikisinin toplantıda tartışma konusu olduğunu görmek mümkündür.

Mütercimin de giriş kısmında belirttiği gibi, metinde söz konusu edilen toplantının gerçek mi yoksa kurgu mu oldu-

38 Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 396, Ocak Yayınları, Ankara 1993.

ğunu tam anlamıyla tespit etmek mümkün değildir. Ancak olay gerçek de kurgu da olsa katılımcıların her birinin mensup oldukları grup ve düşünce sisteminin karakteristiklerini tam anlamıyla temsil ettiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleri ve Batılılar'la yüzleşme dolayısıyla yoğun fikrî mücadelelerin yaşandığı Hint alt-kıtasından gelen Müslüman temsilcilerin (yani eserin müelliflerinin), İslâmî disiplinler kadar diğer dinlerin tarihi, Hristiyan heresiografisi, hattâ coğrafya, astronomi, fizik gibi bilim dallarına olan vukufu dikkat çekicidir. Ayrıca uzak bir coğrafyada bulunmaları ve zamanlarının kısıtlı ulaşım ve iletişim imkânlarına rağmen, bilim ve düşünce sahasında ortaya çıkan yeni gelişmeleri yakından takip ettikleri de anlaşılmaktadır.

Hristiyan ve Yahudî temsilciler hakikati tekellerinde gören, tartışma ve sorgulamaya müsamaha göstermeyen, din sahasında aklı tamamen dışlayan, dini yaşanan bir vakıa olmaktan ziyade kilise elinde kurumlaşmış ve dokunulmazlık kazanmış bir üstünlük vasıtası olarak değerlendiren skolâstik zihniyeti örneklemektedir.

Toplantının üçüncü tarafı olan ateist bilim adamı ise, bilimin Tanrı'nın varlığı başta olmak üzere dinî inancı reddettiğini savunan ve dolayısıyla kendince bilim dışı olan her türlü inancın, değerin ve yaklaşımın bir kenara bırakılmasını talep eden pozitivist/materyalist karakterli bilimsel ateizm yaklaşımını sergilemektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, tartışmada taraf olan Müslümanlar'ın (başka bir deyişle müelliflerin) Batı ve din karşıtı düşünce ile kendi argümanlarıyla mücadele etme isteği onları bir yanlışa sürüklemiştir. Esasen bilimin sağladığı verilerin yanılmaz ve değişmez gerçeklikler olmadığını kendileri de örnekleriyle ortaya koymalarına rağmen, dinî hakikatleri bilimsel verilerle savunma gayreti içine girerek dinin doğruluğu ve geçerliliğinin kendi dinamikleri içinde ispatlanması gerektiği, zamanla değişebilecek bilimsel verilerin, dinin sabite-

lerini destekleme noktasında kullanılmasının uygun olmayacağı hususunu gözden kaçırmış görünmektedirler.

Dinler arası diyalogun oldukça erken döneme ait bir örneği olduğu gibi belirli bir dönemin düşünce sistemlerinin (en azından hakikat iddiaları yönünden) panoramasını sunan bu eserin sadeleştirmesinde, dilin mümkün olduğunca günümüz Türkçesi'ne yaklaştırılmasına gayret gösterilmiş, terim ve kavramların günümüzde yerleşik olan karşılıkları bulunarak kullanılmaya çalışılmıştır. Eserin Sönmez Neşriyat tarafından 1970 yılında *Dört Dinden Adam ve Bir Dinsizin Konuşmaları* adıyla yayınlanan baskısında dilin ağır olması, özellikle yabancı isimlerin okunmasında görülen hatalar ve orijinal metnin önemli bir kısmının Türkçe baskıda yer almaması, kanaatimizce eserin tekrar yayına hazırlanmasını gerekli kılmıştır.

Metin içinde ve dipnotlarda "mütercim" olarak belirtilen şahıs, metnin Arapça'dan Osmanlıca'ya tercümesini gerçekleştiren İsmail Ferid'dir. Gerekli görülen yerlerde tarafımızdan yapılan ekleme ve açıklamalara [sad.] kısaltmasıyla işaret edilmiştir.

Bir yandan dinler arası diyalog çağrıları ve çalışmaları giderek artarken diğer yandan misyonerlik faaliyetleri vasıtasıyla dinler arası mücadelenin hız kazandığı bir ortamda, dinlerin gerçeklik iddialarını sergileyen ve seviyeli bir fikrî alışverişin -bu anlamda gerçek bir diyaloğun- geçmiş perspektifinden bir örneği olan bu eserin fikir dünyamıza naçiz bir katkısı olabilmesi tek temennîmizdir.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Ulvi Murat KILAVUZ
Bursa 2005

REDDÜ'L-HİLÂF ve FASLÜ'L-İHTİLÂF

İçerik:

Müslüman, Hristiyan, Musevî ve dinsiz şahıslardan müteşekkil özel bir toplantıda her birinin mensup olduğu görüşün inanç esaslarına dair cereyan ettiği anlaşılan görüşme ve tartışmaları ihtiva etmektedir.

Kayda Geçiren:

Hindistan âlimlerinden
Şihabüddin ve Burhanüddin Mirzâ

Mütercim:

Haremeyn-i Muhteremeyn Tercümanlığı'ndan Emekli
İsmail Ferid

İstanbul
Matbaa-i Bahriyye
1333

Giriş*

İstanbul'da evlerde bodrum katı inşa edilmesinin çok yaygın ve alışılmış bir durum olmadığı dönemlerde, bazı evlerin tavan araları gereksiz eşyayı saklamaya yönelik dolap gibi kullanılmaktaydı. Dostlardan bir zât, babadan kalma evinin tavan arasındaki eşya lâta direklerinin dayanma gücünü aşmakta olduğundan, artık kesinlikle gerek kalmayanları ayırmak için tavan arasında bulunanları incelediği sırada eline geçtiğini söyleyerek gayet eski bir kâğıt tomarı verdi. Tomarın en üst tarafına gelen kâğıtta, her ne kadar kimi yerine besbelli ki yağmur suları dokunup yazısı bozulmuş ve kimi yeri de toz ve topraktan görünmez hale gelmiş ise de, Hindistan hattatlarının kullandığı nesih hattı ile yazılmış parçalar göze çarpmaktaydı. Sözünü ettiğimiz zâtın babası, hayriye tüccarından olup[1] Osmanlı topraklarında Hindistan ku-

---

* Metnin başına "Giriş" kısmı mütercim tarafından eklenmiştir.

1 Avrupa tüccarı statüsünde dış ticaret yapan Müslüman Osmanlı tüccarı için kullanılan bir isimdir. XIX. yüzyıldan önce Avrupalı devletlerin tüccarının Osmanlı topraklarında Osmanlı tâcirlerinden daha elverişli şartlarda ticaret yapması, gayri müslim tüccarın Avrupalı devletlerin himayesine girerek dış ticarette aktif rol oynamasına sebep olmuş ve III. Selim devrinde gayri müslim Osmanlı tebaasından isteyenlere Avrupa tüccarı adıyla berat verilerek Avrupalı tüccar statüsünde ticaret imkânı tanınmıştır. Ancak bu uygulamanın, Avrupa ile ticaret yapan Müslüman tâcirlerin, Avrupalı devletlerin tâcirleri veya Avrupa tüccarının adı ve himayesi altında ve yaptıkları alışverişlerde onlara bir komisyon vermek suretiyle ticaret yapma mecburiyetinde kalmaları sonucunu doğurması üzerine, II. Mahmut'un saltanatının ilk yıllarında Müslüman tüccara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma imkânı sağlanmış ve böylelikle hayriye tüccarı denilen sınıf ortaya çıkmıştır. [sad.]

maşlarının alınıp satıldığı sırada o taraflara giderek ticarî mallar getirmekte imiş. Kendisi tomarın şöyle bir tarafından içine bakmış ise de, okunamayacak türde bir yazı ile ve galiba Arapça olarak yazılmış gibi göründüğünden ve okuyabilse de bir şey anlayamayacağından tamamını açıp bakmadığını ve belki önemli bir şeydir diye bana getirdiğini söyledi. Boş bir vakitte tomarı açıp bir iki kâğıda göz gezdirdim. Yazıları gayet güçlükle okunuyor idiyse de göz alışınca kolaylaştı. İçeriğinin dinler ve inanç esasları ile ilgili olduğunu anlayınca sırayla bir düzene koydum. Son derece önemli kâğıtlar olduğunu gördüm. Söz konusu kâğıtların muhtevasını kısaca, fakat anlamını tam olarak verecek biçimde ifade etmek gerekse, "dinler ve inançlara dair kongre" demek uygun olur. Şu kadarı var ki, kâğıtların birinin arkasına *"Reddü'l-hilâf ve faslü'l-ihtilâf"* ibaresi yazılmıştı. Her ne kadar yazarın amacının, bu kâğıtlardan bir kitap oluşturup bu ibareyi ona isim olarak vermek olup olmadığı belli değilse de, öyle bir ismin böyle bir kitaba başlık olabileceğini, bunu tamamıyla okuyanlar kabul edeceklerdir. İşte bu sebeple o ibareyi en başa yazdım. İçeriğinin hayalî mi yoksa gerçek mi olduğu bilinmeyen bu eseri tercüme ve temize çekme işini üstlenmekteki amaç ise, İslâmî ilimlere ayrıntısıyla vâkıf ve bu konuda bilgi sahibi olan bir kimsenin, İslâm dışındaki dinlerin dinî eserlerini derinlemesine incelediği takdirde, faydalı İslâmî bilgilere uygun pek çok bilgiye ulaşacağı anlaşıldığından, buna uygun fiilî bir örneği gözler önüne sermekten ibarettir.

Ben derim ki, biz Müslümanlar, memleketimizde yaşamakta olan Rum, Ermenî, Yahudî dillerini -okuyup yazacak derecede- öğrenmeliyiz. Onların dinî ilimlerine ilişkin kitapları incelemeli ve tartışmaya değer olan yönlere dair kendileriyle müzakerede bulunmalıyız. İşte ancak bu şekilde onlarla anlaşabiliriz. Aynı şekilde Rusya Müslümanları Rusça, Fransa, İngiltere Müslümanları da İngilizce, Fransızca öğrenmeliler ve onların kitaplarını okuyup düşünce sistemleri ve dinlerine dair doğru bilgileri edindikten sonra onlarla anlaşmalılar. Hakikat ve doğru birden fazla olmayacağı için, milletler

arasında er geç bir birlik, bir yakınlaşma meydana gelmesi için çalışmalılar. Dünyadaki çekişme ve mücadele ancak bu şekilde ortadan kaldırılabilir ve dünya barışına yalnızca bu şekilde ulaşmak mümkün olur.

Ancak, kaş yapalım derken göz çıkarmamak için bu yolu takip edecek olan kimse, ilk önce İslâmî ilimlerde yetkinlik ve ustalık kazanmalı, yani daha somut bir ifadeyle *Şerh-i Mevâkıf*, *Şerh-i Makâsıd*, *Şerh-i Metâli'* gibi bir kitabı tamamen, *Te'vîlât-ı Ebû Mansûr Mâtürîdî*, *Tefsîr-i Kebîr* ve *Tefsîr-i İbn Hâzin* gibi eserleri kısmen, altı hadis kitabını ise mükemmel derecede okuyup anlamış olmalıdır.[2]

---

2 *Şerhu'l-Mevâkıf*, Eş'arî Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413), Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* isimli eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir.

Şerhu'l-Makâsıd, Eş'arî kelâmcı Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 793/1390) kendi eseri olan *el-Makâsıd* üzerine yazmış olduğu şerhtir.

İsmi *Şerh-i Metâli'* olarak belirtilen eserin, Seyyid Şerîf Cürcanî'ye ait iki haşiyeden birisi olması muhtemeldir. Bunlardan birisi, müfessir ve Şâfiî fakihi olması yanında Eş'arî kelâmcısı olması yönüyle de ön plâna çıkan Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Tavâli'u'l-envâr* isimli eserinin Şemseddin el-Isfahânî (ö. 749/1348) tarafından *Metâli'u'l*-enzâr adıyla yapılan şerhine Cürcanî'nin yazmış olduğu haşiyedir. Diğeri ise Sirâceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) eserine Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1364) tarafından yapılan şerhin, *Hâşiye 'alâ Levâmi'i'l-esrâr şerhi Metâli'i'l-envâr* veya *Hâşiye 'alâ Şerhi Metâli'i'l-envâr* ismiyle bilinen haşiyesidir. Ancak ikinci eserin mantığa dair olması ve metinde zikredilen diğer iki kitabın kelâma dair eserler olması, *Şerh-i Metâli'* şeklinde belirtilen eserin *Metâli'u'l-enzâr* haşiyesi olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mâtürîdî kelâm ekolünün kurucusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), dirayet tefsirlerinin ilk örneği kabul edilen hacimli tefsiridir.

Tefsîr-i Kebîr, Eş'arî kelâmcısı Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *Mefâtîhu'l-ğayb* isimli tefsiridir.

Tefsîr-i İbn Hâzin olarak ifade edilen eser de, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi Ali b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* isimli tefsiridir.

Altı hadis kitabı, *Kütüb-i Sitte* olarak bilinen, hadislerin büyük bir kısmını ve genellikle güvenilir olanlarını ihtiva eden kitaplardır. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmi'u's-sahîh*'leri, Ebû Dâvûd ve Nesâ'î'nin *es-Sünen*'leri ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'ı *Kütüb-i Sitte*'yi teşkil etmektedir. [sad.]

Birinci Sayfanın Tercümesi

1842 Nisan'ında bir gün evimin önündeki çayhanenin bahçesinde oturmakta idim. Postacı, "Şihabüddin Mirzâ siz misiniz?" diye sorarak elime bir mektup verdi. Mektup İngilizce yazılmıştı. Tercümesi şöyle:

Londra 12 Mart 1842

Fazîletmeâb Efendi Hazretleri,

Avrupalı, Amerikalı zenginlerin çoğu sahip olduklarının tamamını, bazıları da bir kısmını okullar, hastahaneler, imarethaneler, yetimhaneler, kütüphaneler ve benzeri hayır işlerine tahsis ediyorlar. Bunların amaçlarının, insanlığın mutluluk ve selâmetini sağlayacak vasıtaları ortaya koymak olduğundan şüphe edilemez. Halbuki kanaatimce bu gibi müesseseler insanlığa ikinci, üçüncü ... derecede hizmetlerdir. İlk önce yapılması gereken bir hizmet var ki, şimdiye kadar kimsenin aklına, hayaline gelmedi. Bu hususta birincilik şerefini elde etmek için çalışacak olan ancak bendenizim. Bu hususta -zaten çok fazla olmayan- mal varlığımı harcasam bile, amaçlanan hususun yüceliği ve önemine nispetle, yapacağım şeye fedakârlık denemez. Bu hizmet, tek asıldan doğmuş ama birbirinden ayrı ve birbirine düşman olan insanlığı, tek düşünce, tek söz noktasına davet etmektir. Bununla ne kastettiğimi açıklayayım: Meselâ siz Müslüman'sınız. Hristiyan ve Musevî olanlara asla sevecen bir gözle bakmazsınız. Onlar da tıpkı sizin gibi ne size ne de bir diğerine muhabbetli bir yaklaşım gösterir. (Medeniyetlerin buluşma noktası olan Avrupa

kıtasında bu üç dinin mensupları hüküm sürmekte olduğundan diğer din mensuplarını şimdilik konunun dışında tutuyorum). Bunun da ötesinde, siyaset ve politika söz konusu olduğunda veya bir menfaat peşinde bulunduklarında düşmanca ve bazen acımasızca hareketlerde de bulunabilirler. Bu durum nereden ortaya çıkıyor? Bu parçalanma ve ayrılığa ne sebep oluyor? Hepimiz aynı insan türüne mensup iken, şeklimiz şemailimiz aynı kaynaktan geldiğimizi kesin biçimde gösterirken, her birimiz kendimize ait evlerimizde oturup, kişisel maddî çıkarlar açısından kimse kimseye bir zarar vermiyorken bu düşmanlık nereden geliyor? Bir milletin hiçbir ferdi arasında bulunmayan bu düşmanlık ve nefret, iki ayrı milletin tüm fertleri arasına nasıl sokulabiliyor? Birer birer sınava tâbi tutulsalar akıl sahibi oldukları ortaya çıkacak insanlar, toplumlar oluşturduklarında çıldırıyorlar mı?

Kanaatimce bu karışıklık, her milletin, kendi dinine kayıtsız kalan milletlerin düşüncelerini ve kararlarını iyice anlamaksızın bir karar alıp bir fikir edinmiş ve bu düşünce ve kararı kendi fertlerinin zihnine yerleştirmiş, buna aykırı olan düşüncelere de -doğru olsa bile- eksik ve yanlış gözüyle bakmaya azmetmiş olmasından, ayrıca bu hareket tarzının, bazı nüfuz sahibi menfaatperestler tarafından da himaye edilip sürdürülmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki bu, tabiatı gereği akıllı olan insan denen varlığın üstesinden gelemeyeceği bir problem değildir. Yeter ki, bunların her biri, kendi düşünce tarzı, kararları ve fikirleri hakkında diğerlerini bilgilendirsin. Böyle olduğu zaman, birisinin diğerine "Birader! Bak, sizin yanıldığınız nokta işte burası" deyip, ayrılık sebebi olan meseleye dikkat çekeceği ve bunun düzeltilmesine sevk edeceği şüphe götürmez. Ayrıca bu inceleme ve hataların düzeltilmesinin sonucunda bir fikir birliği yani insanlığın birliği ortaya çıkarak insanlığın ihata ettiği milletler ve bunları oluşturan halklar ve topluluklar arasındaki ayrılığın temellerinin ortadan kaldırılabileceği noktasında özgüven kazanılmış olur.

İşte ben böyle düşündüm ve bu amaca yönelik ilk adımı atmak için şu üç milletin ilim adamlarından bazılarını bir araya getirmek suretiyle gayet ibtidaî bir şekilde ve bir deneme kabîlinden olmak üzere "dinler ve mezheplere ilişkin bir kongre" düzenlemeyi uygun gördüm; bizzat tanıdığım veya fazilet ve yetkinliğini araştırdığım bazı kimselerin böyle bir

hayır işine rağbet gösterecek olanlarını bu düşüncemden haberdar ettim. Müslümanlar arasında geniş bir bilgi birikimine sahip bulunduğunuz ve böyle üstün bir gayeye hizmet edecek bir toplantıyı ilim ve irfanıyla zenginleştirmek gibi güzel bir haslete sahip olduğunuzu son derece mutlulukla öğrendiğimden, bu yüce karakterinizle lütuf buyuracağınıza güvenerek mektuba iliştirilmiş kartı takdim etmekten gurur duyarım. Şansım yaver gidip de gelmenizi engelleyecek bir durum bulunmadığı takdirde, bu kartı Messagery Maritime Kumpanyası'nın Bombay Şubesi Direktörü Mösyö (...)'e[1] gösterirseniz, hareket zamanı ve istirahatleriniz için ayarlanan hususlar hakkında gerekli ayrıntıları öğrenebileceğinizi belirtir, derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

İmza
N. James

Not: Eğer herhangi bir şekilde bir mani söz konusu olur ise, adı geçen direktörü bir an önce bilgilendirmenizi rica ederim.

Doğrusu ya, bu, memleketimize musallat olan Protestan misyonerleriyle beyhude uğraşmaktansa bu işle uğraşıp olumlu sonuçlar elde etmek için bana bir azim verdi. Derhal Mösyö (...)'yi bulup kartı gösterdim. Kartı gördüğünde beni son derece memnuniyet verici biçimde kabul etmesinden, kendisinin bu işten haberdar olduğu anlaşılıyordu. Bir hayli sohbet ettikten sonra kalacağım yeri sordu ve ne zaman hareket edileceğini bildireceğini, ayrıca hazırlık esnasında gerek şahsım gerek kalacağım yer hususunda ihtiyaç duyacağım şeyleri temin edeceğini ekledi. Ben her ne kadar İngilizce ve Fransızca'yı epeyce biliyorsam da, öyle bir ilim meclisinde tam anlamıyla konuşup konuşamayacağımı denemediğimden, bu dillerle ifade edemeyeceğim şeyler olursa, benim kastettiğimi değiştirmemek şartıyla tercüme edecek birine ihtiyacım olacağını ve onu da benim seçip beraberimde götürmem gerekeceğini, ayrıca tabiatıyla onun da yolculuk masrafları olacağını dile getirdiğimde, gerek be-

1 Parantez içinde boş bırakılan kısımlar, orijinal metinde olduğu şekliyle gösterilmiştir. [sad.]

nim ve gerek onun ne masrafımız olursa tamamen kendisinin karşılayacağını söyledi. Bu derece yüce gönüllü ve cömert bir davete muhatap olduğum için ne kadar mutlu olsam azdır.

* * *

Geçen Cuma günü Mösyö (...)'nin talebi üzerine gidip kendisiyle görüştüm. 4 Haziran 1842 tarihinde, yani bundan on iki gün sonra yola çıkılacağını söyleyerek neye ihtiyaç varsa haber vermemi istedi. Binaenaleyh, artık gerçekleşeceği kesinleşmiş olan bu seyahatin ve seyahat esnasında cereyan edecek hadiselerin bir tarihini yazmak gerekli hale geldi; ta ki olayların akışını unutmayayım. Muhtemeldir ki, ileride bunları ayrıntısıyla bilmeye ihtiyaç duyarım. Buraya kadar durumun nasıl ortaya çıktığını ve mektubun tercümesini yukarıdaki şekilde yazdım.

* * *

Birlikte gitmeyi kararlaştırdığımız Burhanüddin Mirzâ'yı buldum. Durumun ne olduğunu O'na anlattım. Konuşmalarımızdan, gelir getirici bir mahsul veya mülk sahibi olmadığımız ve müderrisi olduğumuz medreselerin mütevellîlerinden aldığımız maaşla geçinmekte olduğumuz için evlerimize bırakacak fazla nakdimiz bulunmadığı, bu sebeple ileride ödenmek üzere, burada bulunmayacağımız sürede evlerimize lâzım olacak ekmek, et ve benzeri ihtiyaçlar için gönderilecek adamlarımızın talep edecekleri miktarı verip veremeyeceklerini sormamız ve veremezlerse başka bir çare düşünmemiz gerektiği sonucu çıktı. Bu durumu direktöre söylediğimizde, böyle şeyleri zaten kendisinin üstlendiğini ve ileride herhangi bir alacağı olmamak kaydıyla bile bunları karşılamaya izinli olduğunu söyledi. Biz de teşekkür ettik. Evlerimize, son derece hesaplı idare etmelerini tembihledik.

4 Haziran 1842, Salı gününe denk geliyorsa da uğursuz saymak caiz değil. Hava çok müsait, çok güzel; iyiye alâmet. Saat sekiz. İşte vapur hareket etti.

6 Haziran, çok fırtına var. Kaptan "Yaz günlerinin fırtınasının önemi olmaz ama bu mevsimde bu kadar şiddetli rüzgâr da az görülür" dedi. Duramayacağım.

(Mütercim): Birinci kâğıdın bir hayli yazı yazılacak kadar yeri olduğu halde yazılanlar tamamlandı. Yolculuk esnasında ne gibi hadiseler meydana geldiğine dair hiçbir bilgi yok.

İkinci Kâğıt

Aşağıda verilen ifadeleri içeren sayfa, bahsettiğim tomarın ikinci sayfası olsa gerek. Bunun içeriğinden, yukarıda sözü geçen kongrenin toplandığı ve görüşmelere başlandığı anlaşılıyorsa da, tarihi olmadığı gibi toplantı yeri de gösterilmemiş. Bu kongrenin Londra'da gerçekleştiği zannedilmekle beraber, hangi mekânda, kimin evinde toplandığının belirtilmesi gerekirken bunlar kesinlikle yazılmamış. Bu ise son derece önemli bir eksiklik.

İkinci kâğıtta şunlar yazılı:

Milletler ve toplumlar arasındaki siyasî ihtilâfların çözümü mümkün değildir. Zira siyasî hükümler her milletin maddî menfaatlerini korur ve savunur ki, her bir bireyin hayatını sürdürmesi ve geçimi bu sayede sağlanır. Her bir insan, tabiatı gereği dünya zevklerini ve şeref vesilesi olacak şeyleri elde etmeye meyilli ve bunları tek tek saymak da imkânsız olduğundan, dünyada ne kadar birey varsa, bunların her birinin arzuları sayısınca mevcut olan zevkler vs. her bir bireyin maddî menfaatini birbirinden ayırır ve bunların çeşitlenmesine yol açar. Menfaatler, bireylerin arzuları kadar çok sayıda olursa, bu istek sahiplerinin düşüncelerini bir noktaya toplamak nasıl mümkün olur? Demek ki bireylerden oluşan toplumları maddî bir gaye üzerinde bir araya getirmek mümkün değildir.

Ancak insanlar arasında mevcut olan fikrî ayrılığı ortadan kaldırmak mümkündür. Meselâ "iki kere iki dört eder". İşte

bu hüküm üzerinde insanlığın tüm fertleri ittifak eder. Çünkü bunu kabul etmenin, hiçbir maddî menfaate engel olması düşünülemez. İki kere ikinin dört ettiği hükmünü verecek kadar aklı olan herhangi birisi, iki kere ikinin altı ettiğine inanmak için fikren bir yol bulamayacağı için ve buna inanmaya mecbur ve vicdanen zorunlu olduğundan, -bazı örneklerde görüldüğü üzere- görünürde bir takım maddî menfaatlerin zorlamasıyla bu hesabın sonucunun altı olduğu görüşünü ifade etse de, bu şeklî ve yapmacık bir muhalefetten ibaret kalır ve iddia edilen sonucun doğru ve genelgeçer oluşunu etkilemez. (Eğer bu dünyada iki kere ikinin dört ettiğine aklı ermeyecek adamlar varsa, tabiatıyla bunlar bizim ilgi alanımız dışında kalırlar.)

Bana kalırsa, "din", "mezhep", "itikat" denilen ve insanlığı İslâm, Hristiyan, Musevî, Mecusî, dinsiz gibi aslî ve Mu'tezile, Râfızî, Katolik, Ortodoks, Protestan, putperest Budist gibi ikinci derecede sınıflara ayıran şeyler işte böyle "iki kere iki dört eder" gibi açık hükümler olmasa gerektir. Zira bunların her biri büyük ve küçük öncülünün doğruluğu kabul edilen birer önermeye (kaziyye) dayanmakta olsa[2], o zaman bir konuda birden fazla doğru hükmün bulunması ve dolayısıyla iki kere ikinin bir mezhebe göre dört, bir diğerine göre sekiz ve bir başkasına göre de on beş olmasının doğru bir hüküm olması gerekirdi.

Halbuki iki kere iki nasıl hiçbir zaman dörtten eksik veya fazla olamazsa, hiçbir zaman mevcut mezheplerden birinden fazlasının hak ve doğru olması da mümkün değildir.

---

2 Mantıkta, akıl yürütme biçimlerinden biri olan "kıyas", "önermelerden yapılan bir işlemdir ki bu işleme giren önermeler kabul edilince zorunlu olarak işlemden başka bir önerme ortaya çıkar" şeklinde tarif edilir. Bu işlemde önceden konulan önermelerin her birine "öncül" ve önermelerden zorunlu olarak çıkan önermeye de "sonuç" denir. Bu tür bir işlemde, birinci öncüle "büyük önerme", ikinci öncüle ise "küçük önerme" adı verilir.

Örneğin;

Her cisim değişkendir	: Büyük önerme
Her değişken sonradan olmadır	: Küçük önerme
Her cisim sonradan olmadır	: Sonuç [sad.]

Acaba salt doğru ve hakikatten ibaret olan bir din var mıdır? Varsa, doğru ve hakikat üzere olmayan din mensupları daima aldanıyorlar, değil mi? Yani hemcinsimiz olan insanlardan bir kısmı doğru olmayan bir mezhebe mensup olmakla daima manevî kayıplara maruz kalıyorlar, değil mi? Eğer iş yalnızca kuru bir aldanmadan ibaret ise, eğer maddî ve manevî bir zarara uğramıyorlarsa telâş ve endişeyi gerektirecek bir şey yok demektir.

Ancak bazı mezhepler veya daha doğru bir ifadeyle pek çok mezhep insanların vicdanlarını tehdit ediyorlar. İnsanlar için "ahiret" denen bir son varsayıyorlar. "Hani şu gördüğünüz 'ölüm' yok mu? Bu bir göç zamanıdır. Bir süre sonra yine hayata dönüp şimdi burada yapıp ettiğiniz işlerden kaçınılmaz biçimde hesaba çekileceksiniz" diyorlar. Bir kısmı da "Geliniz papazlara, hahamlara, filânlara para veriniz ki o zaman göreceğiniz azaptan kurtulasınız" cümlesini ilâve ediyorlar. Temmuz'un on beşinde sabahtan akşama kadar on saat süreyle kazma sallayıp sonunda iki franktan ibaret bir yevmiye kazanan işçi, hanımıyla çocuklarına götüreceği ekmekten papaz veya haham ya da başka bir yabancıya ayırmaya mecbur oluyor. Gelirin miktarı ile şu gereksiz masrafın kemiyetine dikkat buyuruyor musunuz?

Haydi diyelim ki vermeyelim. Ya papaz efendinin sözü doğru ise? Ya bu doğru değil de haham efendinin veya hoca efendinin dediği doğru ise?

İşte efendiler! Zâtıâlilerinizle bir araya gelmekteki esas gayemizi arz edebildim sanıyorum. İnsan denilen şu "akıl sahibi varlık", bütün menfaatlerini savunabilmek için kendisinin yükümlü tutulduğu işlerin mahiyetini bilmeli. Bu ise, Hristiyanlığa, Müslümanlığa, Yahudîliğe, dinsizliğe dair ne kadar malûmat varsa tamamını bir araya getirmekle olur.

Tek bir adam, her biri başka bir dille konuşan milletlerin farklı görüşlerine vâkıf olmak ve bunlar arasında kendi işine yarayanı seçmek için çalışacak olsa ömrü yeter mi? Ancak, öyle zannediyorum ki, her mezhebin ilim adamları ve akıl sa-

hipleri bir araya toplanıp hakikati araştırmaya teşebbüs ederler, her biri kendi mezhebinin mevzu ve gayesini, usul ve erkânını tanıtıp, bunlar arasında makul olanla reddedilecek olanını, geçerli olanla işe yaramaz olanını belirleyip birbirinden ayırt ederlerse, ayrıca bu hususta yalnızca kendi şahsî veya millî menfaatlerini gözetmeyip, bütün insanlığın gerçek menfaatini temin etmek için son derece tarafsız ve insaflı değerlendirmelerde bulunur ve her ne olursa olsun hakikati gizleme ve muhatabının bilgisizliğinden veya kalbinin temizliğinden yararlanma vicdansızlığından uzak dururlarsa işte o zaman hakikati bulmak kolay hale gelir. Yine bu şekilde, bu topluluğun kararları ve görüşmeleri, tartışmalarının konuları hakkında bilgi sahibi olan insanlar söz konusu olan mezheplerin hangisinin iki kere ikinin dört ettiğine kıyaslanabilecek derecede doğruluğu kabul edilebilir ve hangisinin de iki kere ikinin altı ettiğini iddiaya varacak kadar kapalı ve anlaşılmaz olduğuna kendiliklerinden karar verecekler ve içinde bulundukları ayrılık girdabından kurtulup maddî ve manevî menfaatleri hangi tarafta ise onu seçebileceklerdir. Çünkü hiç kimse aklen doğruluğu kabul edilmiş ve açık bir yol varken, kapalı, anlaşılmaz ve doğru olmayan bir yolu tercih etmez. Ortaya çıkmış bir hakikat varken, akıl ve sağduyuya aykırı bir yola gitmez.

Bu şekilde insanların düşünceleri arasında büyük bir yakınlaşma ve uyuşma meydana gelmesi zarurî bir durumdur. Diyebilirim ki, insanlar fikir ve vicdan yönünden hemen birlik olurlar; her ne kadar maddî menfaatler açısından birlik olamazlarsa da!

İşte bu netice insanlığa yönelik hizmetlerin en başta gelenidir. Bu başarılabilirse, insanlar arasındaki problemlerin yüzde doksan dokuzu çözülmüş ve bütün hükûmetler tarafından öncelikle arzulanan "evrensel barış" gayesinin en sağlam ve sarsılmaz temeli ortaya konulmuş olur. Çünkü şu anda milletler arasında ortaya çıkan mücadeleler mahalle kavgasına benzetilirse, o zaman ortaya çıkacak anlaşmazlıklar ai-

le içi anlaşmazlığa benzeyecek ve silâhsızlanma hayali kendiliğinden gerçekleşerek insanlar kendi kardeşlerini öldürmek fikrinden ve bu fikri hayata geçirme noktasında nice hazineler ve zenginlikleri telef etmekten kaçınacaklardır.

Bu toplantıda siyasî bir mesele görüşülmeyeceği için hükûmetin gözetimi altında bulunmayacağımızı ve "mevcut mezhepler hakkında kongre"yi oluşturan şahısların tamamı lütfedip bu salonu teşrif buyurdukları için sonsuz teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Her birimiz diğerini tanımadan önce şunu da söylemeliyim ki burada toplanmış bulunan zevat kendi resmî mezheplerinde en yetkin kimseler arasında bulunduklarından, her birinin, kendi mezhebinin hakikatleri ve incelikli noktalarına vâkıf olduğunu ve bunların bildiklerini başkalarının da yine ancak o kadar bildiğini, bilmediklerini ise başkalarının bilmesinin düşünülemeyeceğini garanti ederim. Bunu en başta söylemekten maksadım, bu mecliste sohbet ve müzakere edecek zevatın milletlerin en bilgilileri olduklarını bildirmek ve bu vesile ile söz konusu amaca ulaşmanın ne kadar kolaylaştırıldığına dair bir fikir vermektir.

Bendenize gelince: İyi niyetten başka bir övünç kaynağım olmadığından, bu mecliste âlimlerin dilinden dökülecek irfan damlaları ile gözümü ve gönlümü doyurmaktan ibaret bir pay elde etmeyi en büyük mükâfat bilir ve her birinizi diğerlerine tanıtmak üzere isimlerini ve bilinmesi mümkün olan diğer özelliklerini dile getirmeye başlarım:

Ali Han; İran ülkesinde Şîrâz halkından, 45 yaşında. İslâm Dini'nin Şîa mezhebinden. İngilizce, Fransızca, Rusça, Arapça, Farsça konuşur. İran Hükûmeti'nin (...) Birinci Ahund'u.[3] *Tuhfe-i İsnâ 'Aşeriyye* isimli kitaba eleştiri mahiyetinde *Nuhbe-i İsnâ 'Aşeriyye* isimli kitabı yazmıştır.[4]

---

3 "Ahund", İran ve Türkistan'da din âlimlerine verilen bir sıfattır. [sad.]

4 *Tuhfe-i İsnâ 'Aşeriyye*, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin oğlu, Sirâcü'l-Hind adıyla tanınan müfessir ve muhaddis Abdülazîz ed-Dihlevî'nin (ö. 1239/1824), On iki imama bağlı Şîa inancını tenkit etmek için yazdığı ve Hin-

Profesör Begeny; Prusya Krallığı'na bağlı (...) halkından. Resmen Protestan ise de dinsiz. İngilizce, Fransızca, Rusça ve Yunanca konuşur ve yazar. 38 yaşında. (...)den istifa etmiş. *Evrenin Başlangıcı* ve *Dört Unsurun Aslî Parçaları* isimli iki meşhur eserin müellifi. Şu anda (...).

Burhanüddin Mirzâ; Hindistan'da (...) halkından, 40 yaşında, Müslüman, Sünnî Mezhebi'ne mensup. İngilizce, Fransızca, Farsça, Urduca ve Arapça konuşur ve yazar. *İngiltere ve Çin* isimli siyasî ve *Dîn-i Mübîn* isimli dinî eser ile *Şerh-i Mevâkıf'tan Birinci Mevkıfın İngilizce'ye Tercümesi* isimli eserin sahibidir. Şu anda Hindistan'da müderris.

Şihabüddin Mirzâ; Hindistan'da (...) halkından, 41 yaşında, Sünnî Mezhebi'ne mensup Müslüman. İngilizce, Fransızca, Arapça, Farsça ve Urduca konuşur ve yazar. *Şihâb-ı Sâkıb, İngiltere Rusya, Coğrafya-yı Ticarî* ve *Mesâil-i Öklidîsiyye* isimli kitapların müellifi. Şu anda Hindistan'da müderris.

Ghevont Gregorian; Tiflis halkından, 49 yaşında, Protestan cemaati (...)si. İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça ve Ermenîce konuşur ve yazar. *Büyük Ermenistan Tarihi* müellifi. Şu anda (...).

Doktor Carlos; İtalyalı; Katolik Mezhebi'ne mensup. Önceleri manastırlarda rahiplik talebesi olarak bulunmuş, daha sonra bünyesinin zayıflığı sebebiyle bu mesleği terk edip, şu anda (...)'de kendi geliriyle yaşamakta. İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bilir. *Hristiyanlık ve Bilimler* isimli eser her ne kadar O'nun adıyla yayınlanmamışsa da kaleme alan kendisidir.

---

distan Sünnî Müslümanları'nın Şîa'ya karşı en sert tepkisi olarak bilinen Farsça eseridir. Bu eser Sünnîler ile Şiîler arasında şiddetli tartışmalara yol açmış ve Şiî müellifler, Şah Abdülazîz'e cevap olmak üzere muhtelif kitaplar kaleme almışlardır. Gulâm Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer, *Tuhfe*'yi Arapça'ya çevirmiş, Mahmud Şükrî el-Âlûsî de *el-Minhatü'l-ilâhiyye telhîsu tercemeti't-Tuhfeti'l-isnâ 'aşeriyye* adıyla ihtisar etmiştir. Bu eser, Muhibbüddin el-Hatîb tarafından bir mukaddime ve bazı dipnotlar ilâvesiyle 1953'te Kahire'de neşredilmiştir. Türkiye'de de Hakikat Kitabevi tarafından ofset baskı yoluyla bir neşri gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1997). [sad.]

Profesör Jean Fabre; Parisli, 32 yaşında, (...) hocası yardımcısı. Resmen Katolik. Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca okur, yazar. *Gökyüzü* isimli eserin müellifi. Çeşitli bilim dallarında uzman.

Vasilius Sophronios; Metropolit; Rusya'da Poltava şehrine bağlı (...) kasabası eski (...)si. 62 yaşında, Ortodoks. Rusça, İngilizce, Fransızca ve Rumca konuşur ve yazar. *Kilise Duaları* ve *Luther'e Dair* isimli dinî eserlerin müellifi. (...)'da yeğeninin yanında kalıyor ve inziva hayatı yaşıyor.

Profesör Alphons Robert; Cambridge Üniversitesi'nden mezun; Protestan Mezhebi'ne mensup. Çok sayıda dil biliyor ve yine pek çok ilim dalında, özellikle Doğu ilimlerinde bilgi sahibi. *Mîzân-ı Hakâyık, Tashîh-i Evkât, Milletler Hukuku* ve *Servet-i Şahsiyye* isimli eserlerin müellifi. (...) İdaresi'nde baş mühendis.

Kohen Avram Rabbi Gurrenadi; Türkiye'de İzmir halkından, Musevî. 54 yaşında. *Tevrat-ı Şerîf Şerhi, Âdem'in Yaratılışı, İsrailoğulları Tarihi* isimli eserlerin müellifi. İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Türkçe konuşur ve yazar. Birinci sınıf hukuk ve ceza avukatı.

İşte efendiler, affınıza sığınarak hakkınızda araştırdığım özelliklerinizin tamamını açıklayarak her birinizi diğerlerine tanıtma şerefini yerine getirdim.

Robert:

– Dünyada bir başkanı bulunmayan hiçbir meclis, hiçbir topluluk görülmemiştir. Böyle büyük bir gayeye hizmet için bir araya gelmeleri teklif edilen bu topluluk eğer toplanacak ve devam edecekse, başkanlığını, bu gayeyi düşünen ve gerçekleşmesi için fedakârlık gösteren Mister hazretlerinin kabul etmesini rica etmemiz hususuna onay vermenizi teklif ederim.

Kohen:

– Öncelikle, böyle bir toplantıda fazilet göstermek arzusunda olmayan varsa söylesin. Yok ise, başkanlık görevini te-

berrüken Mister James hazretlerine vermemize onay vermenizi rica ederim.

Herkes:

– Tebrik ederiz Başkan Bey Cenapları!

Başkan:

– Sizin gibi ilim erbabının şereflendirdiği bir toplantıda başkanlık değil, kâtiplik görevini yerine getirecek kadar bir meziyete sahip olmadığımı itiraf etmekle birlikte, tesadüf eseri bu evin sahibi olduğum ve ev sahibinin misafirlerini ağırlama ve ikramda kusur etmemesi genel adabın gereği olduğu için, ayrıca toplantılara başkanlık edenlerin, toplantıya katılanların rahatını temin edecek hususları yerine getirmekle mükellef olduklarını bildiğimden, üzerime düşen vazifeyi ve ilim-irfan yolunuzda ardınızdan gelme şiarını yerine getirmeye hazırım.

Şimdi madem ki bu toplantının gerçekleşmesi kesinleşti, haftada kaç gün ve hangi saatlerde burada bulunulacaktır, bunu kararlaştıralım.

Vasilius:

– Haftada Salı ve Cumartesi günleri saat 9'dan 12'ye kadar.

Carlos:

– Azdır, haftada beş gün olsun.

Şihab:

– Çok olur; araştırmak ve araştırma sonuçlarını aydınlığa kavuşturmak için değerlendirmek lâzım. Haftada beş gün olursa hem araştırma hem de değerlendirme insanı yorar. Yorgunluk bir şey değil, gayeyi gözden kaçırmamak gerekir.

Başkan:

– Pazartesi, Çarşamba, Cuma günleri saat 8'den 12'ye kadar.

Hepsi bir ağızdan:

– Uygundur.

Ghevont:

– Başkan Bey böyle bir toplantı gerekleştirmeye karar vermiş; bu karardan beni de haberdar etti. Ben de memnuniyetle bu toplantıda bulunmayı kabul ettim. Esasen bu toplantının anlamı "Ey milletlerin ilim ve akıl sahibi kimseleri! Geliniz, aramızdaki ihtilâfın sebeplerini arayalım, bulalım ve ortadan kaldırmak için çare düşünelim" demek olduğundan, son derece gerekli bir meseledir. Ancak bu toplantıda bulunmakla bu toplantının ilmî bir sonuca ulaşacağını ümit ettiğim düşüncesi asla akla gelmesin. Bilâkis, "eski hamam eski tas" misali, her şey olduğu gibi kalacaktır. Hiçbir yönden hiçbir ileri adım atılamayacaktır; hattâ atılmaya imkân bile bulunamayacaktır. Bunları son derece temiz bir kalple söylüyorum. Sebebini de söyleyeyim: Araştırma ve bir şey üzerine düşünmede en önemli şart, araştırılan ve üzerinde düşünülen hususları akıl ve mantığa uydurmaktır. Akla mantığa uydurulan araştırmalar daima kesin bir sonuca ulaşır. Ancak dinî konular böyle değildir. Çünkü dinî meselelerde, özellikle Hristiyanlığa ait meselelerde aklın bir a priori hükmü söz konusu değildir; yani Hristiyanlık akla tâbi değildir. Aksine akıl, Hristiyanlığın gereklerine tâbidir. Önce din ortaya koyar, sonra akıl dinin hükümlerine göre işleri idare eder. Benim bir çok kitaplarda gördüğüm üzere farklı dinlere mensup kimseler arasında kim bilir kaç kere konuşmalar, dinî münazaralar gerçekleşmiş, ama hiç birinden genel bir netice çıkmamış ve hemen hemen tamamı sonuçsuz kalmıştır. Bu sonuçsuz kalışın sebebi ne olabilir? İşte dinî araştırmalarda aklın vereceği hükümlere başvurmak gerektiğidir. Onlar gibi, bu toplantının neticesini de ben şimdiden size haber vereyim diye söylüyorum. Bununla birlikte, bunun başarıyla sonuçlanmasını gönülden temennî etmekten de geri duramam.

Kohen:

– Eski zamanlar başka, bu zaman başkadır. Daha önce imkânsız olan şeyler şimdi günlük olaylar haline gelmiştir. Önceleri insanların gökyüzünde uçmaları imkânsız görülürdü. Şimdi duyuyoruz ki bunun çaresi bulunmuş. Balon denilen

bir şey icat olunmuş, onunla havada zorluk çekmeden geziliyormuş. Daha önce böyle bir şey var mıydı? Bu toplantının başarısını can u gönülden temennî ederim.

Başkan:

– Hepinizin gönülden katıldığınıza kesinlikle inandığım bir hususu dile getirmeme müsaadenizi rica ederim. Görüşmeler esnasında gerek toplantının gerekse tartışılan meselenin saygınlığını muhafaza edelim. Her ne kadar gerek yok ise de açıklayayım: Toplantıda insanî adaba aykırı hal ve tavır sergilemekten ve konuşulan mesele aslında makul görülmese bile bu açıdan küçümseyici bir tutum takınmaktan kesinlikle kaçınalım; bir diğerimizle istihza etmek gibi yanlış bir yola kesinlikle meyletmeyelim.

Burhanüddin:

– Bu şarta uymayı hepimiz taahhüt ederiz.

Hepsi birden:

– Taahhüt ederiz.

Burhan:

– Her birimiz bir milletin bilgi ve düşüncelerine tercüman olduğumuzdan, hangimiz diğeri ile istihza ederse, mensup olduğu milletin ilim ve düşüncesiyle istihza etmiş olur; bu ise ne yüksek ahlâk sahiplerine ne de münazara adabına yakışır. Özellikle, insan hatadan arınmış olmadığı için, hatadan dolayı birisiyle istihza etmek, onunla da hatadan dolayı istihza edilmesini haklı kılar.

Başkan:

– İnsanlar nezdinde doğru olarak görülen hükümler arasında doğru olmayan bir hususa, bir duruma rastlandığında, bu hususun insanlar arasında doğru olarak kabul edilmiş olmasına (yani kamuoyunun kanaatine) hürmeten yanlış olan bu noktayı suskunlukla geçiştirmek, bu toplantıda hiçbir şey yapamamış olmak sonucunu doğurur. Bu sebeple, kamuoyu nasıl kabul etmişse varsın öyle kabul etmiş olsun; ancak o

meselenin doğrusunun ne olduğunu ortaya çıkarmayı, yani görüşmeler esnasında son derece tarafsız ve art niyetsiz biçimde hareket etmeyi hepimiz taahhüt etmeliyiz.

Hepsi birden:

– Taahhüt ederiz.

(Başkan Bey'in bir çıngırağı çalmasının ardından mükemmel tepsilere konulmuş şerbetler, kahveler, çikolatalar, şekerlemeler, ve alkollü içkiler getirdiler, herkes istediği çeşitten aldı).

Bazı Bilgiler

Altı kâtip orada cereyan eden konuşmaları kaydediyordu. Kayıtlı ifadelerin bir kopyasını almaya yetkili olduğumu söylediler. İşte bu ve bundan sonraki evrak, İngilizce yazılmış olan zabıt defterlerinin Arapça olarak çoğalttığım nüshalarıdır. Arkadaşım Burhanüddin ile karşılaştırdığımız için hatasızdır. Her ne kadar bu toplantının bütün görüşmeleri aynen kaydedilmekte ve tahrif ve değiştirme söz konusu olmayacağı kesin biçimde anlaşılmakta ise de, -Hindistan'da yaşadığımız tecrübemize binaen- şunu belirtmekten geri duramam:

Bu evrakın İngilizce nüshaları ileride yayınlanacak olup da içeriğinde bu evrakın içeriğine aykırı bir takım lâfız ve kelimeler görülürse, gerçekleşenden farklı olduğu düşünülmelidir. İşte bu mülâhazayı buraya kaydetmeyi bir ihtiyatlılık ve öncelikli vazife sayıyorum.

Bu görüşmede Müslüman üyeler tarafından İslâm Dini'nin itikadî esas ve hükümlerine ilişkin dile getirilen hususlar İslâmî eserlerin içeriğine uygun olduğu gibi, gayri müslim üyeler tarafından Hristiyanlığın gerek lehinde gerekse aleyhinde ortaya konulan görüşlerin de yine Hristiyanlar'ın dinî eserlerinde yer alan görüşlerden ibaret olduğunu ve Hristiyanlık aleyhindeki itirazların yine Hristiyan ilim adamları ve yazarlar tarafından ileri sürülmesi hayret verici ol-

makla birlikte, Hristiyanlar'ın kitaplarında bazen aynısıyla bazen de özet biçimde yer aldığını dikkatli kimselerin nazarı dikkatten uzak tutmamaları ve bu suretle Hristiyanlığa yönelik soru ve itirazların hemen hemen tamamının yine kendi dinlerine mensup kimseler tarafından dile getirilmiş olduğuna inanmayanların ve bunu yazan fakiri iftira atmakla itham edenlerin Kitab-ı Mukaddes şerhleriyle bunlara dair yazılmış diğer eserlere müracaat ettiklerinde buna kanaat getirecekleri bu noktada özellikle ifade edilmiştir.

Mütercimin İfadesi

Hindistan ulemasından Rahmetullah Efendi'nin *İzhârü'l-hak*[5] adıyla yazdığı kitapta Hristiyan ilim adamlarının İncil ve Tevrat âyetleri hakkında ortaya koydukları eleştirilerin bir kısmına dair açıklamalar burada yer almıştır.

5 Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1306/1889) Hristiyanlığa reddiye olarak yazdığı eseridir. İngilizler'in Hindistan'ı işgali döneminde misyonerlerle yapılan dinî tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Eser, bizzat Hristiyanlar tarafından kaleme alınan ve çeşitli farklılıklar gösteren Kitab-ı Mukaddes tercüme ve tefsirlerinin kaynak olarak kullanılması ve müellifin, Kitab-ı Mukaddes apokriflerinden, Katolikler'le Protestanlar arasında, ayrıca bizzat Protestanlar'ın kendi içlerinde mevcut ihtilâflardan haberdar olması, Kitab-ı Mukaddes'in orijinalliği ve otantikliği ile Hristiyanlık inançlarına şüpheyle bakan düşünürler hakkında bilgi sahibi olması ve bunların yanı sıra kendisinden önce reddiye yazanların ortaya koyduğu malzemeden de faydalanması yönüyle klâsik reddiyelerden farklılık arz eder. [sad.]

İkinci Oturum

Başkan:

– Bu toplantıda icra edeceğimiz görüşmelerin bir programını oluşturalım. Konuşmaya nereden başlayacağımızı ve nasıl devam edeceğini kararlaştıralım.

Kohen:

– Görüşme âdet olduğu üzere cereyan eder. Önce ne hakkında konuşulacak. Son derece açıktır ki ...

Başkan:

– Bir dinin, bir mezhebin doğruluğu, o mezhepte var olan emir ve yasakların kim tarafından konulduğunun doğru biçimde bilinmesine bağlıdır. Bu biliş de soru ve cevapla gerçekleşir. Soru ve cevap için bir muhalif gerekir. Dindarların muhalifi tabiatıyla dinsizler ve dinsizlerin muhalifi de dindarlar olduğundan, ilk önce iddiaları için delil göstermeye ihtiyaçları olmayan dinsizleri dinlesek!

Şihab:

– Başkan Bey demek istiyor ki, dindarlar "din vardır" dediklerinde kendilerine "dinin var olduğuna deliliniz nedir?" sorusu sorulur, ama dinsizler "din yoktur" diyecekleri ve yokluk için delil ortaya konulmayacağı için öncelikle dinsizlerin delilsiz sözlerini dinlemek gerekirmiş.

(Mütercim: İkinci kâğıt burada son buldu. Bundan sonra kâğıtların sayısını belirtmeksizin nakil ve tercümeye devam edeceğim).

Ghevont:

– Herkes bilir ki dinin muhalifleri boş bir muhalefet içinde bulunurlar. Bunlar "yaratıcı, ilâh yoktur; her şey kendi kendine olur biter" diyorlar. Sanki saatçi olmaksızın saat ve mimar olmaksızın ev var olabilirmiş gibi!...

Begeny:

– Şüphesiz her şey kendi kendine olup gidiyor. Saatçi saati altın ve gümüş madenlerinden birer parça olmaksızın hemen şöyle "saat ol!" deyivermekle yapmış değil ya! Önce altın, gümüş, pirinç ve demir lâzım ki saat meydana gelebilsin. Şu halde eğer ateş, toprak, su ve hava önceden var olup da sonradan birisi tarafından bir araya getirilmişse, o bir araya getireni göstermeli.

Ghevont:

– Dinsizlerden başka dünyada ne kadar millet varsa tamamı bu evrenin bir yaratıcı tarafından var edildiğini söyler. Bunun yaratıcısız ve kendi kendine var olması için bir ihtimal varsa, yaratıcının fiiliyle var olduğuna bin ihtimal var. Bir ihtimali bin ihtimale tercih etmek makul olabilir mi?

Ali Han:

– Araştırmada son derece önemli bir şart vardır. Bu şart her şeyden önce ortaya konulmaksızın araştırmaya girişilirse, araştırmanın tamamlanması mümkün olmaz. İşte bu durum tecrübe edilmiş olduğundan, bizim İslâm filozofları her şeyden önce bu esası ortaya koyarlar: Bu esas, bir şeyi bilmenin ne şekilde mümkün olduğuna dair bir kaide belirlemektir. "Bir şeyi bilmek" deyişim açıklama içindir; kastettiğim "bilmek" nasıl olur, "bilmek" nedir, bunun tarif edilmesidir. İşte en başta "bilmek" olgusunun aslı ve mahiyeti belirlensin.

Kohen:

– "Bilmek" malûm. Herkesin bildiği bir şeyi, yani bunu biz bir daha mı tarif edeceğiz? "Bilmek bilmektir". İşte bu kadar. Tarife gerek var mı? İnsan bilmeyi de dışarıdan bir bildiricinin tarifiyle bilecekse, bundan sonra bildirecek bir şey daha bulmalı ki bunun sonu gelmez.

Ali Han:

– Öyle değil; bilmekten bilmeye fark var. Bir bilmek var ki, bununla bilinen şeyi siz tarif ettiniz. Meselâ ahiretin var olduğunu biliyoruz, fakat ne sebeple biliyoruz? Varsayalım siz "ahiret var" dediniz de ondan dolayı mı biliyoruz? Eğer böyle biliyorsak, "siz ahiretin var olduğunu nasıl biliyorsunuz?" sorusu ortaya çıkar.

Kohen:

– Kitaplar söylüyor; sizin kitabınıza göre ahiret yok mu?

Şihab:

– Bizim kitabımıza inanıyorsanız sizi İslâm âlimi olarak kabul edeceğim; inanmıyorsanız bizim kitabımızda ahiretten bahsedilmesinin size ne faydası var? Siz kendi dininize göre ahiretin varlığını ispat ediniz. Bizim kitabımızı delil getirmek, bizim kitabımıza inandıktan sonra olur.

Kohen:

– Maksadım, bütün din sahiplerinin ahiretin varlığı konusunda müttefik olduklarını söylemektir. Yoksa sizin kitabınıza inanmamam çok tabiî bir durumdur.

Başkan:

– Bu toplantıda herkes kendi mensup olduğu dine ait itikat esasları üzerine konuşmalı ki, en doğru yolu bulup, bir araya gelmekten amaçlanan sonuca ulaşalım.

Kohen:

– Tabiî bizim dinimiz doğru. Buna şüphe yok. Kim bu hususta şüphe ederse işte meydan. Ben ona Tevrat-ı Şerîf'ten, Zebur-i Şerîf'ten bin tane delil göstermeye hazırım.

Başkan:

– Burada bulunan âlimlerin hepsi sizin gibi kendi dininin doğru olduğu iddiasındadır ve bu hususta kendilerinin tâbi oldukları kitaplardan biner tane delil göstermeye de hazırdırlar. Şu halde birbirine muhalif kitaplardan biner tane delil dinlemekten ne çıkar? Öncelikle kitapların ne derece doğru olduğunu araştırmalı.

Ali Han:

– Bunların hangisinin doğru olduğunu bilmek, "bilmek" olgusunun mahiyetini belirlemekle olur. Eğer bunun mahiyeti bilinmezse, yani "bilme"nin nasıl meydana geldiği bilinmezse, hiçbirimiz bir şey bilmeksizin ve bildirmeksizin çalışmış olacağız.

Kohen:

– Size göre "bilmek" nasıl olur?

Ali Han:

– Az önce söyledim ya! Meselâ ahiretin var olduğunu sizin delilsiz sözünüz üzerine bilmek başka, ahiretin gerçekten var olduğunu bir takım aklî delillerle bilmek başkadır.

Kohen:

– Ahiretin var olduğuna aklî delil mi arayacağız? Bu yol çıkmaz yoldur.

Ali Han:

– Çıkmaz da olsa yol bu yoldur. Çünkü, sizin yalan söylüyor olmanız mümkündür. Belki ahiret yok iken var deyip bizi aldatıyorsunuz.

Kohen:

– Niçin aldatalım? İşte Tevrat-ı Şerîf! Sayfasıyla gösterebilirim.

Şihab:

– Birisi çıkar da "Biz ahiretin varlığını biliriz ama Tevrat'ta yazılı olduğu için değil; bilâkis Kur'ân'da yazılı olduğu için biliriz" derse, ne dersiniz?

Kohen:

– "Tevrat'a inanmayan kâfirdir" derim.

Şihab:

– O da "Kur'ân'a inanmayan kâfirdir" derse?

Kohen:

– Eh, varsın o da ahiretin varlığına Kur'ân'la inansın; ikisi bir değil mi? İstenen netice ahiretin varlığına inanmak olduktan sonra ...

Şihab:

– Evet ama sizin inancınıza göre o adamın Tevrat'a inanmamasından dolayı kâfir olması gerektiği gibi, onun inanışına göre de Kur'ân'a inanmamanızdan dolayı sizin kâfir olmanız gerekiyor. Bu ise bir meselede iki kişinin birbirini tekfir edip ayrı düşmelerine sebep oluyor. Bu toplantıdan amaçlanan ise onları birbirine yaklaştırmak idi.

Vasilius:

– Birbirine yaklaştırmak mümkün değil. Allah böyle yaratmış; eğer Allah isterse herkes tek millet olur.

Şihab:

– Şüphesiz. Ancak istemediği nereden malûm? Hiçbirimize "Ben sizin tek din üzere bulunmanızı istemiyorum; istiyorum ki her biriniz ayrı ayrı dinler üzere bulunasınız" demiyor. Size soracak olsak, "Allah bütün insanların Hristiyan olmasını istiyor" diyeceksiniz.

Vasilius:

– Elbette.

Şihab:

– Kohen Efendi ise "Allah bütün insanların Yahudî olmasını istiyor" diyecek.

Kohen:

– Şüphesiz.

Şihab:

– Biz de "Bütün insanların Müslüman olmasını istiyor" diyoruz. Şimdi bunların hangisi doğru?

Carlos:

– Herkes kendi dini üzere kalmalıdır ki dünyanın işi doğru gitsin.

Başkan:

– Bu toplantıda bulunanların hiçbiri diğerine kendi dininden çıkmasını ne teklif edecek ne de söyleyecek.

Daha önce söylediğim gibi amaç, milletler arasındaki fikrî ayrılığı -mümkün ise- ortadan kaldırıp fikir birliği sağlamak, yani dinler ve mezheplerin gerçeklerini ve mahiyetini hakkıyla incelemek ve sonucu açığa çıkarmak. Çünkü bakınız ne var: Farz edin ki bir adam öteden beri dinsiz idi. Bir zaman geldi ki dinsizliği hoş görmemeye başladı. "Böyle hiçbir şey ile bağlı olmamak çıkar bir yola benzemiyor. Çünkü bir takım adamlar görüyorum ki, benden daha akıllı olmakla beraber kendilerini bir tür sorumlulukla yükümlü tutuyorlar. Bir sondan yani ahiretten çekinip endişe ediyorlar. Bakalım bunların tuttuğu yol makul müdür, değil midir?" deyip kendi kendine başka bir yol aramaya koyuldu. Şimdi bu adam ne yapsın? Ortada belli başlı üç din var ki üçü de birbirinden farklı. Bunlardan hangisini seçsin? Diyelim ki Musevîliği seçsin. Niçin? Yahut Hristiyanlığı seçmeliymiş. Niçin? Ya da Müslüman olacakmış. Yine niçin? Bunların her birinin kural ve kaideleri belli olmalı ve sanki bir manifaturacının kumaşları gibi hepsi bir yerde görünmeli ki, müşteri bunların her birini inceleyip içlerinden işine geleni seçebilsin. Ya da varsayalım bir adam şimdiye kadar Hristiyan idi. Bir zaman geldi ki kendi kendine "Ben bu kuralları hiç de makul görmüyorum; acaba beni rahatlatacak bir yol bulunmaz mı?" deyip istediği şeyi aramaya teşebbüs ettiği zaman bütün delilleri ve kuralları ile dinsizlik ve diğer tarafta bütün kuralları ve delilleriyle filân ve filân dinler hazır olmalı. Velhâsıl bir adamın

kendi aklı ile yolunu seçmesi için bütün mezheplerin temel unsurları göz önünde bulunmalı. Böyle olunca herhangi birisi mezhepler ve dinlerin her birini tek tek değerlendirir ve tabiî ki en açık ve en doğru olanını tercih eder. Zira insanoğlu daima iyi şeyleri teşhis etmeye güç yetirecek biçimde yaratılmış olduğundan çoğunluk tercih edilen mezhep üzerinde karar kılıp insanlar arasındaki fikrî ihtilâf ortadan kalkar ve insanlar birbirlerine alabildiğine yakınlaşırlar.

Ghevont:

– Bu fikir çok iyi. Ancak ruhban sınıfı bir yana, ruhban sınıfı ile bir dereceye kadar ilişkisi olanlar bile bunu mümkün göremezler. Zira Hristiyan âleminde din eleştirilemez ve araştırılamaz. Hristiyan olan kimse bu dine kayıtsız şartsız tâbi olacaktır.

Başkan:

– Müsaadenizle sözümü tamamlayayım. Şimdi madem ki her bir din mensubu kendi dininin doğru olduğunu iddia ediyor, buyursun bu toplantıda iddiasını ispat etsin. Zira inceleme ve araştırma ile dinî gerçekler ortaya çıkmazsa, insanlık birbirine düşmanlık ve nefretten kurtulamaz. Bu ise genel menfaate aykırıdır.

Carlos:

– İşte İnciller, İşte Resûllerin İşleri; hepsi Hristiyanlığın doğru din olduğunu yazıyorlar.[1]

Başkan:

– Zaten haham efendi de az önce Musevî Dini'nin doğru olduğunu söylüyordu.

Kohen:

1 Yeni Ahit'in Resûllerin İşleri kitabının ikinci babından itibaren Tanrı'nın kilisesini nasıl adım adım yönlendirdiği anlatılır. Özellikle 3. babının 1-10. âyetleri ile 14. babının 3. âyeti, İsa'nın elçileri dolaşıp Müjde'yi yayarken Tanrı'nın gerçekleştirdiği mucizelerle onların bildirdiği hususları doğrulamasından bahseder. Buna göre, kilise, Yahudî din önderlerinin başını çektiği muhalefete rağmen hızla büyümüştür. [sad.]

– İncil'de Tevrat-ı Şerîf ile amel olunması emredilmiştir. Demek ki, Tevrat-ı Şerîf dinlerin temelidir. Temel varken başka şeylere ne gerek var?

Şihab:

– Tevrat-ı Şerîf'in temel olduğu nereden belli? Bu iddianızı ispat ediniz ki biz de Tevrat'ın temel olduğunu bilelim!

Ali Han:

– Bu şekilde bir iddianın birkaç farklı ifadeyle tekrar edilmesi mümkündür. Böyle olduğunda da hiçbir ilerleme kaydedilmeksizin söz uzar gider. Ayrıca madem ki maksadımız geneldir, öyle ise "öğrenme usûlü"nün de genel olması için her şeyden önce "bilmek" olgusunun mahiyeti ortaya konmalı; ta ki herkes "bilme"nin nasıl olduğunu ve bir konu hakkında vereceği hükmün doğru hüküm olup yanlış olmadığını gösterebilsin.

Vasilius:

– Canım, durmadan şu bilmekten söz ediliyor; bundan amaç ne? Söyleyin de anlayalım.

Şihab:

– Ali Han'ın görüşü son derece yerinde ve uygun. Çünkü kendilerinin amacı "bir şeyi gerçek anlamda bilmek" ile "bir şeyi gerçek anlamda bilmediği halde kendisinin gerçekten bildiğini zannetme"yi birbirinden ayırmaktır. Meselâ "iki kere iki dört eder" diyen kimsenin bu sonucu bildiği anlaşılıyor. Çünkü her kim iki tane ikiyi bir araya getirip toplasa dört ettiğini göreceğinden, o adamın bu sonucu gerçekten kavramış olduğu bilinir. Ancak "iki kere iki altı eder" diyecek olsa, o kimsenin bu hükmü gerçekten bilmediği halde kendisini gerçekten biliyor zannettiği ve öyle varsaydığı anlaşılır. Bu ise "bilmek" değil "bilmemek"tir. Zira görünüyor ki, bu adamın o inancı akla, hesaba, tecrübeye, hâsılı "bilmek" için söz konusu olan esas ve araçların hiçbirine uygun değildir. Böyle "bilme" esaslarına uygun olmayan hükümler ise "bilmek" değil "bilmemek" olacağından bunlara "bil-

gisizlik", uygun olanlara ise "bilmek" yani "ilim" demek gerekir.

Carlos:

– Anlıyor musunuz? Biraz derin düşünürseniz, bu efendinin dini akla uydurmaya çalıştığını fark edersiniz.

Vasilius:

– Halbuki "din akla uymaz". Bu genel bir kaidedir. Her dine uygulanması mümkündür.

Şihab:

– Biz Müslümanlar ise akla uymayan şeyleri kabul etmemekle emrolunmuşuzdur.

Vasilius:

– O halde siz de Hristiyan olamazsınız.

Şihab:

– Bize göre Hristiyan olmak arzulanan bir şey değil, akla uyan şeye tâbi olmak istenir.

Carlos:

– Akla uyan şeyler "alelâde" yani alışılagelmiş şeylerdir. Din alışılmışın dışındadır, olağanüstüdür. Meselâ Dünya'ya bizzat Cenab-ı Hakk'ın gelmesi veya tarafından bir peygamber göndermesi olağanüstüdür. Olağan olan ise Allah ve peygamberin gelmemesidir. Günümüzde Allah'ı görmemeye, peygamber bulunmamasına alışıldığı, bu olağan karşılandığı ve böyle bilindiği için şu zamanda Cenab-ı Hak Dünya'ya gelecek veya peygamber gönderecek olsa, bu durum insanların bildiği bir şeye aykırı olur; alıştıklarının dışında bir duruma ulaşmış olurlar. Böyle bir peygamber olması veya Cenab-ı Hakk'ın yeryüzüne gelmesi hiçbirinin aklına uymaz; zira bu insanlar böyle bir şey görmemişlerdir. Demek ki peygamber gelmesi aklın ötesinde ve olağanüstüdür. İşte bunun gibi din de olağanüstü ve aklın ötesindedir. Bunun için "din akla uymaz". Madem ki siz de akla uymayan şeyleri kabul etmeyeceksiniz, o halde sizin de dinsiz kalmanız gerekir.

Şihab:

– Hayır, bundan dolayı dinsiz kalmak gerekmez, olsa olsa Hristiyan olmamak gerekir! Ancak din akla uymazsa nasıl kabul edilir? Eğer akla uymayan din kabul edilecekse tabiî ki İslâm Dini sizin aklınıza ve bu görüşünüze uymayacağından sizin de İslâm Dini'ni kabul etmeniz gerekmez mi? Doğrusu ya, aklın kabul etmeyeceği şeyler üzerinde konuşup tartışmaya hiçbirimizin gücü yetmez. Zira aklın kabul edeceği şey bir ise kabul etmeyeceği şey yüz bini bile geçer. İki kere ikinin yirmi sekiz olmasını da akıl kabul etmez, otuz altı olmasını da! Bunun için, müzakereye bir yol açmalı, her ne aklın ötesinde kalıyorsa bunu kabul etmemeli, her neyi akıl iki kere ikinin dört ettiği gibi kabul ediyorsa işte onu kabul etmelidir.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla toplantının o günkü süresinin sona erdiği anlaşılıp konuşma kesildi ve daha önce olduğu gibi şerbetler ve kahveler içilip ikametgâhlara gidildi.

Önümüzdeki Cuma günü havaya balon uçurulacağı ilân edildiğinden, söz konusu günde izlemek maksadıyla gidilebilmesi için görüşmelerin tatil edildiğinin başkan tarafından belirtildiği buraya kaydedildi.

Üçüncü Oturum

Başkan:

– Söze nereden başlanacak? İlk önce hangi konuyu incelemek gerekir?

Kohen:

– Herkes kendi görüşünü söyleyecek olursa söz uzar gider. Kısa kesmek için Tevrat-ı Şerîf'i okumak yeterlidir. Tevrat-ı Şerîf bir kere okunsun, o zaman görülecektir ki, artık başka bir din aramaya gerek kalmaz.

Carlos:

– İncil-i Şerîf Tevrat'tan daha yenidir. O'nu okumalıyız.

Şihab:

– Gerek Han Hazretleri ve gerek bendeniz, daha önce söylediğimiz gibi "bilme"nin nasıl olacağını belirlemedikçe bir araştırmanın içinden başarıyla çıkmanın mümkün olmayacağı kanaatindeyiz.

Robert:

– Anlamıyorum! Bu "bilmek" meselesi için, bu kadar açık bir şey için bu kadar ısrarın sebebi nedir?

Burhan:

– "Bilmek" yani bir şeyin doğru olduğunu bilmek, akla uygun olmasıyla olur. Halbuki geçen oturumda Carlos Efen-

di Cenapları'nın akla uygun olmayan şeyleri de "dinî bilgiler" arasına koymak istediğini işittiniz. Mirzâ'nın "bilmek" için bir usûl gösterilmesi ve belirlenmesinde ısrar edişi, akla uymayacak şeyleri konunun dışında tutmak veya hükümsüz ve boş sözler arasına sokmak içindir. Zannederim akla uymayan şeyleri kabul etmemek noktasında geometri ile uğraşanlar da mazurdur.

Robert:

– Şüphe mi var?

Kohen:

– Herkesin aklı var. Gördüğünü bilir, işittiğini bilir, meselâ Tevrat-ı Şerîf okur, onu bilir, meselâ matematik okur onu da bilir, meselâ bir adamı görür onu da bilir. İşte "bilmek" için esas bunlar. Ben "bilmek" için bunlardan başka esas bulunduğunu bilmiyorum.

Şihab:

– İşittiğinizi bilirsiniz, buna diyecek yok. Ama işittiğiniz şeyin doğru ve gerçek olduğunu da bilir misiniz?

Kohen:

– Bazıları doğru ve gerçek olur; bazıları da eğri ve yalan olur. Her sözün doğru olamayacağı açıktır.

Şihab:

– Öyle ise şimdi size şu soruyu sorayım: Gerek Hristiyanlar ve gerekse biz Müslümanlar Hz. İsa'nın gelmiş olduğunu söylüyoruz. Siz ne dersiniz? Bu söz doğru mudur değil midir?

Kohen:

– Belki sizin için doğru; fakat bizim için değil.

Şihab:

– Bizim için doğru olduğunu biz nasıl bileceğiz? Sizin için doğru olmadığını da siz nasıl bileceksiniz?

Kohen:

– Bizim kitaplarımızda geçtiğine göre daha gelmedi.

Ghevont:

– Kutsal kitaplarda Kristos'un geldiği yazar. Dünya'daki herkes de Kristos'un geldiğini bilir. Siz de bilirsiniz ama söylemezsiniz.

Şihab:

– İşte aramızda ihtilâf çıktı. Bu ihtilâfı ortadan kaldırmak için ne yapmak gerekir?

Başkan:

– Canım efendim! Bu toplantının amacı zaten araştırmalar yapmaktır. Görüşmelere hemen başlamalıyız.

Şihab:

– Evet ama, meselâ "İslâm Dini doğrudur" demek için delil gerekir. Delil ne demektir? Nasıl olur? Ne şekilde delâlet eder? Bunları bilmeksizin söze başlamaktan ne fayda gelir?

Ali Han:

– İşte benim aradığım bu. Önce öğrenim usûlü gösterilmeli.

Robert:

– Geometri biliminde kurallar bilinmedikçe geometri problemleri çözülemez. Karenin alanını bulmak için konulan kuralla dikdörtgenin alanı hesaplanamaz. Bir yayın bir parçasının uzunluğunu bulmak başka, bir dik üçgenin hipotenüsünü ölçmek başka bir kurala tâbidir. Mirzâ da, aklen bir şeyin doğruluğuna hükmetmek için her şeyden önce bir takım esasların tartışma konusu olmasını istiyor ki, kanaatimce de son derece makul ve kabule değer bir tekliftir.

Kohen (Şihab'a hitaben):

– Pekâlâ. Buyurunuz, delil nasıl olurmuş bakalım?

Şihab:

– "Delil" ya kat'î ya zannî olur. Meselâ bir binayı gördüğümüzde bu binayı mimarın inşa ettiğini ve bir mimar olmaksızın kendi kendine meydana gelemeyeceğini kesin olarak biliriz. Ve meselâ havayı bulutlu görsek, mevsime göre

yağmur veya kar yağacağını tahmin ederiz. Şu halde binanın varlığının mimarın varlığına delâleti kat'î, bulutun varlığının yağmurun yağacağına delâleti ise zannî olur.

Kohen:

– Evet ama bunlar son derece aşikâr hususlar. İşimizi gücümüzü bırakıp da burada konuşmamıza değecek şeyler değil.

Şihab:

– Telâş buyurmayınız. Bir binayı gördüğümüzde "bu binayı mimar yapmış" diye hüküm vermemizin sebebi nedir, biliyor musunuz?

Kohen:

– Şüphesiz ki binayı mimar yapar. Bakkal yapmaz ya!

Şihab:

– Neden "şüphesiz" diyerek kesin bir hüküm ile ifade ediyorsunuz?

Kohen:

– Şüphesiz; çünkü ne kadar bina gördüysem, tamamını mimarlar yapmışlardı.

Şihab:

– Demek ki binaları mimarların yaptığını tecrübe ile biliyorsunuz.

Kohen:

– Elbette.

Şihab:

– Öyle ise "tecrübe" bilmek için gerekli vasıtalardan birisi olmuş olur. Bu durumda tecrübeye aykırı olan iddiayı reddetmek gerekir. Meselâ birisi "bu âlem kendi kendine var oldu" diyecek olsa, bunu reddetmek gerekir, çünkü tecrübeye aykırıdır.

Begeny:

– Affedersiniz! "Bina" ile "âlem" farklı şeylerdir. Her binayı bir mimarın yaptığı tecrübe konusudur; çünkü her zaman görüyoruz. Fakat âlemi birisinin yaptığı tecrübe konusu mudur ya? Her zaman bir âlem yapıldığını görüyor muyuz?

Vasilius:

– Pardon Mösyö Begeny! Her gün bir âlemin yapılması için her gün bir âlemin yıkılması lâzım. Sizin gözünüzün önünde bir âlemin yapıldığını görüp, âlemin birisi tarafından yapılmakta olduğuna inanmanız için bu âlemin yıkılması gerekecekse, buna biz razı olamayacağız. Zira bu âlem bizim de vatanımız olduğundan, sizin bu emeliniz için vatanımızı feda etmeyeceğimiz gibi, bu uğurda yok olmayı da göze alamayız. Dolayısıyla sizi buna inanıp inanmamakta serbest bırakıyoruz.

Kohen:

– Böyle kendi kendine bir âlemin var olabildiğini şimdi sizden duyuyorum.

Begeny:

– Bu değerlendirmeyi ilk yapan ben değil, belki sonuncuyum. Esasen, eğer bu âlemi birisi yaptı ise ispat etmeli, buna aklımızı yatırmalı. Halbuki şimdiye kadar gelip geçen araştırmacılara karşı bu mesele ispat edilemedi kaldı.

(Kohen cevap vermediğinden) Şihab:

– Âlemin yaratıcısı olmadığı kanaatine varmak şek ve şüphenin de altında bir vehim ve hayalden ibarettir. Çünkü bina cisimler ve maddeden oluşur. Âlem de madde ve cisimlerden oluşmaktadır. Binayı mimarın yaptığı tecrübe gereğidir. Binanın gerek şekli, gerekse var olması nasıl onu yapan birine delâlet ediyorsa, âlemin de gerek şekli ve gerek var olması aynı şekilde onu yapan birine delâlet eder. Çin Seddi gözümüzün önünde yapılmayıp, kim bilir ne zaman yapılmış olduğu halde birisinin yapması sonucu olduğuna hükmederiz.

Begeny:

– Mimar bir binayı yapmak için taş, toprak ve ağaç bulur, binayı ondan sonra yapar. Eğer âlemin mimarı da bu âlemin taşını, toprağını ve diğer malzemelerini hazır bulmuş da ondan sonra -mimarın binayı oluşturup şekillendirdiği gibi- bu âlemi oluşturup şekillendirmiş ise, bu mimarın cismanî bir varlık olması gerekir. Cismanî varlıklar gözle görüleceğinden, bu mimarı bizim de görmemiz icab eder. Böyle değil de Allah'a inanan milletlerin söylediği gibi bu âlemin taşını toprağını da kendisi yoktan yaratmış ise işte bu ispat edilmeli ki, imkânsızdan öte imkânsız olan işte bu husustur.

Şihab (Kohen'e hitaben):

– Cevap verecek misiniz?

Kohen:

– Tevrat-ı Şerîf'te böyle şeyler yoktur. Böyle söyleyenlere bizim dinimize göre "kâfir" deriz. Böyle şeyleri düşünmek bile bizce büyük günahtır. Siz ister cevap verin, ister vermeyin. Ben böyle şeylere karışmam.

Ali Han:

– Bizce de büyük günahtır.

Şihab:

– Bize göre büyük günah olması, böyle bir araştırma dinî açıdan bir fayda ifade etmediği zaman söz konusudur. Yoksa dinî bir faydası olduğu zaman meşru olduğu noktasında ittifak vardır. Meselâ bir kimseyi irşad etme ve doğru yola yönlendirme esnasında Allah'ın varlığını ispat ve nübüvvete ilişkin araştırmalar meşrudur. İmam Ali Hazretleri'ne hitaben sâdır olan nebevî emirlerin birinde: "Senin aracılığınla birinin hidayete ermesi, senin sürülere sahip olmandan daha efdaldir" buyurulmuştur (Buhârî).[1] Ancak ortada bir şeyler öğretilip irşad edilecek kimse bulunmadığında meşru değildir.

Bu toplantı ise bizim dinimize göre bu doğrultuda araştırma yapmanın son derece meşru olduğu bir toplantı olduğun-

1 Buhârî, "Fedâilü'l-ashâb", 9; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 34. [sad.]

dan, etraflıca ve dinimizin doğruluğu hakkında şüphenin devamına engel olacak derecede açıklama vermekle dinen yükümlüyüz. Özellikle ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele etmemiz ilâhî buyruklardandır.[2] (Begeny'e hitaben): Biz söyleşelim! Öncelikle "Yoktan var etmiş ise, ki bu imkânsızdır" dediniz. Niçin imkânsız olduğunu söyleyiniz.

Begeny:

– Birkaç sebeple imkânsızdır. Birincisi, tabiî açıdan imkânsızdır. Yani âlemin böyle bir yaratıcı tarafından var edilmeye ihtiyacı olmadığı gibi, aklımızla düşünsek ve ilimlere de başvursak bunun mümkün olmadığını anlarız. İkincisi, "yok iken var olmak", "varken yok olmak" gibi tabiî açıdan imkânsız bir husustur. Ne "yok var olur" ne de "var yok olur". Üçüncüsü, varlığın başlangıcı yoktur ki "önceden yok iken sonradan var oldu" diyebilelim.

Şihab:

– Ben sizin bu iddianızın akla aykırı olduğunu söyleyeceğim, siz ise akla uygun diyeceksiniz; aramızda bir sonuca ulaşılamayıp kalacak. Böyle olmaktansa, önce bir şeyi doğru olarak bilmenin nasıl olacağını araştıralım. Yani bir önerme nasıl olursa akla uygun ve nasıl olursa aykırı olur, bunu belirleyelim. Çünkü bakınız ne var: Bu dünyada son derece tanınmış ve her sözü âlemde düstur kabul edilen bir zât, insan olmanın gereği yanlış bir söz söylemiş olur; biz insanlar da o zâtın diğer sözlerinin akla uygun oluşuna ve bu sebeple o zâtın kazandığı güvene dayanarak o sözü doğru kabul etmiş oluruz. Sonra böyle doğru kabul ettiğimiz yanlış söz herhangi bir meselede bizi öyle bir noktaya götürür ki, nereye gideceğimizi şaşırır ve "dalâlet" dediğimiz "körlük"te kalırız. Bu tehlikeden uzak kalmak ise akla uygun olan ile olmayanı ayırt etmek için elde bir ölçü bulunmasına bağlıdır. İşte ben

2 Nahl Sûresi 125. âyete atıfta bulunulmaktadır ki bu âyette mealen şöyle buyurulur: "(Resûlüm!) Sen, Rabbin'in yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir". [sad.]

bu ölçüyü ortaya çıkaralım diyorum ki, aziz dostlarım da herhalde bu kanaattedirler.

Begeny:

– Siz mantıktan mı bahsetmek istiyorsunuz? Kıyas mı yapmak istiyorsunuz? Bizce mantık makbul değildir. Bacon, o meşhur filozof "sadece mantığa dayalı deliller, güvenilecek şeyler değildir. Vicdana tabiattan çıkarılan hükümler güven ve tatmin hissi verir" demiştir. Hakikat de Bacon'un dediği gibidir.[3]

Şihab:

– Sizce mantık makbul değilse, bizce de Bacon'un delilsiz sözü makbul değildir.

Begeny:

– Bilâkis. Bacon'un sözünün doğruluğu kabul edilmiştir. Bakınız size örnek göstereyim: Mantıkçılar "hiçbir şey sonsuz olamaz" derler ve bu meyanda "burhan-ı tatbik", "burhan-ı süllemî" diye pek çok mantıkî delil ortaya koyarlar.[4] Halbuki

---

3 1561-1626 yılları arasında yaşamış olan ve bazı felsefe tarihçileri tarafından "modern felsefe"nin başlangıç noktası kabul edilen İngiliz filozof Francis Bacon, bilimsel deneycilik düşüncesinin öncülüğünü yapmıştır. O'na göre insanlığa gereken, bilimsel bir pratiğe dayanan yeni bir tutum ve metodolojidir.

Bacon'un, doğabilimlerinin yeniden düzenlenmesi konusunda yazdığı en önemli eseri *Yeni Organon (Novum Organum)*'dur. Bu eser, geleneksel bilimsel araştırma yöntemlerinden ve Aristotelesçi düşünceden kopuşun ilk belirtilerini gösterir. Bacon bu eserde kendi zamanında yaygın olarak kabul gören Aristotelesçi a priori tümdengelimli yöntemi reddedip, insanın anlama kabiliyetini gözlem ve deney üzerinde temellendirmeye çalışır. O'na göre önce tabiatı deneyler aracılığıyla gözlemleyip verileri toplamak, sonra ne bildiğini çözümlemek ve sonunda da ulaşılan en güvenilir doğrulara göre hareket etmek gerekir. Bacon, bu "yeni mantık"ın, bu yeni düşünme yolunun Aristotelesçi kıyasın, örnekleri basitçe sıralamaya dayanan tümdengelimli mantığın yerini alacağı kanaatindedir. Zira Bacon'a göre eski mantıkların, eski düşünme geleneklerinin hiçbiri tabiat kanunlarının gerçek bilgisini üretecek yetkinlikte değildir. [sad.]

4 "Burhan-ı tatbik", Allah'ın varlığını ispat delillerinden "imkân" delilinin bir yan unsuru olarak "teselsül"ü, yani hadise ve varlıkların bir sebep-sonuç (illet-ma'lûl, sebep-müsebbeb) ilişkisi içerisinde geriye doğru sonsuz biçimde devam edip gitmeleri düşüncesini çürütmek için ortaya konulan bir delildir. Kelâmcılar bu delili geliştirirken iki mantıkî temele dayanmışlardır:

a. Birbirlerine eşit olan iki miktarın birinden belirli bir miktar çıkarılınca

tabiatın, yani varlıkların hallerinin bunları tamamen reddettiği ilmen bilinmektedir. Özetle âlem sonsuzdur ve sonsuzluğu bilim ve tabiat açısından sabittir. Yine mantıkçılar "her var olan bir var ediciye ihtiyaç duyar" derler. Halbuki sonsuz olan varlığın var edicisi de "varlık" kelimesinin ifade ettiği anlam dairesinde iken, var edicinin de bir var edicisi bulunmasının imkânını reddeder ve kendi görüşlerini kendileri nakzederler. Meselâ biz doğduk doğalı memleketlerimizdeki dağları taşları var olarak gördüğümüz gibi, babalarımızın da doğdukları zaman bunları şu gördüğümüz hal üzere var olarak gördüklerini anlatmalarına bakılırsa, onların sonsuza kadar geçmiş babalarının da bunları var olarak görmüş oldukla-

---

eşitlik bozulur. İki sonsuz silsilesi de birbirine eşittir. İki sonsuz silsilesinin birinden belli bir kısım çıkarılınca bunların eşitliği bozulur.

b. Bir bütün silsileden bazı parçalar çıkarılınca, kalan kısım o silsilenin tamamından küçüktür.

Bu temellerden hareketle, son ma'lûlden başlamak üzere geçmişe doğru giden bir illet-ma'lûl silsilesi, ayrıca buna nispetle bir kaç halka (meselâ 5 halka) geride bitmiş başka bir illet-ma'lûl zinciri tasavvur edilir. Teselsül zincirinde her halka kendisinden öncekine nispetle ma'lûl (sonuç, eser), kendisinden sonrakine göre de illettir (sebep, müessir).

Beş halka önce son bulmuş olan ikinci silsilenin halkaları, birinci silsilenin halkalarının hizasına gelecek şekilde, hayalî olarak çekilerek çakıştırılır (tatbik). İkinci zincirin birinci halkası, ötekinin birinci halkası hizasına, ikinci halkası ötekinin ikinci halkası hizasına, yedinci halkası ötekinin yedinci halkası hizasına gelecek, yani iki zincirin bütün halkaları birbirinin hizalarına gelecek şekilde tatbik edilip karşılaştırılır. Neticede ya bu iki silsilenin halkaları geçmiş yönünde sonsuzluğa doğru devam edip gidecektir ki bu takdirde noksan olan eksik zincirin, halkası fazla olan birinci zincire eşit olması gerekir ve bu da muhaldir, yani imkânsızdır, ya da ikinci silsile noksan olduğu yerden kesilerek sona erecektir. Beş halka sonra öteki silsile de sona erecektir. Çünkü bu zincir ikinci zincirden beş halka fazla idi. Bu halde bilfiil sonsuz ve sonsuzluğa doğru devam eden illet-ma'lûl zinciri yoktur.

"Burhan-ı süllemî" ise, yine Allah'ın varlığını ispat delillerinden "hudûs" delili çerçevesinde geliştirilen ve "fiilen mevcut bulunan bir cismin sonsuz olamayacağı ve dolayısıyla yaratılmış kabul edilmesi gerektiği" ilkesine dayanılarak ortaya konulan bir ispat şeklidir. Buna göre, merkez durumundaki herhangi bir noktadan sonsuza doğru doğrular uzandığı farz edilir. Bu doğrular arasında kalan kısımların (yani açı genişliklerinin) sonsuz olacağı ileri sürülse bile bir başlangıç noktaları bulunduğu için sonsuzun sonlu ile sınırlandırılması gibi bir çelişki doğacaktır. Yani nihaî noktada bu doğrular sonludur ve sonlu olan şey ise yaratılmıştır.

Merkezden çıkan doğruların merdiven basamakları gibi birbirleriyle irtibatlandırılması ve sınırlı parçalara ayrılması da mümkün olduğundan, bu istidlâl biçimine "burhan-ı süllemî" adı verilmiştir. [sad.]

rı ve bizim sonsuza kadar gelecek çocuklarımızın da var olarak görmeleri gerekeceği açıktır. Şu halde önceki zaman ya da sonraki zaman açısından, bu varlığın ne öncesinde bir yokluk bulunması ne de ardından yokluğun gelmesi aklen mümkündür. Böyle iken mantıkçılar bunlara da "yok idi yok olacak" derler.

Mantığın fesatlıklarını, başımıza açtığı oyunları görüyor musunuz? Kıyas yapacağız, önermeler oluşturacağız diye halkın başına mezhep, din belâları çıkarmışlar. Görünüşleri, yaşayışları bir olan insanların arasına bin türlü ayrılık sokmuşlar. Bunlar hep mantıkçıların malûmatfuruşluğundan başka nedir?

Şihab:

– Esas iddia, âlemin sonsuz olduğu hususunda. Bu ise açık ve doğruluğu kabul edilmiş bir iddia olmadığından, öncelikle bu iddiayı ispat etmek gerekir. Madem ki âlem tabiatıyla sonsuz imiş, âlemin sonsuz oluşunun tabiî olduğunu nereden çıkarıyorsunuz?

Fabre:

– Âlemin yani bu dünyanın sonsuz olduğu astronomi bilimi tarafından kabul edilmiş ve doğrulanmıştır. Ben de *Gökyüzü* adıyla yazdığım astronomi kitabında bu esası muhafaza ettim.

Şihab:

– Belki astronomi yanlış düşünmüş ve siz de astronomiye olan güveniniz sebebiyle o yanlış düşünülen önermenin doğruluğunu araştırmaksızın kitabınıza yazmışsınızdır. Biz bir kere astronominin bu konudaki delilini bilmeliyiz.

Fabre:

– "Astronomi yanlış düşünmüş" dedikten sonra sizinle konuşma ve tartışmaktan vazgeçmek gerekir.

Şihab:

– Niçin?

Fabre:

– Astronomi, akıl sahiplerinin büyük çoğunluğu ve ilim adamları zümresi tarafından tamamen kabul ve tasdik edilmiş ve bu şekilde doğruluğu apaçıklık derecesine ulaşmış saygın bir bilim dalı olduğundan, buna karşı çıkmak aklın gereğine, apaçık hükümlere muhalefet, bunu hatalı görmek de akıl sahipleri ve bilim adamlarının çoğunluğunu hatalı görme ve apaçık hükümleri inkâr anlamına gelir.

Şihab:

– Gördünüz mü? Ben henüz kimseyi hatalı ilân etmemiştim. İşte ne zamandan beri "bir şeyi doğru biçimde bilme"nin nasıl olacağını belirleyelim dedikçe, siz bu usûlü öteden beri biliyormuşsunuz gibi bu talebi reddetmeye bile gerek görmeksizin "astronomiye karşı çıkmak, aklın gereklerine muhalefet demektir" diyerek tartışma kurallarına aykırı bir görüş belirtmiş oluyorsunuz. "Apaçık olan (bedîhî)" öyle bir şeydir ki, onu idrâk ve kabul etmek için bir delilin delâletine ihtiyaç yoktur. Meselâ "bir ikinin yarısıdır", "şu masa tahtadan yapılmıştır", "şu ateş yakar" gibi. Halbuki astronomi bir takım aklî delillerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir hüküm olduğundan, bu delilleri bilmeyenlere veya bu delillerin doğruluğu ve delâletini kabul etmeyenlere göre astronomi nasıl bedîhî olabilir? Acaba astronominin doğruluğu "bir ikinin yarısıdır" önermesi derecesinde açık ve belirli midir?! Astronomi gökyüzünden ilhamla gelmiş bir ilim değil ya! Nihayetinde sizin gibi, bizim gibi okulda, medreselerde birer parça tahsil görmüş adamların, yanlış da doğru da olma ihtimali bulunan zanlarından ibaret.

Fabre:

– Benim tabiatım, türümüzün mensuplarına son derece faydalı ve büyük hizmetlerde bulunmuş olan geçmiş büyüklerimizi eksiksiz bir saygı ile anmak olduğundan, isterim ki kendileriyle görüştüğüm zâtlar da benim gönlümü hoş edecek iltifatı esirgemesinler.

Şihab:

– Faydalı ve önemli hizmetleri, önderlikleri olan zevatı kalben ve dil ile tazim etme arzusu benim de düşüncemin bir parçasıdır. Şu kadarı var ki, benim nazarımda vahiy ve ilhama dayalı olarak konuşan peygamberler ve velîler dışındaki insanların tabiatüstü bir bilgiye sahip olmaları gerekmediğinden, her kim yüksek okullarda tahsili mümkün olan ilimleri öğrenir ve bunlar arasındaki bağlantıları anlamaya çalışırsa o kimseler türünün mensupları arasında öne çıkacak özellikleri kazanabilir. Ancak bunlar da insan olmaları sebebiyle hesap yanlışlığı ve tecrübe hatası gibi yanılgılara düşmekten korunmuş değildirler; dolayısıyla düşüncelerinin sonucu olan kararların doğruluğunu büyük ihtiyatla karşılamak gerekir. Ne hacet! Eflâtun, Aristo ve Batlamyus[5] gibi meşhur şahıslar bizim isimlerini saygı ile

5 Batlamyus (Greko-Romen literatüründeki adıyla Claudius Ptolemaios, ö. 168 [?]), İslâm astronomisi üzerinde önemli etkileri olan İskenderiyeli astronom, matematikçi, coğrafyacı ve müzik bilginidir. İlim tarihinde Aristo'dan sonra en çok ismi geçen şahıstır. O'nun etkisi, Kopernik ve Kepler'e kadar devam etmiş, savunduğu Yer merkezli evren anlayışı, Kopernik'ten itibaren Güneş merkezli evren anlayışı karşısında geçersiz kalmıştır.

Batlamyus, kendisinden önce gelen İlk Çağ'ın büyük astronomlarının görüş ve buluşlarından önemli ölçüde faydalanmış, bu konuda dağınık biçimde bulunan bilgileri derleyerek sistematize etmiş, kendi Yer merkezli âlem modelini geliştirmiş ve Dünya'nın sabit ve hareketsiz olduğunu ispatlamak üzere gözlemlere dayalı deliller ileri sürmüştür. Batlamyus teorisine göre Güneş sistemindeki yedi gezegen (Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) düzgün ve dairevî olarak hareket ederler. Bunların hareketlerinde görünürdeki düzensizlikleri açıklayabilmek için taşıyıcı çember ve iç içe daireler sistemiyle dış merkezli çemberler sistemi oluşturulmuştur.

Geometri alanında da bir çok yeni ispat ve teorem ortaya koyan Batlamyus, hava şartlarını, yıldızların sabah batış ve akşam doğuşlarını belirleyen takvimler düzenlemiştir. Coğrafyaya dair eserinde harita yapımıyla ilgili bilgiler yanında Asya, Avrupa, ve Afrika'da önemli coğrafî bölgelerin enlem ve boylamları liste halinde verilmiştir.

İslâm dünyasında astronomi, astroloji ve coğrafya alanlarında Hint ve İran kaynaklarından sonra II. (VII.) yüzyıldan itibaren Grek kaynaklarına da ilgi duyulmaya başlanmasıyla, özellikle Batlamyus'un metodlarına ve geometrik ispatlarına olan ilgi, gözleme dayalı astronomide önemli gelişmeler doğurmuştur. Müslüman astronomlar bir yandan İran, Hint ve Grek sistemleri arasındaki benzerlikleri araştırarak eklektik bir astronomi kurmaya, bir yandan da Batlamyus'un parametrelerini düzeltmeye çalışmışlar ve yeni ve daha sağlıklı sonuçlar veren gözlem ve ölçüm teknikleri geliştirmişlerdir. Bu-

anacağımız kimselerden değil mi? Bunların bile hataları, kusurları bugün bütün dünyada kabul edilmektedir. Meselâ bugün Batlamyus'un astronomideki görüşü tamamen terk edilmiş ve aslında bütünüyle yanlış olarak kabul edilmiştir. Halbuki bu görüş, daha önceki zamanlarda son derece takdire şayan görülmüş ve kendisine "dâhi", "harikulâde" ismi verilmişti. Bugün O'nun yerini Kopernik[6] işgal ediyor. Bakalım Kopernik bu teveccühe hakikaten lâyık mı? Akıl sahiplerinin çoğunluğunun konuşmalarında daha önce Batlamyus başta geliyordu, şimdi O'nun yerine başkası geçti. O niçin çekildi? Bu niçin geldi? Bunların tartışma usûlüne uygun delillerini biliyor musunuz? Bizzat siz yeryüzü ve gökyüzünü izlediğinizde, Kopernik'in varsayımlarının yeryüzü ve gökyüzünün şu andaki durumlarının aynısı olduğunu, Batlamyus'un değerlendirmesinin ise bunlardan farklı olduğunu gözünüzle gördünüz mü? Şüphesiz ki hayır! Çünkü ne yeryüzünün dışına çıkıp ele alınmış bir portakalı inceler gibi incelemek[7] ne de gökyüzünü karış karış dolaşıp hangi yıldızın diğerine ne kadar yakın veya uzak olduğunu ve hangi maddeden oluşmuş bulunduğunu, gökyüzü adındaki bir cisme tutturulmuş mu yoksa uzay denilen mücerret boyut içinde bir yer tutmakta mı ol-

---

nunla birlikte Batlamyus'un Yer merkezli âlem modeli Batı'da olduğu gibi İslâm dünyasında da yüzyıllarca geçerliliğini korumuştur. Ayrıca Kur'ân tefsirlerine felsefî açıklamaların girmeye başladığı VI. (XII.) yüzyılın sonlarından itibaren yazılan bazı tefsir kitaplarında Dünya, Ay, Güneş ve yıldızlara dair kevnî âyetlere getirilen izahlar arasında yer yer Batlamyus'un âlem modeline işaret edilmiştir. [sad.]

6 Nikolaj Kopernik (1473-1543), Polonyalı astronomi bilgini, hukukçu ve hekimdir. Yer'in kendi ekseninde dönmesi ve bir gezegen gibi Güneş'in çevresinde dolanmasına dayalı gün-merkezli evren kuramını geliştirerek astronomide devrim yapmıştır. Hayatı boyunca yaptığı gözlemlerin sayısının altmışı geçmediği göz önünde bulundurularak, kuramını daha ziyade kendisinden öncekilerin gözlemlerinin değerlendirmesine dayanarak oluşturduğu düşünülür. Başlıca eserleri *De hypothesibus motuum coelestium a se constitutis commentariobus (Gökcisimlerinin Dolanımı Üzerine Varsayım vé Yapılarına İlişkin Yorum)* ve *De revolutionibus orbium coelestium, libri VI (Göksel Kürelerin Dolanımı Üzerine Altı Kitap)*'tır. [sad.]

7 (Mütercim notu):Yeryüzünün üzerinde bulunduğumuz halde onun küre biçiminde olduğunu düşünerek varsayımlarda bulunmakla, yeryüzünü dışarıdan inceledikten sonra görüş beyan etmek arasındaki fark malûmdur.

duğunu elle tutup da biliyormuş gibi bilmek mümkün. Oysa meselâ Kopernik "Zannederim gökyüzü yer yer yıldızların bulunduğu soyut uzaydan ibaret bir manzaradır" demişse, siz "İşte Kopernik böyle zannediyor; gökyüzü olsa olsa Kopernik'in zannettiği gibi olabilir" şeklinde körü körüne uymaktan ibaret bir görüşe sahip olursunuz. Hem de bakınız ne var: Haydi diyelim ki siz Kur'ân-ı Kerîm'in vahyedilmiş bir kitap olduğunu kabul etmiyorsunuz; Tevrat-ı Şerîf'in vahyedilmiş bir kitap olduğunu -resmen Hristiyan olduğunuz için- kabul etmeye mecbursunuz ya. İşte O'nun en başında yeryüzü ve gökyüzünün -Batlamyus ve Kopernik'in dediği gibi olmayıp- yedişer kat olduğu açıklanmıştır. Bu ifadenin ilâhî kelâm olduğu ve âlemin yaratıcısı olan Zât'ın, yarattığı şeylerin keyfiyet ve mahiyetinin nasıl olduğunu kullarından çok daha iyi bildiğine şüphe bulunmadığı halde, O'nun tarifine inanmayıp da Kopernik, Tycho Brahe[8] ve Batlamyus gibi daha kendini bile bilmediği şüphe götürmeyen âciz insanların tahmin ve zan derecesindeki sözlerini ortaya atmanın doğru bir yol olması mümkün mü? Size astronominin problemlerinden çok basit bir mesele arz edeyim: Size göre Ay'da yerleşim var mıdır, niçin? Yok mudur, niçin? Bu konuda tartışma usûlüne, genel kaideye uygun bir görüşe sahip misiniz? Daha dün gece gözünüzün önünde meydana gelen Ay tutulmasını gözünüzün önüne getiriniz. Ay, Güneş'in batışından 45 dakika sonra tutulmaya başladı ve otuz dakika içinde tamamen tutuldu. Seksen dakika tutulmuş biçimde kaldıktan sonra görünmeye başlayıp tam yetmiş dakika sonra tamamen görünür hale geldi. Şimdi düşünelim. Ay tutulması, Güneş ile Ay'ın arasına yeryüzünün girmesinden kaynaklanıyor ise, girerken otuz dakikada tamamen girmiş olan yerküre aradan yine otuz dakikada çıkmalı iken tam yetmiş dakikada

8 Tycho Brahe (1546-1601) Danimarkalı astronomi bilginidir. Kuyruklu yıldızlar ve novalar üzerine gözlemleri, özellikle de Mars'ın konumuna ilişkin sağlıklı ölçümleriyle teleskop öncesi dönemin en büyük astronomudur. [sad.]

çıkmasının, yani araya girerken hızla girip de çıkarken iki kat yavaş çıkmasının sebebi nedir?[9]

Kısacası, yüz bin soru vardır ki hiçbirine verecek cevabınız yoktur. Böyle yüzbinlerce cevapsız sorunun cirit attığı bir konu üzerinde ittifak mümkün değildir ki bu gibi konularda söz söyleyenlere akıl sahiplerinin çoğunluğu demek doğru olsun.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla âdet olduğu üzere şerbetler, kahveler içildikten sonra dağılındı.

---

9 (Mütercim notu): Bunun gibi bir tutulma daha ya 15 Muharrem 1320 ya da 1 Nisan 1318 senesinde meydana geldi. O zamanlar yayınlanmakta olan *Malûmat* isimli gazetenin, söz konusu tarihe denk gelen Çarşamba sayısında şöyle yazmaktadır: "Ay, akşam saat on ikiyi kırk beş dakika geçe tutulmaya başlayarak, saat biri on beş dakika geçe tamamen tutulmuş, saat ikiyi kırk dakika geçinceye kadar sürerek nihayet Ay'ın yüzünde görünme belirtilerinin izlenmesiyle saat üçü elli dakika geçtikten sonra tutulma son bulmuştur".

Dördüncü Oturum

Bugünkü oturum oldukça büyük bir salonda gerçekleştirildi. Kitaplarla dolu kütüphaneler, geometri, fizik, astronomi araçlarıyla dolup taşan dolaplar, doktorlara, veterinerlere mahsus gereçler, musikî takımları, çini kaplar vs. konulmuş raflar, bazı hayvan iskeletleri, yeryüzünün ilk oluşumlarına ait garip şekilli taşlar, donmuş hayvan uzuvları ve maden nevinden başka taşlar, kısacası bir yüksekokulda bulunması düşünülebilecek eşya ile zengin konaklarında görülebilecek süs eşyaları tamamıyla mevcut idi. Hattâ okullarda bulunan kara tahtalar türünden büyük bir tahta ile çok sayıda tebeşir parçası ve çuha kenarından yapılmış fırça bile vardı. Duvarlarda haritalar, şimendiferlerle ilgili cetveller, vapurlarla ilgili bilgiler, plüviyometre[1], nemölçer, barometre gibi şeyler de mevcuttu.

Başkan:

– Nerede kalmıştık?

Fabre:

– Bilmem ama, bu toplantıdan verimli bir sonuç alınamayacak.

Şihab:

1 Belirli bir yere düşen yağış miktarını ölçmeye yarayan alet. [sad.]

– Niçin?

Begeny:

– Biraz da ben konuşayım. Bilimler bir takım kurallar ve kanunlar keşfetmiş ve ortaya koymuştur. Bu kurallar ve kanunlar değişmez. Meselâ denizcilik bilimi Arşimet kanununu[2] koymuştur: Özgül ağırlığı m olan bir karışımın içine alabileceği miktar x olsa, bu karışım x-m oranında bir ağırlığı kaldırır. Fizik bilimi bir düşme kanunu koymuştur: Bir cisim saniyede 4,9 metre düşer. Astronomi Bode kanunu[3], ışık hızı kanunu, Kepler kanunu[4] vesaireyi ortaya koymuştur. Bunlara "yanlıştır" demek, "bilimler yanlıştır" demek olacağına ve bilimler yanlış olunca artık dünyada hiçbir doğru bilgi kalmayacağına binaen, bu gibi sözleri dikkate almamak tabiîdir. Zaten gerek aklî gerekse naklî ilimler kendi dayandıkları kanunların doğru kabul edilmesi sayesinde doğru olarak görülürler. Eğer bu kanunlar yanlış kabul edilirse, dünyada doğ-

---

2 Archimedes (M. Ö. 287-212), fizikçi, matematikçi ve filozoftur. Mekanik alanında yapmış olduğu buluşlar arasında bileşik makaralar, sonsuz vidalar, hidrolik vidalar ve yakan aynalar sayılabilir. Bunlara ilişkin eserler vermemiş, ancak matematiğin geometri alanına, fiziğin statik ve hidrostatik alanlarına önemli katkılarda bulunan pek çok eser bırakmıştır. Denge prensiplerini ilk ortaya koyan isim olmuş, ayrıca kendi adıyla anılan sıvıların dengesi kanununu bulmuştur. [sad.]

3 Titius-Bode yasası olarak da bilinen bu yasa, gezegenlerin Güneş'e uzaklıklarını yaklaşık olarak veren ilk deneysel kuraldır. İlk olarak Alman astronom Johann Daniel Titius tarafından 1766'da ortaya konan bu yasayı, 1772'den sonra bir başka Alman astronom, Johann Elert Bode (1747-1826) tanıtıp yaygınlaştırmıştır. Kural özetle şu şekildedir. 0 - 3 - 6 - 12 - 24 ... sayı dizisinde her sayıya 4 eklenerek bulunan sayılar 10'a bölünecek olursa, 0,4 - 0,7 - 1,0 - 1,6 - 2,8 - 5,2 - 10,0 ... dizisi elde edilir. Bu dizinin ilk yedi teriminden altısı, Titius'un bu kuralı ortaya attığı dönemde bilinen altı gezegenin (Merkür, Venüs, Yer, Mars, Jüpiter ve Satürn) Güneş'e uzaklıklarını gök birimi (Yer'le Güneş arasındaki uzaklık) cinsinden büyük yaklaşıklıkla vermektedir. [sad.]

4 Kepler yasaları, Alman astronomi bilgini Johannes Kepler'in (1571-1630), Danimarkalı astronom Tycho Brahe'nin gözlem sonuçlarını çözümleyerek ortaya koyduğu, astronomide ve klâsik fizikte, Güneş sistemindeki gezegenlerin hareketlerini tasvir eden yasalardır. İlk iki yasa, Kepler'in 1609'da, üçüncü yasa ise 1618'de yayunlanan kitaplarında yer almıştır. Bu üç yasa şu şekilde ifade edilebilir: 1. Bütün gezegenler Güneş'in çevresinde, odaklarından birinde Güneş'in bulunduğu elips biçimli yörüngeler üzerinde dolanırlar. 2. Bir gezegeni Güneş'e bağlayan doğru parçası eşit zaman aralıklarında eşit alanlar tarar. 3. Gezegenlerin yörünge periyotlarının (dolanım süresi) kareleri ile Güneş'e ortalama uzaklıklarının üçüncü kuvvetleri orantılıdır. [sad.]

ru bilgi bulunması imkânı kalmaz; her şey ama her şey bilinemez hale gelir.

Şihab:

– Bu savunma bence doğru değil. Bir düşme kanununun doğru olması başka, bu kanunun ait olduğu fizik biliminin her türlü iddiasıyla doğru ve kabul edilmiş olması başkadır. Aynı şekilde Kepler kanunu doğru olabilir de astronomide Kopernik'in görüşleri doğru olmayabilir. Yahut Bode kanunu doğru olur da Tycho Brahe'nin kanaati yanlış olabilir. Bunlar, birinin doğru olması diğerinin de doğru olmasını gerektiren şeyler değildir. İslâm araştırmacıları arasında İbn Haldûn adında bir zât geçmiştir, şöhreti sebebiyle hepinizin duymuş olduğunuzu ümit ediyorum. Bu zât diyor ki: "Gözlenen yıldızların konum ve durumlarından, Dünya'nın küre şeklinde olması gerekiyorsa da bu gereklilik mutlak değildir. Çünkü söz konusu yıldızlar belirtilen konumda olmakla birlikte Dünya küre şeklinde olmayabilir. Biri diğerini gerektiren iki husustan birincisinin var olması diğerinin de varlığını zorunlu kılmaz". İşte bu zât böyle söylüyor. Bu zâtın üstünlüğü ve kültürü tüm Müslümanlar, hattâ Avrupalı âlimler tarafından kabul olunduğuna göre, O'nun bu görüşü bizim için bir delil ve her ne söylenirse araştırmaksızın inanıvermemeye dikkat çeken bir husus ve basiret örneğidir. Hakikaten bu söz aklî bir delil olmaya da uygundur. Çünkü mezkûr zât bu sözü o zaman yaygın olan astronomi üzerine söylemişti ki, o zamanın astronomisi, yerküreyi havanın, onun üzerini de Ay'ın görünen yüzünü taşıyan birinci kat göğün çevreleyip her taraftan kapladığını, sonra da sırasıyla ikinci, üçüncü kat göklerin bir sonraki tarafından ve en nihayet sekizinci kat göğün de dokuzuncu kat ile çevrelenmiş olması şartıyla kâinatı küre şeklinde gösteriyordu ve şimdiki astronomiye itibar etmiyordu. Günümüzdeki astronomi ise Dünya'yı bambaşka bir şekilde göstermekte ve eski astronomiye kesinlikle önem vermemektedir. Halbuki takvimlerdeki saatler, Ay ve Güneş tutulması ile mevsim hesapları hep eski astronominin koyduğu

esaslar üzerinden yürütülmekte ve yeni astronominin doğruluğunu gösterecek ve ispat edecek bir hesap gösterilememektedir. Bir iddianın doğruluğu ise ancak delilin doğruluğu ile sabit olur. İşte "akıl sahiplerinin çoğunluğu" dediğiniz şahıslar astronominin doğruluğuna hükmetmişlerse elbet pek çok delile dayanarak bu hükme varmışlardır. Şu halde bize akıl sahiplerinin çoğunluğunun akıl ve dirayetinden değil, hükme dayanak olarak aldıkları delillerin keyfiyetinden bahsetmelisiniz ki hükmün doğru olduğuna aklımız yatsın.

Fabre:

– Her ilimde bir takım bilinenlerden hareketle bazı bilinmeyenler çıkarılır ve bu bilinmeyenler, bilinenler arasına katılır. Astronomide de, şu gördüğümüz Dünya'nın şekil ve konumu gördüğümüz gibi düz ve yayvan olsa, gece-gündüz ve Dünya'nın dönüşüne dair meseleleri nasıl çözeceğimizi bilemeyip şaşırır kalırız. Sahilde gemilerin uzaktan direklerinin ve yaklaştıkça gövdesinin görünmesinin sebebini de bir türlü bulamayız. İşte bu gibi sebeplerle Dünya'nın şeklinin gözle görüldüğü gibi olmaması gerektiğini anlar ve onun şeklinin ne olduğunu ve niçin böyle yayván ve düz göründüğünü anlamamızı sağlayacak bir yol ararız. Bu yolu bulduğumuz zaman, astronomi iskelesini kurmuş ve artık Dünya'nın şekli üzerinde bilimsel adımları güvenli bir şekilde atmaya başlamış oluruz. Astronomiye eski astronomlarla yenileri farklı iskeleler kurmuşlar. Eski astronomlar, gök cisimleri ve yıldızların yeryüzünün muhtelif bölgelerinde farklı yüksekliklerde görünmesi ve aynı şekilde Güneş'in doğuşu ve batışının farklı noktalarda farklı zamanlarda meydana gelmesi hususlarını bu bilimin temeli olarak almışlar ve astronomi konularını bu esastan hareketle ve sizin söylediğiniz şekilde işlemişlerdir.

Gerçi zamanlarında Dünya'yı dolaşma imkânı olmadığından, astronomiyi teorik bir temel üzerine oturtmaya mecburiyet vardı. Ama bizim zamanımız öyle mi ya? Biz bugün bilfiil Dünya'yı dolaşmakta ve Dünya'nın yuvarlak olduğu-

nu gözlerimizle görmekteyiz. (Dünya'yı dolaşma tabirinden kasıt, Yer yuvarlağının çevresini dolaşmaktır). Gözle görülen hususta, teorik bilgilerden ziyade uygulama ve pratik ile delil getirilir. Ben *Gökyüzü* adıyla yazdığım ve herkesin anlayabilmesi için, gereken ayrıntıları gayet sade bir dille verdiğim kitabımda "Gemiler, vapurlar sahilden hareketle enginlere doğru açıldıklarında yavaş yavaş önce gövdeleri ve daha sonra direkleri gözden kaybolduğu gibi, enginlerden sahile doğru yaklaşan gemilerin de önce direkleri ve sonra gövdeleri tedricî biçimde görünür. İşte bu durum yeryüzünün yuvarlak olmasından kaynaklanmaktadır. Zira yeryüzü düz ve yayvan olsa gemilerin gözden kaybolması böyle gövdelerin, sonra da direklerin görünmemesi şeklinde olmayacak, aksine mesafe uzadıkça gemi küçülerek, yani koca gemi en sonunda bir yumurta kadar göründükten sonra gözden kaybolacaktı. Şimdiki görünüş ise böyle olmadığına göre, bunların kaybolmalarının sebebi yeryüzünün yuvarlak olmasıdır; dolayısıyla gemi engine doğru açıldıkça yeryüzünün kavisinin diğer tarafına geçmesi ve sahilde bulunan kimse ile geminin arasına yeryüzünün dışbükey kısmının girmesinden kaynaklanmaktadır" dedim.

Kohen:

– Hayır efendim! Affedersiniz! Benim buna karşı doğruluğu kesin bilgim var. Gemilerin böyle gittikçe önce gövdeleri sonra da direklerinin gözden kaybolması kesinlikle yeryüzünün yuvarlak olmasından değildir, asla değildir. Ben bir kere gördüklerimi anlatayım da ondan sonra ne demek gerekeceğini düşünürüz: Benim evim İzmir'de deniz kenarında Bahribaba denilen mevkidedir. Evimin bulunduğu yerden İzmir Körfezi'nin büyük kısmı göründüğü gibi, İzmir'den altı saat ileride bulunan Urla Körfezi'nin civarı da görünür.

Urla'dan yirmi saat ileride bulunan Karaburun adındaki çıkıntı da görünür. Dışarıdan İzmir'e gelecek vapurlar Karaburun dediğim mevkiin önünden geçip düz bir çizgi üzerinden Urla'ya gelirler ve oradan bu düz çizgiye dik bir rota ta-

kip ederek İzmir'e ulaşırlar. Şu durumda, Karaburun, Urla ve İzmir birer çizgi ile birbirine bağlansalar, bir dik açılı üçgen şeklini alır. Urla'dan İzmir'e gelirken yol üzerinde Tabya dediğimiz bir yer vardır. Burası gerçekten bir tabyadır. Dışarıdan bir savaş gemisi gelecek olsa önce bu tabya ile hesabını görmedikçe içeriye, İzmir'e giremez. Bu tabya benim evimin bulunduğu yere tamı tamına on bin metre mesafede bulunmaktadır. Tabyanın bulunduğu noktanın karşısına doğru iki yüz elli metre kadar bir yer sığlık ve kumsal olduğundan gece ve gündüz gidip gelen gemilerin kumsala oturmamaları için bir kırmızı duba konulmuştur.

Geceleri bu dubanın direğine iki tane kırmızı fener asılır. Dubanın deniz yüzeyinden yüksekliği bir buçuk metre ve fener direğinin ucu da toplam altı metredir. İşte bu dubaya sabahları Güneş doğduğu sırada bizim evden bakılacak olursa görünmez, yalnız direğinin uç tarafından bir kısmı görünür...

Fabre:

– Ne görünmez? Duba mı görünmez?

Kohen:

– Evet duba görünmez. Yani sabahları Güneş doğduğu sırada duba görünmez. Fakat Güneş bir parça yükselip de ortalık ısındı mı, yani Güneş'in doğduğu dakikadan bir veya bir buçuk saat kadar zaman geçti mi, o zaman önce dubanın direğinin ucu, sonra duba direğinin kalan kısmı, sonra üzerindeki gölgelik tente ve sonra da gövdesi tedricî biçimde görünür. Hattâ tente görünmeye başladığı anda oturduğunuz yerden şöyle diz çöküp yükselecek olsanız dubayı da görürsünüz. Sonra düzelip yine önceki gibi otursanız dubayı yine göremezsiniz. Birkaç dakika daha sonra artık diz çökmeye gerek kalmaksızın dubayı görürsünüz. Bu durum yaz günlerine mahsustur.

Kış günlerinde oturduğunuz yerden duba öğle vaktine kadar görünmüyor. Rüzgâr deniz tarafından geldiği, yani hava iyice soğuk ve rutubetli olduğu zamanlarda ise duba görün-

memeye devam eder. Rüzgâr kesilir ve hava biraz ısınırsa duba da görünür.

Şimdi diğer durumlara gelelim. "Yaz günleri sabahları görünmüyor" demiştim. İşte bu mevsimde İzmir'den hareket eden bir vapur Urla'ya doğru gidip daha sonra Karaburun'a yöneldiği sırada -ki İzmir'den yedi sekiz saat uzaklıkta bir mesafeye ulaşmıştır- güzel gösteren bir dürbün ile yol üzerine bakılsa vapurun bazen bacası ve bazen direkleri -bulut altından Ay'ın ani biçimde görünüp yine kaybolması gibi- görünüp yine kaybolur. İşte bu görünme ve ardından yine görünmeme durumu dikkatle incelense, denizin yüzeyinde renksiz ve denizin uzaktan görünen kısmı mı yoksa hava mı olduğu belirsiz bir bulut bulunduğu ve bunun da gökteki siyah bulutlar gibi büyükçe parçalardan meydana gelmiş olduğu anlaşılır.

Hattâ dürbün eğer çok iyi bir dürbün ise gemiyi yirmi altı saat ileride bulunan Karaburun dediğim çıkıntıya yakın bir yere kadar bu şartlara uygun biçimde izleyebilirsiniz. Yani gemiyi İzmir'den yirmi altı saat mesafeye uzaklaşıncaya kadar görebilirsiniz. Karadan yirmi altı saat süren bu mesafeyi vapurlar dört beş saatte alabilir.

Şimdi benim bundan anladığım, gemilerin denizde gözden kaybolmasına, deniz yüzeyinde var olduğunu açıkladığım bulutların arasına girmeleri sebep oluyor, yoksa yeryüzünün yuvarlaklığı değil. Bu iddianın doğruluğunun iki delili var: Birisi dubanın sabahleyin görünmeyip hava ısındığında görünmesi, diğeri de gemi uzaktan giderken seraba benzeyen bir bulut arasından bazen görünüp bazen görünmemesidir. Eğer yeryüzü yuvarlak olsa idi, hava nasıl olursa olsun ve bulut bulunsun ya da bulunmasın her halükârda gemi belirli bir uzaklıkta görünmeyecek ve dubanın o mesafeden görünmesi geometrik açıdan gerekiyorsa daima görünüp, görünmemesi geometrik açıdan gerekli ise asla görünmeyecekti. Yeryüzü yuvarlak olduğu takdirde bu düzensizliğin sebebi ne olabilir?

Fabre:

– Fizikte bir kural vardır. Çukur ve kuru bir yerde bulunan bir cisim göze görünmediği halde bu çukurun içine biraz su akıtılsa o cisim göze görünür. Meselâ bir kâse alınıp içine bir çekmece anahtarı konulduktan sonra Kohen Efendi'ye kâseyi eline alıp anahtarı göremeyeceği kadar kâseyi yukarı kaldırması söylendi ve "Anahtarı göremiyorum" dediği zaman kâse içine bir miktar su kondu; Kohen Efendi anahtarı görmeye başladığını söyledi; biraz daha su konulduğunda anahtarı tamamıyla görmekte olduğunu söyledi. Bu kâsede su yokken anahtarı göremediğiniz halde su konulduktan sonra anahtarı görmenize benzer biçimde dubayı da havanın nemlilik ve kuruluğuna göre bazen görüp bazen görememeniz mümkündür. Maamâfih böyle bir olayı şimdiye kadar yalnız sizden duydum. Başka bir zaman böyle bir şeyi anlatan kimseye rastlamadım.

Begeny:

– İlk defa duyduğum bir şey!

Carlos:

– Ben de hayatımda böyle bir şeyi ne duydum ne de gördüm.

Ali Han:

– Yeryüzünün yuvarlak olmasının en büyük ve açık delili, gemilerin böyle tedricî biçimde görünmeleri önermesinden ibaretti. Gemiler bu şekilde görünürken "Yeryüzü yuvarlak değildir" diyenler delilik, ahmaklık ve körü körüne uğraşmakla itham edilirdi. Kohen Efendi'nin ifadesine göre falan saatte görünmemekte olan gemi aynı yerde bulunurken takip eden saatte görünüyormuş. Bu böyle ise Yer yuvarlağı lâstik top gibi bazen büyüyor bazen küçülüyor olmalı. Bilmem böyle bir faraziye de var mı?

Kohen:

– Denemesi kolay. Deniz kenarına gidip orada gelen geçen gemileri, vapurları seyretmeli. O zaman söylediğim sözün doğru olduğunu tabiatıyla tasdik edersiniz.

Şihab (İçinde anahtar ve su bulunan kâseyi eline alıp, aşağı yukarı indirilip kaldırıldığında anahtarı görme ve görmeme durumunun nasıl ortaya çıktığını anladıktan sonra Kohen Efendi'ye hitaben):

– Anahtar bu kâsenin içinde bir cismin su içinde görünüşü gibi görünüyor. Uzaktaki bir gemi veya dubanın görünüşü ise suyun yüzünde görünen cisimlerin görünüşüne benzer olsa gerektir. Sizin gemiyi görüşünüz, bu anahtar gibi su içinde görmek şeklinde mi yoksa su yüzünde görmek şeklinde miydi?

Kohen:

– (Tekrar kâseyi eline alıp inceledikten sonra) Hayır! Bu anahtarın görünüşü gibi değildi. Bir gemi veya bir duba gözümüzün önünde iken nasıl görünürse uzaktaki gemi ve duba da öyle görünüyordu.

Fabre:

– Fakat fizik kanunu değişmez. Biz ne dersek diyelim, o kanun, o kaide terk ve ihmal edilmiş biçimde kalamaz. Hattâ söz konusu kanuna göre, Güneş'in bile sabah doğarken daha Yer'in yüzeyi hizasına gelmeden gözümüze görünmesi havanın nemliliğinden kaynaklanır. Biz Güneş'i "doğuyor" gördüğümüz halde Güneş henüz doğmamıştır. Bunu böyle doğuyor gibi görüşümüz, nemli havanın içinde yansımasındandır.

Vasilius (gülerek):

– Amma yaptın ha! Gözümüzle gördüğümüz Güneş'i daha doğmamış mı sayacağız! Sonra Güneş doğduğu zaman iki Güneş birden görmemiz gerekmez mi? Halbuki ben daima bir Güneş görüyorum.

Ghevont:

– Yalan! Yalan ama fizik yalanlarından olduğu için zorla inanmaya mecburuz.

Begeny:

– Acayip! "Fizik yalanları" demek, "fizik yalanlardan oluşur" anlamında mı?

Ghevont:

– Hayır, öyle değil. Fizik teorileri içinde temeli olmayan kanunlar da var demektir. Birisi işte bu Güneş'in doğuşu meselesi. Meselâ "kırmızı" demek, bir cismin parçacıklarının durumunun, o cismin üzerine vuran ışıktan yalnız "kırmızı" renge sahip kısmını yansıtıp diğer kısımlarını yutmasından ibaret olması imiş. Newton[5] adındaki bilgin böyle buyurmuş, böyle kabul edilmiş.

Şihab:

– Newton adlı bilgin İbn Sînâ isimli âlimden daha önce gelmiş değil ya? Bu söz İbn Sînâ'nın iddialarından birisidir. Halbuki İslâm âlimleri bu sözü beğenmemişler. "Işık görmek için bir vasıtadır; yoksa renklerin varlığının bir aracı değildir. Zira ışık araz olduğu gibi renkler de araz olduğundan, ışık renklerin varlığının sebebi olsa, bir arazın bir başka araz ile var olması gerekir ki bu imkânsızdır"[6] demişler. Bilgin Newton olsa olsa bu sözü İbn Sînâ'dan almış olabilir.

---

5 Sir Isaac Newton (1642-1727), diferansiyel ve integral hesabı bulan, renk ve ışığın niteliğine açıklık getiren, ilk aynalı teleskopu yapan, mekaniğin temel yasalarını ve evrensel kütleçekimi yasasını ortaya koyarak fizikte devrim gerçekleştiren İngiliz fizikçi ve matematikçidir. Metinde söz konusu edilen renk kuramıyla optik alanındaki en büyük katkısını sergilemiştir. Buna göre, beyaz ışık bir prizmadan geçirildiğinde değişik renkte bileşenlere ayrılmaktadır. Dolayısıyla beyaz ışık, kırılma indisleri farklı ışınların bir bileşimidir. Bu ışınların ikinci bir prizma aracılığıyla birleştirilmesi sonucunda beyaz ışık yeniden elde edilebilirken, yalnızca bir bölümünün birleştirilmesi durumunda aynı sonuca ulaşılamamaktadır.

Newton, 1672'de sunduğu bir bildiride açıkladığı bu kuramın şiddetli eleştirilere maruz kalması üzerine yaklaşık üç yıllık bir süre boyunca tamamen içine kapanarak bilim dünyasıyla ilişkisini kesmiştir. [sad.]

6 İslâm atomculuğunda "araz", cevher (atom) ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan bir terimdir. "Bağlı olduğu şey olmadan kendisi var olamayan, içinde bulunduğu durumun tanımlanmasında etkili olan ama yokluğu halinde söz konusu durumu değiştirmeyen şey" şeklinde de tarif edilmiştir. Dolayısıyla, var olmak için maddî varlığa sahip bir şey üzerinde bulunmaya muhtaç olan bir arazın bir başka arazı veya sıfatı taşıması ve onun varlığının sebebi olması imkânsız görülmüştür. [sad.]

Ghevont:

– Nasıl olursa olsun, kimin sözü olursa olsun, ışık olmayınca bir cisim görünmez ki o cismin üzerindeki renk görünebilsin de ışık olmayan yerde kırmızı halının beyaz renkte kaldığı ortaya çıksın.

Vasilius:

– Ben inanmam, o kadar. Güneş doğmadan önce Güneş'in yansıması havaya vuruyor ve biz havadaki o yansımayı Güneş doğuyor gibi görüyorsak, Güneş gerçekten doğduğu sırada ya iki Güneş birden görünmeli ya da havaya yansıyıp yukarıya çıkmış gibi görünmesi gereken Güneş bir an içinde kaybolup onun yerine gerçek Güneş henüz doğuyor gibi yavaş yavaş görünmeli. Neyse, bunu konuşmaya değmez. Fuzulî sohbetlerden sayılır.

Şihab:

– Bunu çözmek için deniz kenarına gidip gemileri gözlem altına almak yeterli değil. Öncelikle faraza şu kadar yükseklikte bir gemi, gözden kaybolmak için ne kadar uzağa gitmeli? Bunu bilmeye imkân bulunursa bu meselenin çözümü kolaylaşır.

Burhan:

– Pek isabet buyurdunuz. Yeryüzünün çevresi kırk milyon metre olduğuna göre meselâ yirmi metre yüksekliğinde bir geminin direğinin ucunun ne kadar mesafede gözden kaybolduğunu öğrenmek, yeryüzünün yuvarlak olduğuna inanmaya yönlendirilen ve zorlanan herkesin ilk vazifesidir.

Fabre:

– Mösyö Robert geometricidir. Bunu açıklayabilir sanırım.

Robert:

– Evet, kolaydır. Geometride bunu anlamak için kural mevcuttur. Önce durumu tasvir edelim. Benim anladığıma göre mesele şöyle olacak: Ta gözlerine kadar denizin içine girmiş ve sadece gözleri denizin yüzeyinde kalmış bir ada-

mın şu kadar metre yüksekliğinde bir geminin yalnız direğinin ucunu görebilmesi için geminin ne kadar uzakta olması gerekir? Nasıl? Mesele böyle mi?

Fabre:

– Evet.

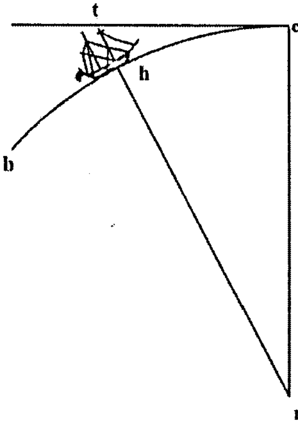
Robert:

– Geminin su yüzeyinden direğinin ucuna kadar olan yüksekliğini söyleyiniz bakalım.

Şihab:

– Biz Messagery Maritime vapurlarıyla geldik. Bu vapurun su yüzeyinden direğinin ucuna kadar olan yüksekliği hemen hemen yirmi metreye yakın; belki de tam yirmi metre.

Robert "Pekâlâ. Yirmi metre farz edelim" deyip kara tahtanın başına gitti ve tahtaya şöyle bir şekil çizdi:

– Şimdi AB yayı yeryüzü yuvarlağının çevresinden bir parça olsun ve bu parçanın B tarafından A tarafına su yüzeyinden direğinin ucuna kadar yüksekliği yirmi metreden ibaret bir gemi gelmekte olsun. Bu gemi H noktasına geldiğinde C noktasında gözlerine kadar denize girmiş olan bir gözlemci o geminin direğinin ucunu görmeye başlasın. Şimdi bu geminin bulunduğu H noktasıyla gözlemcinin bulunduğu C noktası arasındaki mesafenin ne kadar olması gerekir? Pek kolay.[7] Çok basit

7 (Mütercim notu): Kitabın içeriğinden anlaşıldığına göre, bu astronomi ile uğraşma fikri, İslâmî ilimleri teşviş eden eski ve yeni astronomiyi yıkma ve bozma amacıyla benimsenmiş, bu yıkım ve bozuma ilişkin delillerin tamamı on ikinci oturumdan on yedinci oturuma kadar olan sayfalarda ayrıntılı biçimde verilmiş ve söz konusu delillerin bir kısmı ise okuyucuya bıkkınlık vermemek için terk edilmiştir. Astronominin İslâmî ilimleri teşviş ettiği de on sekizinci oturumu içeren sayfalarda özet biçimde gösterilmiştir. Çünkü bunu ay-

bir geometri kuralı ile çözülecek bir mesele. Görülüyor ya! CMT çizgileri bir dik açı, CM çizgisi, gözlemcinin yeryüzünün merkezine dikey konumu, CT çizgisi de yerin yüzeyine temas eden görüş çizgisi. Bu iki çizgi tam bir dik açı.

---

rıntılandırmak bu kitabın iki katı kadar yazı yazmaya bağlıdır ki yazmak güç olmasa bile okumak ve değerlendirmek oldukça zor olduğundan, ayrıntı isteyenler, temel kaynaklardan, eski astronomiye dayalı felsefe için İbn Sînâ'nın *İşârât* isimli kitabına, yeni astronomiye dayalı felsefe için de Doktor Buchner'in *Madde ve Kuvvet* isimli kitabına başvurabilirler.

Bu kitapta astronomiyi boşa çıkaran güçlü delillerden bu sayfalardaki konuya ilişkin kısmı yukarıda açıklandığı şekildedir. Bu delillerin işaret ettiği husus anlaşılır ve dış dünyada uygulamaya konursa, astronominin boş bir hayalden başka bir şey olmadığı ve Dünya'nın şeklinin astronominin hayal ettiği gibi değil, bilâkis âlemin yaratıcısının bildirdiği gibi olduğu ortaya çıkar. Bu delillerin astronomiyi ne şekilde boşa çıkardığının İstanbul âlimlerinin gözünde geometrik biçimde canlanması için resimde verilen C noktasını Sarayburnu sahili ve gemi resmini de Marmara Denizi'nin diğer tarafında yer alan Bandırma sahilindeki dağlar veya Keşiş Dağı [Uludağ - sad.] olarak düşünmek yeterlidir. Çünkü Bandırma sahili resmî bilgilere dayalı harcırah kararnamesine göre İstanbul'a altmış deniz mili uzaklıktadır. Her bir milin 1852 metre olduğu hesabıyla toplam uzaklık 110.000 metreye ulaşır. Sahildeki dağların deniz seviyesinden yüksekliği ise ancak 120 metredir. İmdi, sözü edilen gemi yerine zikri geçen sahillerdeki dağlar çizilse, dağların zirvesi Sarayburnu'ndan kesinlikle görünmeyecekti. Çünkü yeryüzü yuvarlak olsa çevresi en fazla kırk milyon metre olur ve çevresi bu kadar olan küre üzerinde yüksekliği 120 metreden ibaret bir cismin tepesinin, hesaba göre ancak 40.000 metreden görülüp daha uzak mesafelerden görülememesi gerekirdi. Halbuki zikri geçen sahildeki dağların yalnız zirvesi değil, taban kısmı bile Sarayburnu'ndan, yani 100.000 metre mesafeden görünmektedir.

Söz konusu gemi yerine Keşiş Dağı'nın resmedilmesi varsayımına gelince: Harcırah kararnamesine göre Mudanya İskelesi kırk mil, yani 75.000 metre ve Mudanya'dan Bursa Şehri karayoluyla dört saat, 20.000 metre, Bursa'dan Keşiş Dağı da altı saat, yani 30.000 metre uzaklıkta olduğundan, bu durumda Sarayburnu'ndan Keşiş Dağı zirvesinin dikey kesitinin alt ucu arası toplam 125.000 metreye ulaşmış olur. Yeryüzü yuvarlak olduğu ve zikri geçen dağ en fazla 1000 metre yüksekliğinde bulunduğu takdirde, dağın 110.000 metreden sadece zirvesi görülebilecek iken, bu da Sarayburnu'ndan yani 125.000 metreden tamamıyla görünmektedir. Bu ise yeryüzünün yuvarlak olmayıp yayvan olduğunu kesin biçimde gösterir; zira bu mesafelerden bu cisimlerin asla görünmemesi, yeryüzünün kırk milyon metre çevresi olan bir küre olması iddiasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Astronomi kitaplarında buna benzer meseleler bulunmadığı gibi, kaç metre yüksekliğe çıkılırsa yeryüzünün kaç metre mesafedeki kısımlarının görülebileceğine dair bir hesap bile yoktur. Hattâ çevresi en fazla yüz milyon metre olarak düşünülen bir kürenin üzerinde yirmi metre yüksekliğinde bir cismin gözden kaybolması için ne kadar uzakta bulunması ve çevresi en fazla beş yüz milyon metre veya yalnızca yirmi milyon metre olarak düşünülen küreler üzerinde o yükseklikte bir cismin görünmemesi için ne kadar uzağa gidilmesi gerekeceği de gösterilmemiştir. Oysa bu, hem iddia edilen hususun desteklenmesi hem de

H noktasında bulunan geminin Yer'in merkezine dikey konumu HM'den ibaret. Şimdi buna geminin konumuna göre HT yüksekliğini de ekleyip bir MT çizgisi oluşturacağız. İşte bu MT çizgisi, CMT dik açısının hipotenüsü olacak, öyle değil mi? Mösyö Fabre?

Fabre:

– Evet, evet.

Vasilius:

– Biz de bir parça anlarız. Benim anladığıma göre de geometrik iddia böyle.

Robert:

– Şimdi böyle bir dik açının hipotenüsünü bulmak için CM kenarının uzunluğu ile CT kenarının uzunluğu bilinmeli. Halbuki ikisinin de uzunluğu bilinmiyor.

Geometride iki bilinen var olmadıkça bir bilinmeyen bulunamaz. Bu meselede ise yeryüzünün çevresinden başka bilinen yok. Yer çevresi dairesi benim öğrendiğime göre 40 milyon metre, öyle mi Mösyö?

Fabre:

– Evet. Yer'in en geniş paralelinin çevresi kırk milyon metredir. Meselâ Ekvator çizgisi paraleli kırk milyon metredir. Meridyen dairelerinin de her biri kırk milyon metre kadar ise de yine kırk milyon metre demekte bir mahzur yok.

Ghevont:

öğrencilerin zihnini açmak için son derece gerekli bir alıştırmadır. Buna binaen, gerek şu verilen hesapların ve gerek buna benzer ve gözleme dayalı tespitler üzerinde yapılacak hesapların dikkate alınması ve işte bundan sonra astronomi doğru ise ispatlı ve hesaplı biçimde doğruluğunun ve değil ise aynı şekilde ispatlı ve delilli biçimde yanlışlığının ortaya konulması ilim tahsil edenlerin başta gelen vazifesidir. Yoksa Zeyd ve Amr'ın delilsiz sözlerini naklederek "Filân zât Yer yuvarlaktır ve şu büyüklüktedir, dedi. Dolayısıyla Yer'in yuvarlak olduğunu kabul etmek zorunludur" gibi iddialar ciddîye alınamaz.

İşte İslâm akaidinin teşevvüşe uğraması, Dünya'nın ilâhî tariften farklı ve onunla bağdaştırılması mümkün olmayan bir tarzda meydana gelmiş olduğunu iddia edenlerin şimdiye kadar bu yolda geometrik uygulamaları asla ortaya koymamalarından doğan vahim bir neticedir.

– Bizim bulunduğumuz Londra üzerinden geçen enlem dairesi ne kadardır?

Fabre:

– ....

Robert:

– Kırk milyon metre uzunluğunda olan bir dairenin üçte biri olan 13.333.333 metre o dairenin çapı ve bunun yarısı olan 6.666.666 metre de o dairenin yarıçapı olacağına göre, Yer'in merkezinden Yer'in yüzeyine kadar olan CM çizgisinin uzunluğu 6.666.666 metre olur. Fakat hesabı kısa tutmak için ben bu yarıçapı 6.700.000 metre olarak alacağım. Yani küsurları tamamlayacağım. Şu halde bilinenlerin birisini elde ettik demektir! Meselâ CM dikey çizgisinin uzunluğunun 6.700.000 metre olduğu ortaya çıktı. Şimdi diğer bilineni bulalım. HM çizgisi ile CM çizgisi birbirine eşittir. Çünkü bir dairenin hangi noktasından merkezine doğru bir çizgi çizilse, o çizgi diğer noktadan çekilecek çizgiye eşit olur. Eğer eşit olmasaydı daire olmazdı. Nitekim araba tekerinin parmaklıkları uzunlu kısalı olamıyor, hepsi birbirine eşit oluyor.

Begeny:

– Bir yanlışlık olmasın? Bir dairenin yarıçapı 3,1416 (π) sayısı ile çarpılır ve ortaya çıkan çarpım ikiye katlanırsa o dairenin çevresi bulunur. Siz ise bu rakamları dikkate almadınız.

Robert:

– Hakkınız var. Kural sizin buyurduğunuz gibidir. Fakat hesabı kısaca yapıp ne sonuç çıkacağını anlayalım diye böyle yaptım. Bundan anlaşılacak sonuca göre karışı karışına gerçek ölçüleri belirlemeye gerek görülürse onu da yaparız. Şimdi sadede gelelim. CM çizgisini 6.700.000 metre kabul ettiğimiz gibi, HM çizgisini de 6.700.000 metre kabul etmiştik. HM çizgisine bir HT miktarı olan 20 sayısını da ilâve ettiğimizde 6.700.020 metre uzunluğunda bir hipotenüs ortaya çıkar. Şimdi asıl kural, "bir dik açının her bir kenarının kareleri toplanıp

bu toplamın karekökü alınsa, o açının ve hipotenüsünün uzunluğu ortaya çıkar" idi. Halbuki bizim elimizde bilinen olarak sadece dik açının bir kenarı ile hipotenüsü bulunuyor. Açının öteki kenarı yok. Bu durumda bilinmeyen bu kenarı bulacağız. Bunun için ne yapmalı? Öncelikle hipotenüsün karesini alırız ki çarpımın sonucu 44.890.268.000.400'dür. Bundan dik açının bilinen kenarı olan 6.700.000 sayısının karesini aldığımızda ortaya çıkan sonucu (44.890.000.000.000) çıkarırız ve kalan sayı (268.000.400) CT çizgisinin payı olarak ortaya çıkar; bunun da karekökü küsurlar dikkate alınmazsa on altı bin metre olacağından, gözlemcinin bulunduğu C noktasından geminin direğinin ucunun göründüğü H noktasına kadar mesafenin 16.000 metre olduğu anlaşılır.

Kohen:

– Yani bu ne demek?

Robert:

– Yani yirmi metre yüksekliğinde bir gemi bir noktadan hareketle on altı bin metre ileriye gitti mi, o geminin yalnız direğinin ucu görünür, geri kalan kısmı gözden kaybolur demek.

Kohen:

– Yanlışınız var efendim, yanlışınız! Ben gözüme mi inanayım yoksa geometriye mi? Ben gözümle kaç kere görmüşüm ki, sonuçta altı metre yüksekliği bulunan ve bizim evden on bin metre uzak olduğu resmen belli olan fener dubası sabahları görünmeyip öğle vakti tamamıyla görünüyor. Bu durumda sizin geometrinizin ne hükmü olabilir? Mutlaka yanlış!

Robert:

– Sizin ne kadar yerden gördüğünüzü bilmem. İşte hesap ortada. Hangi geometriciye de isterseniz sorabilirsiniz. Bununla birlikte bu hesap sizin itirazınızı gerektirmez, bilâkis iddianızı destekleyecek bir sonuç verdi.

Şihab:

– Tartışmaya ne gerek var? Deniz kenarında çeşitli noktalarda bir çok hareketli ve sabit gemiler var. İstersek gidip görebiliriz.

Burhan:

– Benim aklıma başka bir şey geliyor. Hazır mükemmel bir geometrici varken aklıma gelen bu hususu sormak isterim. İzin verin de söyleyeyim. Bizim memleketimiz deniz kenarında konum olarak bir hilâl şeklindedir. Hilâlin iki başında birer fener kulesi vardır. Yükseklikleri de birbirine eşit gibidir. Tahminen on ikişer metre yüksekliğindedir. Memleket ortada bulunur. Bir fenerden diğer fenere düz bir çizgi üzerinden gidilecek olsa dört saat kadar sürer. Fenerin birisinin inşa edildiği yerden bakılsa diğer fener tamamıyla, yani deniz kenarındaki yükseklikle birlikte görünür. Ben memlekette iken kendi kendime "Eğer Yer yuvarlak ise bu fenerler niçin birbirlerini görüyorlar? Haydi diyelim ki görsünler, niçin birbirine eğimli değil de paralel görünüyor?" diye düşünürdüm. Mösyö Robert bu problemimi çözmek lütfunu gösterirler mi?

Robert:

– Estağfurullah. Uygun bir zamanda görüşürüz, meseleyi etraflıca incelemeye ve çözmeye çalışırız.

Şihab:

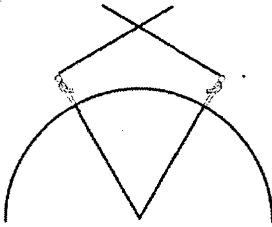
– Şimdi benim anladığım, Yer yuvarlak ise yirmi metre yüksekliğinde bir gemi, on altı bin metre ilerleyince gözden tamamen kaybolacak. Halbuki ben kesinlikle emin olarak diyebilirim ki, o yükseklikte bir gemi, o mesafede tamamıyla gözden kaybolmak şöyle dursun, su yüzündeki kırmızı boya bile görünür.[8] Bu şekilde Yer'in yuvarlak olduğu hususu

8 (Mütercim notu): İstanbul'da Kumkapı'dan bakılsa Heybeliada'ya giden vapurlar tamamıyla görünür. Maamâfih Heybeliada, Kumkapı mevkiine yirmi bin metreden fazla uzaklıktadır. Bir de Ayastefanos Feneri ile Fenerbahçe Feneri'nin arası yirmi bin metreden fazla olduğu halde, adı geçen fenerlerin inşa edildiği yerlerde bulunan gözlemcilerin iyi dürbünlerle bir diğerini gördükleri tecrübeyle sabittir. Dolayısıyla bu meselenin İstanbul âlimleri tarafından önemle incelenmesinin gerekeceği zannındayız. Çünkü bu iki fener ara-

şüpheye konu olmuş ve yuvarlak olduğu takdirde çevresinin kırk milyon metre olduğu iddiası çürümüş olur. Bu iki durum da astronomiyi ta temelinden yıkar ve yeni bir astronomi oluşturulmasına ihtiyaç doğurur. Zira günümüzdeki astronominin temeli, önce Yer'in yuvarlak olmasına ve ikinci olarak da mutlaka çevresinin kırk milyon metre olmasına

---

sındaki 20.000 metre kadar mesafe, çevresi kırk milyon metre olan Yer dairesinin on dakikalık yayının uzunluğuna eşit olduğundan, bu iki noktada bulunan iki gözlemcinin konumlarının şu şekilde birbirine eğimli olması ve bunların dikey çizgilerine dik olan görme çizgilerinin bir diğerine paralel olamayıp mutlaka diğerine on dakikalık bir açı ölçüsünde eğik bulunması geometrik açıdan gereklidir.

Bu nedenle bunların hiçbirinin diğerini kesinlikle görememesi gerekirken ve bu gereklilik geometrinin hükümlerinden iken, gözlemcilerin ikisinin de birbirini görebilmekte olmaları ya Yer'in yuvarlak olmadığına ya da Yer yuvarlak olsa bile hacminin kırk milyon metre değil, iki yüz milyon metre veya daha fazla olduğunun söylenmesi gerektiğine delâlet eder. Eğer birinci şıkka uygun olarak yuvarlak olmadığı itiraf edilirse maksat hâsıl olur; ikinci şıkka uygun olarak "kırk milyondan çok daha büyük bir küredir" denilirse, "Güneş'in şimdiki hızıyla Yer'in çevresini bir günde değil daha uzun bir sürede kat edip dolaşması gerekir" şeklinde cevap verilip, yuvarlak olma iddiası bir kat daha bâtıl olur.

Şu noktaya da dikkat edilmelidir ki, Müslümanlar dinî açıdan sağlamlıklarını taassup derecesinde korumaya özen gösterdikleri dönemlerde Avrupa'ya sürekli üstün durumda bulundukları için Avrupalı'nın en büyük korkusu Müslümanlar'ın din konusundaki sağlamlık ve sebatlarından ibarettir. Müslümanlar'da bu özellik ortadan kalksa, Avrupalılar'ın korkacakları bir meziyet kalmaz. Din konusunda sağlamlık ise manevî bir durum olduğundan, ortadan kaldırılması ancak manevî vasıtalarla olur. Sağlamlığımızın temeli Kur'ân-ı Kerîm olduğu için yok etme amacı ancak Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış göstermek ve aziz ifadelerini zayıflatıp hatalı intibaı vermekle gerçekleşebilir. Kur'ân'ın yüce hükümlerinin Dünya'nın görünüşüne ilişkin kısmının, Avrupa'nın "bilim" adıyla icat ettiği şeylerden bazıları ile uyumlu olmamasından Avrupalılar büyük cür'et kazanarak, Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinin hatalı olduğunu söylemişler ve "Kur'ân-ı Kerîm ilâhî bir kelâm olsa, gözle görülür ve akledilebilir olduğunda şüphe bulunmayan bilimlere uygun olurdu" demişlerdir. Halbuki bilimlerden bazıları ne duyularla algılanabilir ne de akledilebilirdir. Evrim kuralına göre bilimler de ileride değişim geçirip tekâmül edebilir. Müslümanlar'dan bazıları da onların bu hususta ortaya koydukları görüşleri incelemeksizin kabul edip "aklî delil" mertebesine yükselterek Kur'ân-ı Kerîm'in yüce manâlarını tevil etmeye ve farklı anlamlara çekmeye cür'et etmişlerdir ki işte bu sebeple dinî hususlara aldırış etmeme durumu ortaya çıkmıştır ve günden güne bu zararlı durum gelişmiştir ve gelişmektedir.

dayanmaktadır. Eğer Yer yuvarlak olmazsa veya yuvarlak olur ama çevresi kırk milyon değil, yüz milyon, iki yüz milyon olur ise şimdiki astronominin baştan aşağıya değişmesi gerekir.

Fabre:

– Bu hesapların benim kanaatime göre de doğru olması gerekiyorsa da, astronominin kurucuları elbette bunları daha önce dikkate almış olacaklardır. Fakat hangi kitaba yazdıkları belli olmadığından kitapları karıştırıp bu meseleleri aynen veya şeklen bulmalı ve ne gibi araştırmalar yapılmış, böyle mukadder sorulara ne gibi cevaplar verilmiş olduğunu anlamalı ki bu durum bir hayli zaman gerektirir. Binaenaleyh astronomiye itiraz şeklinde olan bu gibi meselelerin konuşulmamasını talep ederim. Üstelik astronomi her milletin ilim ve irfan sahipleri tarafından ittifakla kabul edilmiş bir bilim olduğundan, aslında bu ilme itiraz etmeye hiçbir milletin fertlerinin hakkı da yoktur. İşte benim görüşüm budur. Bu ilmin bütün kuralları makbul ve muteber tanınacaksa toplantıya devam ederim; aksi halde affımı istemeye mecburum.

Şihab, bu görüşü tasdik etmediği anlamına gelecek biçimde başını salladı.

Başkan:

– Bizim toplantıdan maksadımız astronomiyi eleştirmek, öteden beri büyüklerimizin, küçüklerimizin ve belki de bütün dünyanın kabul ve tasdik ettiği bir bilime saldırmak değildir. Biz dinler ve mezheplerden bahsedeceğiz ve dinler ve mezheplerin mahiyetlerini ortaya koyup, kamuoyunu bu mahiyetler üzerine davet edeceğiz elbette; ve elbette ulaşacağımız bir doğru ve hakikat hakkında genel bir birlik ve ittifakı temin edeceğiz. Amaç bu olunca benim görüşümün de şöyle olması gerekiyor: Bu toplantıda söz hakkı önce dinsizlik fikrini uygun bulanlara, sonra Musevîler'e, sonra Hristiyanlar'a, en sonunda da Müslümanlar'a ait olsun. Bir kere bunların her birini birer birer anladıktan sonra ne diyeceğimizi düşünürüz. Buna razı mısınız?

Ali Han, Robert, Ghevont:

– Razıyız.

Diğerleri:

– (Sessizlik).

Başkan:

– Öyleyse Mösyö Begeny, sizi dinleyeceğiz.

Begeny:

– Dinsizliğin temelini iki şey oluşturur. Birincisi, günümüzdeki bilimlerin dinsizlik fikrinin hem ortaya çıkışına hem de gelişmesine hizmet ettiğidir. İkincisi, din ve mezhep adına var olan fikir ve görüşlerin, söz ve rivayetlerin hiçbirinin, bunların var olduğu kanaatini uyandıracak özelliklere sahip olmamasıdır. Bunların her ikisi de diğerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısıdır. Bu topluluk bunların hangisini daha önce ispat etmemi isterse o kısımdan başlayabilirim.

Ghevont:

– Bilimlerden başlamanızı isterim.

Şihab:

– Ben de din ve mezhep esasına ilişkin değerlendirmenizi önce öğrenmek isterim.

Kohen:

– Şu bilim dedikleri şeyler dinsizlik fikrinin hem ortaya çıkmasına hem de gelişmesine izin veriyor ise ilk önce bunu anlamalı ki bu izin söz konusu mudur? Söz konusu ise ne şekildedir?

Begeny:

– Bilimlerden başlıyorum. Dinleyiniz:

Ruh sahibi varlıklar arasında en mükemmel düşünme ve fiilde bulunma araçlarına sahip olan sınıf, insan denilen tabiî varlıktır. Ruh sahibi varlıklar arasında tasavvur ve inanışlarını hemcinslerine telkin edecek başka sınıflar var olup olmadığı -ayrıntılı biçimde inceleme ve bilgi edinme eksikliği sebe-

biyle- kesin olarak bilinmemekte ise de, insan denilen türün fertlerinin, diğerlerine meramını anlatma yetisine sahip olduğu aşikâr olduğundan, bu sınıfın ruh sahibi varlıkların en mükemmeli olduğu noktasında başka bir delil ortaya koymaya hacet yok. "En mükemmel" denilince, "kâmil", "eksik" ve "en eksik" sınıflarının da bulunduğu akla gelir. Acaba ruh sahipleri arasında böyle sınıflar var mıdır? Şüphesiz. Fakat biz bunların ayrıntılarıyla uğraşmayalım. Genel olarak bakalım. Bu Dünya'da ruh sahipleri meydana gelirken acaba en üstün ve en mükemmel olandan başlayarak aşağı ve eksikli olana doğru mu oluştu, yoksa eksikli ve aşağı olandan en üstün ve mükemmele doğru mu ortaya çıktı? Antropoloji, eksikliden mükemmele doğru gelişerek meydana geldiğini ispat ediyor. Hattâ günümüz araştırmacılarından Darwin adındaki bilim adamı "Yeryüzü, şimdiki gelişme kuvvetini ortaya koyan oluşumları ileri götürdükçe, yani Yer'in kabuğu şimdiki durumundan daha fazla bir kalınlık kazanıp da başka bir oluşum evresine ulaştığı zaman, Yer'in yüzeyi veya içinde insandan daha mükemmel bir ruh sahibi meydana getirecek midir, yoksa şu anda içinde bulunduğumuz evre, Yer'in oluşumunun en üst evresi olduğundan, bundan sonraki evrelerde bu varlığın görünüş ve yaşayışı gerileyecek midir? Bu kesinlikle bilinmemektedir" diyor.

Antropoloji, canlıların en aşağıdan en üstüne doğru gelişerek oluştuğu noktasındaki delillerin bir kısmını da jeolojiden alıyor. Malûm ya, bazı karine ve belirtiler, bazı durum ve gerçekliklere, delil olma seviyesinde işaret eder. Meselâ hiyeroglif yazısının kullanıldığı zamandan kalma kimse yokken, insan zekâsı o yazı ile yazılan ibareleri okumakla kalmayıp, bu ibarelerin anlamını şimdiki dile bile tercüme ediyor. Bu ise karine ve belirtiler sayesinde olmaktadır. İşte bunun gibi Yer'in tabakaları ve oluşumlarında rastlanan karine ve belirtilerden, Yer'in öyle birkaç bin senelik veya birkaç yüz bin senelik bir varlık olmayıp, aksine milyonlar veya milyarlarca yıllık bir geçmişe sahip olduğu sonucu çıkarılıyor. Meselâ Yer'in, uzay içinde hiçbir yere maddî veya görülen bir bağ ile

bağlı veya ona dayanmakta olmadığı halde yuvarlak bir şekil almış olması, ilk zamanlarda yapışkan bir sıvı olduğuna delâlet edip, esasen yapışkan bir sıvı olan cisimlerin, bu yapışkanlıktan önce akışkan bir sıvı ve ondan da önce buharlaşma derecesinde ayrık olması gerekeceği sonucu çıkarılır. Evrende buharlaşabilecek böyle bir cismin ancak son derece sıcak bir kaynaktan çıkmış olacağı muhtemel görülerek, yakınlık sebebiyle Yer'in Güneş'ten ayrılmış bir parça olduğuna -daha sonra bir takım deney ve araştırmalar neticesinde- kesin biçimde hükmedilmiş ve Güneş de öyle kendi kendine meydana gelen bir şey olamayacağından, sonsuz kâinat boşluğunda Güneş, kendisine çok küçük bir kıvılcım denilmesi bile yanlış olacak derecede büyük yıldızların birinden ayrılmış ise -ki Yer Güneş'ten ayrılmış olunca, Güneş'in de bir başka yıldızdan ayrılmış olmasına hiçbir bilimsel engel düşünülemez- bunun da ayrılma ve tekrar bir araya gelme evresi için zaman açısından bilinen rakamlarla gösterilmesi mümkün olmayan bir süreye ihtiyaç duyduğunun ortaya çıkması, yine Güneş'in kaynağı kabul edilen yıldızın bir başka yıldızdan, onun da bir başkasından ... ayrılmış olması ihtimalinin bilimsel açıdan reddedilememesi, evrenin oluşumunun zaman açısından "sonsuz" denilecek bir süre zarfında meydana geldiğini ispat etmiştir.

Burada ortaya koyduğumuz "sonsuz" tabirinin anlamı, "insan gücünün göstermeye yetmeyeceği derecede uzun bir süre" olmayıp, belki gerçek anlamıyla "sonsuz"dur. Zira astronomi diyor ki: Yeryüzü boşlukta asılı durduğuna, Güneş ve Ay da boşlukta asılı ve yuvarlak göründüğüne, teleskopla bakıldığında Ay'da volkan kalıntıları ve Güneş'te taş yığınları görünüp, oluşum açısından yeryüzü gibi toprak ve madenler cinsinden maddelerden olduklarına şüphe kalmadığına, Satürn, Merkür, iki Venüs[9] ve diğerlerinin de madenlerden oluştukları ve bu durumda gökyüzü dediğimiz boyut içinde

9 Venüs, Güneş battıktan hemen sonra veya şafaktan önce çok parlak olarak birkaç saat süre ile görünüp bütün gece görünmediği için sabah yıldızı ve akşam yıldızı olarak iki şekilde isimlendirilir. [sad.]

yeryüzünde bulunan maddeler türünden pek çok yıldız bulunduğu, bunların herhangi bir yere dikilmiş veya raptedilmiş olmayıp, tamamının boşlukta asılı ve bir diğerinden bir hayli uzakta durdukları anlaşıldığına göre, üstümüzde gökyüzü adında bir çember ve onun üzerine raptedilmiş kandiller gibi yıldızlar yoktur. Bilâkis başımızın üstünde cisim özelliği olmayan, uzak mesafede ve görüş alanımız içinde bir takım gök cisimleri ve yıldızlar vardır ki bunların bulundukları yere "gökyüzü" adını veriyoruz. Toprak gibi maddelerden, yani "ışık" gibi araz ismi verilen, dokunulması mümkün olmayan varlıklardan değil, bilâkis elle tutulan ve cisim denilen maddelerden oluşan ve herhangi bir sebeple bize kandil ve meşale gibi aydınlatıcı ve ışık verici görünen kütlelere de "yıldız" diyoruz.

İşte bu boyut ve içindeki yıldızlar sonsuzdur. Öncelikle boyut sonsuzdur. Çünkü sonlu olsa bu sonlu boyutun diğer tarafında boş veya dolu bir başka boyutun bulunması aklen gerekeceğinden, boyutun sonlu olması aklen mümkün ve düşünülebilir değildir. İkinci olarak yıldızlar da sonsuzdur, zira bunlar madem ki gökyüzü denilebilecek bir çembere dikilmiş veya raptedilmiş değildir, öyle ise boşlukta asılıdırlar. Boşlukta asılı olan şeylerin de herhangi bir çekici güç tarafından diğer taraftan çekiliyor olmasalar, mutlaka bu tarafa düşmeleri gerekir. Halbuki boşlukta duran ve bir çembere bağlı olmayan söz konusu yıldızların, bir tarafa düşmeyip kendi yerlerinde durmalarına bakılırsa, bunları o yerlerde sabit ve dengede tutan bir vasıtanın bulunması zorunludur. İşte bu vasıta, yalnızca gök cisimleri ve yıldızlar arasında bulunan "genel çekim kuvveti"nden başka bir şey değildir. Genel çekim kuvveti, faraza yerkürenin, Ay, Güneş, Satürn, Merkür ve meselâ Alfa takımyıldızı, Beta takımyıldızı vs. vs. gibi bütün gök cisimlerinden ibaret olan yıldızlar tarafından çekilmesi sebebiyle şimdi bulunduğu konumda durabilmesine, buna mukabil Güneş'in de diğer yıldızlar tarafından çekilerek şimdiki konumunda durmasına, yine aynı şekilde Ay'ın veya Satürn'ün ya da Mars'ın bu çekilme sayesinde şu andaki ko-

numlarında durmalarına sebep olan etkiye verilen isimdir. Demek ki sözü geçen yıldızlar arasındaki dengenin temel kuralı genel çekim kuvvetinden ibarettir. Öyle ise bu yıldızlar sonsuzdur. Zira sonlu olsa, yani evren şu gördüğümüz boyut içindeki yıldızlardan ibaret olsa, daha başka gök cisimleri ve yıldızlar bulunmasa, o durumda kenarda kalan yıldızın, kendisini diğer taraftan çekip dengede kalmasını sağlayacak başka bir yıldız bulunmadığı için bu taraftaki yıldız tarafından, onun da daha berideki bir başka yıldız tarafından çekilerek bütün yıldızların ortada bulunan bir yıldız üzerinde toplanması gerekirdi. Halbuki adı geçen yıldızlar öyle bir yerde toplanmış olmayıp, bugün her biri ayrı ayrı bulunmakta ve her birinin arasındaki uzaklık ve mesafeyi sayılarla göstermek için matematikte rakam bulunmamaktadır.

Diyelim ki gözle görülen yıldızların diğer tarafında bunun on katı, bin katı yıldız varmış. Sonuç yine aynıdır. Zira en diğer tarafta bulunan yıldızın ötesinde yine bir başka yıldız bulunmazsa, bu yıldız beri tarafta bulunan yıldız tarafından çekilerek ikisi birleşecek ve bu birleşim de daha beride bulunanla birleşecek ... kısacası en sonunda merkezde bulunan yıldızla birleşerek evren tek parça birleşik bir cisimden ibaret olacaktır.

Evren gözümüzle gördüğümüz üzere henüz tek parça bir cisim olmayıp, birbirinden ayrı cisimlerden müteşekkil olduğuna göre, ne gerekir? Bu gök cisimleri ve yıldızların, yani evrenin sonsuz olması gerekir. "Sonsuz" olan ise kesinlikle "yaratılmış" olamaz. Çünkü yaratılmış olsa sonlu olması gerekirdi. Açıklayalım, diyelim ki: Şu sonsuz evren yaratılmıştır. Ne kadar zamanda yaratıldı? Gerek bir anda olsun ve gerek uzun zaman zarfında olsun, eğer sonsuz olan evren tamamıyla yaratılmış da artık yaratılacak bir parçası kalmamışsa, bu evren sonsuz olmayıp aksine sonlu olmuş olur. Zira tamamıyla yaratıldığı ve artık yaratılacak kısmı kalmadığı kabul edilir. Bu şekilde kendisini oluşturan tüm parçaları ihata eden ve içinde bulunduran şey sonsuz olamayıp tabiî olarak

sonlu olacağından, buna sonsuz denilmesi doğru olmaz. Ya olsa olsa "çok büyük", "kendisini oluşturan parçalar pek çok", "sayılması ve sınırlanması mümkün değil" anlamında "sonsuz" denilmiş olacaktır. Halbuki evrenin yekpare bir cisim olmayıp, birbirinden ayrı gök cisimleri ve yıldızlardan müteşekkil bulunmasından ve bunların hiçbirisinin maddî bir dayanağı olmaksızın kendi başlarına oldukları yerlerde durmalarından hareketle evrenin bizzat ve bilfiil sonsuz olduğunu ispat ettik.

Eğer "bu evren sonsuz zamanda yaratılmıştır" desek, biz o sonsuz zamanın şu sonlu anında var olduğumuz için, evrenin şu ana kadar yaratılmış olan kısmını algılayabilmiş olduğumuzdan, şu anda var olan kısmının sonlu olması gerekir ve kaçınılmaz biçimde evren sonlu olur. Evren ne zât ne de zaman açısından sonlu olmadığına göre "yaratılmış" değildir. Şunu da özellikle dikkate almak gerekir ki, sonsuz olmak üzere yaratılmış bulunması kesinlikle makul olmadığı halde, sonsuz olmak üzere "var" olması düşünülebilir; çünkü "varlık", "yaratılmış"tan daha geneldir. Örneğin "uzaklık", "mesafe", yaratılmış olmadığı halde vardır ve bunlar için sonlu olmak düşünülmüş ve görülmüş değildir. Ne zaman "Evren şuraya kadardır" denilecek olsa akıl "Ondan ötesi nedir?" sorusunu sorar ve alacağı cevap "Ondan ötesi yine yıldızlardır" şeklinde olsa yine "Ya ondan ötesi nedir?" sorusunu yöneltir. İşte ne bu soruya verilecek cevap biter ne de bu cevaba karşılık olacak sorular kesilir. Bu soru ile bu cevabın sonu gelmeyecek biçimde birbirini takip etmesi de "sonsuz"un bir özelliğidir.

Özetle, evrenin sonsuz olduğu takdirde yaratılmış olmaması da zorunlu olarak gerekeceği ve astronominin keşifleri ve araştırmaları uyarınca evrenin sonsuz olduğuna tam bir kanaat hâsıl olacağından, sonsuz olan evrenin bir yaratıcıya ihtiyaç duymayacağı da bilimlere dayanarak kabul edilmiş olacaktır.

Bu açıklama ile, bu evrenin hem zaman hem de mekân açısından sonsuz olduğunu ispat etmiş olduğumuzu tekrar

etmeye gerek kalmamıştır. Meselâ bu evrende küçük bir parçadan daha aşağı bir bölünemez parça mesabesinde olan Dünya'nın şimdiki görünümünü kazanması için, bizce kabul edilen senelerden kim bilir kaç kentilyon yıla gerek olduğunu bulmak üzere, maden kömürlerinin şu andaki halini alması için 600 milyon ve bir rivayete göre 1000 milyon yıllık bir süreye ihtiyacı olduğunu öğrenmek yeterlidir. Çünkü Dünya önce öyle bir durum ve konum elde edecek ki, üzerinde maden kömürü ağaçlarının ormanı yetişebilsin. Yani Dünya'nın, oluşumunun başlangıcından itibaren, ateşli bir sıvı derecesine kadar gelişinceye veya gerileyinceye kadar geçireceği zamanı, sonra soğuyup kabuk bağlamak için muhtaç olduğu süreyi ve ondan sonra da üzerinde rutubet ve gitgide su ve yosun, bunun ardından ise ot ve ağaç yetişmek için geçireceği zamanı, en sonunda da kömür halini alması için gereken bin milyon yılı düşünürsek, Dünya'nın maddesinin varlığının başlangıcından şimdiye kadar geçen zamanı belirtecek bir hesaplama biçimini bilmediğimiz ortaya çıkar. Varlığının kaynağı olan Güneş'ten milyonlarca defa küçük olduğu halde, Dünya'nın oluşum süresi böyle akıl ermeyecek derecede büyük bir hesaba bağlı ise Güneş için ne kadar bir süre düşünmeli? Ya Güneş'in kaynağı olan yıldızın oluşum ve parçalara ayrılması için nasıl süre belirlemeli? Ya onun kaynağı ve onun da menşei vs. birbirlerinin kaynağı ve menşei olan şeyler için gereken süreleri nasıl göstermeli? Bu düşünce geçmişe doğru dönüp bakıldığında söz konusudur. Geleceğe doğru bakıldığında, geleceği geçmişe kıyas edecek olursak tabiî ki önceki hükmü geçerli sayıp evreni şekilden şekle dönüşen ebedî bir varlık olarak tanımak gerekecektir. Tabiîdir ki geleceği geçmişe kıyas etmeye mecbur olacağız. Zira genelgeçer bir kanunda istisna mümkün olmaz. Sülfat sıtmayı kesiyorsa, her ne zaman sülfat bulunursa sıtmanın kesilmesi bir kanun ve kaide olduğundan bu kaidenin dışına çıkma ihtimali yoktur.

Öyle ise, kâinatta mevcut olan cisimler ezelden şimdiye kadar nasıl şekil değiştirerek varlıklarını sürdürmüşlerse,

şimdiden ebede kadar da aynı şekilde varlıklarını devam ettireceklerdir. Esasen bu şekilde ezelden ebede kadar var olan şeyler yaratıcıya ihtiyaç duymayacaklarından, evren de yaratıcıya muhtaç değildir.

Ghevont:

– Bu söylediğiniz şeyler kutsal kitaplarda yazılı değildir. Siz bunları hangi kitaplardan alıyorsunuz?

Begeny:

– Maksadınızı anladım.

Ghevont:

– Maksadım, bu kadar zamandır Tevrat-ı Şerîf ve İncil-i Şerîf okuruz, onlarda bu söylediğiniz sözlere benzeyen bir kelime bile var olduğunu hatırlamıyorum. Acaba ben mi tamamıyla düşünemiyorum, yoksa siz bunları başkalarının kitaplarından mı alıp söylüyorsunuz, bunu anlamaktır.

Begeny:

– Biz, yani benim kabul ettiğim görüşün kurucuları olan doğa bilimciler, bu söylediğim hükümleri tabiat kitabından veya daha geniş bir ifadeyle tabiat kütüphanesinden alıp ispat etmişler ve kendi kitaplarına yazmışlardır. Ben bu kitapların birkaç sayfasının içeriğini dile getiriyorum.

Vasilius:

– Doğrusu, hayal olursa ancak bu kadar olur.

Carlos:

– Gerek İtalya'da ve gerekse Fransa'da pek çok adamlar, hattâ diyebilirim ki insanların yüzde doksan beşi hep bu kuruntu üzerine hareket ediyorlar. Kiliselere gelen giden günden güne azaldığı gibi, gelirler de kısılmaktadır. Halbuki sebep yalnızca doğa bilimciler denilen ve kim oldukları ve hangi kiliseden çıktıkları belli olmayan zındıkların, kâfirlerin sözlerine kapılmaktan ibarettir. Kristos Efendimiz bizzat yeryüzüne insin, "ölüleri diriltmek", "kuruları yeşertmek", "kayıpları bulmak" gibi nice kerametler, mucizeler göstersin,

ona inanılmasın da, kilise tanımaz, helâl haram ayırmaz, ibadet bilmez, akıllı görünümündeki delilerin sözlerine inanılsın! Ne yapalım? Âhir zaman.

Vasilius:

– Dünya'da bir çok uydurma mezhep var. Bu da onlardan biri.

Ghevont:

– Onlar uydurma olsalar bile yine madem ki bir Allah'a kulluğu tavsiye ediyorlar, elbette bundan makbuldür. Bu mezhebin sahibinin "Allah yoktur" demek istediğini görmüyor musunuz?

Şihab:

– "Demek istiyor" ne demek? Açıktan açığa "yoktur" diyor.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla mutat olduğu üzere oturuma son verildi ve bugün biraz fazlaca çalışıldığından söz ederek teşekkürlerini sundu.

Beşinci Oturum

Begeny:

– Galiba söz benimdi. Geçen oturumda açıkladığım kaideler, hem evrenin tabiatına hem de mantığa uygun olduğu ve evrenin bir yaratıcıya muhtaç olmaması konusunda "Biz tabiî deliller isteriz" diyenlere de, "Biz mantıkî deliller isteriz" diyenlere de mükemmel cevaplar bulunmuş olduğundan daha fazla aklî ve tabiî delil ortaya koymaya gerek kalmıyorsa da, bize göre tabiî deliller aklî ve mantıkî delillerden daha etkili olduğu için bu noktada başka tabiî delillerden de bahsedeceğim. Çünkü aklî delil, yani mantıkî delil, bir durumun doğru veya yanlış oluşuna ancak düşünme gücünün elverdiği ölçüde delâlet eder. Oysa tabiî delil, yani dış dünyadaki varlıkların durum ve niteliklerinden çıkarılan hüküm ve deliller, bir durumun doğru veya yanlış oluşu ve meydana geldiği ya da gelmediği hususlarını göstermek için düşünme gücünün yardımına ihtiyaç duymaz. Kendi kendine bizzat yeterli derecede delâlet eder. Size bir örnek vereyim: Aklî ve mantıkî delille hareket edenler, "Evren yokken var oldu. Yok iken var olan bir şeyin bir var edicisinin bulunması zorunludur; dolayısıyla yaratıcıya muhtaçtır" derler.[1] Ancak tabiî de-

1 Burada söz konusu edilen akıl yürütme, Allah'ın varlığını ispat sadedinde ortaya konulan delillerden birisi olan "hudûs delili"dir. Delil kısaca şu şekilde ifade edilir:

lile dayananlar "Var olan şey nasıl yok olamazsa, yok olan şey de var olamaz. Var olan şeyi yok edebilirseniz, evrenin yoktan var edildiğini kabul edeceğiz; halbuki bir varlığı yok etmek mümkün değil" derler. Hakikaten gözümüzün önünde yirmi dirhem ağırlığında bir ispermeçet mumunu[2] (en kolay denenebilecek bir şey olduğu için bunu örnek veriyorum) yaksak, kısa zaman içinde yanıp gözden kaybolur. Olur ama bunun böyle gözden kaybolması kendisinin varlıktan yokluğa geçmesi mi demektir? Asla! Hiçbir zaman yok olamaz. Bu yakma ile biz, mumun parçalarını çözmüş oluruz. Meselâ mum aslında oksijen, hidrojen ve karbondan oluşuyor ise biz bu bileşimin oksijenini, hidrojenini, karbonunu ayrı ayrı yerlere koymuş oluruz. Bu ise mumun özünün yok olması değil, ancak şeklinin ortadan kalkması demektir. Ortadan kalkması da değil de değişmesidir. Görülmesi mümkün olan bir şekilden görülmesi mümkün olmayan bir başka şekle geçmesidir. Yoksa var olma halinde varsayılan ağırlık ve niceliğe hiçbir şey olmamıştır. Her ne kadar ortada yirmi dirhem ağırlığında bir mum görünmüyorsa da, yirmi dirhem ağırlığında karbon, oksijen ve hidrojen mevcuttur. Demek ki var olan bir şey yok olamıyor! Biz, insanlar, bir varlığın yok olabileceğine aklî delille değil, ancak hissî ve tecrübî delille, yani tabiî delille hükmedebiliriz. Çünkü aklî delilde hükmün, doğru olması da yanlış olması da muhtemeldir. Fakat tabiî delilde hüküm yalnızca doğruya yöneliktir. Yanlış olma ihtimali sadece zan-

---

Âlem, yani Allah'tan başka var olan her şey hâdistir (yok iken sonradan var olmuştur).

Her sonradan olan, yani yok iken var edilen, varlığından önce yokluk bulunan şey, var olmak için bir sebebe muhtaçtır.

Öyleyse âlemin de var olmasının bir sebebi bulunması gerekir ki o da Allah'tır.

Bu delilin birinci öncülü, yani "âlemin yok iken sonradan var olduğu", cevher (atom), cisim ve araz gibi tabiî âlemin unsurlarından hareketle ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu öncül duyu organlarının tabiî âleme yönelik gözlemleri ve bundan elde ettiği verilere dayanmaktadır. Delil genel yapısı itibariyle bir istidlâl (akıl yürütme), yani aklî delil olmakla birlikte, ilk hareket noktası itibariyle tabiî bir delil olma özelliği de sergilemektedir. [sad.]

2 Balinanın başından çıkarılan bir çeşit beyaz yağ arıtılarak yapılan mum. [sad.]

nedilebilir; zan ise asla kesin bilgi ifade etmez. Bu değerlendirmenin sonucu, tabiattan çıkarılan delillerin, soyut akıl ve mantık vasıtasıyla elde edilen hükümlerden daha doğru ve daha güçlü olduğunu ispattır. Öyle ise bir teori yalnızca aklî ve mantıkî önermelerden oluşsa bunun doğruluğu konusunda şüphe olabilecek, ama bir teori sadece cismanî şeyler ve tabiattan hareketle ortaya konulsa bunun doğruluğundan şüphe edilemeyecek demektir. Halbuki biz hem aklî ve mantıkî, hem de bir kat daha güçlendirebileceğimiz tabiî delil ile iddiamızı ispat ettik.

Şimdi tabiî delilimizi ne şekilde güçlendireceğimizi açıklayalım: Evrenin dıştan bir müessirin etkisiyle var olduğuna aklî ve naklî delil bulunmaması da evrenin kendi kendine var olduğunun tabiî bir delilidir. Öyle ya, varlıklardan birine bakalım; bu şey ya "kendiliğinden var olmuştur" ya da "başka bir şeyin var etmesiyle var olmuştur" diye ne şekilde oluştuğu konusunda tereddüt ederiz. Bu şey, meselâ kurumuş, gelişip büyüme özelliği kalmamış devedikeni dediğimiz bitki olsun. Eğer bu diken dağ başında yani kırda ise, kendi kendine tesadüf eseri meydana gelmiş, yani akıl sahibi bir müessirin kasıt ve iradesiyle hayat bulmamış olduğuna hükmederiz. Zira aklı olan hiç kimse dağ başında, kırda bir devedikeni dikip ortaya çıkmasına çalışmaz. İnsan aklı bu dikenin oraya özellikle dikildiğine ve sonra da bir sebep olmaksızın orada kasten bırakılıp kurumuş olduğuna hükmedemez; ancak bu yolda naklî bir delil olursa, yani bir veya birkaç kişi bu dikeni birisinin diktiğini haber verirse o başka. Böyle olmadıkça o dikenin dışarıdan bir müessirin kasıt ve iradesiyle meydana geldiğine asla hükmedilemez. Fakat etrafı duvarla çevrili bir çiçek bahçesinde ve meselâ karanfil fidanlarının ortasında etrafı bakımlı bir devedikeni bitkisi görülürse, bunun orada var olması tesadüfe bağlanamaz ve mutlaka bahçıvanın dikmesiyle var olduğuna ve bundan bahçıvanın bir amacı olduğuna hükmedilir. Eğer bahçıvanın bu hususta bir etki ve katkısı olmayıp, o dikenin orada tesadüf eseri ortaya çıktığına ve etrafına kasıtlı olarak

bakım yapılmamış iken bakımlı göründüğüne dair bir naklî delil olursa durum farklıdır.

İşte bu evrenin bir parçası olan biz (yani gerek yalnız insanlar, hayvanlar veya yalnız otlar ve ağaçlar ve gerekse bütünüyle Dünya) kırda oluşmuş deve dikeni gibi, dışarıdan bir müessirin kasıt ve iradesiyle oluşmuş olmayıp, aksine tesadüf eseri meydana gelmişizdir.

Eğer böyle olmayıp da bir irade sonucu oluşmuş olsaydık, bizim oluşumumuzu isteyen ve irade eden bir zâtın varlığına aklî veya naklî bir delil bulurduk. Halbuki evrenin bir yaratıcıya ihtiyacı olamayacağını (olmayacağı değil, olamayacağını) daha önce aklî delille ispat ettik. Aklen yaratıcısı olmayan, olamayan bir varlığın varlığı, kendi zâtı ve tabiatı gereğidir. Öyle ise bizim de varlığımız tabiîdir.

Naklî delile gelince, bu hususta naklî delil de yoktur. Zira naklî delil, evrenin bir yaratıcının yaratmasıyla meydana geldiğini gözüyle gören veya yaratıcıdan haber alan birisinin haber vermesi demekti. Her ne kadar, daha önce açıkladığım delillerle evrenin bir yaratıcısı olması ihtimali bulunmamasına binaen, aslında böyle bir haberin söz konusu olması imkânsız ise de, farzımuhal olarak benim ortaya koyduğum öncüller tamamıyla çürütülüp evrenin bir yaratıcısı bulunması gerekse bile, ne evrenin bu yaratıcının yaratmasıyla meydana geldiğini gören ve ne de yaratıcıdan haber alarak bize bildiren birisi bulunduğu için, bu hususta naklî delil de yok demektir.

Ghevont:

– Doğrusu, garip bir düşünce! Evreni yaratan, evreni yaratmadan önce sizi yaratmalı, sonra da evreni sizin gözünüzün önünde yaratmalıymış ki, bu evrenin yaratılmış olduğuna inanabilesiniz!

Carlos:

– Mösyö Begeny! Siz, "bu evin varlığı zâtı ve tabiatı gereğidir; bir mimar yapmamıştır" diyebilecek misiniz? Eğer böyle diyecekseniz hiç uğraşmayalım.

Ghevont:

– Zira "Güneş yoktur" demiş olacaksınız. Böyle açık şeyleri inkâr ve reddetmekten ne çıkar; anlamam ki ...

Begeny:

– Siz gözünüzün önünde bir ev yapıldığını gördünüz, ama böyle başı sonu olmayan bir evren yaratıldığını da gördünüz mü?

Ghevont:

– Hayır. Fakat madem ki bir eserdir, yaratılmış bir şeydir, müessiri, yaratıcısı bulunması zorunludur.

Begeny:

– İşte bu söz hem görmediğinizi gördüğünüze kıyastır ki bâtıldır; hem de az önce söylediğim gibi "Çölde bitmiş bir devedikenini diken ve yetiştiren birisi vardır" türünden delilsiz bir sözdür.

Sayılması mümkün olmayan, büyük ve küçük, daha büyük daha küçük, hadsiz hesapsız, zaman ve mekân açısından başı ve sonu olmayan bunca küreler, dünyalar içinde şu üzerinde bulunduğumuz kürenin yaratılmış olduğunu ve bizim de sınırlılıktan, başı sonu olmaktan uzak bu evren içinde zerreden daha küçük bir mahiyete, bir varlığa sahip olmamıza rağmen yine de yaratılmış olduğumuzu düşünmek, yani son derece büyük bir kuvvet ve kudrete, ilim ve hikmete sahip bir zâtın bir zerreyi yaratma ile uğraşabileceğini zannetmek, bunu düşünmek, Afrika'da Büyük Çöl'de kumların ortasında ezkaza var olmuş bir yeşillik parçasının bir sahibi ve yetiştiricisi olduğunu düşünmek gibi bir şeydir. Bu size göre ne kadar doğru olabilirse, diğerinin de bana göre o kadar doğruluk payı olabilir.

Ghevont:

– Bu düzenlilik, bu yerli yerince olma, bu kuruluş, bu dönüş, bu hadiseler hiçbir zaman bunun sahipsiz, yaratıcısız olduğuna delâlet edemez.

Begeny:

– Tesadüf!!! Bakınız, biz bile her birimiz ayrı bir bölgenin insanlarından olmamıza rağmen burada toplanmışız. Bu neyin sonucu? Şüphesiz tesadüf eseri. Mister Cenapları tesadüf eseri böyle bir meclis toplanmasını düşünmüşler, tesadüf eseri bizleri lâyık görmüşler, tesadüf eseri burada toplanıyoruz. Şimdi bunda öyle düzenlilik, yerli yerince olma vs. diyecek bir yön var mı? Bu yön neye benzer, biliyor musunuz? Bir ırmağın, bir nehrin içinden elimize bir taş parçası alırız, tesadüf eseri bu taş kalıptan çıkarılmış gibi gayet düzgün bir şekle sahip olur. Şimdi buna "Filân usta bu taşı böyle düzeltip düzenleyip buraya koymuş" demeyeceğiz ya! Böyle tesadüf etmiş diyeceğiz. "Tesadüf" demek, genel akışa kapılarak gelişigüzel bir harekete mahal olmak ve bu hareket vasıtasıyla durum ve konum itibariyle sürekli değişime uğramak demektir. İşte evrenin en küçük parçasından tutunuz da en büyük kütlesine kadar tamamı şekilden şekle değişip durmuş, değişmeye devam ediyor ve devam edecek. Bunun ne potansiyel olarak ne de bilfiil başı, ortası, sonu var. Böyle başı ve sonu olmayan ve varlığının gâî bir sebebi[3] bulunmayan şeylerin yaratıcısı ve müessiri bulunması mümkün değildir. Bu düzenlilik, bu yerli yerince olma, bu kuruluş, bu dönüş, bu hadiselerden evrenin bir yaratıcısı, bir müessiri olması gerekiyorsa, hiç olmazsa bu evreni yaratmakla neyi amaçladığını, maksadının ve gayesinin ne olduğunu söyleyiniz. Zira bir sandalye yapılırsa malûmdur ki bundan maksat onun üzerine oturulması, bir ev yapılır ise amaçlanan, içinde barınılmasıdır. Bu evrenin yaratılmasıyla amaçlanan acaba nedir?

---

3 Aristoteles, âlemde mevcut bulunan her şeyin varlığını açıklamak üzere dörtlü bir nedensellik anlayışı ortaya koymuş, dört ayrı açıklama ilkesi veya sebebi temellendirmiştir. Buna göre *maddî sebep* (*causa materialist*) şeylerin özünün yapıldığı ya da nesnelerin oluştuğu madde, *sûrî sebep* (*causa formalis*) şeyin dış görünüşü ya da tasarımı, *muharrik sebep* (*causa efficiens*) şeyin yapıcısı ya da oluşturucusu, *gâî sebep* (*causa finalis*) ise şeyin varoluş amacı ya da var olmakla Dünya'da gerçekleştirdiği işlevdir. [sad.]

Başkan:

– Beylerden bazıları bugünkü toplantıya son verilmesini arzu buyuruyorlar; bu arzuya uyulacağını ümit ederim.

Tamamının "Uygundur" demeleriyle mutat olduğu üzere oturuma son verildi.

Altıncı Oturum

Vasilius:

– Ben diyorum ki zabıt defterinden Mösyö Begeny'nin görüşleri birer birer okunsun, her maddesini ayrı ayrı değerlendirelim. Kendisini ikna edelim. Ondan sonra neyle ilgili konuşacaksak konuşalım.

Begeny:

– Ben henüz sözümü bitirmedim. Dünya'nın yaratılmış olduğuna aklî delil bulunmadığı gibi, naklî delil de yoktur, demiştim. Bunu da açıklayıp ispat etmeliyim: Evet, "naklî delil de yoktur". Zira bir hadisenin meydana geldiğini ispat için ortaya konulacak naklî delil iki şekilde düşünülebilir. Ya birisi o hadiseyi bizzat görmeli ya da görenden veya duyandan nakledip anlatmalı. Yani bizim konumuzla ilgili olarak, evrenin yaratıldığını bizzat görmeli veya yaratandan nakletmeli. Bizzat görmenin mümkün olmadığına Ghevont Efendi gayet güzel bir örnek verdiğinden, birinci şıkkı istemeye hakkımız olmadığını anladık. Ancak ikinci şıkkı haklı olarak isteyeceğimiz açıktır ve işte bunu ispata imkân yoktur. Zira birinci olarak, evrenin yaratıcısı varsa mutlaka "azîm", "alîm", "hakîm", "kahhâr", "cebbâr" ve diğer sıfatlarla vasıflanmış yüce bir zât olmalıdır. Biz insanlar yaratılmışların en âcizi olduğumuzdan, bu sıfatlara sahip yüce yaratıcının, yaratılmışların

bu en zayıf ve en aşağı derecede olanı ile konuşması vaki ise şimdi de söz konusu olmalıydı. İkinci olarak, şimdi söz konusu olmamakla birlikte geçmişte vaki olmuş ise bu husustaki bilgiler bize aynen ulaşmış olmalıydı. Üçüncüsü, bu hususta şimdiye kadar gelmiş farz ettiğimiz haberlerin hükümleri farklı ve anlamları çelişkili olmamalı ve kalbin tatminini sağlayacak şartların tamamını taşımalı idi. Malûm ya, insanlar tuttukları yol açısından esas olarak iki kısma ayrılır. Birisi herhangi bir dine mensup olanlardır. Hristiyan, Musevî, putperest vs. gibi. Diğeri de hiçbir dine mensup olmayanlardır. Bu ikinci grup da iki kısımdır: Birinci kısım hayvanlar gibi yabanda, kırda büyümüş ve ilim adına hiçbir fikrî sermayesi olmayanlardır ki zamanımızda bunlar varlığı ancak tahayyül edilen şahıslardan ibarettir. Günümüzde vahşî kavimler dediğimiz türün bile imkân ölçüsünde kültürden bir hisseleri vardır. Diğeri ise doğa bilimciler ve bunların takipçileri olan öğrencilerdir. Bunlar, yani doğa bilimciler evrende var olan eşyanın mahiyet ve hakikatlerini inceleyip içyüzleri ve mahiyetlerini öğrenmiş ve anlamış olanlardır. Bunların öğrenim tarzı şu aşağıda verilen programa uygun olduğundan, kendilerine "ilim adamlarının en bilgilisi" demek gerekir. Çünkü bu derece geniş ve kapsamlı bir bilgi hiçbir din âlimine nasip olmamıştır: Okuma ve yazma, sarf ve nahiv ilmi, mantık, kelâm, felsefe, ahlâk, hukuk, tıp, anatomi, fizyoloji, tarih, aritmetik, cebir, geometri, trigonometri, astronomi, jeoloji, paleontoloji, etnoloji, fizik, cerr-i eskâl ilmi[1], mekanik, zooloji, botanik, kimya, metalürji, meteoroloji, varlıkların karakteristikleri ilmi, teorik ve pratik dinî ilimler, Kutsal Kitaplar ve tefsirler.

Aslında adı geçen ilimlerden başka bunların şubesi niteliğinde olan teorik ve pratik meseleler de öğrenilir ve gözlemlenir. İşte bu ilimlerin toplamından doğa bilim denilen müstakil ilim ortaya çıkar ki, bu ilme vâkıf olan kimse kâinatın

1 Makine ve kuvvetler ile bu kuvvetlerden doğan hareketler arasındaki ilişkileri araştıran bilim dalı. [sad.]

oluşum ve varlığı konusunda tam bir bilgi sahibi olur. Doğa bilimcilerin takipçisi olanlar ise her ne kadar bunlar seviyesinde bilgi sahibi olamasalar da üstatları hakkındaki hüsnüzanlarının yardımıyla evrenin sırlarına vâkıf olanlardan sayılırlar.

Şimdi doğru bir söz daha söyleyeyim: Sadece dinî ilimlerle uğraşıp başka bir ilim görmemiş veya son derece sınırlı seviyede tabiî ilimler ve matematik okumuş olanlarla tabiî ve dinî ilimlerin tamamını okumuş olanların kazandıkları fikrî beceriler birbiriyle kıyaslanacak olsa, söz konusu ilimleri tamamıyla tahsil edenlerin üstünlük ve kültürünün diğerlerinden tahsil dereceleri kadar fazla olacağı açıktır. İşte bu açıdan tahsilini tamamlamış olan doğa bilimcilerin dinî ilimlerden başka bir eser görmemiş olan "ruhban" ve "hahamlar" takımına yönelttikleri cevapsız soruları burada açıklayıp anlatacak olsam, hepinizin vicdanen doğa bilimcilere hak vereceğiniz kesindir; ancak böyle bir davayı vicdan yoluyla kazanmaktansa kesin deliller yoluyla kazanmak daha uygun olacağından doğa bilimcilerin bu husustaki düşüncelerinden küçük bir kısmını ortaya koyacak ve açıklayacağım.

Sözü geçen ilim adamları diyorlar ki: Asurlular'da, Keldânîler'de, Mısırlılar'da ve diğer kavimlerde görülen "çoktanrıcılık" dönemi geçildikten sonra zamanımızın dinî zihniyetine en yakın olan insanlar arasında din ve mezhep kavgasının biraz daha süreklilik arz eder biçimde ortaya çıkmasının birinci sebebi, seleflerimizin gökten yeryüzüne kitaplar indiğine, yani ilham ve içe doğuş yoluyla veya görülebilir cisimler türünden olmayan bir lâtif varlık aracılığıyla bazı insanlara bir takım ilâhî emirlerin tebliğ edildiğine inanmalarıdır.

İşte bu inanç, insanlık arasında ayrılığın ortaya çıkmasına, türlü türlü hadiselerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Zira bakınız ne oluyor? Varsayalım ki evrenin yaratıcısı vardır, ve yine varsayalım ki Hristiyanlar, Musevîler, Mecusîler, Budistler ve diğerlerinin tamamı kendi inançlarına göre gökten indirilen kitaplar vasıtasıyla büyük bir ilâhî gücün emri-

ne davet ediliyorlar. İşte o kitaplar bunların her birine "Siz başka dinlere mensup olanlara uymayacaksınız; çünkü o dinler yanlıştır. Doğru olan din bu dindir. Bu dine uyduğunuz takdirde sizi koruyacağım" diyor. Şimdi düşünelim. Dünyada hangi din vardır ki bir diğerinin aynı olsun? Zaten bunlar birbirinin aynı olsa ayrılık ve dağılmaya imkân kalır mı? Öyleyse bunların hangisi ilâhî emirdir? Eğer hepsi ilâhî ise bu takdirde ilâhî emir sahibi her birimize farklı emirler vermiş ve her birimize "Başkası yanlıştır, sana söylediğim doğrudur" demiş olmayacak mı? Şimdi bu karışıklığın içinden nasıl çıkacağız?

Akıl için yol birdir. Gökten böyle emirler gelmiş ise o emirler özel şahıslara ilham edileceğine genel olarak herkese ilham edilse ne olur? Çünkü eğer emirler göndermekten maksat insanlara doğruyu ve gerçeği göstermekten ibaret ise, buna yalnız özel şahısların ihtiyacı olmayıp bütün kâinatın ihtiyacı varken özellikle bir veya birkaç kişiye ilham edilmesi irşad maksadını gerçekleştiremez ve dolayısıyla hikmete aykırıdır. İkinci olarak, sözü geçen şahıslar kendilerine ilham geldiğinden nasıl emin olabilirler? İnsan normal olarak bu gibi mucizevî hadiseleri gözüyle görmeden ve bizzat işitmeden, yani duyu ve vicdan ile idrâk etmedikçe tasdik edemez. Halbuki kendisine ilham gelen kimse tek bir kişi ve inanmaya davet edilecek şahıslar ise çok sayıda olduğundan, bu şekilde gerçekleşecek vahiy ve ilhamdan, meydana gelmesi arzu edilen fayda hâsıl olamıyor!

Bu değerlendirme, hangi manâda olursa olsun, "Gökten emir indirildi" haberinin, bu zamanda var olan insanlara eksiksiz biçimde ulaştığı varsayıldığı takdirde geçerli olur. Halbuki bize öyle eksiksiz ve tam bir silsile halinde bir haber bile ulaşmamıştır; işte Tevrat, işte İncil!

Bir tek kimse var mıdır ki, bu kitapların ilâhî kelâm olduğunu ve gökten nasıl indirilmiş ise bize aynen ve eksiksiz biçimde ulaşmış bulunduğunu iddia edebilsin? Bir kere ...

Carlos:

– ......

Begeny (Carlos Efendi'nin söz söylemesine zaman bırakmayarak):

– Lütfen müsaade buyurunuz bitireyim. Bir kere Tevrat'ı ele alalım. Musevî ve Hristiyan milletlerin önderleri olan İsrailî ve Mesîhî âlimlerin şimdi elde bulunan Tevrat'ın, gökten Hz. Musa'ya indirilmiş olduğu rivayet edilen Tevrat-ı Şerîf'in aynı olmak şöyle dursun, O'na yakın olduğunda bile tereddüt ve şüphe etmekte olmaları bir yana, gerek Tevrat'ın kendisinde ve gerek Hz. Musa'dan sonra yazılmış ve Tevrat-ı Şerîf kapsamına dahil edilmiş olan bu kitaplarda pek çok anlam ihtilâfları bulunduğu için bunların bir kısmının yalan ve bir kısmının doğru olması gerekirse de, hangisinin doğru ve hangisinin yalan olduğuna kesin biçimde hükmetmek mümkün olmadığından Ahd-i Atîk'i oluşturan kitaplardan Baruh Kitabı, Tobit, Yudit, Ecclesiasticus ile Birinci ve İkinci Makabiler'in[2] tamamen ve Üç Gencin Şarkısı, Ester ve Daniel'den

2 Bu metinler, Eski Ahit apokrifleridir. Yunanca'da "gizlenmiş" anlamına gelen "apokrif", genel anlamda dinî literatür içinde sahih ve otantik olarak kabul edilmeyen metinleri ifade eder. Özelde ise apokrif metinler, a. Tanah'a (Yahudî Kitab-ı Mukaddesi'ne) dahil edilmemiş olan, fakat Eski Ahit'in Yunanca nüshasının parçaları olduğu ifade edilen Eski Ahit metinlerini; b. Kanonik metinlerin (sahih dinî literatür; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri) dışındaki Yeni Ahit'le ilgili metinleri, yani Gnostik İnciller, Çocukluk İncilleri ve çeşitli sözlü İncil gelenekleri gibi metinleri kapsar.

I. Baruh'un, M. Ö. I. veya II. yüzyılda yazıldığı kabul edilir. Birinci bölümü Kudüs'ün yıkılmasından sonra günahların itirafını ve Tanrı'dan af dilenmesini içeren bir nesir, ikinci kısmı başka bir yazar tarafından kaleme alınan hikmeti öven bir şiirdir; son kısım ise Kudüs mateminin nasıl duyulduğunu anlatır. Bu doküman, Helenistik dönem Yahudî teolojisinin bir örneğidir.

Tobit, M. Ö. 180 civarında Filistin'de, muhtemelen Arâmîce yazılan, okuyucuya, Tanrı'nın dürüst insanlara yardım ettiğini açıklamak ve öğretmek için kaleme alınan hayalî bir hikâyedir.

Yudit, M. Ö. 150 civarında Filistin'de İbranîce olarak kaleme alınmıştır. Kitap iki kısımdan oluşur. İlk bölümde, Yahudîler'in, Asur kralı Buhtunnasr'ın generali olan Holofernes'in saldırısına uğraması, ikinci bölümde ise Tanrı'nın, Holofernes'i öldürecek olan Yudit vasıtasıyla İsrailoğulları'nı kurtarması anlatılır. Eser, dönemin Yahudîleri'ni kötü düşmanlara karşı direnmeye ve dinî kurallara sıkı sıkıya bağlanmaya teşvik etmek için yazılmıştır.

Ecclesiasticus veya Ben Sirak, Eski Ahit'in Yunanca tercümesinde bulunan, fakat Yahudî kanonik metinlerine dahil edilmeyen bir metindir. Yazar, kitabını yaklaşık M. Ö. 180'li yıllarda döneminin Yahudîleri'ne hitaben yaz-

de bir çok fasıl ve babların ilâhî ilham ve vahiy ile yazılmış kitaplardan[3] olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Aynı şe-

mıştır. Eser Yahudîliği savunmakta ve Grek dini ve kültüründen gelen saldırılara cevap vermektedir. Özellikle, hikmetin başka milletlerde değil Yahudîler'de olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Birinci ve İkinci Makabiler, yarı-tarihî kitaplar olarak değerlendirilir. Birinci Makabiler, Filistin'de M. Ö. ikinci yüzyılın sonlarına yakın bir tarihte İbranîce olarak yazılmıştır. Kitap, Makabiler'in askerî kahramanlıklarını ve IV. Antiokhos Epiphanes'in istilâsından ve Mattathias'ın paganizme karşı yürüttüğü büyük mücadeleden başlayarak, I. John Hyrcanus'un hükümdarlığına kadar Yahudîliğin tarihini anlatır. İkinci Makabiler ise M. Ö. ikinci yüzyıldaki Yahudî tarihinin nebevî bir bakış açısıyla yeniden hikâye edilmiş halidir. Ayrıca eser, bedenin dirilmesine ilişkin Yahudî inancının da en güzel örneğini yansıtır. [sad.]

3 (Mütercim notu): Bu sayfaların yazarı buralara bazı haşiyeler düşmüş. Büyük faydasına binaen bunların da tercüme edilmesini uygun gördüm. Ancak yazdığı isimler arasında nasıl okunacağını anlayamadığım isimleri onun yazdığı şekilde aynen yazdım:

"Ansiklopedi Yayını" isimli derginin onuncu cildinde şöyle yazar: Fazilet sahibi güvenilir Hristiyanlar'dan Dr. Alexander Gides isimli şahıs *New Bible*'ın önsözünde "Bana göre üç husus kesin biçimde sabit olmuştur ki birincisi, mevcut olan Tevrat'ı Hz. Musa'nın yazmış olmadığıdır. İkincisi, bu Tevrat İsrailoğulları'nın çölde bulundukları sırada yazılmayıp belki daha sonra Ken'an Diyarı veya Kudüs'te yazılmıştır. Üçüncüsü, Hz. Davud'un saltanatından önce ve Hezekiel'in zamanından sonra yazıldığı sabit olmayıp, aksine Süleyman'ın zamanında telif edilmiş, yani İsa'nın doğumundan yaklaşık bin sene önce ve Homeros isimli şairin bulunduğu dönemde, kısacası Hz. Musa'nın ahirete irtihalinden beş yüz sene kadar sonra yazılmıştır" diyor.

Hristiyan ilim adamlarının önde gelenlerinden Norton isimli zât [Andrews Norton (1786-1853), on dokuzuncu yüzyılda Uniteryanizm akımının (bir tek tanrıyı kabul edip teslisi reddeden Hristiyan akım) öncülüğünü yapan Kutsal Kitap âlimidir. 1837'de yayınlanan *The Evidences of the Genuineness of the Gospels* (*İnciller'in Otantikliğinin Delilleri*) isimli eseriyle şöhret bulmuştur. Bu eseri, ilâhî vahiy fikrini desteklemek için İncil dışından delilleri kullanarak ortaya koyduğu bir Yeni Ahit incelemesidir. - sad.] şöyle diyor: Tevrat-ı Şerîf'in yazılış tarzı ile Tevrat-ı Şerîf'in yazılmış olması gereken zamandan dokuz yüz sene sonra yani İsrailoğulları'nın Babil esaretinden kurtuldukları zamanda yazılmış olan Eski Ahit kitaplarının yazılış tarzı birbiri ile mukayese edilse Tevrat-ı Şerîf'in de bu ikinci kısım kitapların yazıldığı zamanda yazılmış olduğu ortaya çıkar. Çünkü meselâ İngiliz Dili ile yazılmış eserlerin bundan dört yüz sene önce yazılanları ile şimdi yazılanlar birbiriyle karşılaştırılsa, çok açık bir fark görülecektir. İşte bundan dolayı İbranîce konusunda uzman olan Leusden isimli zât [John Leusden (1624-1699), Leiden Üniversitesi'nde İbranîce profesörü, yetkin bir doğubilimci ve ilâhiyatçıdır. Joseph Athias'ın da yardımıyla Kitab-ı Mukaddes'in İbranîce versiyonunun daha önce basılmış ve yazma halindeki nüshalarla karşılaştırılarak tashihli yeni bir baskısını yapmak için ilk teşebbüsü gerçekleştirmiş ve 1661 ile 1667 yıllarında Amsterdam'da iki ayrı baskı yapmıştır. Bu baskı, metninin doğruluğu ve baskısının farklılığı nedeniyle haklı bir saygı görmüş ve bu baskının metni iki

kilde Ezra Bölümü, Hâkimler Kitabı, Rut Kitabı, Nehemya Kitabı, Eyüp Kitabı, kısacası daha bir çok kitapların -ki bunlar Tevrat-ı Şerîf'in kısımları arasında kabul edilirler- hiçbiri-

---

yüzyılı aşkın bir süre Avrupa'da standart olarak kabul edilmiştir - sad.], gerek Tevrat-ı Şerîf'in ve gerek Hz. Musa'nın zamanından dokuz yüz sene sonra yazılan kutsal kitapların tamamının aynı zamanda yazılmış olduğu görüşünü ortaya koymuştur.

Ahd-i Atîk kitapları üç çeşittir: Birincisi İbranîce nüshadır ki Musevîler ve Protestanlar tarafından kabul edilir. İkincisi Yunanca nüshadır ki bütün Hristiyanlar'a göre muteberdir ve on beşinci yüzyıla kadar Hristiyanlar İbranîce nüshanın tahrif edilmiş olduğunu savunmuşlardır. Üçüncüsü ise Samirîce nüshadır ve yalnız Samirîler'e göre muteberdir. Bu kitap her ne kadar İbranîce nüsha gibi ise de Hz. Musa'ya nispet edilen beş kitap ile Yeşu Kitabı ve Hâkimler Kitabı'ndan, yani toplam yedi kitaptan oluşur ve bunun dışında Eski Ahit Kitapları başlığı altında bulunan kitapları Samirîler kabul etmezler. Henry Wascott (Wasgot ?) isimli müfessir Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasındaki zamanı bu kitaplardan birincisinin 1656, ikincisinin 2262, üçüncüsünün ise 1307 yıl olarak göstermesinden dolayı tarihçilerin ittifakı ile geçersiz olduğunu yazmıştır.

Hristiyan ve Musevî bütün ehl-i kitap, Tarihler isimli kitabın birinci ve ikinci bölümünün Hagay ve Zekeriya isminde iki kişinin yardımıyla Ezra isimli şahıs tarafından yazıldığını ve Eski Ahit'in kitaplarının Buhtunnasr hadisesinden önce etkisiz ve hadiseden sonra ise tamamen yok olduğunu, eğer Ezra isimli şahıs yazmamış olsa şimdi değil o zamanda bile Eski Ahit Kitapları'nın var olmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bunun için Protestan Mezhebi Ezra'nın yazdığı kitabın ilâhî kaynaklı olduğunu kabul etmez ve "Tevrat yakıldı ve hiç kimse Tevrat'ı bilmiyordu; Ezra isimli şahıs Ruhu'l-Kuds'ün yardımıyla tekrar bir araya getirdi" derler. İskenderiyeli Clement [Aziz Clement (150-215), Gnosis ya da bilginin mükemmel Hristiyanlık'taki temel unsur olduğu noktasında gnostik Hristiyanlar'la uyuşan Hristiyan teologdur. O'na göre tek gerçek bilgi kilisenin inanç esasları tarafından önerilen şeylerdir. Clement'in Eski Ahit'in Ezra tarafından tekrar yazıya geçirilmesine dair ifadeleri için bk. St. Clement of Alexandria, *The Stromata*, Book I, http://www.newadvent.org/fathers/02101.htm, 03.05.2005 - sad.], Tertullian [Quintus Septimus Florens Tertullianus (160?-230?), Kartacalı Hristiyan teolog ve apolojisttir. 197'de Hristiyanlığa geçiş yaparak, döneminde Hristiyan inancının en güçlü savunucusu olmuştur. Yahudî Kitab-ı Mukaddesi için Eski Ahit tabirini ilk kullananlardan birisidir - sad.] ve Theophilus da bu hususu doğrularlar. Katolik Jean Matre (?) ise kitabının 115. sayfasında "İlim adamlarının ifadesine göre, Tevrat-ı Şerîf'in asıl nüshası ile Eski Ahit kitaplarının orijinal nüshaları Buhtunnasr'ın askerlerinin elinde yok olduktan sonra Ezra vasıtasıyla bu kitabın doğru rivayetleri ortaya çıkmış ise de söz konusu rivayetler de Antiokhos Olayı'nda tekrar yok olmuştur" demiştir.

Hz. Musa'ya nispet edilen Tevrat'ın Tesniye bölümünün 27. babında "Oraya taştan bir sunak yapacaksınız ve taşın üzerine bu Tevrat'ı okunaklı biçimde yazacaksınız" denildiğine bakılarak Tevrat-ı Şerîf'in bir taşa sığacak kadar kısa olması gerektiği sonucu çıkarılmış ve Thorton (?) isimli rahip "Musa zamanında yazı yoktu" diyerek Hz. Musa'ya nispet edilen kitabı O'nun yazmadığını söylemiştir.

sinin vahiy mahsulü eserler olmadığı noktasında ittifak edilmiştir.

Şimdi siz şu önemli sorunun cevabını veriniz: İnsanlara "İbadet edeceksiniz", "Sadaka vereceksiniz", "Hırsızlık yapmayacaksınız", "Zina etmeyeceksiniz" gibi emir verip yasaklamalarda bulunmaya kimin yetkisi olabilir? Sizin adınıza yine ben cevap vereyim: Allah, değil mi? O'ndan başka hiç kimsenin böyle kişisel hürriyeti kısıtlayacak, nefsî arzuları karşılamaktan men edecek bir emir vermeye yetkisi var mıdır? Bu kadar değil mi! Öyleyse hani Allah'ın emri? Şu kitapların içerdikleri mi? İşte bu kitapların Allah tarafından gelmediği hususunda dinlerin en büyük âlimleri ittifak etmiş olunca bu kitapları "Allah'ın emri" diye kabul etmeye imkân kalır mı? Varsayalım ki bu kitaplarda Allah'ın emirleri de vardır! Fakat bunların hangisi Allah'ın emridir ve hangisi insanlar tarafından ilâve edilmiştir? Bunu kesin biçimde bilmenin imkânsız olduğunu, bu kitapların mahiyetini sizden ve bizden daha iyi bilen Yahudî ve Hristiyan âlimleri söylüyorlar. Öyleyse Allah'ın emri olmadığı konusunda ittifak bulunan bu hükümleri kim hangi yetkiyle Allah'a yakıştırıp isnat ederek bize "Bunlar Allah'ın emridir" diyebiliyor. Şüphesiz hahamlar! Öyleyse biz insanlar, hahamların kulu olmayıp Allah'ın kulu olduğumuz için yalnız Allah'ın emrine uyacağız. Bu durumda Allah'ın bize bu hükümleri emrettiği kesin biçimde sabit olmalı. Halbuki din âlimlerinin ittifakından anlaşıldığı üzere, Allah'ın bize bir şey emrettiği kesinlikle sabit olmamıştır.

Yalnız tahmin yoluyla bazı emirlerin Allah'ın emri olması gerektiği çıkarsanabilir, bu ise uyulması zorunlu olan kesin bir hüküm değildir. Bunun böyle uyulması zorunlu olmamasının iki sebebi vardır: Birincisi, din âlimleri yani bu dinleri en fazla savunan, en büyük ve en önemli müntesipleri "Bu emirlerin Allah'ın emri olduğu kesin olarak bilinmemekte ise de iyice düşünülürse, bu emirlerin ancak Allah'ın emri olması gerekeceği açığa çıkar" diyorlar. Demek ki bu dinlerin en

büyük adamları bile bu emirlerin ilâhî emirler olduğunu kesin biçimde bilemeyip, belki zan ve tahmin yoluyla Allah'ın emri olduğu kanaatine varıyorlar. İhtimal ki bazı insanlıksever kimseler, halkların huzur bulmasının din ve mezhep adına ortaya konulacak kanunların düzenlemesi altında mümkün olabileceğîni düşünerek bazı emir ve yasaklar düzenlemiş ve bunları -insanlar arasında kuvvetli biçimde etkin olması için- Hâlık-ı âlem Hazretleri'ne isnad etmişlerdir. İşte bu mümkündür.

İkincisi, bu emirler Allah'ın emri olsa idi, âlemin ilâhı yaratıklarını bir anda var veya yok etmeye muktedir olacağından ve bu güce sahip olan bir yaratıcının, yaratıklarına karşı bir nevi siyasî davranması ve yaratıklarının itaat veya isyanı konusunda herhangi bir endişesi olamayacağından, yaratıklarına emrettiği hükümlerinin birbirinden farklı ve birbiri ile çelişik olmaması gerekirdi. Halbuki Tevrat'ın içeriğinin büyük bölümü diğer kısımlarıyla lâfız ve manâ açısından farklı ve çelişik olduğundan, böyle düzensiz ifadeleri ihtiva eden emirler, kemal sıfatlarına sahip olması gereken yaratıcı zâttan sâdır olmaz. Zira birbirinden farklı ve çelişkili emirler vermek bir eksikliktir. Halbuki yaratıcı zât eksiklik sıfatlarından münezzehtir.[4] Şimdi, bundan şu sonuç çıkar: Eğer ilâhî emirler denilen hükümlerin -açıklandığı üzere- yaratıcı zâtın emri olduğuna din âlimleri karar vermiş olsalardı bile, söz konusu emirler birbiriyle farklı ve çelişkili olduğu ve bugün elimizde bunların doğruluğunu ispat edecek hiçbir delil bulunmadığı için, bu gibi hükümlerin yaratıcı zâtın hükümleri, emirleri ol-

4 (Mütercim notu): Meselâ Tekvîn Kitabı'nın yirmi ikinci babında İbrahim'e İshak'ı kurban etmesini emredip sonra kurban etmemesini emretmektedir. Yine l. Samuel Kitabı'nın ikinci babında, "kâhinlerin başı unvanını sonsuza kadar Harun'un çocuklarının en büyüğü olan Eleazar'a ve sonra en küçüğü olan İtamar'a verdim" dedikten sonra sözünden dönüp bir başkasına vermiştir. Halbuki bu söz ilâhî bir vaat olsaydı, kehanet hiç olmazsa bu üç soydan birinde olacak iken, henüz ne kehanet söz konusudur ne de bu üç soydan bilinen kimse vardır. Tekvîn Kitabı'nın altıncı babında da "Yeryüzünde insan yarattığına pişman olup kalben üzüldü ve dedi ki: Yeryüzünde yarattığım insanı yok edeyim, hattâ ayaklarıyla yürüyen hayvanları ve hattâ havada uçan kuşları bile yok edeyim; çünkü onları yarattığıma pişmanım" demektedir.

madığına hükmedecektik. Zira kemal sıfatlarına sahip olması gereken bir yaratıcı, birbirine muhalif emirler verip âciz yaratıklarını dalâlette bırakmaya tenezzül etmez. Demek ki bu emirler yaratıcı zâtın emirleri değildir, olsa olsa hahamların dünyada düzen sağlanacak zannıyla aldıkları kararları ile öteden beri yaratıcı zât adına rivayet edilen bazı hükümlerin karışımından ibarettir. Onların, aldıkları bu kararlar için "Allah'ın emridir" demeleri de halk üzerinde nüfuz ve etki sağlamak içindir. "Hahamların bu kararları Allah'ın emri olmasa bile, madem ki bir ilâhın varlığı aklen gereklidir ve madem ki bu karar o ilâha yaklaşma ve halk arasında düzenli ilişkiler olması sonucunu doğurmaktadır, makul ve makbul bir karardır ve mutlaka uyulması gerekir" denildiği takdirde, biz de cevap olarak deriz ki: Aklen varlığı zorunlu olan ilâh için, insanların kendisine yakınlaşması arzulanan bir şey ise kendisine ne şekilde yaklaşılacağını kendisi belirlerdi. İlâh ile herhangi bir kişisel ilişkisi olmayan bir adamın belirlediği hareket tarzının ilâh katında makbul olacağı nasıl bilinebilir? Meselâ içki içmenin kötü bir özellik olduğu bugün aklen ve tıbben bilindiği halde buna Yahudîlik'te izin verilmiştir.

Bu izin yaratıcı katından olsa, Cenab-ı Hak kullarının kötü işler yapmasına razı oluyor gibi bir sonuç çıkacaktı. Halbuki yaratıcı zât kullarını kötü işlere sevk etmeyeceğinden, bu iznin Allah katından bile bile gelmeyeceği aklen kestirilebilir. Din adına var olan bir izin yaratıcı katından olmayınca, hahamlar tarafından geldiği azıcık düşünmekle anlaşılır. Bu anlaşılınca da, hahamların kendi kendilerine bir din, bir mezhep uydurup "İşte Allah böyle emrediyor" demiş oldukları açığa çıkar. Dolayısıyla, madem ki gerek hahamlar ve gerek diğer herkes insandır ve madem ki insanlar arasında -bir ayırt edicinin ayırımına dayalı- bir imtiyaz yoktur, tamamı aynı türden olan insanların bazılarının hakikate ve ilmî ihtisasa aykırı biçimde ortaya koydukları bir yolu kabul etme mecburiyeti söz konusu değildir.

Kohen:

– Yani bütün Musevîler dinlerini bırakıp sizin istediğiniz yola mı gitsinler?

Begeny:

– Olayın aslı anlaşılsın da herkes ne isterse onu yapsın! Bizim maksadımız kimsenin din değiştirmesi değil. En makul, en doğru olan yolu göstermek. Bu yol ortaya çıktıktan sonra herkes istediği gibi hareket etmekte serbesttir.

Kohen:

– Siz alabildiğine söylüyorsunuz, (mecliste bulunanları göstererek) bu efendiler de size karşı susuyorlar ki her ikisine de hayret etmekten kendimi alamam! Siz, bir kere âlemin yaratıcısı olduğunu kabul etmiyorsunuz! Sonra bu Dünya'ya Hz. Musa adında şerefli bir peygamberin geldiğini inkâr ediyorsunuz! Ondan sonra o şerefli peygambere ilâhî bir kitap, yani ilâhî emirler indirildiğini inkâr ediyorsunuz! Ardından o ilâhî emirlerin gelmiş olduğunu varsaysanız bile bu zamana kadar ulaşmadığını söylüyorsunuz!!! Bunlar öyle şeylerdir ki, bir örnekle anlatılması gerekse, "Dünya'da Moskova Şehri ve içinde insanlar, yüksek binalar vs. yoktur" demek kadar beyhudedir. Moskova Şehri'ni ve içinde nelerin bulunduğunu sizin görmemiş olmanız mümkündür. Fakat ne mahzuru var? Sizin bu meşhur şehri görmemenizden, o şehrin yok olması gerekir mi? İşte bunun gibi siz "Âlemin yaratıcısı yoktur" diyorsunuz. Diyedurunuz, kime ne zararı var? İkinci olarak, Hz. Musa'nın Dünya'yı teşriflerine inanmıyorsunuz; inanmayabilirsiniz. Kâr ve zarar size ait. Ancak bütün dünya, hattâ Musevî ve Hristiyan değil, bugün Hindistan'da, Çin'de, Japonya'da bulunan Mecusîler, putperestler bile öyle bir şerefli peygamberin geldiğini bilirler. Üçüncü olarak, Tevrat-ı Şerîf bugün herkesin saygı ile bahsettiği şanı yüce bir kitaptır. Evet, tam bir imanla şehadet ederim ki, Yüce Rabb'in kelâmıdır. Ama siz bilmezmişsiniz. Bilmeyebilirsiniz. Kimse size işkence ederek "Bunu öğreneceksin" demedi ki ... Dördüncü olarak, ilâhî emirlerin bu zamana kadar aynen geldiğini inkâr ediyorsunuz ...

Begeny:

– "Birinci, ikinci, üçüncü olarak" dediğiniz sözlerde belki hakkınız var. Fakat "dördüncü olarak" diyerek savunmaya kalkıştığınız maddede -ki tartışmamızın özüdür- asla hak kazanamayacaksınız! Zira Tevrat-ı Şerîf'in bugün Hz. Musa'ya inmiş olan Tevrat'ın aynısı olmadığı hususunda -affınıza sığınarak- sizden daha büyük, daha âlim hahamların ittifakı bulunduğunu benim gibi tabiî siz de bilirsiniz. (Rahip efendileri göstererek) Efendiler de kabul ederler. Nitekim az önce isimlerini saydığım kitaplar Tevrat-ı Şerîf'in içinde iken bunların vahiyle yazılmış kitaplar olmadığı ve çoğunun meçhul şahıslar tarafından oluşturulmuş şeyler olduğu noktasında ittifak vardır.

Kohen:

– Tevrat-ı Şerîf bu saydığınız kitaplardan ibaret değildir ki ... Hz. Musa'nın yazdığı asıl Tevrat beştir ...

Begeny:

– Evet. "Hz. Musa'nın yazdığı" dediğiniz kitapların beş olduğunu biliyorum. İhtimal ki ... Haydi "ihtimal ki" demeyeyim de, sizin istediğiniz gibi kesin biçimde ifade edeyim. Her ne kadar Hz. Musa zamanında yazı olmadığından sözü geçen hazret kendilerine indirilen Tevrat-ı Şerîf'i nübüvvet kudretiyle yazmış olsalar bile, yazı olmadığından okuyacak kimse bulunmadığı için abes olacaktı; buna rağmen "ileride okunur" düşüncesiyle, sözü geçen Hazret'in Mısır'dan bütün İsrailoğulları ile çıkışlarından, yani Tîh Çölü'ne ulaşmalarından sonra Tevrat-ı Şerîf adıyla bir kitap yazmış olduğunu kabul edeceğim. Fakat siz de bilirsiniz ki ... tarih de haber veriyor ki ... bütün dünya da biliyor ki, Buhtunnasr adında bir hükümdar[5] bu kitabın bütün nüshalarını yeryüzünden kaldırdıktan başka, bunları bilmesi umulan hahamları ve diğer insanları da yokluk diyarına gönderdi. Öyle mi?[6]

---

5 Buhtunnasr (İbranîce'de Nebukadnezzar), M. Ö. 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır. [sad.]

6 (Mütercim notu): İbn Haldûn tercümesi *Miftâhu'l-İber*'de ayrıntılar mevcuttur.

Kohen:

– Evet. Allah belâsını versin.

Begeny:

– Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra, vahiy alan şahıslardan olmadığı halde, vahiy alanlardan olduğu iddia edilen, fakat yazdıklarındaki çelişkilerin gösterdiği üzere vahiy alan birisi olmadığı sabit olan Ezra isminde bir şahıs Tevrat-ı Şerîf'i ezberden ve ikinci defa olarak yazıp halka kabul ettirmişti; bu da böyle mi?

Kohen:

– Evet.

Begeny:

– Sonra Antiokhos Olayı[7] vuku bulup bu kitap da yok oldu; bu da böyle mi?

Kohen:

– Evet ama kitap yok olduktan sonra zamanın âlimleri o kitabın kaybını etkisiz kılacak tedbirleri almayı ihmal etmediler. Zaten ezberlerinde bulunan ibareleri tekrar yazdılar.

Begeny:

– Siz Kohen olduğunuz halde Tevrat-ı Şerîf'i tamamıyla ezbere biliyor musunuz?

Kohen:

– "Biliyorum" desem hemen elinize kitabı alıp beni imtihan edeceksiniz, değil mi?

Begeny:

– Siz âlimlerden olduğunuz halde Tevrat-ı Şerîf'i ezbere bilemezseniz başkalarının ezbere bildiğine nasıl inanırsınız?

Kohen:

– Biz asi, günahkâr adamlarız. Ama seleflerimiz bizim gibi mi ya? Onlar âbid, zâhit kimselerdi. Binaenaleyh onların yapabildikleri şeylere biz güç yetiremeyiz.

---

7 (Mütercim notu): Rahmetullah Efendi'nin *İzhârü'l-hakk* isimli kitabında ayrıntılı bilgi mevcuttur.

Begeny:

– Hüsnüzan böyle büyük meselelerde yeterli olacak bir delil değildir. Aynen nasıl yazılmış olduğunu açıklamalısınız.

Kohen:

– Ben o zaman yoktum ki şimdi size aynen nakledeyim. Ancak olsa olsa şöyle olur: Âlimlerden bir zât "Ben Tevrat'ı yazarım" demiştir ve ortaya çıkan muvafakat üzerine Tevrat-ı Şerîf'i yazmıştır. Çünkü o zât bu kitabı ezberden yazmış olacağından ve ezberden yazılan kitap ele alınıp karşılaştırmalı okunsa, yazan kişi o kitabı nasıl yazmışsa yine aynı ifadelerle okuyabileceğinden, zamanın âlimleri de bu kitabı ezberden yazdığını bu şekilde karşılaştırmalı okuyarak anlamışlardır.

Begeny:

– Tevrat-ı Şerîf'in, yazan kişinin ezberinde olduğunu nereden bilmişler?

Kohen:

– Hiç kimse Tevrat-ı Şerîf olmayan bir kitabı ezberleyebilir mi? Madem ki yazan kişi vaktiyle bu kitabı ezberlemiştir, mutlaka bunun Tevrat-ı Şerîf olması gerekir. Hem, bir adam ne mecburiyetle başka bir kitabı ezberlesin? Madem ki Tevrat diye yazıyor, mutlaka Tevrat olmalıdır. Zaten o zaman var olan âlimler de Tevrat'ı az çok ezberlemişlerdi. Her ne kadar ezberden yazıldı ise de, sadece yazan kişinin reyine bakmadılar. Kendileri de kendi bildikleriyle karşılaştırıp kanaat oluştuktan sonra kabul ettiler.

Begeny:

– Bu böyle olunca, Dünya'da esas vazife sahibi olan Hz. Musa'nın yazmış olduğu Tevrat-ı Şerîf'in yeryüzünde bulunmadığı itiraf edilmiş ve maksat hâsıl olmuş olur. Vahiy alan kimselerden olmadığı halde vahiy aldığını varsaydığımız Ezra'nın yazdığı Tevrat da sonradan kaybolduğuna göre, şimdi elde bulunan Tevrat'ın değeri bir örnekle gösterilecek olsa, daha önce bir mahkemeden çıktığı rivayet edilen bir ilâmın yazıları tamamen silindikten sonra o silinen yerlere tekrar yazılar yazılmış, sonra yine silinip yine yazılmış nüshasına ben-

zer. Öncelikle, ilâmın altında filân mahkemeye ait bir mühür görüyoruz, ama vaktiyle öyle bir mahkeme var mıydı, yok muydu? Var idiyse onun kullandığı mühür bu mühür müydü? Bu mühür olduğu -ortada bir benzeri olmadığı için- nasıl sabit olacaktı? Bunları bilmediğimiz gibi, bu ilâmın yazıları iki kere silinmiş olduğundan, o silik yerlere ikinci defa yazılmış yazıların o mahkemeden çıkan hükmün lâfızlarını harfi harfine ihtiva ettiği nereden malûm?

Ezra'nın ezberden yazmış olması ve sonra yazdığı kitabı karşılaştırma için tekrar okuyup, yazıldığı gibi olduğunun görülmesi meselesine gelince, bu da yazılan kitabın aynen Tevrat-ı Şerîf olduğuna hükmettirecek bir sebep olamaz. Zira Ezra denilen şahsın -vahiy almadığı halde vahiy alanlar mertebesinde saygı görmesinden de anlaşılabileceği gibi- çok zekî ve anlayışlı birisi olup, bir defa söylediği şeyleri birkaç defa harfiyen tekrar etmesi mümkündür. Nitekim bu durumun tarihte örneği vardır: Abbasî hükümdarları tarihine vâkıf olanlar[8] görmüşlerdir ki, Abbâsîler'den bir zâtın huzurunda şairlerden biri son derece belâgatli bir kaside okur. Halife bu kasideyi yazanın kim olduğunu şaire sorduğunda, kendi eseri olduğunu söyler. Halife "Hayır, bu senin eserin değil. Çünkü benim nedimlerimden falan kimse bu kasideyi aynen bilir. İstersen okusun da dinle" deyip daha önce perdenin arkasına gizlenmiş ve şairin okuduğu kasideyi dinlemiş olan nedimi çağırıp emreder. Nedim de kasideyi aynen okur. Daha sonra halife "Bu kadar değil. Başka bir nedimim de bilir" deyip diğer bir nedime daha okutur. Biçare şair dili tutulmuş ve şaşkın biçimde huzurdan çekileceği sırada halife kendisine bol bol hediyeler verip, kasidenin şairin kendi kasidesi olduğunu, fakat birinci nedimin bir şeyi bir defa duyduğunda hafızasının kuvveti sebebiyle hemen ezberlediği gibi, ikinci nedimin de bir şeyi iki defa dinlediğinde ezberleme kabiliyetine sahip olduğunu açıklar ve şaire izin verir.

---

8 (Mütercim notu): İbn Hallikân.

İşte Ezra'nın da bu gibi zekî kimselerden olması ve İsrailoğulları'na yeryüzünde bir benzeri olmayan Tevrat-ı Şerîf adında bir kitap yazarsa servet kazanacağını düşünerek ve Tevrat-ı Şerîf'in bazı âyetlerini biliyorsa bunları da dahil ederek böyle bir kitap yazmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun böyle olması ihtimali, Tevrat-ı Şerîf'i aynen yazmış olma ihtimalinden daha fazladır. Çünkü Tevrat-ı Şerîf'in yeryüzünden kalktığı zamanla Ezra'nın Tevrat adında bir kitap yazdığı zaman arasında yüzlerce yıl geçmiştir. Üstelik Ezra'nın yazmış olduğu kitap gerçekten Tevrat-ı Şerîf olsa idi, âyetleri ve anlatılan hikâyeler arasında farklılık ve çelişki bulunmaması gerekirdi. Ahd-i Atîk isimli kitabı okuyan herkes, bu kitabın her tarafında pek çok çelişkili hüküm ve ifadelere rastlayacağından, ayrıntılı açıklama yapmaya gerek yok. Zaten gerek olsa bile onlardan bahsetmek benim maksadımın dışındadır. Demek ki var olan kitabın Tevrat-ı Şerîf olduğu kesin biçimde değil, zan olarak bile sabit değildir.

Kohen:

– Bu sözler âdeta "Yeryüzüne Musevî Dini gelmemiştir, aksine İsrailoğulları taifesi kendi kendilerine bir din uydurmuşlardır" demekle eşdeğerdir.

Begeny:

– Daha doğrusu "Vaktiyle bir Musevî Dini var olmuş ise de şimdi yalnız O'nun ismi kalmıştır; semavî olması gereken kitap kayıptır ve mevcut değildir. Şimdi Musevî Kitabı adıyla mevcut olan, Musevî şeriatının asıl kitabı olmayıp yalnız O'nun adını taşımaktadır" demektir. Dolayısıyla aslında Musa'nın dini mevcut olsa bile, bu dinin şeriatının neden ibaret olduğu bilinmediğinden, bugün Musa'nın dini asıl şekliyle yok demektir. Ama Musevîler'in kendi kendilerine bir kitap, bir şeriat seçmeleri ve hiçbir makul ve kabul edilebilir delile dayanmaksızın bu kitaba semavî bir isim vererek ona uymaları, herkesin o kitaba, o şeriata uymasını gerektirmez.

Kohen:

– Bu sizin kendi zan ve hayalinizdir. Yoksa herkes Musa'nın dininin doğruluğunu kabul eder.

Carlos:

– Kristos Efendimiz'in yeryüzünü teşrifleriyle Musa'nın dininin hükmü kalmamıştır.

Şihab:

– Mesele bu değil, Tevrat-ı Şerîf'in semavî bir kitap olup olmadığının kesin biçimde belirlenmesidir. Tevrat-ı Şerîf semavî bir kitap mıdır? Öyle ise Mösyö Begeny'yi ikna ediniz. Değil midir? O halde Avram Efendi'ye cevap veriniz.

Vasilius:

– Tevrat-ı Şerîf'in eksiksiz bir şeriat olduğunu, tek Allah'ın ve O'nun gönderdiği azizlerin sözü olduğunu şimdiye kadar kimse inkâr etmedi. Siz resmen Hristiyan olduğunuz halde nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Eğer bu inkâr bir Müslüman'dan gelse idi o zaman mazur görülebilirdi; halbuki sizin için bir cür'ettir.

Ali Han:

– Bizi karıştırmayınız. Biz sizin elinizde bulunan Tevrat-ı Şerîf'i ne yalanlar ne de tasdik ederiz. Tasdik etmek veya yalanlamakla emrolunmuş değiliz. Biz bu hususta tamamen tarafsızız. Cenab-ı Allah Tevrat, Zebur ve İncil'i inzal etmiştir, bunu kabul ederiz. Ancak şimdi elde bulunan, o kitapların aynısı mıdır, farklı mıdır bilmediğimiz için tasdik veya tekzip edemeyiz. Bilmememiz de yine sizin aranızdaki ihtilâf sebebiyledir. Onun için biz bu tartışmanın dışında kalırız.

Vasilius:

– Bu kitaplar o kitapların aynısı değil ise o kitaplar nerede bulunacak acaba?

Ali Han:

– Ne bilelim biz. Aynı ise Mösyö Begeny'ye cevap verip kendisini ikna ediniz.

Kohen:

– Geçen gün Mirzâ Şihab astronomiye dair konuşurken Tevrat-ı Şerîf'in başındaki âyetlere dayanıyordu. Bu dayanak alma, Tevrat-ı Şerîf'i tasdik ettikten sonra olur. Tevrat-ı Şerîf'i tasdik etmeksizin -içinde bulunan âyetlerin tamamı sizin işinize yarayacak olsa bile- size faydası olamaz. Halbuki siz şimdi Tevrat-ı Şerîf'i tasdik veya tekzip etmeyiz diyorsunuz. Bu kadar karışıklık arasında bir karışıklık da siz icat ediyorsunuz.

Şihab:

– Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüne uygun olan haberleri tasdik ederiz. Uygun olmayanları tasdik etmek veya yalanlamaktan kaçınırız.

Begeny:

– Doğru. Görüş ayrılığını ortadan kaldırma görevi en başta bizim tarafa aittir. Şimdiye kadar herkes âlemi kendi dinine davet ediyor, meselâ Musevîler "Geliniz, Musevî olunuz" diyorlardı. Hristiyanlar "Sakın Musevî veya başka dinlere uymayınız. Kurtuluş Hristiyan olmaktadır" diyorlardı; hâlâ da çeşitli araçlarla bu amaca yönelik çalışıyorlar. Biz ise insanları bir noktaya davet edip "Geliniz hepimiz bir olalım. İnsanlığın tabiattan elde ettiği faydaları suiistimalden kurtarıp bu büyük nimetin şükrünü eda edelim" diyoruz. Binaenaleyh bir olmanın faydalarını[9] sekteye uğratan dinlerin mahiyetini eleştirmek görevi de özellikle bize düşüyor. Öteden beri söylediğim gibi din adına var olan emirlerin kaynağı bilinmeli ve doğruluk derecesi belirlenmelidir. Tevrat-ı Şerîf hakkında dile getirdiğim eleştiriler varit midir, değil midir? Bizim kabul ettiğimiz esasa göre aslında evrenin yaratıcısının varlığı hususunda şüpheden uzak bir hükme varılamayacağını göz ardı ederek, onun varlığı kesin biçimde ispatlandığı takdirde, din ve mezhep adına var olan çeşitli fikirler evrenin yaratıcısının emri midir; böyle olunca, en eski din olan Yahudîlik'i tesis eden ve Hristiyanlıkça da kabul edilen Tevrat-ı Şerîf nasıl bir kitaptır; gerçekten evrenin yaratıcısının emri midir, yoksa onun tara-

9 (Mütercim notu): Medeniyetin ve birliğin faydalarını ancak İslâm Dini'nin sağlayabileceği, etraflı araştırma ve incelemelerin neticesinde ortaya çıkar.

fından gönderilen peygamberlerin kararları mıdır; yoksa o peygamberlerin yakınlarının, güvendikleri kimselerin uygun gördüğü şeyler midir; peygamberlerin peygamber olarak gönderildikleri bilinmekte midir; kısacası bu kitabın muhtevasına uyulması için önem derecesinin ne olduğunu ayrıntılı olarak bilmeliyiz, değil mi? İşte benim ortaya koyduğum mülâhazaların hükmüne göre bu kitap âlemin yaratıcısına nispet edilmişse de, aslında ona ait değildir. Belki "Cenab-ı Hakk'a aittir" denilerek şahsî çıkarlara alet edilmiştir.

Carlos:

– Yahudî, Hristiyan, Ortodoks tüm milletler tarafından bilinir ve kabul edilir ki Tevrat-ı Şerîf semavî bir kitaptır. Yerleri, gökleri yaratan "Baba"nın kelâmıdır. İşte bütün milletler, bütün âlem bunu böyle bilir ve böyle inanır. Şimdi öteden beri böyle bilinen bir durumu değiştirmeye kalkmak, bütün insanların huzurunu, güvenliğini ihlâl etmektir ki buna insanlık razı olmaz. İnsanların alın yazısı ne ise o olur. Sizin kafanıza göre ıslahata çalışmanızdan, fesattan başka bir şey çıkmaz. Her zaman düşündüğüm ve söylediğim gibi şimdi yine öyle düşünüyor ve dolayısıyla öyle söylüyorum ki, herkesi kendi inancı üzere bırakmak, bu dünyada en doğru yolu takip etmektir. Bizim dinimizi kabul etmek sizin keyfinize uymazsa, sizin dininizi kabul etmek de ne bizim keyfimize uyar, ne de işimize gelir; hiçbir şeyimize uymaz. Binaenaleyh Tevrat-ı Şerîf, İncil-i Şerîf hakkında inceleme, araştırma yapmaktan vazgeçilmesini ve herkesin kendi dini üzere kalması, insanlar arasına yeni tesirli nifaklar sokulmaması için mevcut dinlerin lehinde veya aleyhinde hiçbir karar, hiçbir mütalâa serdedilmemesini sağlayacak hususlar ne ise bunların ortaya konulmasını teklif ediyorum.

Begeny:

– Aman efendim! Af buyurun! Bu sözlerden zannettim ki biz kılıçları çekmişiz, topları tüfekleri dindarlar üzerine çevirmişiz, "Çabuk, şimdi ya bizim dediğimize uyacaksınız ya da sizi kılıçtan geçireceğiz" demişiz ... Burası tartışma mecli-

si. Madem ki müzakere için, herkesi maddî ve manevî zarardan kurtarmak için bir araya geldik, her birimiz makul bulduğumuz mütalâayı ortaya koymalıyız. Temelsiz taassuba boyun eğmemeliyiz. Eğer yapabiliyorsanız siz mezhebinizin, dininizin doğruluğunu ispat edersiniz. Yoksa benim mezhebimi, dinimi iptal etmeye kimsenin hakkı olamaz.

Vasilius:

– Allahınız'ı severseniz, siz ne demek istiyorsunuz? Tevrat-ı Şerîf'in Allah'ın kelâmı olduğundan kim şüphe ediyor? Sizden başka burada bulunan zevatın sanırım ki hiçbirisinin bu konuda şüphesi yoktur. Sizin şüpheniz varsa bizim yok.

Begeny:

– Pekâlâ; ben de bir şey demedim ya. Bu kitabın mahiyetini bana anlatınız diyorum. Bu kitap âlemin yaratıcısının emri midir? Onun kelâmı mıdır?

Vasilius:

– Yüz bin kere evet.

Begeny:

– Bu kitap gökten mi indi?

Vasilius:

– Yüz bin kere evet.

Begeny:

– Kime?

Vasilius:

– Musa Peygamber'e.

Begeny:

– Nereden belli?

Vasilius:

– Nereden mi belli? O zaman bütün insanlar bu kitaba iman etti, inandı. Yani Musa Peygamber'in Hak tarafından bütün İsrailoğulları kavmine gönderilmiş bir elçi olduğuna, bu elçiye İsrailoğulları'na tebliğ edilmek üzere emirler veril-

diğine ve bu emirlerin toplamının da Tevrat-ı Şerîf olduğuna o zamanki İsrailoğulları'nın tamamı inandılar. Musa Peygamber'e hitaben "Gerçekten sen Hak tarafından gönderilmiş peygambersin ve getirdiğin kitap da Hakk'ın kelâmıdır, buna böyle inandık" dediler.

Begeny:

– O zaman öyle inanılmış diyelim ve öyle olmasını da doğru ve isabetli varsayalım, ancak şimdiki kitap o kitabın aynısı mı? Eğer aynısı ise Rice isimli zâtın bir ilim heyetinin yardımıyla yazdığı *Ansiklopedi*'nin dördüncü cildinde, Ahd-i Atîk kitapları hakkında niçin şöyle deniyor: "Şimdi mevcut olan Ahd-i Atîk kitaplarının nüshaları, milâdî onuncu ile on dördüncü yüzyıl arasında yazılan kitaplardır. Çünkü yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yazılan kitapların tamamı bir danışma meclisi kararıyla imha edilmiştir". Walton isimli araştırmacı[10] diyor ki: "Altıncı yüzyılda yazılan bir Ahd-i Atîk kitabı bulunmamaktadır, yedinci ve sekizinci yüzyılda yazılanlar ise son derece nadirdir". Böyle milâdî altıncı yüzyılda yazılan kitap bulunmaz olursa, Hz. Musa zamanında yazılan kitap nasıl bulunup da şimdi var olan kitapların, o kitapların aynısı olduğu bilinecek? Kaldı ki bu kitapların birçoğunun Hristiyanlığın ortaya çıkışı sırasında Musevîler tarafından tahrif edildiği ve bir kısmının da diğer insanlar tarafından tahrif, çıkarma ve ekleme yoluyla asıl halinden uzaklaştırıldığı noktasında bütün kilise erbabı ittifak etmiştir.

Vasilius:

– Biz geçmiş zamanlarda olan biten şeyleri düşünmeye mecbur değiliz. Babadan oğula geçen rivayetler, âdetler ve inançla-

---

10 Brian Walton (1600-1661), İngiliz rahip ve ilim adamıdır. İbranîce, Arâmîce, Sâmirîce, Süryanîce, Arapça, Farsça, Habeşçe, Yunanca ve Lâtince'yi kapsayan bir İncil'in (*Polyglot Bible*) yayınını, 1652-1657 yılları arasında hemen hemen çağdaşı olan tüm ilim adamlarının yardımıyla tamamlamıştır. Bu eser, kendi türünde yayınlanmış daha önceki eserlerden daha eksiksiz ve eleştirel ekler yapılması yönünden daha başarılıdır. *Polyglot Bible*'ın basım sürecinde bu İncil'in kullanılmasına ön hazırlık mahiyetinde bir eser olmak üzere *Introductio ad lectionem linguarum orientalium*'u yayınlamıştır. [sad.]

rın kesintisiz biçimde bize ulaşmasının delâlet ettiği üzere bu kitabın Allah'ın kelâmı olduğuna inanmaya mecburuz.

Begeny:

– İşte asıl şüphe bu noktada başlıyor. Bakınız, öncelikle biz İsrailoğlu değiliz. Biz Avrupalı'yız. İsrailoğulları'nın Mısır ve Filistin topraklarında yaşayan kavimden ibaret oldukları ve çok az bir kısmının Dünya'nın başka taraflarına göç edip oralarda çoğalmış ve hâlâ Yahudîliklerini korumakta oldukları malûm olduğundan, bunlar ilâhî emir olsa da bizi bağlamaz. Avrupalılar bu emrin, bu seçimin dışında bırakılmışlar demek olur. İkinci olarak, haydi diyelim ki: Madem ki İsrailoğulları da biz de insanız ve onlar kadar biz de doğru yolu bulmaya hak sahibiyiz. Onların tâbi oldukları doğru emre bizim de iştirak etmemiz insanlık gereği vazifemizdir. Ancak asıl aradığımız nokta, şu uyacağımız emir, gerçekten Allah'ın emri midir? Yoksa Zeyd ve Amr'ın görüşü müdür? Allah'ın emri ise can baş üstüne! Fakat bu kitabın Allah'ın emri olmadığı, yani gökten indirilen kitabın aynısı olmadığı hususunda Musevî ve Hristiyan âlimlerin ittifak etmesi bir yana, birbiriyle çelişkili haberleri ihtiva etmesi de Allah'ın emri olmadığını göstermez mi? Allah -ki her emrinin kesin ve değişmez olması yüce şanındandır- böyle çelişkili tebliğlerde bulunur mu? Eğer "Bulunmaz ama ..." veya "Bulunmaması gerekir ama nasıl olduysa bulunmuş" derseniz, biz bunu reddederiz. "Hak Teâlâ'nın böyle çelişkili emirler vermesi imkânsızdır. Böyle çelişkili emirleri, tebliğleri O'nun temiz zâtına isnat etmek küstahlıktır, O'ndan korkmamaktır" deriz ve bunların ilâhî emir olmasının esas açısından mümkün olmadığını, açıkladığımız delillerle ortaya koyarız.

Kısacası, başından sonuna açıkladığım bütün delillere karşı bu kitabın "semavî bir kitap" olduğunu iddia etmek, delilsiz bir söz mertebesinde kalır, daha ileri gidemez.

Başkanın, "Bugün de biraz fazlaca çalıştık" deyip çıngırağı çalmasıyla görüşmelere son verildi.

Yedinci Oturum

Begeny:

– Ben daha sözümü bitirmedim. Şimdi bir de Hristiyan âlemine bakalım. Ancak maksadım gerçekleri bulup göstermek olup, ne yağcılık ve dalkavukluk ve ne de taşlama ve haddi aşma olduğundan, söyleyeceğim sözleri kelimelerin ifade ettiğinden başka anlamda yorumlamamalısınız. Zaten natüralizm ve materyalizm akımına mensup kimselerin her gün bir tane çıkardıkları eserleri okuyorsunuz. Ben onların sergilediği hürmetsizliğin binde birini değil -toplantının şartları engel olmasa bile- bir kelimesini dahî dile getirmekten haya ederim.

Şimdi sözüme devam ediyorum: Doğa bilimcilerin inceleme ve araştırmalarından hâsıl olan hükümlere göre Hristiyanlık, insan aklı ve idrâkinin dışında ve anlaşılması imkânsız denecek derecede zor bir dindir. Bu dinin itikadî ve sair meselelerinde ne tabiî kanunların ne de akıl ve mantığın bir hissesi olup, anlama ve algılamanın tamamen ötesindedir.

Malûm ya, bir adamın Hristiyan olması için öncelikle dinin temel esaslarını bilmesi, ikinci olarak da amelleri yerine getirmesi gerekir. Musevîlik'te temel esaslar şunlardır; yani Musevî olacak kimselerin şunlara inanması gereklidir:

1. Yedi kat yer ve yedi kat gökten ibaret olan bu Dünya, bir Yaratıcı'nın yaratmasıdır.

2. Bu Yaratıcı, cisim veya cismanî olmayıp "alev" yani "nur" olarak mevcuttur.

3. Göğün en yüksek noktasında kendisine mahsus mekânı vardır.

4. Diridir, görür, işitir, bilir, irade eder, kudret sahibidir, söyler, yaratır, birdir, ortağı yoktur, kâinatı altı günde yoktan yaratmıştır.

5. Kâinatı ve özellikle insanları yaratmış ve kâinata ve özelde insanlara bir hareket tarzı belirlemiş olduğundan ve insanlara hareket etmeleri için akıl ve düşünce ihsan eylediğinden, kâinat o tarza uyarak, insanlar da akıl ve düşüncelerinin hükmüne göre hareket ederler. Akıl ve düşüncenin yanı sıra, insanlara gerek Yaratıcı'ya ve gerek birbirlerine karşı ne gibi vazifelerle yükümlü olduklarını bildirmek için çeşitli zamanlarda kendi türlerinden peygamberler de göndermiştir.

6. Özellikle İsrailoğulları'na Musa ve Harun isminde iki büyük ve bunlara yardımcı olmak üzere başka küçük peygamberler göndermiş ve Musa'ya bazı emirleri ihtiva eden sadece iki levha da lütfetmiştir. Bunun sebebi, İsrailoğulları'nın bu kitapta emrolunan on hususu görmeleri ve itaat noktasında sabit kadem olmalarıdır. Musa aleyhisselâm beş kısımdan ibaret olan Tevrat-ı Şerîf isimli kitabı ilâhî tebliğ ve ilham ile yazmıştır ve bu kitap başından sonuna Hak Teâlâ'nın kelâmıdır, yani vahiy ürünüdür.

7. Hz. Musa, Harun ve diğer peygamberlerin ahirete irtihalinden sonra da İsrailoğulları'nın başsız kalmaması için sürekli peygamberler bulunmuştur. Onlar da Tevrat-ı Şerîf'e ek olarak bazı kitaplar ve talimatlar yazmışlardır. Bu yazılan kitap ve talimatların bir kısmı Allah'ın emir ve ilhamı iledir. Diğer kısmı da onların kendi görüş ve kararlarıdır. Fakat bunlar karışmış olduğundan, hangi sözün ilâhî vahiy ve hangisinin peygamberlerin kendi kararları olduğunu ayırmak mümkün değildir. Bununla birlikte gerek asıl Tevrat-ı Şerîf ve gerek sonradan ilâve edilen kitapların tamamına birden Tevrat-ı Şerîf adı verilir.

8. Hz. Musa'dan sonra Babil taraflarında hüküm süren Asurlular ile İsrailoğulları arasında savaş olmuş, bu savaş uzun zaman devam edip sonunda Asurlular Musevîler'e galip gelmişler ve yeryüzünde ne kadar âlim ruhanî lider varsa hepsini öldürdükleri gibi Tevrat-ı Şerîf adıyla var olan kitapların da tamamı Buhtunnasr isimli zorba tarafından yakılmıştır.

9. İsrailoğulları Babil esaretinden kurtulduktan sonra yeryüzünde nüshası bulunmayan Tevrat-ı Şerîf isimli kitabı Hagay ve Zekeriya adındaki şahısların yardımıyla Ezra yazmıştır, fakat O'nun nüshaları da Antiokhos[1] denilen zorba zamanında yok olmuştur. İsrailoğulları âlimleri kaybolan bu kitabın nüshalarını yeniden yazmaya muvaffak olmuşlardır. Bu yazılan nüshaların aynen Tevrat-ı Şerîf olduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir.

---

1 Antiokhos, Selevkoslar'da kralların adlarıdır. Suriye-Selevkos Krallığı, Büyük İskender'in ölümü üzerine bütün Orta ve Yakın Doğu'ya yayılmış halde kalan Helen ordularının generallerinden Selevkos tarafından kurulmuştur.

IV. Antiokhos da M. Ö. 175-164 yılları arasında hüküm sürmüş olan Selevkos kralıdır. Yunanlı olmayan halkların çoğunlukta olduğu krallığını gerek ekonomik, gerek toplumsal açıdan güçlendirme amacıyla Yunan kentleri kurma ve var olanları güçlendirme politikası izlemiştir.

Antiokhos'un izlediği bu Helenleştirme politikası, Doğu'nun güçlü dinî topluluklarıyla, özellikle de Yahudîler'le arasının açılmasına sebep olmuştur. Yahudîler III. Antiokhos'un hükümdarlığı döneminden beri kendi hahambaşılarının yönetimi altında geniş bir özerklikten yararlanmaktadır. Tutucu Hasidîler ile Helenizm yanlısı reformcular olarak iki hizbe ayrılmış durumdadırlar. Malî sebeplerle reformcuları destekleyen Antiokhos, yüksek bir tutar karşılığında Jason'ın Kudüs'te bir okul kurarak Helen usûlü eğitim yapmasına izin vermiştir. M. Ö. 172'de daha da yüksek bir bedel karşılığında Jason'ın yerine Menelaos'u getirmiştir. Görevinden uzaklaştırılan Jason, Antiokhos M. Ö. 169'da Mısır Seferi'ndeyken kentin surları dışında tüm Kudüs'ü ele geçirmiş ve Menelaos taraftarlarından pek çoğunu öldürtmüştür. Antiokhos M. Ö. 167'de Mısır'dan döner dönmez Kudüs'e girmiş ve kenti Helenleştirmeye yönelik uygulamalara girişmiştir. Kudüs, kendisine tanınan ayrıcalıkları kaybetmiş ve kente daimî statüde yerleştirilen Suriyeli askerlerin denetimine girmiştir.

Bu tarihten sonra Musevîliğin ibadet gereklerini yerine getirmek ve törenlerini icra etmek, ölümle cezalandırılması gereken bir suç sayılmıştır. Kudüs Mabedi'ne Zeus adına bir sunak eklenmiş ve kurbanlar, kralı temsil eden bir putun ayakları dibinde kesilmeye başlanmıştır.

Yahudîler'e yönelik bu baskı, Helenizm aleyhtarı Yahudîler'in önderi Yuda Makabi'nin bir dizi çete savaşı sonrası M. Ö. 164'te başarı sağlayarak Yahuda eyaletinin hemen hemen tamamını ele geçirmesine kadar sürmüştür. [sad.]

10. İnsanlar öldükleri zaman kabre konulurlar ve bunlar zaman geçince toprağa dönüşürler. Bir zaman gelip de Dünya'nın ömrü son bulduğunda ruh sahibi bütün varlıklar yok olacak, kıyamet kopup kâinat alt üst olacak ve kâinatta ruh sahibi hiç kimse bulunmayacaktır. Aradan uzun zaman geçtikten sonra Dünya'nın başlangıcından sonuna kadar gelip geçmiş insanlara hayat verilip bütün insanlar yeniden hayat bulacaklardır. Bunların tamamı mahşer denilen son derece geniş bir yerde toplanacak ve Cenab-ı Hak bunlara dünyada yaptıkları işleri soracaktır. Bunlardan, güzel işler yaptıkları ortaya çıkan kimseler bahçelere ve saraylara yerleştirilecek, kötü işler yapmış olanlar ise ateşle dolu vadilere ve kuyulara doldurulup gerek ateşle ve gerekse diğer acı verici şeylerle azap olunacaklardır.

11. Günde üç defa namaz kılınacaktır.

12. Senede beş gün oruç tutulacaktır.

13. Bir çocuk, doğumundan bir hafta sonra sünnet edilecektir.

14. Nikâhsız cinsel ilişki yasaktır. Din meclisi[2] bunlardan evli olanları ayırır, evli olmayanları ise nikâhlar.

15. Bir erkek on sekiz yaşında evlenmeye mecburdur ve kanun müsaitse iki hanımla evlenebilir.

16. Cumartesi günü iş yapılmaz ve ateş yakılmaz.

17. Senede altı defa yirmi üç gün bayram vardır.

18. Hayvanlar hahamlar tarafından kesilir. Hasta hayvanlar kurban edilmez.

19. On kişiden az cemaatle namaz kılınmaz.

20. Ölüm olduğunda yedi gün yas tutulur.

21. Ölü, yıkandıktan sonra defnedilir.

---

2 Bet Din ismiyle bilinen dinî konseydir. Tevrat'a göre İsrailoğulları'nın bulundukları her şehirde bir dinî konsey oluşturmaları gereklidir. Bunlarda üç yargıçlık bir heyet ceza davalarına bakar. Modern zamanlarda Bet Din, boşanma konularının denetimi ve çeşitli dinî konularda hakemlik gibi görevler yapmaktadır. [sad.]

İşte bunlar ve bunun gibi bir takım şeyler ki ayrıntıları manevî önderler tarafından bilinmektedir.

Buraya kadar saydığımız inanç esasları hakkında görüş serdetmeye gerek yok. Çünkü teorik kısımları açısından zihni meşgul edecek bir şey söz konusu değil. Ancak Hristiyanlık böyle değil. Hristiyan olan kimsenin her şeyden önce Athanasius Kredosu[3] denilen esası bilmesi gerekir. Ancak bu gereklilik mutlak bir gereklilik değil, ihtiyarî bir gerekliliktir. Yani herkes bunları mutlaka bilmekle yükümlü değildir.

Athanasius Kredosu, bir süre İskenderiye piskoposu olan ve fasih lâkabıyla şöhret bulan Athanasius isimli zâtın umumî mezhep adıyla ortaya koyduğu esastır ki bunu gereği gibi anlamak için aynen aktarmak gereklidir: İlk olarak "İki cihan saadetine ulaşmak isteyenlerin her şeyden önce umumî

---

3 Saint Athanasius, 293-373 yılları arasında yaşamış olan İskenderiye piskoposudur. Hz. İsa'nın Tanrı'yla aynı tözü taşımadığını, Tanrı'ya benzer ama O'ndan farklı bir tözden yaratıldığını savunan Ariusçuluğa karşı IV. yüzyılda sürdürülen mücadelede geleneksel Hristiyan görüşlerinin en önde gelen savunucusu olmuştur.

Athanasius'a göre Tanrı'nın Oğlu, Tanrı'nın Dünya'yı yaratmasına aracı olan ebedî "Söz", insanları uzaklaştıkları ilk uyuma yeniden götürmek için insan bedenine bürünerek yeryüzüne inmiştir. Athanasius, Oğul'a Baba'dan daha az önem veren Ariusçular'a şiddetle karşı çıkmış, "Oğul'la Baba'nın aynı tözden olduğunu" benimsemiştir. 325'te İznik Konsili'nde O'nun görüşleri doğrultusunda resmen "teslis doktrini" ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra farklı eserlerinde ve mektuplarında, "Kutsal Ruh'un da Tanrı'nın üç kişiliğinden biri olduğu", "İsa'nın aynı zamanda eksiksiz bir insan olduğu" gibi görüşleri savunmuştur.

Athanasius Kredosu (veya âmentüsü), "başlangıç sözleri" olarak da bilinen ve 40 kadar dizeden oluşan bir Hristiyan inanç bildirgesidir. Katoliklik'te ve bazı Protestan kiliselerinde geçerli kabul edilen kredo iki bölümden oluşmaktadır. Birisi "teslis"le, diğeri de Tanrı'nın Mesîh'te bedenlenmesiyle ilgilidir ve kurtuluşa ermek için bu gibi doğrulara bağlı kalmanın gerekliliğine ilişkin sert uyarılarla sona erer. Bu lânetleyici ifadelerin aşırı sertliğinden dolayı özellikle Anglikan kiliselerindeki bazı eleştirmenler bu kredonun kullanımının kısıtlanması ya da terk edilmesi yönünde çaba göstermişlerdir.

XII. yüzyıldan itibaren bilginler genellikle Athanasius Kredosu'nun 373'te ölen Athanasius tarafından yazılmadığı, V. yüzyılda Güney Fransa'da kaleme alınmış olabileceği konusunda görüş birliğine varmışlardır. Kredonun yazarı olarak bir çok isim ortaya atılmışsa da kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Lerinsli Vincent'ın 1940'ta bulunan *Excerpta* adlı kayıp eserinin dilinin büyük ölçüde kredonun diline benzediğinin görülmesi sebebiyle kredoyu Vincent'ın ya da bir hayranının kaleme aldığı kabul edilmiştir. [sad.]

mezhebe inanmaları gerekir. Eğer bir kimse bu mezhebe şek ve şüpheden uzak biçimde iman etmezse sonsuza dek hüsranda kalır" denilmiştir. Görülüyor ki her şeyden önce tehdit ve tedhiş ile söze başlanıyor. "Her şeyden önce, yani yiyecek, içecek gibi hayatî gerekliliklerden de önce buna şek ve şüpheden uzak biçimde inanmazsanız, sonsuza dek hüsranda kalacaksınız" deniyor. "Hüsranda kalacaksınız" ne demektir? Tabiî "tüm maddî ve manevî nimetlerden mahrum kalacak ve tüm maddî ve manevî zorluklara uğrayacaksınız" demektir, değil mi?

Vasilius:

– Evet ama dünyevî nimetler değil. Dünyada insan nasıl olsa olur. Cenab-ı Hak insanları dünyada serbest bıraktı, iyi ve kötü davranışlarının mükâfat ve cezasını ahirette verecek. Eğer insan mükâfatı hak etmişse mükâfatı ebedî olacak ve eğer cezaya müstehak ise cezası ebedî olacak. Öyle dünyada olduğu gibi birkaç günlük mutluluk veya sefaletle yetinilmeyecek. Bunun da sebebi insanların varlığının ebedî olmasıdır. Bu dünyada aklını başına toplayıp da iyi davranışlarda bulunmamış olan insan, ahirette de iyi davranışlarda bulunma kabiliyeti kazanmamış olacağından, cezası kendi kabiliyetsizliği, kendi başarısızlığı ile birlikte devam edip gidecek. Demek ki kendi varlığı ebedî olunca, kendisine uyacak amelin karşılığının da ebedî olması gerekir. İşte ceza ebedî olduğu gibi mükâfat da öyle ebedî olacaktır. Dünyada iyi davranışlarda bulunmayı başarmış olan insan ahirette de başarılı olarak ulaşacağı mükâfata sonsuza dek sahip olacaktır.

Begeny:

– Bu akıl yürütme ile bu sonucu hangi kaideden çıkarıyorsunuz? Bir kere insanların ahlâkını düzeltmesi mümkün olduğundan, bugün kötü huylu olan bir adamın yarın iyi huylu olması imkân dahilinde. Dünyada imkânsız olmayan bir şey -eğer varsa- ahirette niçin imkânsız oluyor? İkinci olarak, ahiret yani öteki dünya, yani bizim gözümüzle görmediğimiz "dönüş ve varış yeri" eğer mevcut ise bunun varlığını elbette

doğru bir haber ile bileceğiz; çünkü akıl böyle bir şeyi kendi başına tasdik etmez. Öyle ise bu doğru haber nerededir?

Vasilius:

– Bugün kötü huylu olan bir adam, tavırlarını düzelterek yarın iyi huylu olursa, demek ki ahirete gittiğinde iyi huylu olarak gitmiş olacak.

Carlos:

– Yalnız iyi huylu olmak yetmez. Günahlarını çıkarmış, üzerinde günah ve isyandan eser kalmamış olan adam ahirete gittiği zaman, üstüne üstlük bir de iyi huylu olarak gitmiş ise, ne mutlu o adama!

Vasilius:

– Herhalde buradan gittiğinde iyi ve salih olarak gitmiş ise ebedî âlemde de iyi ve salih olarak bulunacak demek olduğundan, elde edeceği mükâfatı ebedî olarak muhafaza etmesi tabiî olur.

Begeny:

– "Şek ve şüpheden uzak" demek, iyi huylu olmak mı demektir?

Carlos:

– Hayır, o başka. "şek ve şüpheden uzak" demek, kalbini bağlamak, yani tam bir iman ile iman etmek demektir. Meselâ iki kere ikinin dört ettiğine nasıl inanırız? Şek ve şüpheden uzak olarak, yani "iki kere iki ne üç ne de altı eder; mutlak ve mutlak dört eder; ve ben iki kere ikinin dört ettiğine öyle inanmışım ki hiç kimse beni bu hususta şüpheye düşüremez. Dolayısıyla bu hükme inancım şek ve şüpheden uzaktır" diyerek inanırız, değil mi? İşte bu umumî mezhebe de öyle şek ve şüpheden uzak olarak inanmak gerekir.

Begeny:

– Fakat iki kere ikinin dört ettiğine inanmamız bu önermenin bedihî ve açık olmasındandır. Biz değil hiç kimse, yani hangi mezhepte olursa olsun dünyada akıl ve fikirden nasibi

olan hiçbir insan iki kere ikinin (dört ettiğine inanıp) üç veya altı ettiğine inanmamıştır ve inanması da mümkün değildir. Âdeta imkânsızdır. Ancak umumî mezhebin her bir cümlesi böyle apaçık mıdır? Bakınız umumî mezhep ne diyor? "Üç uknûmda birliğe ve birlikte üç uknûma tapılır". Gördünüz mü bir kere! Bir şeye inanılabilmesi için her şeyden önce anlaşılır olmalı, yani makul olmalı, yani akıl onu kavrayabilmeli. Bu "üç uknûmda birlik ve birlikte üç uknûm" ne demektir? Anlaşılır bir şey midir? Dolayısıyla böyle anlaşılmayan bir hükmün neresine şek ve şüpheden uzak biçimde inanacağız?

Vasilius:

– Siz ruhban sınıfından olmadığınızdan, ruhbanlığa, kiliselere ait eserleri okumamış olduğunuzdan, itikadî ilimler konusundaki tahsiliniz çok geri bulunduğundan, böyle incelikli ve bin türlü manâyı ihtiva eden cümleleri anlayamamakta mazursunuz. Maamâfih bu cümle, umumî mezhebi oluşturan cümlelerin ruhu ve özü, ondan sonra gelen cümleler de onun açıklayıcısıdır. Eğer umumî mezhep dediğimiz esas yalnız bu cümleden ibaret olup, ondan sonra bir kelime bile bulunmasaydı, dinî ilimlere vâkıf olanlara göre yine de yeterli idi. Halbuki insanların akıl seviyeleri farklı olduğundan, mezhebin kurucusu meseleyi bu seviyede bırakmayıp aşağıdaki ifadelerle açıklamak istemiştir. İşte bu ibareyi takip eden "Üç zâtı ne karıştırmalı ne de birbirinden ayırmalıdır" cümlesi, önceki cümlenin incelik ve önem derecesini ve ne kadar geniş bir anlama sahip olduğunu gösterir. Çünkü "üç uknûm" tabiri bizim anlayabileceğimiz ifade ile "üç zât" anlamında olduğundan, şu halde ibarenin anlamı "Üç zâtı karıştırmaksızın, birleştirmeksizin birliğe ve 'Bir'i ayırmaksızın üç zâta ibadet edilir" demek olur. Geçen gün hangimizdi, "Her ilim bir kanuna tâbidir, bir ilmin doğruluğu o ilmin kanunu sayesinde bilinir" diyordu.

Begeny:

– Bendim. "Denizcilik bilimlerinde Arşimet kanunu, fizikte düşüş kanunu vb." demiştim.

Vasilius:

– İşte dinî ilimler de bir kilise kanunuyla bilinir. Meselâ filân ağırlıktaki filân cismin filân ağırlıktaki maddeleri içine alabileceğini Arşimet kanunu ile biliyorsak, "üç zâtı karıştırmaksızın birliğe ve Bir'i ayırmaksızın üç zâta ibadet edileceğini" de ancak kilise kanunuyla biliriz. Birincisine itiraz edenlere sizin ne demeniz mümkünse diğerine itiraz edenlere de bizim aynı şeyi söylememiz zorunludur.

Begeny:

– Arşimet kanununa, düşüş kanununa itiraz eden olduğu takdirde biz ona bu kanunun doğruluğunu ispatlamaya, pratik ve uygulama ile kendisini ikna etmeye hazırız. Zira bunların ispatının fiilen mümkün olması bir yana, mümkün olmaları akla uzak bir ihtimal bile değildir. Ancak "üç zâtı ne karıştırmalı ne de birbirinden ayırmalı" demek, benim anlayışıma göre "hem karıştırmalı hem de karıştırmamalı" veya "hem ayırmalı hem de ayırmamalı" demek oluyor. Bu ise iki zıddı bir araya getirmek gibi bir şey! Bir insan ya "üç zâtı karıştırmak gerektiği"ne inanabilir ya da "üç zâtı karıştırmamak gerektiği"ni söyleyebilir. Bunların her birine ayrı ayrı inanılabilirse de, "hem karıştırmalı hem de karıştırmamalı" şeklinde ikisi bir arada olursa buna inanmak nasıl mümkün olur? Sizin vicdanınıza müracaat ederim; bizzat siz "karıştırmak" ve "karıştırmamak" keyfiyetlerinin ikisinin bir anda zihinde canlandırılmasının mümkün olduğuna şek ve şüpheden uzak biçimde inanabilmiş durumda mısınız?

Ghevont:

– Kilise ilimlerini kilisede ömür geçirmemiş olanlar nasıl bilsin? Siz ömrünüzü "Âlemin yaratıcısı yoktur, kendi kendine var olmuştur. İnsanlar kendi kendilerine var olup yine o şekilde yok olurlar" gibi şeylerle geçirmişsiniz. Siz bu meyanda olan şeyleri anlarsınız ama mesleğinizin dışında olan şeyleri anlamanız mümkün değil ki size buna dair izahat vermekten bir fayda hâsıl olsun! Bize göre "cahil" hükmünde olan avam (yani kilise dışında bulunan insanlar) kilise ile ilgi-

li bilgileri anlamakla yükümlü olmadıkları gibi ruhanîlerin de onlara kilise ilimlerini öğretmek ve anlamalarını sağlamaya mecburiyetleri ve buna izinleri yoktur. Çünkü kilise ilimleri, avama göre "anlaşılmaz sırlar"dır, derin meselelerdir. Bu meselelerin öncülleriyle meşgul olmamış olanlara, yani kilise hayatı geçirmemiş olanlara bunları söylemek, dinin sırlarından bahsetmek, kaş yapayım derken göz çıkarmak olur; yani anlamadığı bir şeyden bahsetmek, anlamadığı hususta şüpheyi arttırmaktan ve bu da o kimseyi dalâlete sevk etmekten başka bir şey değildir. Bu ise din âlimleri için caiz olamaz. Dolayısıyla bu hususta kilise mensubu olmayanlarla konuşulamaz.

Carlos:

– Herkes bu şeyleri anlayacak olsa idi, herkesin kolay kolay anlaması, hikmetin sırlarına vâkıf olması mümkün olsa idi, rahiplere, kiliselere, kardinallere, papalara ne gerek vardı? Herkes kendi kendine okusun, anlasın, geçsin gitsin! Hey yavrum hey!

Begeny:

– Canım efendilerim! Bu başka bir mesele. Ben size bu "karıştırmak / karıştırmamak" keyfiyetlerinin aynı anda mümkün olduğunu bizzat söyleyebiliyor musunuz, onu soruyorum. Hem de vicdanınıza müracaat ediyorum. Buna böyle inanabilmiş iseniz, bunun yolunu bize de gösteriniz.

Carlos:

– Tabiî ki biz inanmışız.

Begeny:

– Acayip! "Hem karıştır hem karıştırma" tarzında hüküm çıkan bir önermeye inanabilmiş misiniz? Bununla "hem gel hem gelme" demek arasında ne fark var? Aynı anda hem gelmek hem de gelmemek mümkün mü?

Carlos:

– Sizin anlamamanızdan başkasının da anlamaması gerekir mi? "Gelmek" bedensel bir hareket, bu bağlamda "karış-

tırmak" ise fikrî bir eylemdir; siz daha bunları bile ayırt edemiyorsunuz.

Begeny:

– Benim anlamamamdan başkasının da anlamaması lâzım gelir. Bu öyle bir fikrî eylem ki "iki kere iki hem dört eder hem de dört etmez" demeye benzer. Birisi size bu şekilde "iki kere iki hem dört eder hem de dört etmez" dese ne dersiniz?

Carlos:

– Onunla bunun arasındaki farkı da göremiyor musunuz? "Birlikte üç uknûm, üç uknûmda birlik" başka, "iki kere iki dört eder, sekiz eder" başka.

Begeny:

– Mösyö Robert, ne diyeceksiniz? Başkan Bey, ne buyuracaksınız?

Başkan:

– Efendiler tabiî ki cevap verecekler.

Ghevont:

– Canım, bir kere mezhebi baştan aşağıya kadar okuyunuz; o zaman bir cümleden anlamadığınız manâyı öteki cümle tamamen anlatır. O zaman da anlayamazsanız, artık siz bilirsiniz.

Begeny:

– Peki, bir kere de öyle deneyelim. Baştan: "İki cihan saadetine ulaşmak isteyenlerin her şeyden önce umumî mezhebe inanması gerekir. Eğer bir kimse bu mezhebe şek ve şüpheden uzak biçimde inanmazsa sonsuza kadar hüsranda kalır. Umumî mezhep şudur: Üç uknûmda birliğe ve birlikte üç uknûma kulluk edilir. Üç zâtı ne karıştırmalı ne de ayırmalıdır. Zira Baba'nın zâtı başka olduğu gibi Oğul'un ve Kutsal Ruh'un zâtları da farklı farklıdır. Ancak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un ulûhiyeti bir, hükümranlıkları eşit ve yücelikleri ebedîdir. Baba ne ise Oğul da odur, Kutsal Ruh da odur. Baba da, Oğul da Kutsal Ruh da yaratılmamıştır. Baba, Oğul ve Kutsal

Ruh idrâk olunamaz. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ezelîdir. Ancak üç ebedî değil bir ebedîdir ve üç yaratılmamış değil ancak bir yaratılmamıştır. Üç idrâk olunamaz değil, yalnızca bir idrâk olunamazdır. Mutlak kâdir Baba, mutlak kâdir Oğul ve mutlak kâdir Kutsal Ruh'tur, ama üç mutlak kâdir değil sadece bir mutlak kâdirdir. Hüdâ Baba, Hüdâ Oğul ve Hüdâ Kutsal Ruh'tur, fakat üç Hüdâ değil yalnızca bir Hüdâ'dır. Aynı şekilde Efendi[4] Baba, Efendi Oğul ve Efendi Kutsal Ruh'tur, ama üç Efendi değil yalnızca bir Efendi'dir. İşte bu üç zâtın her birinin Hüdâ ve Efendi olması -Hristiyan Dini'nce- zorunlu olduğu gibi, üç Hüdâ, üç Efendi demek de yasaktır. Baba hiç kimse tarafından var edilmemiş, yaratılmamış ve doğurulmamıştır; Oğul, Baba tarafından yaratılmayıp O'ndan doğmuştur; Kutsal Ruh, Baba tarafından yaratılmış, var edilmiş ve doğurulmuş olmayıp O'ndan sudûr etmiştir. (Bir rivayete göre Kutsal Ruh, Baba ve Oğul'dan sudûr etmiştir). Baba birdir, üç değil; Oğul birdir, üç değil; Kutsal Ruh birdir, üç değil. Kısacası bu şekilde birlikte üç uknûm ve üç uknûmda birlik bulunduğuna iman edilir.

İki cihan saadetine ulaşmak için Mesîh'in insan suretine girdiğine tamamen inanmak gerekir. Zira doğru yol, Rabb'in oğlu Mesîh'in hem Rab hem insan olduğunu kabul ve buna iman etmekten ibarettir. Zaman öncesinde Baba'nın unsurundan doğması yönüyle Rab ve zaman içinde ananın unsurlarından doğması itibariyle insandır. Tam Rab, tam insandır; çünkü ruh ve beden insan demektir. Ulûhiyeti açısından Baba'ya denk, insan olması yönüyle O'ndan eksiktir. Her ne kadar hem Rab hem insan ise de iki değil yalnızca bir Mesîh'tir. Birdir fakat bir oluşu ulûhiyetin bedene dönüşmesiyle değil, ancak zâtların bir olması iledir. Ruhla beden bir insan olduğu gibi Rab ile insan da bir Mesîh'tir. Hristiyanlar'ın kurtuluşu için acıya maruz kalmış, Cehennem'e girmiş, üçüncü gün ölülerin arasından kalkmıştır. Göğe yükselip mutlak kudret

4 İngilizce'de "efendi, sahip, mal sahibi, hâkim, hükümdar" gibi anlamları yanında Rab anlamına da gelen Lord kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. [sad.]

sahibi Baba'nın sağ tarafında oturmuştur ve oradan ölüleri ve dirileri yargılamak için gelecektir. O indiği zaman bütün insanlar bedenleriyle birlikte yeniden dirilecek ve kendi amellerinden hesaba çekileceklerdir. İşte umumî mezhep budur. Her kim buna gönülden iman etmezse iki cihan saadetine ulaşamaz."

İşte başından sonuna kadar okuduk. Anlaşılmayan yön önceden bir idiyse şimdi yirmi oldu. "Sır" dediğiniz eğer bu sözlerin anlaşılmamasından ibaretse, bunun tamamının "sır" olduğu ortaya çıktı.

Ghevont:

– Bunun neresi anlaşılmıyor?

Begeny:

– Siz neresini anlıyorsanız orasını bize de anlatınız. Bu okuduğum makalenin her bir kelimesinin kendine mahsus bir manâsı bulunduğunu ve o kelimeyi o manâ ile anlamanın mümkün olduğunu kabul ederim. Ancak her cümleyi birer birer ve iki cümleyi birbirini destekleyecek biçimde anlamak imkânsız. "Üç zâtı ne karıştırmalı ne de birbirinden ayırmalı" dedikten sonra "çünkü Baba'nın zâtı başka olduğu gibi Oğul'un ve Kutsal Ruh'un zâtları da farklı farklıdır" demek, "zâtları birbirine karıştırma" demektir. "Şayet karışmış ise birbirinden ayırma" demek değildir. Bu cümleden sonra gelen şu "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un ulûhiyeti bir, hükümranlıkları eşit ve yücelikleri ebedîdir" cümlesinin anlamı -bizim gibi dinin sırlarına aşina olmayan avam takımının anlayabileceğine göre- ancak iki şıktan birisi olabilir. Ya "Bu üç unsur, ilâh olma özelliği, yani ulûhiyet sıfatları ve fiilleri açısından eşit olmakla, üçünün de kendilerinin dışındaki varlıklar, yaratılmışlar üzerinde gerek yaratma ve var etme yönünden ve gerek varlığının devamını sağlama yönünden etkileri eşit seviyededir ve varlıklar arasında temayüz etmişlikleri ve yücelikleri ebedîdir" demek olur ki bu, birden fazla ilâh bulunması (taaddüd-i ilâh) demektir veya "bunların üçünün ulûhiyeti birleşmek suretiyle tek bir ulûhiyet haline gelmiş,

hükümranlık ve tesirleri tabiî olarak eşit seviyede kalmış ve diğer varlıklardan yüce oluşları da ebedîleşmiştir" demek olur. Birinci şık temânu' delili[5] ile, ikinci şık ise üç kısımdan müteşekkil olan bir varlığın bir birleştiricisinin bulunmasının zorunlu oluşunun bedihî olması itibariyle imkânsızdır. Dolayısıyla gerçek ulûhiyeti bu tarzda tasavvur etmek mümkün olamayacaktır. Eğer bu ibare ile kastedilen "Bu üç unsurun ulûhiyeti birdir, bu ulûhiyeti parçalara ayırmayınız" demekse, "ulûhiyet" bir sıfat olup, her sıfat da ancak bir zât ile birlikte düşünülebileceğinden, bu durumda bunun manâsının "Şu üç unsuru karıştırınız, terkip ediniz ama ayırmayınız" şeklinde olması gerekir. Yoksa "Hem karıştırınız hem de -aynı zamanda- birbirinden ayırt ediniz" denirse, bunu benim aklım değil, namusum üzerine yemin ederim ki bu esası ortaya koyan Athanasius Efendi'nin bile aklı kabul etmeyeceği gibi sizin de aklınız kabul edemez ve kavrayamaz.

Robert:

– Taaddüd-i ilâh ne demektir? Bu tabirden kastedilen nedir?

Begeny:

– Taaddüd-i ilâh, yaratıcıların birden fazla olması demektir. Meselâ üç yaratıcı, beş yaratıcı bulunması demektir. Bilirsiniz ya, eski Romalılar, Yunanlılar zamanında belki yüz, bel-

5 "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti (Enbiyâ 21/22)" âyetinden hareketle ortaya konulan Allah'ın birliğine dair delildir. Delil kısaca şu şekilde ifade edilir: Âlemde her açıdan birbirine eşit iki ilâh bulunması durumunda, bunlar birbirine zıt hususları irade edebilirler. Çünkü ilâh hür iradeye ve tam bir kudrete sahiptir. Bu durumda üç ihtimal ortaya çıkar:

a. Her ikisinin de irade ettiği hususun aynı anda gerçekleşmesi; birbirine zıt olan hususlar bir arada bulunamayacağı için bu imkânsızdır.

b. Her iki ilâhın dediğinin de olmaması; dilediği olmayan âciz olacağı ve âciz olan da ilâh olamayacağı için bu ihtimal de söz konusu değildir.

c. İlâhlardan birinin dilediğinin olup, diğerinin dilediğinin olmaması; dilediği olmayan âciz olduğu için ilâh olamaz. Her açıdan ona eşit olan ikinci ilâh da âciz olacağı için onun da ilâh olmaması gerekir.

Bu üç ihtimalin imkânsızlığı ortaya çıkınca, ilâhın bir ve tek olduğu sabit olur. [sad.]

ki yüz elli ilâh vardı. Athanasius Kredosu'na göre ise üç yaratıcı bulunması gerekiyor.

Ghevont:

– Hayır, daha şimdi okudunuz ki "üç mutlak kâdir değil, ancak bir mutlak kâdir" bulunması gerekiyor. Üç zannedilmesi, insanların dilinde bu durumu ifade edecek başka kelime bulunmamasından kaynaklanıyor. Bu ise ilâhın bir olmasına engel değil. Bakınız size bir örnek göstereyim ...

Şihab:

– Benim de bir iki söz söylememe müsaadenizi rica ederim: Müslümanlık'ta bir esas vardır. "Yükümlülük makamı akıldır", yani her türlü emir ve yasak ile ancak "akıl sahibi" olan insanlar mükellef tutulurlar. Bunamış kimse, deli veya çocuk mükellef değildirler; bunun sebebi de akıl sahibi olmamalarıdır. Öyle ise insanların davranışı üzerinde en büyük görev sahibi "akıl"dır. Akıl, kendisine sunulan şeyleri makul ise kabul, makul değilse reddeder. Demek ki aklın kabule uygun gördüğü şeyler mutlaka makul olanlardır. Dolayısıyla akıl sahibi kimseye hiçbir yerden "Şu makul olmayan hükmü niçin kabul ve tasdik etmiyorsun" diye bir soru gelemez.

İşte böyle bir soru ne ilâh tarafından ve ne de insanlar tarafından sorulabilir. Meselâ ilâh böyle sorsa, biz de "Yâ Rab! Sen bize önce doğru ile yanlışı, iyi ile kötüyü, makul olan ve olmayanı ayırt etmek için akıl adında bir araç verdin, ondan sonra da 'Aklınız yok mu? Düşününüz, tefekkür ediniz' buyurup, aklın varlığı sayesinde kabul edilecek bir çok mükellefiyetler yükledin. Bu akla aykırı hükmü kabul ve tasdik etmek ise bizim varlığımızda mutlak etken ve her işte önderimiz olan aklın hükmüne muhalif olacağı için kabul etmedik" dersek bize verilecek bir cevap var mı? Şüphesiz ki yok. Özellikle bu akla aykırı emir kendi tarafından olmayıp da başkası tarafından ortaya konmuş ve O'nun yüce adına isnat edilmiş olursa, reddedilmeye daha lâyık olur.

Farzımuhal olarak varsayalım ki bu akla aykırı emirler doğrudan doğruya Hazret-i Cenab-ı Hak'tan gelmiş olsun; o durumda bile mazeret ortadan kalkmaz. Çünkü makul olan ile olmayanı birbirinden ayıracak bir araç verdikten sonra makul olmayanın kabulü ile yükümlü tutmak, "güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutmak" kabîlindendir. İşte söyleyeceğim sözleri bitirdim. Yine konuşmanıza devam buyurunuz.

Ghevont:

– Efendim! Lütfen sözümü kesmeyiniz. Bunları söylemek için bir çok fırsat geleceğine emin olunuz. Ne diyordum? Ha, size örnek vereyim demiştim. Meselâ Güneş! Şu Güneş'in öncelikle bir şahsiyeti var ki biz onu gördüğümüzde "İşte Güneş" diyoruz. Pekâlâ. Fakat bu Güneş'in bir de ışığı var ki Güneş'i görmemiz o sayede mümkün oluyor. Güneş'in ışığı olmasaydı, Güneş'i Güneş olarak görmek mümkün müydü? Demek ki Güneş ancak ışığıyla birlikte Güneş; ışığı olmasa Güneş olamayacaktı. Peki yalnız ışık var olsaydı da Güneş dediğimiz tek zât bulunmasaydı ne olacaktı? Hiç, değil mi? Zira ortalıkta bir ışık var ama neyin ışığı? Bunlardan başka bir de "sıcaklık" var. Ne zaman Güneş'i görsek, ışığı da bize ulaşsa, sıcaklığı da az çok hissedeceğiz. Binaenaleyh, Güneş bulununca ışık ve ısı bulunması, ışık ve ısı bulunduğunda da Güneş'in bulunması zorunlu bir durum olup, hiçbiri diğerinden ayrı olamaz. Biri diğerinin ayrılmaz şartı olmuş olur. İşte bu şartlarda var olan Güneş nasıl "bir Güneş" ise üç uknûmdan ibaret olan ilâh da ancak bir ilâh olur. Tersten alırsak, Güneş dediğimizde nasıl zâtı, ışığı ve sıcaklığı dikkate almaya mecbur isek, ilâh dediğimizde de Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u göz önünde bulundurmaya mecburuz. Bu takdirde, şu üç unsur ile Güneş nasıl bir Güneş ise veya Güneş nasıl bu unsurlardan birisi bulunmaksızın var olamazsa, üç uknûmda birlik ve birlikte üç uknûm da onun benzeridir. Eğer bu açıklamalardan da teslis meselesi anlaşılmamış ise, bu esasın künhüne ulaşılamamış ve sırrına vâkıf olunamamış ise artık anlaşılacağı da yok demektir. Zaten bunu anlatmaya bizim

mecburiyetimiz de olmadığından, işi herkesin idrâk derecesine bırakıp biz hakikate hizmet ederiz.

Burhanüddin:

– Ben burada bir fark görüyorum. Tabiî siz bunu açıklarsınız. Mösyö Begeny gibi bizim de bu konudaki şüphemizin bir kısmını tetkik etmiş olursunuz. O fark şudur ki, bizim bildiğimize göre Güneş yaratılmıştır. Cenab-ı Hak Güneş'i, Güneş'in esas maddesiyle ışık ve ısıdan mürekkeb olarak yaratmıştır. Nitekim ışık Güneş'e mahsus bir özellik olmayıp, başka bir çok maddenin de ışığı vardır. Öyleyse ışık Güneş'i oluşturan parçalardan biridir. Aynı şekilde ısı da Güneş'in dışındaki şeylerde de bulunan bir niteliktir. Bu durumda Güneş'in esas madde ile ışık ve ısıdan mürekkeb olduğu aynen sabit olmuştur. Halbuki ilâh Güneş'le kıyaslanamaz. Çünkü ilâh kadîmdir, Güneş ise sonradan var olmuştur (hâdis). Kadîm, hâdis ile kıyaslanamaz. Ayrıca ilâh yaratıcı ve benzersizdir; Güneş ise yaratılmıştır ve benzerleri vardır. Dengi olmayan şey, benzerleri bulunan şeye kıyas edilemez. Yine ilâh yalın bir varlık, Güneş ise mürekkebdir. Mürekkeb, yalın ile mukayese olunamaz. Şu halde üç uknûmu tasvir için ortaya koyduğunuz örnekle örneklediğiniz husus arasında açık bir farklılık bulunduğundan, Mösyö Begeny'i susturmuş olamıyorsunuz.

Begeny:

– Evet. Bu itirazlar da tamamen doğrudur.

Carlos:

– Bu itirazlar esasen varit olsa bile Ghevont Efendi meseleyi olabildiğince açık ifadelerle izah ettiği ve bu açıklamalar yeterli derecede olduğu için, Hristiyan ilim heyetince bu konuda söylenecek başka söz yoktur.

Begeny:

– Öyle olsun. Madem ki bundan başka izahat verilmeyecekmiş, bununla yetinelim. Ancak şu üç zâtın üçü de kadîm midir, yoksa Rab kadîm diğerleri hâdis midir; ya da ikisi kadîm biri hâdis midir?

Carlos:

– Bu sorunun cevabı mezhebin ifadesinde mevcut: "Oğul, Baba tarafından yaratılmayıp, O'ndan doğmuştur" deniyor. Böyle denildikten sonra bu soru sorulur mu ya?

Begeny:

– Bu cümledeki "doğmuştur" ifadesi ile Kutsal Ruh hakkındaki "Baba tarafından yaratılmayıp O'ndan sudûr etmiştir" cümlesindeki "sudûr etmiştir" ifadesinin anlamını zihnim kavramak istiyor. Çünkü "doğmak" kelimesi bu makamda ya hakikî ya mecazî anlamda kullanılıyor. Hakikî anlamda kullanıldığını gösterecek hiçbir sebep yok. Zira hakikî doğum, bildiğimiz doğumdur ki bu makamda öyle bir hakikî doğum düşünmeye imkân yoktur; size göre varsa söyleyiniz.

Vasilius:

– Siz artık uzun ediyorsunuz. Sizi artık şu sopa ile dövmek gerekiyor. Eğer eski zamanlarda olup da böyle sözler söyleseydiniz, dövülmekle yetinilmesini büyük nimet sayardınız. Artık sesinizi kesiniz; ileri gitmeyiniz; sizi dinlediğimiz yetti artık!

Başkanın çıngırağı çalmasıyla toplantıya son verildi.

Sekizinci Oturum

Başkan:

– Vasilius Efendi'den aldığım tezkereyi okuyacağım:

> Muhterem topluluğun toplantısının başlangıcında, topluluğun üyeleri tarafından tartışma adabına riayet edileceği ve meclisin nezaketine saygı gösterileceği hususunda söz verilmesine binaen din açısından en önemli ve en seçkin bir toplantı demek olan kongrede bulunmayı bir şeref addetmiştim. Resmen Hristiyan oldukları halde Hristiyan düşüncesinden tamamen ayrı olan aza efendinin itirazlarını reddedip çürütmek zor bir iş değilse de, kilise erbabının, ruhanîlik sıfatını kazanmış birisinin böyle gayret-i diniyyenin kaldıramayacağı derecede hesaba çekilir tarzda bir konuşmaya iştirak etmesini hoş görmeyeceği yolundaki değerlendirmemin doğru olduğu kanaatim bu defa bilfiil sabit olduğundan, akranım ve dengim olanların red ve kabulünden sakınmak için toplantının müzakere şekli arzulanan mecraya dönünceye kadar heyete devamda mazur olduğumu beyan ederim.
>
> Vasilius Sophronios
> Metropolit

Metropolit Efendi'nin hangi mütalâa üzerine gücendiğini hatırlayamadım, yani geçen toplantıda Mösyö Begeny ile Vasilius Efendi arasında geçen konuşmada Vasilius Efendi hakkında hürmetsizlik sayılacak bir söz bulunup bulunmadığını ve konuşulan meselede açıklama istemekten başka bir maksat olup olmadığını bir türlü hatırlayamıyorum. Öyle bir say-

gısızlık, tepki ve dargınlığı gerektirecek bir durum geçip geçmediğini lütfen söylemenizi rica ederim.

Kohen:

– Hayır. Hürmete, nezakete mugayir bir şey olmadı. Yalnız Mösyö Begeny sorularını biraz sıklaştırdı; "Oğul nereden doğdu?" dedi. İşte bu haklı ve herkesçe bilinip şüphelerin bertaraf edilmesi gereken soru Metropolit Efendi'yi üzdü. Eğer ihtiyar olmasa ve Mösyö Begeny'e gücünün yeteceğini bilse idi zannederim ki polisin müdahalesini gerektirecek bir hadise bile ortaya çıkacaktı. Bunu gözü kesmediği için yalnız Mösyö'yü dövme tehdidiyle yetindi. Her şeyden öte, sizin oturuma son verişiniz meseleyi hayırlı biçimde çözdü. Yoksa öyle görünüyor ki Mösyö Begeny, Metropolit Efendi'nin ihtiyarlık ve biraz da gayret-i diniyye saikiyle söylediği sözleri kolayca bağışlamayacaktı.

Begeny:

– Aslında savunma ile susmaktan hangisinin bu topluluk hakkında daha iyi olacağını bir anda kestiremedim. Bununla birlikte toplantıyı sona erdirme işareti sinirleri yatıştırma noktasında yardıma yetişmedi desem yalan söylemiş olurum.

Şihab:

– Hakikaten konuşmanın en hassas yerinde kalındı. Bizim Hindistan'a bir çok misyonerler gelip halktan ve seçkinlerden, Müslüman ve Mecusîler'den pek çok kimseyle görüşüp söyleşiyorlar. Amaçları Hristiyanlığın itibarını arttırmak ve yaymak. Urdu ve Delhi dillerinde yazılmış, kenarları tezhipli İncil-i Şerîf'leri ona buna bedava dağıtıyorlar. Bunlar okunmuyor değil, ama istenen neticeyi doğurmak şöyle dursun, misyoner efendilerin yakaları bunların ellerinden kurtulamıyor. Türlü türlü sorular soruluyor ki şimdiye kadar bu mecliste onların onda biri bile işitilmedi. Gerçekten, insanoğlu ne kadar eleştiri kabiliyetine sahipmiş! Bunu anlamak ve bilfiil görmek isteyen Hindistan'a gelsin, halk ile misyonerlerin ko-

nuşmalarını can kulağıyla dinlesin; hiç şüphe yok ki şaşkınlığa uğrayaçaktır. Misyonerlerin bunlara karşı yöntemi ise sorulan şeye cevap olmayacak sözlerle hem savunmak hem de saldırmak olduğundan, sohbet usûlüne aşina olanlar halkın eleştirilerini, misyonerlerin zekâ ve dehalarıyla verdikleri elâstikî cevapları ve şaşırtıcı taşlamaları hayret verici görürler. Meselâ birisi de bu "Oğul" meselesi ki misyoner topluluğundan Frank isminde bir zât ile öğrencilerden Nurullah isimli birisi arasında cereyan ediyordu. Ben sözün başına yetişemedim; Nurullah Frank'a "Siz Hristiyanlar'ın, ilâhın birden fazla olmasında bir mahzur görmediği anlaşılıyor: Şimdiki inancınıza göre üç uknûmun varlığından söz ediyorsanız da dördüncü veya beşinci asırda dört uknûmun varlığını ileri sürdüğünüzü tarih haber veriyor. Meselâ Hz. Meryem'e de ulûhiyetten bir pay vermişsiniz. Demek ki o zaman dört ilâhınız varken sonradan üçe indirmişsiniz" diyordu. Frank ise cevaben: "Ortodokslar'ın aşırılık sevdası Hristiyan âleminde bu olağan dışı hadisenin ortaya çıkmasına sebep oldu. İskenderiye patriklerinden Saint Cyrill[1] Hz. Meryem'in ulûhiyetini ilân etti ve yaydı. Her ne kadar Hristiyan cemaatinin en bilgililerinden olması hasebiyle bu ilân "Baba" ve "Oğul" meselesinin avamın zihinlerinde hızla yerleşmesine hizmet ederek dinin yayılması noktasında hayli faydası görüldü ise de, sonradan açıklaması mümkün olmayan zararlarına binaen bu ilânın dinin hükümlerinden olmadığı ifade edilip mad-

1 Aziz Cyrill (ö. 444), İskenderiye ilâhiyat ekolünün en parlak temsilcisi, monofizit akımın (İsa'daki insanî tabiatın ilâhî tabiat içerisinde yok olduğu ve dolayısıyla O'nda yalnızca bir tek ilâhî tabiatın bulunduğu görüşü) ve Teotokos fikrinin savunucusu ve Nestorius'un rakibidir. 412'de İskenderiye patriği olmuştur. İstanbul patriği Nestorius'a karşı, Meryem'in Teotokos (tanrı taşıyıcı) olduğu fikrini savunmuş ve Papa I. Celestin'i ikna ederek 430'da Roma'da bir konsil toplatmıştır. Bu konsilde Nestorius'u mahkûm ettirmiştir. Daha sonra 431 Efes Konsili'nde Antakya ekolüne bağlı delegelerin gelmesini beklemeden diyofizit görüş (İsa'nın şahsında birbiriyle birleşmez, ayrılmaz ve karışmaz iki ayrı tabiatın, yani tanrısal ve insanî tabiatın mevcut olduğunu savunan akım) ve Nestorius aleyhine karar aldırarak Nestorius'u azlettirmiştir. Buna karşılık Antakya ekolü mensubu delegeler sonradan bir konsil toplayarak Cyrill'i azletmişlerdir. Cyrill, teslis ve İsa'nın şahsiyetiyle ilgili klâsik Yunan doktrinini sistematik hale sokmuştur. [sad.]

de düzeltildi" diyordu. Hristiyanlığın dinî ilimlerinde bir çok mesele vardır ki, ruhban sınıfı bunları çözseler, bu gibi meselelerle uğraşanları meraktan kurtarsalar, tabiî bir ıslahat meydana getirmiş olurlardı.

Ghevont:

– İmkânı olsaydı ruhbanlar şimdiye kadar bunu bin kere yaparlardı. Fakat imkânsızlık!

Şihab:

– Özellikle Mösyö Begeny'nin sunduğu "Oğul" meselesi; ki bu kelime "Baba" ve "Ana" kelimelerini de düşünmeye sebep oluyor. "Oğul" denilince "Baba" ve "Ana" da bir türlü akıldan çıkmıyor, insan olmanın gereği bin türlü soru, bin türlü şüphe insanın zihnini işgal ediyor. Keşke mezhebin kurucusu Athanasius cenapları şu "doğum" meselesini de tüm ayrıntılarıyla izah etseydi!

Carlos:

– Fakat Metropolit Efendi gelmeyince ben de çekilirim.

Ghevont:

– Tabiî ben de korkarım. Bütün meslektaşlardan ayrı bir durumda bulunamam.

Başkan:

– Ne demek! Görüşmeyi kesecek misiniz? Bu kadar uğraştıktan sonra bu işi sonuçsuz bırakmak benim için ne büyük felâkettir.

Kohen:

– Hayır. Niçin keselim? Tartışır dururuz. Bak ben bir yere giderim diyor muyum? Ama onlar Allah'ın oğlu, Allah'ın eşi, dairesi, ailesi olduğunu söylüyorlar. Hiçbir dinde işitilmemiş bu şeylerin varlığını ve kimler olduklarını ayrıntısıyla açıklamaya mecburdurlar. Açıklamayacak iseler, öyle şeyler olmadığını, Allah'ın yalnız, tek bulunduğunu, oğlu, ailesi, hizmetçisi, uşağı bulunmadığını itiraf etmelidirler; ta ki kendileri itirazdan kurtulsunlar.

Ali Han:

– Bu itiraf edildiği takdirde Hristiyanlığın terk edilmesi gerekir.

Kohen:

– Gerekirse gerekir. Ya iddia ispat edilmeli ya da vazgeçilmeli. Herkesin ağzı torba değil. Rahip efendilerin düşüncesine uymaya, söyledikleri sözlerin gerçek ve vâki olduğunu körü körüne tasdik ve kabule mecbur değil.

Ghevont:

– "Rahip efendiler" deyip de işi genelleştirme, Sinyor Kohen! Rahip efendiler bu sözleri keselerinden boşu boşuna söylemiyorlar. Elbette dinde, kitapta bir dayanakları var. Oradan alıp naklediyorlar.

Kohen:

– İşte gördün mü? Böyle söylemek elbette toplantıdan kaçmaktan hayırlıdır; hiç olmazsa bu sözün, bu kararın nereden alındığını söyleyip sorumluluğu üzerinden atmalıdır. "Kuzum, ben böyle söyledim ama kendi kafamdan değil, işte filân kitabın filân sayfasında yazılı" demelidir.

Fabre:

– Metropolit Efendi'nin gönlünü yapıp getirmek için bana izin verirseniz hemen şimdi giderim.

Begeny:

– Madem ki kendilerini kırmış ve üzmüşüm, gidip özür dilemek, gönüllerini alıp buraya getirmek bana kalsın.

Fabre "Birlikte gidelim" deyip gitmişler ve o gün geri dönmemişlerdir.

Şihab:

– Rahip Efendi, "Rahip efendiler bu sözleri kendi keselerinden boşu boşuna söylemiyorlar, elbette kitapta bir dayanakları vardır" dediniz. Bu dayanağı gösterir misiniz?

Ghevont:

– Başkan Efendi Cenapları! Müsaade eder misiniz, kütüphaneden bir İncil-i Şerîf alayım?

Başkan:

– Kütüphanenin kapılarını açık bırakmamın sebebi, muhterem heyetin her ne zaman arzu ederlerse kütüphaneden istedikleri kitabı alıp incelemelerini kolaylaştırmaktır.

Ghevont "Teşekkür ederim" deyip kütüphaneden gayet güzel ciltlenmiş ve İngilizce yazılmış bir İncil-i Şerîf buldu ve "İşte bakınız!" diyerek okudu: "Yuhanna İncili'nin onuncu babında 'Ben ve Baba biriz'[2], on dördüncü babında 'Ben Baba'dayım Baba bendedir'[3]; şu âyetleri gördünüz ya!" deyip daha sonra diğer sayfaları çevirdi:

– Markos İncili'nin sekizinci babının yirmi üçüncü âyetinde "Siz aşağıdansınız ama ben yukarıdanım; siz bu dünyadansınız ama ben değilim"[4] demiştir ki İncil-i Şerîf müfessirleri bu âyeti "Ben Allah'ım; gökten inip bedene büründüm" manâsında tefsir etmişlerdir. Daha göstereyim. Yuhanna İncili on dördüncü bab, birden dokuza kadar olan âyetlerde "Beni görmüş olan, Baba'yı görmüştür. Sen nasıl, 'Bize Baba'yı göster' diyorsun"; onuncu âyet "Benim Baba'da Baba'nın da bende olduğuna inanmıyor musun? Size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemiyorum, ama bende yaşayan Baba kendi işlerini yapıyor"; Yuhanna'nın 1. Mektubu'nun beşinci babında "Gökte onlar üçtür: Baba, Kelime ve Kutsal Ruh; ve bu üç birdir"[5]. İşte böyle. Demek ki bunların

---

2 Yuhanna 10:30. [sad.]

3 Yuhanna 14:11. [sad.]

4 Metinde Markos İncili'nde geçtiği ifade edilen bu âyet, Yuhanna İncili 8. babının 23. âyetidir. [sad.]

5 Yuhanna'nın 1. Mektubu'nun 5. babında şu ifadeler yer almaktadır: "İsa'nın Mesîh olduğuna inanan herkes Tanrı'dan doğmuştur. Baba'yı seven O'ndan doğmuş olanı da sever ... Suyla ve kanla gelen İsa Mesîh'tir. O yalnız suyla değil, suyla ve kanla gelmiştir. Buna tanıklık eden Ruh'tur. Çünkü Ruh gerçektir. Şöyle ki tanıklık edenler üçtür: Ruh, su ve kan. Bunların üçü de birdir". Burada "suyla ve kanla gelen" ifadesiyle Hz. İsa'nın "suyla vaftiz olup görevine başladığı ve çarmıhta kanını akıtıp ölerek insanın kurtuluşunu sağladığı" kastedilmektedir. Görüldüğü üzere Kutsal Kitap'ta, metinde işaret edilen tarzda bir âyet yer almamaktadır. Teslis inancına dayanak olarak ka-

hepsi öyle Kohen Efendi'nin dediği gibi rahiplerin kendi keselerinden bedavaya söylenmiş sözler değil, tamamı dinden, kitaptan alınmış şeyler.

Burhanüddin:

– Akıl ve mantık dairesinde bir söz söyleyeceğim, dikkatle dinlemenizi rica ederim. İki, üç ya da daha fazla varlığın birleşmesine "ittihad" denir. Bu da ya akılla bilinir ya da duyularla algılanır. Akılla bilinene örnek, iki kişinin bir meselede fikren bir ve aynı düşüncede olmalarıdır. Duyularla algılanana örnek ise şeker, su ve limon suyunun birleşip karışarak limonata olmasıdır. Fakat bizim konumuz olan "ittihad" bu iki kısımdan farklıdır. Bu ittihad şudur: İki şey birbiriyle o şekilde ittihad edecek ki, iki şeyden birinin diğeriyle ittihadı ile bu şeylerin birinde eksiklik ve diğerinde fazlalık olmayacak. Meselâ Zeyd ile Amr cismen ittihad etse ne Zeyd'in nitelik ve niceliğinde bir artış ne de Amr'ın nitelik ve niceliğinde bir eksilme gerçekleşecek. İşte bizim konuştuğumuz ittihadın gerçek anlamı budur. Bu şartlar altında da "iki varlık ittihad edemez". İşte bu zorunlu bir hükümdür. Çünkü iki mahiyet ve iki hüviyet arasındaki farklılık ve başkalık, zât gereği farklılıktır, izafî değil. Zât gereği farklı olan iki şeyin ittihadı başkalık ve farklılığın ortadan kalkmasına bağlıdır. Halbuki iki hüviyet ve iki mahiyet arasındaki fark ortadan kalkamaz. Bunun ortadan kalkacağını düşünmek de mümkün değildir. Meselâ Zeyd ile Amr arasındaki başkalık ve farklılığın ortadan kalkması mümkün mü? Denebilir mi ki Zeyd Amr'a ve Amr da Zeyd'e dönüştü? Ama Zeyd ile Amr'ın karışım yoluyla ittihadından üçüncü bir şey meydana gelebilir. Bu ise ne aynen Zeyd ne de aynen Amr olup ancak üçüncü bir şahıstır. Bu da konumuzla ilgili olan ittihad değildir. Bilâkis karışım yoluyla bir ittihaddır. Meselâ şeker, su ve limonun itti-

---

bul edilen Yuhanna İncili'nin ilk âyetlerinin ise metinde sözü geçen âyete kısmen benzer bir anlam ifade ettiği söylenebilir: "Başlangıçta Söz (Kelime) vardı. Söz Tanrı'daydı ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'daydı. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı ..." (Yuhanna 1:1-4). [sad.]

hadından meydana gelen limonata nitelik ve nicelik açısından ne yalnız su, ne yalnız şeker ve ne de sadece limona eşit olup, aksine bu üçünün toplamına eşittir.

Şimdi konumuzdaki ittihada gelelim. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh esasen ayrı ayrı oldukları halde ittihad edeceklerse, bu ittihad limonatanın kendi unsurlarının karışma ve ittihadı gibi bir ittihad olur. Bunun sonucu ise ne ilâh olan Baba'nın aynı, ne Allah'ın oğlu olan Mesîh'in aynı ve ne de bu iki zâttan ayrı olan Kutsal Ruh'un aynı olup, dördüncü bir şey olur. Siz bu görüşte misiniz?

Carlos:

– Asla. Fakat Cenab-ı Hakk'a ait olan şeyleri biz insanoğlunun aklı idrâk edemez. Dolayısıyla bunlar akıl, mantık ve kıyasla bilinemez.

Burhanüddin:

– Öyleyse "bilmek" için elde başka bir vasıta yok. Akıl, mantık ve kıyasla bilinemeyen şeyleri siz de -akıl, kıyas ve mantıktan başka bir bilgi vasıtasına sahip olmadığınız için- bilememiş olursunuz. Şu hususa da dikkat buyurulursa bir kat daha anlaşılır ki, ittihadı varsayılan iki hüviyet yani iki şahsiyet, ittihaddan sonra ya yok olur ya da varlığını devam ettirir. Eğer bu iki hüviyet ittihaddan sonra yok oluyorsa ittihad gerçekleşmemiş olur. Yok olan şeyler varlığa sahip olmadığından esasen iki yok olanın ittihadı mümkün olmaz. Şayet bu iki hüviyet ittihad ettiğinde bu iki hüviyetin dışında bir şey meydana gelmiş ise, o halde bu iki hüviyet ittihad etmiş olmayıp, belki bunların bir araya gelmiş olmasından başka bir şey meydana gelmiş olur ki bunun ittihad demek olmadığı malûmdur. Eğer bunlardan yalnız birisi yok oluyor da diğeri olduğu gibi varlığını sürdürüyorsa, yine ittihad yok demektir. Zira ittihad ikisinin de var olmasıyla düşünülebilecekti. Burada ise yalnız birisi vardır. Şayet ittihaddan sonra bu iki birleşen şey aynen mevcut ise -ki sizin kastettiğiniz budur- bunlar daha önce olduğu gibi birbirinden farklı iki hüviyet ve iki mahiyet sahibi olacaklarından yine ittihad meyda-

na gelmemiş olur. Böyle iki şey ittihad edemeyince, üç şeyin ittihad edememesi daha öncelikli olacağından, ittihad iddiasının akıl dışı olduğu ortaya çıkar.

Şihab:

– Biz Hindistan'da bu gibi savunmaları o kadar çok dinledik ki, bu âyetleri ve bu âyetlerden çıkardığınız manâları nakzedecek diğer âyetlerin hemen hemen tamamını ezberledik diyebilirim. İsterseniz size birer birer açıklayayım. Fakat bizim Müslüman âlimlerin bir usûlü vardır: Bunlar bir araştırmayı iki aşamada yürütürler. Birinci aşamada bir iddianın aslını ve esasını araştırırlar. Kaideleri ve ikincil hususları ise ikinci aşamada tetkik ederler. Meselâ "Benim babam filân milyonerden şu kadar miras kaldı" denilecek olsa, önce o isimde birisi var mıdır, ikinci olarak gerçekten milyoner midir, üçüncü olarak iddia sahibinin babası mıdır gibi hususları anladıktan sonra iddianın teferruatı olan mirasın miktarına bakarlar. İşte bunun gibi hangi din ve mezhep olursa olsun önce onun aslını ve esasını araştırırlar. Çünkü onlara göre "din" "ilâhî emir"den ibaret olduğundan, her şeyden önce gerçekten böyle Allah'a nispet edilen bir din ve mezhebin var olmasının gerekip gerekmediğini incelerler. Nitekim bütün ehl-i kitap olan milletlerin ittifakıyla "putperestlik" adında Allah'a nispet edilen bir din bulunması ihtimali olmadığından, böyle bir dinin esaslarını ve teferruatını incelemeye gerek görmezler. Böyle Allah'a dayanan bir din bulunmadığı ortaya çıkarsa ...

Ghevont:

– Hristiyanlık Dini'ni de öyle tetkik ederler mi? Yani gerçekten Hristiyanlık Dini'nin var olup olmadığını da araştırırlar mı?

Şihab:

– Şüphesiz. -Örneğini de gösterdiğim üzere- bu yol onların münazara metodlarının gereğidir. Onların bu meyanda bir darb-ı meselleri de vardır. "Koltuğu sabitle; ondan sonra nakışla."

Ghevont:

– Halbuki Hristiyanlık Dini bütün cihanı tutmuş, yeryüzünde bulunan insanların yüzde yetmiş-sekseninin Hristiyan olması suretiyle araştırılma ve incelenmeye ihtiyaç bırakmayacak derecede varlığını ispat etmişken, sizin bu âlimlerinizin inceleme ve araştırmasından, varsayalım Hristiyanlığın mevcut olmadığı ortaya çıkacak olursa, büyük âlimleriniz bu dinin yeryüzünden çekilmiş olduğuna mı hükmedecekler.

Şihab:

– Siz benim yapımı bilmezsiniz. Ben dinî meselelere ilişkin konuşmalarda o kadar metanetliyim ki, sohbet esnasında beni gücendirecek bir söz söyleyecek olsanız bile ben metanetimi, sabır ve sükûnetimi bozmam. Maksadımı harfi harfine anlatıncaya kadar uğraşırım. Çalışırım; usanmam, yorulmam. Bunu söylemekten maksadım, benim kastettiğim şeyi anladığınız halde anlamazlığa verip, ben Dünya'da Hristiyan bulunmaması gerektiği sonucuna varacakmışım gibi bir fikre kapılıyor görünmenizin beni yormak istemenizden kaynaklandığını anladığımı söylemektir. Yeryüzünde bulunan insanların yüzde yetmişi sekseni Hristiyan olabilir, buna diyecek yok. Avrupa'da herkes istediği dini seçebilir. Yalnız en çok misyonerlerin hücumuna maruz kalan biz Hindistan halkı her şeyden önce Hristiyanlığın aslını ve esasını incelemek, bakalım Hristiyanlık adı altında ve Cenab-ı Hakk'ın emir ve öğretisine dayalı bir din bulunması ihtimali var mı yok mu bunu bilmek ve böyle bir din bulunması ihtimali varsa işte ondan sonra inanç esasları ve amellerin keyfiyeti ve teferruatına bakmak isteriz. Malûm ya, itikadî meselelerin kuvvet ve sağlamlık derecesi elle tutup dokunmakla değil, akıl ve idrâk vasıtasıyla bilinebileceğinden, dinin temelinin sıhhat derecesini akıl ve düşünce ile araştırmak ve incelemek mecburiyetindeyiz. Bizim İslâm Dini'nde iki esas vardır; bu esaslar her şeyden önce gelir: Birisi isbat-ı vâcib (Allah'ın varlığının ispatı), diğeri de nübüvvetin ispatı. Bunlar İslâm Dini'nde asıldır. Peygamberlerden herhangi birinin peygamberliğini kabul etmek ise

fer'dir; aynı şekilde ilâhî sıfatlardan herhangi birinin varlığını kabul etmek fer'dir. İşte bizim dinimizde öncelikle Allah'ın varlığı ve ikinci olarak da nübüvvet ispat edilir. Bunlar ispatlanmadıkça ikincil meselelere geçilemez. Sizde de böyle "Allah'ın varlığını ispat" esası var mıdır? Varsa ne şekildedir?

Ghevont:

– Şüphesiz ki var. Fakat buna ne gerek var? "İsbat-ı vâcib" demek, Tanrı'nın varlığını bilmek değil mi? Tanrı kendisi yeryüzüne gelmiş, varlığını ispat etmiş, bizim tekrar ispat etmemize ihtiyaç bırakmamış ki ... Sizin içine düştüğünüz bu zorluk, Hristiyan olmamanızdan, Hristiyan olmaya meyletmemenizden, daha doğrusu hidayete ermemenizden kaynaklanıyor.

Burhanüddin:

– "Hidayete ermek" demek "akıl ermek" demektir. Allah'ın varlığına akıl ermiş ise yani akıl Allah'ın var olduğunu bilmiş ve buna hükmetmiş ise o hususta hidayete ermiş demektir. Demek ki bir kimsenin hidayete ermesi, o kimsenin aklının, amaçlanan hususu şek ve şüpheden uzak olarak ihata ve idrâk etmesi imiş. Bu ise esasen meselenin makul olmasına bağlıdır. Meselâ "iki kere iki on beş eder" diye bir iddia ortaya atsanız, biz de "buna aklımız ermedi" desek, siz bize "siz hidayete ermemişsiniz" mi diyeceksiniz? Diğer meseleleri de buna kıyas ediniz.

Şihab:

– "Tanrı kendisi yeryüzüne gelmiş, varlığını ispat etmiştir" demek, ispat edilmesi gereken bir iddiadır. Siz Tanrı'nın yeryüzüne geldiğini nasıl ispat edeceksiniz? Hem de bakınız; bu iddiayı bize karşı ispat edeceksiniz; biz esasen ilâhın varlığını kabul eden bir dine mensubuz; Mösyö Begeny'e karşı değil. Mösyö Begeny ise âlemde ilâhın var olmadığını söyleyen bir görüşün mensubu. O'na "yeryüzüne gelmiş" deseniz, "var değil ki gelebilsin" diye cevap vereceğine şüphe yok. O halde O'na ne şekilde cevap verecek ve kendisini nasıl ikna edeceksiniz?

Ghevont:

– O'na cevap vermeye ne gerek var? O bize göre inatçı bir adam demektir.

Şihab:

– O'na cevap vermeye gerek görmemek, O'nunla tartışmaktan kaçmaktır. Halbuki burada toplanmanın amacı, birbirimizi konuşarak ve tartışarak ikna etmek ve doğru yola yönlendirmekten ibaret idi. Şu kanaatinize göre bu amacı kaçırıyoruz. Şimdilik bizim hissemize değil, Mösyö Begeny'nin payına düşen irşadı yerine getirmemiş oluyorsunuz. Bir dinin âlimleri, o dinin bütün esas ve rükünlerini o dine karşı kayıtsız olanlara bildirmeli, dinin ne şekilde doğru olduğunu ve niçin uyulmasının zorunlu bulunduğunu anlatmalı, inkârcının inkârına imkân bırakmamalı. Yoksa mesele "İşte ben böyle diyorum; böyle bilecek, böyle inanacaksınız" demek olmaz mı?

Ghevont:

– Bir adam inatçı olursa ne yapabiliriz?

Burhan (Şihab'a hitaben):

– Canım efendim! Akıl ve kanun dairesinde konuşmaktan kaçmak, daima kaçınmak ruhban takımının en başta gelen özelliğidir. Ne kadar sıkıştırsanız, ne kadar ısrar etseniz, rahip efendileri maksadınıza, sorunuza uygun cevap vermeye sevk edemezsiniz. Rahip efendilerin en başta gelen fazileti hiç kimseye açık ve kesin bir söz söylememektir. Siz bin kere "Tanrı kimdir? Bir midir, üç müdür? Birkaç unsurdan mı mürekkebdir, yalın mıdır?" diyedurunuz; alacağınız cevap asla kesin olamaz. Asla kesin bir bilgi ifade edemez. İşte kesinlikle sebebi bilinmeyen bir durum.

Şihab (Ghevont Efendi'ye hitaben):

– İnatçı odur ki doğru sözü kabul etmek istemez. Meselâ "iki kere iki dört eder" desek kabul etmez. İşte inatçı budur. Yoksa "iki kere iki on beş eder" dediğimizde kabul etmezse bu adama inatçı denemez. Zira hiçbirimiz iki kere ikinin on

beş ettiğini kabul etmeyiz. Çünkü makul değil! Çünkü yanlışlığı son derece açık! Çünkü hesabın, tabiatın, kaidenin, kanunun dışında bir söz! İşte bunun gibi Mösyö Begeny'nin sorduğu şu "hem karıştır hem karıştırma" meselesi makul görülebilir mi? Tabiî her kim olsa böyle kaide ve tabiat dışı bir yükümlülüğü içinden çıkılamayacak derecede zor bulur. Muhtemeldir ki siz de başlangıçta, yani ruhban okuluna yeni girdiğinizde bu cümlenin doğruluğunu kabullenmekte pek çok zorlukla karşılaşmışsınızdır.

Ghevont:

– Şüphe mi var? Bu gibi meseleler geniş ve derin çalışma ile, büyük rahiplere sormakla öğrenilir. Şimdiye kadar eline İncil ve tefsir almamış ve dine ait bir kitap okumamış bir adam "umumî mezhep"ten "üç uknûm"dan ne anlar?

Şihab:

– Hah! Demek ki akıl ermemek durumu sizde de söz konusu olmuş. Öyleyse Mösyö Begeny'nin de aklı ermeyebilir. Siz nasıl sorup öğrendiyseniz Mösyö Begeny de öğrenme hakkına sahiptir.

Ghevont (Carlos'a hitaben):

– Canım, bu kadar adama hep ben mi cevap vereceğim? Siz Hristiyan değil misiniz? Siz âlim değil misiniz? Niçin susuyorsunuz? Bütün bu muğlak soruların cevaplarını bana verdirmeye çalışıyorsunuz.

Carlos:

– Soruları siz davet ettiniz, biz etmedik. Nasıl davet ettiyseniz cevabını da verin.

Kohen:

– Siz Hristiyan Dini'nde birkaç kişisiniz. Ben Musevî Dini'nde yalnız bir tek adamım. Eğer benim de böyle sizin gibi yardımcılarım olsaydı görürdünüz ki bu mecliste ne hikmetler olurdu.

Carlos:

– Roma Kilisesi'nin, avam takımının yani kiliseye mensup olmayanların İncil-i Şerîf okumasını şiddetle yasaklamış olmasının hikmeti, sebebi işte böyle şeylerdir. Kilise ehlinden olmayanlar, tabiat ötesi ve olağanüstü, aklın kabul etmeyeceği kitaplardan hiç anlar mı? Herkes İncil okursa ortalıkta Hristiyanlık, Yahudîlik falan kalmaz. Herkes Mösyö Begeny gibi her türlü sınırlamadan sıyrılmış ve yalnız insan şekline sahip bir hal alır. "İncil, Tevrat ne varsa hepsi akıl dışı şeyler" deyip keser atar. Suç ne sizde ne de bizde. İncil okunmasını yasaklamayanlarda. Daha doğrusu halka okuma öğrenmeleri için okul açanlarda. "Eğitim özgürlüğü", "vicdan hürriyeti", "fikir hürriyeti" gibi bir takım yeni çıkma tabirlerle dini alt üst ettiler. "Din düşüncesi ölümden doğdu!" dediler. Halkın pek çoğu dinsiz. Hemen hemen tamamı papazları evlerinden kovuyorlar. Bunlar neyin sonucu? Dünyayı öğrenmenin, okuyup yazmanın, gözünü açmanın sonucu! Böyle olması dünyanın düzeni için iyidir mi sanıyorsunuz?

Başkan "Geçen oturumda biraz fazla çalışmıştık. Bugün de biraz istirahat ile bunu telâfî ederiz" diyerek çıngırağı çaldı.

Dokuzuncu Oturum

Başkan (Vasilius Efendi'ye hitaben):

– O günkü teşrifinizden beri acaba dönmeyecekler mi diye endişe içinde kalmıştım. Hele şükür bugün bu üzüntüden kurtuldum.

Vasilius:

– Her iki taraf da haklıyız. Mösyö Begeny sormak, kılı kırk yarmak taraftarı. Biz ise kilise mensubu olduğumuzdan ve kilisenin her sırrını dışarıya vermek ve yaymaya yetkili olamayacağımızdan buna benzer soruların çoğuna cevap vermemek mecburiyetindeyiz. Böyle olunca konuşmayı soru-cevap mümkün olacak bir mecrada yürütmeli ki görev çerçevesinde konuşmak mümkün olsun. Binaenaleyh biz Mösyö Begeny ile sözleştik; hangi konuda kendisine cevap vermemek gerekiyorsa O'na cevap vermeyeceğim. Kendisi de bu cevapsızlığa kanaat edip susacak.

Kohen:

– Demek ki asıl derin ve öğrenilmesi mutlaka gerekli olan meseleler şöyle üstünkörü geçilecek, ha?

Vasilius:

– Evet. Fakat bunun böyle olmasının sizin için de teşekkür edilecek bir şey olduğunu asla aklınızdan çıkarmayınız.

Ghevont:

– Bir zaman gelir ki insanın vicdanı kendisini en doğru kararı vermeye sevk eder. İşte o zamanda söylememek, artık hayattan vazgeçmeye bağlıdır.

Kohen (Vasilius'a hitaben):

– Biz bize ait kötülükte sizinle ortağız[1], ama size ait kötülükte ortak değiliz.[2]

Carlos:

– Asıl eleştirilip suçlanacak olanlar siz Yahudîler'siniz. Zira ilk önce siz hakikati muhafaza edememişsiniz. Bize devretmiş olduğunuz defterler, belgeler hep kazınmış, hep silinmiş. Hâkimler bu defterleri borçluların kabul ve tasdikine bağlıyor.

Kohen:

– Sanki sizin bizden sonra düzenlemiş olduğunuz belgeler tashihli imiş gibi!

Ghevont:

– Skolâstik! Rumuzlar! Böyle sözler kiliselerde konuşulabilir; böyle cemiyetlerde konuşulamaz. Konuşulursa "rumuz" olma özelliğini kaybederek "açık ifade", "açıkça itiraf" sınıfına geçer. Siz şimdi Mösyö Begeny'i bırakınız da biraz da Mirzâ Şihab'ı dinleyiniz. Bakınız neler söylüyor!

Begeny (gözlerini Şihab'a çevirerek):

– Her halükârda bir dine mensup medenî bir zât; nihayet O da sizin gibi Tanrı'nın varlığından, âlemi yoktan var ettiğinden bahsedecek, değil mi? Ben bu din hakkındaki teorimi hemen hemen Avrupa'nın dilinden denecek bir şekilde söyleyeyim: İlerleme ve medenîleşmede en ileri gitmiş ve yeryüzünde bulunan insanlar arasında saadet, refah, vicdan hürri-

1 (Mütercim notu): Tevrat-ı Şerîf'in tahrifi meselesinde Yahudîler ve Hristiyanlar'ın dahli bulunduğunu kastediyor.

2 (Mütercim notu): İncil-i Şerîf'in tahrifinde Yahudîler'in müdahalesi olamayacağını söylemek istiyor.

yeti, hüner, irfan gibi insanlardan beklenen meziyetlerin tamamını değilse de büyük kısmını elde etmiş olan kavmin Avrupalılar olduğu noktasında şüphe var mı? İşte bu kadar âlim ve medenîleşmiş sınıfın mensup olduğu Hristiyanlık böyle her açıdan itiraz mümkün bir mahiyette olursa şimdiye kadar medenîleşmenin m'sini bile görmemiş, bizim taraflarda barbar olarak bilinen, "din uğruna" adı altında kan dökmeye, can almaya, evlâd ü iyali esir etmeye, malları yağmalamaya istekli olan bir kavmin taşıyacağı din nasıl olabilir?

Öyle bir kavim ki, Dünya'da Müslümanlık'tan başka doğru, kabul edilmeye lâyık, hak ve sahih bir din bulunabileceğini tamamıyla reddediyor olsun. Yani "Dünya'da en doğru din ancak ve ancak Müslümanlık'tan ibarettir" fikrine saplanmış kalmış olsun! "Şeriat" adıyla benimsedikleri kanuna aykırı her şeyi -gerek bireysel ve gerek toplumsal olsun- reddedip o kanunun ortaya koyduğu saikler haricinde bütün hareketleri küfür veya zararlı addetsin! Daha fazlasını da ister misiniz? Ekmeği bıçakla kesmek günah olduğundan elle koparmak gerektiği, iki çeşitten fazla yemek yemenin haram olduğu, ikiden daha az hanımı olan kimsenin Müslümanlığının eksik olacağı, mezarlardaki ölülerin hayattakilerin işlerine karıştıkları ve daha bunun gibi bir takım inançlara sahip olan ve en garibi, âlem bir malı istediği fiyata satmakta serbest olduğuna karar vermişken yüzde beş veya en fazla on oranında kârdan fazlasını haram bilen, muaşeret ve bir arada yaşama konusunda bir denge gözetmeyip Müslüman olmayanları en aşağı yaratıklardan sayan, kadınları insan haklarından mahrum edip erkeklerle bir arada bulunmalarını yasaklayan ve miras hakkını yarım olarak belirleyen, faizi bir yandan haram, diğer taraftan "hile-i şer'iyye" dedikleri bir "hiç" ile helâl kılan, kısacası her türlü akıl ve mantık dışı kaidelere tâbi olan bir dinin hakikat ve doğru olması ihtimalini hatırınıza getirebiliyor musunuz? Eğer böyle bir hakikat, böyle bir doğruluk bulunabileceğini düşünürseniz, o halde İslâm Dini adı altındaki dinin hükümlerinden de haberdar olmaya çalışabilirsiniz.

Ghevont:

– Siz Mösyö Begeny, Vasilius Efendi'ye söylediğiniz sözleri pek geride bıraktınız. Eğer Mirzâ Şihab, Burhanüddin, Ali Han darılmazlarsa şanslısınız!

Şihab:

– Niçin darılalım? Bilmediği şeylerden bahsediyor. Ekmeği bıçakla kesmek günahmış! Ölüler yaşayanların işlerine karışırmış vs. vs.! Bunlar nereden çıktı? Meşhur Moliere'in soytarılıklarını da dinî hükümler sınıfına mı sokuyorlar! Biz görüyoruz ki bu zât Müslümanlığı bilmiyor; hem de hiç bilmiyor. Bilmeyene darılmaktansa öğretmek, "biliyorum" dediği şeylerin aslı esası olmadığını anlatmak daha iyi değil mi? Zaten biz buraya darılmak için mi geldik? Aslını astarını bilmediği bir şeye dair şundan bundan ve boşboğaz veya kötülük isteyen kimselerin dilinden öğrendiği birkaç kelimelik hayalî şeylere dayanan bir kimseye "Sen bir şey bilmiyorsun, bunun için sana darıldık" mı diyelim?

Yalnız bir husus var ki bunları şimdiden protesto etmeye vicdanen mecburum: "Müslümanlar Avrupa gözünde barbarlık, kan dökme ve can almaya düşkünlükle tanınıyor"muş; bunu bütün benliğimle reddederim. "Barbar" demek kul hakkı gözetmeyip önüne geleni yakar yıkar, eline geçeni kapar kaçar demekse, Müslümanlar bilâkis dinî vazifeleri gereği kul hakkından korunma ve uzak durma hususunda ilk sırada oldukları gibi, "din" yakıp yıkmak ve alıp kaçmak gibi alçakça hasletleri de onlara yasaklar. Kan dökme ve can alma meselesi ise tamamen iftiradır. İslâm Dini'nde tabiî hallerde insan öldürmenin yasak oluşunu bir yana bırakalım, savaş sırasında bile düşmanlar bir dereceye kadar öldürülebilir. Bu sınırı aşmak yasaktır. "Sınır" da savaşa bizzat katılanları öldürmekten ibarettir. Savaşa katılan kimseler silâhları bırakıp savaşmayacağını söyledi mi, artık kimse öldürülemez. Aynı şekilde düşman tarafından ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar, koltukları henüz kıllanmamış delikanlılar ve savaşa katılmayan diğer âciz kimseler kesinlikle öldürülemez. Bu-

nun böyle olduğuna bilfiil delil mi istersiniz? İşte göstereyim. İslâm'ın ilk ortaya çıktığı dönemde Batı'nın en uç noktası olan Tanca'dan, Doğu'nun en uzak noktasında bulunan Pekin'e kadar uzanan bölgede yer alan ülkelerin ve büyük şehirlerin hemen hemen büyük bölümü fethedilip ele geçirildiği sırada buralarda yaşayan gayrimüslim halklardan pek çok insanlar asıl dinleri olan Hristiyanlık, Yahudîlik, Mecusîlik vs. üzere bırakılmışlardır ki, şimdi sözü geçen topraklarda bu dinlere mensup olanlar Müslüman halktan kat kat fazla sayıda bulunurlar. Şimdi var olan gayrimüslimlerin fetihten sonra başka bölgelerden getirilen kimselerin nesilleri olamayacağı açıktır. Çünkü dışarıdan insan getirmeye ihtiyaç varsa gayrimüslim getirileceğine Müslüman getirilmesi daha evlâ idi. Bir kere Müslüman olduktan sonra dönmek ve irtidad bizce idam edilmeyi gerektirdiği için, buradaki gayrimüslimler fetihten sonra din değiştirmişlerdir, yani önceki dinlerine geri dönmüşlerdir diye bir şey de akla gelemez. Demek ki şimdi hayatta olan gayrimüslimler o zaman hayatta bırakılan gayrimüslimlerin torunlarıdır. Şimdi sayıca Müslümanlar'dan çok olması ise Müslümanlar'ın savaşlarda şehit olmalarından ve bunların ise kendi memleketlerine karşı gerçekleşen savaşlara katılmaları vatandaşlık görevleri iken savaşlara asla karışmayıp evlerinde rahat rahat oturmalarından kaynaklanmış olur. Demek ki Müslümanlar güçlü oldukları dönemlerde bile gayrimüslimlerin hayatlarına da seçmiş oldukları din ve mezheplere de asla karışmamış ve müdahale etmemiştir.

Ghevont el çırparak alkışlamıştır.

Şihab (sözüne devam ederek):

– Eğer İslâm Dini iftira edildiği gibi insanları öldürmeyi emrediyor olsa idi, Müslümanlar'ın ele geçirdiği yerlerde ilâç için bir gayrimüslim bulmak mümkün olur muydu?[3] -Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim ki, "bazı yerlerde Müslüman

3 (Mütercim notu): Mütercim bendeniz de bu değerlendirmeyi tüm benliğimle alkışlarım.

halkın gayrimüslim halktan fazla olması, fetih sırasında gayrimüslimlerin İslâm'a yönlendirilmelerinden kaynaklanmıştır" şeklinde bir itiraz söz konusu değildir. Zira vicdanının yönlendirmesi suretiyle Müslüman olmanın pek çok örneği vardır. Özellikle şu üzerinde bulunduğumuz Britanya Adası'nda sadece kendi vicdanının, kendi araştırmalarının sevkiyle Müslüman olanlar günden güne çoğalmakta olduğundan ve İslâmî dinî ilimleri ihtiva eden mükemmel, tartışmalı ve mantıklı kitapları okuyanların İslâm Dini'ni kabule mecbur kalacakları o kitapları okuyabilecek her gayrimüslim nezdinde son derece açık bir hakikat seviyesine erişeceğinden, İslâm ülkelerinde Müslümanlar'la bir arada bulunan ve İslâm Dini'ne dair bilgi edinen gayrimüslimlerin kendiliklerinden İslâm'ı seçecekleri delil gerektirmeyecek bir husustur.- Müslümanlar'ın hâkimiyetinin dışında kalan Fransa ve Almanya gibi yerlerde bu kadar çok gayrimüslim nüfus bulunmasının, Müslümanlar'ın şer'î hükümlere riayetlerinin bir sonucu olduğu ve dolayısıyla şimdiki Hristiyan âleminin tamamının İslâm âlemine minnettar olması gerektiğini söylemek de Hristiyan âlemini mutlak bir hakikatten haberdar etmek olur. Kendilerine "medenî" bize de "barbar" diyen Avrupa'nın medeniyeti Müslümanlar'dan alıp öğrendiğine tarihin şahit oluşu ve medenî olmayan bir kavimden medeniyet almanın imkânsızlığının son derece açık olmasının İslâm âleminin Hristiyan âleminden daha medenî olduğuna şehadet edeceği gibi, Müslümanlar'ın elinden Hristiyanlar'ın eline geçen yerlerde ve meselâ İspanya'da ilâç namına bir tek Müslüman bırakılmamış olması da bize barbar diyen Avrupa'nın ancak kendisinin barbar olduğunu itirafa mecbur bırakacak gerçeklerden biri olarak görülebilir.

"Şeriat" meselesine gelince: Şeriat öyle bir kanundur ki, insan denen her varlığa istisnasız ve son derece başarı ile tatbik edilebilir. Halbuki şeriata tâbi olmayan memleketlerin her birindeki kanun, diğerindeki halk açısından ya imkânsız ya da uygulaması zordur. Şeriat öyle bir kanundur ki, ne kadar güzel ve yüce hususlar varsa bunları getirir ve emreder

ve ne kadar kötü ve bayağı husus varsa bunları da ortadan kaldırıp yasaklar. "İyi" denilen sıfat da ancak böyle güzellikleri celbeden ve kötü şeyleri uzaklaştıran saiklerin ismidir.

Faizi bir taraftan helâl ve diğer taraftan haram bildiğimizi, yani bu hususta bir çelişkiye düştüğümüzü söylüyor, Avrupa'nın "Bana fayda versin de isterse başkalarını mahvetsin" şeklinde düşünen menfaatperestlerinin yerden göğe kadar hoşlarına gidecek bir düşünceyi hatıra getiren bu sözle İslâm kanunlarını arızalı göstermeye çalışıyorlar. İslâm Dini'nde faiz ilâhî emir ile haram olduğundan, ne sebeple Allah tarafından haram kılındığını bilmeyiz ve bilmekle de emrolunmadık. Şu kadarı var ki, hibe ve hediye yoluyla olmaksızın verilen malın başka bir malın karşılığı olması gerekir. Meselâ bir lira verdiğimiz kimseden ancak bir lira alabiliriz. Bir lira bir milim alamayız; alırsak o milim faizdir, haramdır; ya da bir liraya karşılık meselâ iki ölçek buğday alırız. Kısacası bir mal, diğer bir malın karşılığında verilir. Borç olarak alınan malın aynen iade edilmesi gerekir. Borç veren kimsenin bize para vermesi sebebiyle bizden bir fazla akçe istemeye hakkı olamaz ve hiçbir mükâfatımıza da hak kazanamaz. Yalnız bize ihtiyaç halinde yardım edip bizi sıkıntıdan kurtarmış ve rahatlamamıza insanlık gereği hizmet etmiş olduğundan, Allah katından ecir ve sevaba hak kazanır. Ancak şu zamanda Allah rızası ve uhrevî sevap ümidiyle hemcinslerine yardım edecek vicdana sahip insan bulmak zor olduğu gibi başkası tarafından böyle yardım ve destek gören adamlar arasında borç verenin hakkını zamanında ödeyip şükran vazifesini yerine getirecek üstün ahlâk sahibi kimseler de neredeyse yok hükmünde olduğundan, âlimler, insanların işlerinin yürümesini sağlamak için bir çare bulmuşlar. Bu çare de şudur: Meselâ bir kimseden üç ay vade ile on bin kuruş borç almak istendiğinde, bu on bin kuruşa gayrimeşru olarak verilecek faiz üç yüz kuruş ise borç alan bu üç yüz kuruş karşılığında borç verenden üç yüz kuruş değerinde bir saat, bir kordon veya başka bir şey satın alır. Bu şekilde borç alanın borcu on bin üç yüz kuruşa ulaşır ve alacaklıya on bin üç yüz kuruş

borcu olduğunu ve üç ay sonra vereceğini bildiren bir senet verir. Daha sonra borç alan satın aldığı saat veya başka eşyayı borç verene bedelsiz olarak hibe eder. Bu suretle borç verenin istediği kâr ve ticaret gerçekleşmiş olur. İşte bu muamele haramı helâl kılmak değil, borç alınan paradan ayrı olarak doğrudan doğruya bir alışveriş yapmaktır.

"Kadınları insan haklarından mahrum edip erkeklerle bir arada bulunmalarını yasaklama"yı nereden çıkardınız? Bizim milletimiz kadınlardan fetva veren kimseler bile yetiştirmiştir. "Fetva makamı" -ki insanlar arasındaki makamların en şereflilerinden yüce bir makamdır- o makama erişecek kadar kabiliyet gösteren hanımları o makamı elde etmekten alıkoyacak hiçbir kanunumuz yoktur. Bizim kadınlarımız çarşıda alışveriş yapmıyorlar, erkeklerin gördüğü herhangi bir işi görmüyorlarsa görenek olmadığı için yapmıyorlar, yoksa "yapmasınlar" diye bir emir bulunduğu için değil. Bizde insan haklarının her noktasında erkekler ile kadınlar tam anlamıyla eşittir. "Erkeklerle bir arada bulunmayı yasaklamak" demek eğer kadınların tesettüründen şikâyet ise, kadınların tesettürü, insanlığın maddî ve manevî asayişini sağlayan vasıtaların en başta gelenidir. Fransızlar'ın "Her hadisede kadınları araştırınız" anlamındaki darbımesellerinin de gösterdiği gibi her hususta az çok ilgili olan kadınları erkeklerle bir arada bulunmaktan yasaklama noktasında şer'-i şerîfin hakkı vardır: Kadın ve erkek karşılıklı iki mıknatıslı cihaz gibi olduklarından, bunların birbirlerine yakınlaşmalarından az çok bir çekim meydana gelmesi ve bu çekimin sonucunda genel maddî ve manevî haklar açısından bazı tesirler ortaya çıkması tabiî ve çoğunlukla söz konusudur. Bu etkilerden müteessir olmamak ise çok nadir gerçekleşebilir. "Din" bağı yani ahiret korkusu olursa o başka. Bu olmadığı ve büyük bir dünyevî menfaatin kaybedilmesi de düşünülmediği zaman ve yerlerde bu tür etkileşimler tabiî hadiselerden sayılır. Kadın, erkek dünyada her şeye tahammül edebilir ama hayatı yakan ateş ve namusu mahveden şehvete karşı koyamaz. İşte buna dayanarak şer'-i şerîf iki tarafın bir arada bulunması-

nı yasaklamıştır. Şimdi bir kadının yüzünü ve diğer uzuvlarını erkeklere göstermemekle bu etkileşimlerin ortaya çıkmasına engel olmak mümkün olduğundan, insanlığın gerçek mutluluğu ve manevî kurtuluşuna hizmet eden bu karar ancak haysiyetsiz, mantıksız veya ailesiz filozoflar nazarında suç olabilir. Yoksa haremine yabancı el değil, yabancı göz dokunmasına tahammül edemeyen onur sahibi kimseler nazarında büyük bir nimet olarak telâkkî edilmektedir. Kaldı ki kadınları örtülü tutmak İncil'de ve Tevrat'ta da var olduğundan, iki üç yüz sene öncesine gelinceye kadar, yani dinsizlik düşüncesi yayılmadan önceki ve Hristiyan ve Musevî dinî hükümlerine harfi harfine hürmet ve riayet sergilendiği zamanlarda, Hristiyan ve Musevî kadınlarında da erkekten kaçma âdeti mevcut değil miydi? Bir şey sizde olduğu zaman kabahat olmuyor da bizde olduğu zaman mı kabahat oluyor?

Eski Ahit kitaplarını okuyanlar, Musevîliği kabul etmeyenlerin çoluğuyla çocuğuyla katledildiğini ve çeşitli memleket ve ülkelerin sakinlerinin bu uğurda kılıçtan geçirilmiş olduğunu görürler. Hristiyanlığın ortaya çıkışına ait tarihleri gözden geçirenler, Hristiyanlığı insanlara kabul ettirmek için ne kadar can yakıldığını öğrenirler. Maamâfih Avrupa nazarında bunların hiçbirisi kabahat sayılmaz ama Müslümanlar'ın geçtikleri yerlerde bazı cahillerin eliyle bir iki kişi öldürülmüşse ne barbarlık, ne kan dökme kalır, hiçbirisi esirgenmeyip söylenmedik söz bırakılmaz.

Neyse sadede gelelim: Şu dünyada Hak Teâlâ her neyi yasaklamışsa elbette gayet büyük bir hikmete, aklın tamamıyla kabul edeceği bir hukukî kaideye, bir mantığa dayalı olacaktır ve bu yasaklanan fiilin işlenmesi halinde er geç bir zararın ortaya çıkması, neredeyse o fiilin zorunlu bir sonucu gibidir.

Veraset meselesinde erkeklerin tam, kadınların yarım hisse almaları -bilmeyiz ama- erkeklerin savaşma görevlerinden dolayı olsa gerektir. Çünkü kadın kocasını eğlendirmekle meşgul olduğu sırada, erkek, düşman karşısında ölüme göğüs germekte idi. Bu esasa göre miras meselesi sizin hükmü-

nüze kalsa idi kadınlara belki hiçbir şey vermeyecektiniz. Şimdi bol keseden kadınları miras almada eşit saymaya çalışmanız, insanlığın haklarının korunmasından değil, kadınlara hoş görünme gayretinden kaynaklanıyor olsa gerek! Yoksa vicdanlı bir kadına dahi danışsanız, hayatlarını vatan savunmasına adayan erkeklerin daha fazla nimete nail olmasını isteyeceklerine şüphe yoktur.

Şimdi vakit daraldığından, "ticaret serbestisi" ve "çok eşlilik" hakkındaki ifadelere ileride cevap vereceğimi vaat ederim. Maamâfih Mösyö Begeny ile hesabı kolayca temizleyebileceğimizi anlıyorum. Asıl zorluk sizinle aramızda olan ihtilâfı çözmekle sınırlı kalıyor. Şimdi siz, geçen gün sorduğum üzere "isbat-ı vâcib" için ne diyecekseniz onu söyleyiniz.

Ghevont:

– Siz bir ilâhın varlığını ispat için mantığa müracaat ettiğinizden isbat-ı ilâh için tuttuğunuz yol sırf aklî olur. Biz ise Cenab-ı Hakk'ı aklen değil, bilfiil ve gözle görerek var bildiğimizden o yola ihtiyacımız kalmıyor dedim ya! Bizim dinimize göre âlemin ilâhı bizzat yeryüzüne gelmiş, kendi varlığını yine kendisi ispat etmiş olduğundan ve bu hususta bizim güvenimizin tam olmasından başka, inkârcıları da inandırma ve güvendirmeye ihtiyacımız olmadığından sizin tercih ettiğiniz usûllere başvurmaktan da müstağnîyiz.

Burhanüddin:

– Pardon! "İnkârcıların güvenini celbetmeye ihtiyacınız yok" ise herkesi kendi haline bırakmalı ki kendi dininde devam etsin. Halbuki misyoner cemiyetlerinin mensupları durmayıp, Hristiyan olmayan milletlerden ellerine geçirdiklerini ya hile ile ya kandırarak veya zorla Hristiyanlığa sokmaya çalışıyorlar.[4] Biz Hindistan tarafını şöyle bırakalım, diğer taraflarda da durdukları yok. Hele Aden ve Bâbü'l-Mendeb taraflarında bu faaliyet kat kat fazladır. Çünkü bu taraflarda

4 (Mütercim notu): Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da da bazı risaleler dağıtmışlardı.

bulunan Müslüman halk son derece fakir ve muhtaç olduğundan ve öteden beri alıştıkları âdetlerini değiştirip ıslah ederek kendilerini ilim-irfan dairesine sevk edecek memurlar veya diğer basiret sahibi adamlardan uzak bulunduklarından, çocuklarını çıplak ve perişan halde sokaklara salıyorlar. Oralarda çoğalmış misyonerlerden bunlara raştlayanlar onlara sokulup:

– Oğlum senin adın nedir?

– (Meselâ) Ahmet.

– Baban kimdir?

– Hüseyin.

– Sağ mıdır?

– Hayır, vefat etmiştir.

– Sen kimin yanındasın? Sana kim bakar?

– Amcam.

– Amcan necidir?

– Hamal.

– Senin karnını doyurabiliyor mu?

– Ne gezer! Onun da benim de aç kaldığımız günler çok olur.

– Seni ben kendi yanıma alsam da seni doyursam, sen de bana günde (meselâ) iki testi su getiriversen olur mu?

– Olur, deyip çocuğu kendi bulunduğu daireye götürür. Orada güzelce karnını doyurur ve üzerine meselâ bir don ve bir gömlek de giydirir; eline iki hafif testi verip kuyunun başına yollar. Çocuk suyu getirdikten sonra vazifesini tamamlamış olacağından "Haydi git amcana görün ve burada nasıl kabul edildiğini anlat" deyip gönderir. Çocuğun amcası ise çocuğun yükünün üzerinden kalktığını gördüğünde memnun olup bu işe devam etmesini çocuğa tembihler. Çocuk daireye döndüğünde yiyecekler bol ve lezzetli olduğundan ve amcasından daima görmekte olduğu kaba muamele yerine gayet tatlı ve gönül okşayıcı bir dille karşılanmasından mem-

nun olarak daireden ayrılmamaya çalışır. Misyoner, çocuğa okuyup yazmanın gerekliliğini anlatarak okutmaya başlar ve o tarihten itibaren bu çocuk İslâm âleminden Hristiyan âlemine geçer.

Müslümanlık içinde sakalını ağartmış cahil bir adamı da yine yiyecek vesilesiyle veya başka bir vesile ile kandıranlar ve zorla din değiştirtenler az değildir. Bunlar Habeşistan havalisinde ve Java ve Zengibar taraflarında epeyce yekûn teşkil ederler.[5] Ben şimdi bunların hesabına bakacak değilim. Yalnız şu yapılan muamelenin hatasından bahsedeceğim ve insanlığın dikkatini çekeceğim: Misyonerlerin, yani Hristiyan âleminin dinî görevlilerinin bu uygulamaları gerçekleştirmekten maksatları yalnız Hristiyanlar'ı çoğaltmak mıdır? Yoksa Hristiyanlar'a göre Müslümanlar itikadî açıdan hatalıdır da onları hatadan kurtarmak ve hak ve doğru yola sevk etmek için mi bu yol takip edilmektedir? Benim bildiğime göre bu iki amacın ikisi de mevcuttur. Ancak "Hristiyanlar'ı çoğaltma" amacı bir politika konusu olduğundan ve bu meclis politika işlerinden uzak bulunduğundan o meseleyi politika ile uğraşacak olanlara bırakarak ikinci amacı tenkit edeceğim.

Müslümanlık ve Hristiyanlık ayrı ayrı esaslar üzerine bina edilmiş iki din olduğu halde bunların ikisi de insanların geleceğiyle yani "ölümden sonra diriliş" zamanındaki durumlarıyla ilgilenmektedir. Bir insan dünyaya geldi mi, yani bir kere "varlık" kavramının kapsamına girdi mi, artık bu var oluştan asla dışarı çıkamayacaktır. Bu inanç noktasında her iki din de ittifak etmiştir. Fakat gelecekteki bu var oluş esnasında insanlara vaat edilen kurtuluş veya felâket her iki dinde de diğerinin aleyhinde veya lehinde bulunmuş olmakla ilişkilendiriliyor. Meselâ Müslüman olanlar Müslümanlığa muhalif inançların aleyhinde ve kendi dini lehinde, Hristiyan olanlar da aksine Hristiyanlığa muhalif dinlerin aleyhinde ve kendi dini lehinde bulunmakla yükümlü tutuluyorlar. Şimdi

---

5 (Mütercim notu): Rusya'da ve Balkan Savaşı'nın sonunda da zorla din değiştirmelerin meydana geldiği gazetelerde görülmüştü.

mesele -Başkan Bey'in toplantının başlangıcında açıkladığı üzere- çatallaşıyor. Bir adamın kurtuluşa ermesi Hristiyan olmasına mı yoksa Müslüman olmasına mı bağlıdır? Burası meçhul kalıyor. Biz kendiliğimizden birimiz "Müslüman olmasına" diğerimiz de "Hristiyan olmasına bağlıdır" diyelim, fakat bakalım bizim böyle dememizle asıl ilgisi olan şahıs kurtuluşa erecek mi? Biz Müslümanlar bu gibi fiillerde bulunmadığımızdan ve bu gibi şahısların vicdan hürriyetine tecavüzde bulunmamış olduğumuzdan zihnimizde buna dair hazır bir fikir yok. Binaenaleyh bu soruya cevap verme ihtiyacı duymuyoruz. Ancak Hristiyanlar buna cevap verecek ve "Bir kimse ancak Hristiyan olduğu takdirde uhrevî kurtuluşa erişebilecektir" diyecek olursa, büyük bir cür'et sergilemiş olacaktır. Öncelikle -insafınıza, vicdanınıza sığınarak söylüyorum- misyonerlik görevini ifa edenlerin yüzde kaçı Hristiyan ilimlerinin tamamını bilir? Bunlar şöyle dursun, Hristiyan âlimlerinin hangisi tâbi olduğu dinin kurtuluş sebebi olacağını kesin ve sarsılmaz biçimde bilir?

Begeny:

– Zaten dünyada henüz kesin ve sarsılmaz biçimde bilinen bir şey mevcut değildir. Bugün her ne biliniyorsa, bugünkü araştırmaların derecesine ve fennî ve ilmî vasıtaların izin verdiği ölçüye göre bir kesinliğe sahiptir. Yarın araçlar daha gelişir ve başka şekilde araştırmalar yapılması mümkün olur da bugün kesin dediğimiz bilgilerin mahiyeti değişirse o zaman da onu kesin olarak kabul etmeye mecbur olacağız.

Burhanüddin:

– Fakat bu arz ettiğim husus dünyevî işlerle ilgili değildir, uhrevî meseleler bugün böyle yarın da şöyle bilinmesinde mahzur olmayan şeylerden değildir ki bu hususta lâkayt kalmak, "Böyle demişler, biz de böyle biliriz" demekle yetinmek caiz olsun. Çünkü bu kayıtsızlığın ebedî azabı gerektireceği haber veriliyor. Bu habere önem vermemek, "Senin evinin kapısının önüne bir kuyu kazmışlar ve içini öldürücü maddelerle doldurmuşlar; evden dışarı çıkarken gafil ve dikkatsiz

olursan kuyunun içine düşmek kaçınılmazdır; ona göre hareket et" şeklinde bir uyarıya kulak asmamak türünden bir delilik ve son derece tehlikeli bir ihmaldir. Dolayısıyla kendisini her türlü musibetten korumaya tabiatı gereği mecbur olan herkes gelecekte azap görüp görmeyeceğini ve -velev ki yüz binde bir derecesinde olsun- azap görme ihtimali varsa kurtulmak için ne yapmak gerektiğini her şeyden önce, hattâ acıkmış bir adamın yiyecek içecek temin etmeye vereceği önemden daha fazla önem vererek bilmeli. Zira bir iki saat aç durmaktan büyük bir zarar görülmez ama bu meseleye kayıtsız olduğu zamanda bu dünyadan göçecek olursa onun işi ne kadar yaman olur?

Bana sorulursa, bir insanın kendisini böyle bir tehlikeyle karşılaşmaktan ne kadar koruması gerekli ise kendi hemcinslerini de böyle bir felâketten korumasını insanlığın şanından görüyorum. Halbuki misyonerler -affınıza sığınarak söylüyorum- bu kadar insanlıksever olamıyorlar. Onlar yeryüzünde ne kadar mahlûk varsa hepsi Hristiyan olsun diyorlar. Bu adamların ileride Hristiyanlık yüzünden zarar görüp görmeyeceklerini hiç hesaba katmıyorlar. Bu ise İslâmiyet dairesinden çıkarılan insanların istikballerini yıkmak, onları tehlikeye atmaktır. "Hayır, aksine onları gelecekte mutlu etmektir" demek, Hristiyanlığın doğru bir din olduğunu akıl ve bilim çerçevesinde ispat ettikten sonra olabilir ki bunun imkânı olsaydı Avrupa'nın her biri "dahî" denilebilecek akıl sahipleri, ruhban sınıfını evlerinden değil, memleketten bile kovmazlardı.

Ghevont:

– Fransa'da birkaç kişinin rahipler aleyhinde bulunması Hristiyanlık aleyhinde bulunmak anlamına gelmez. Bu açıdan bakıldığında Hristiyanlığı akıl ve bilim çerçevesinde ispat etmek mümkün.

Burhanüddin:

– Mümkün olsaydı Hristiyanlığı yalnız kilise erbabı değil, herkes ayrıntılı olarak bilirdi. Halbuki şimdi Hristiyanlık,

esasları ve teferruatı kilise erbabınca, hem de kilisenin ileri gelenleri tarafından bilinen ve kiliseye tâbi olup da ufak tefek memuriyetlerde bulunanlar ile halkın diğer fertleri tarafından bilinmeyen bir dindir. İsterseniz köy papazlarından ve şu kapının önünden geçenlerden birini çağırıp soralım, Cenab-ı Hakk'a ve dine dair ne bildiğini öğrenelim. Buna kilise ilimlerine uygun bir cevap almak mümkün olmayacak ve biraz sıkıştıracak olsanız "Bunun ilerisini papazlar veya büyük âlimler bilirler; bize ait değil" diyecekler. Halbuki ahirette herkes kendi fiil ve davranışlarından sorumlu olacağından, "Rahip efendi bana böyle söylemişti" tarzında bir savunma ile yakayı kurtarmak mümkün olamayacağı gibi, olsa bile rahip efendinin hesap yerine gelip "Ona ben öğretmiştim" diyerek suçluyu savunup savunmayacağı meçhul.

Ghevont (kahkahalarla gülerek):

– Aksine. En sorumlu olacak olanlar, bizler yani rahipler!

Burhanüddin:

– Kısacası hile ve aldatma ile veya zorla bir Müslüman'ı dininden ayırmak, o Müslüman'ın istikbalini de yok etmektir. Bundan sakınmak insanlığın şanındandır. Dünya'da sekiz kişi daha fazla Hristiyan bulunsun diye şunu bunu yolundan saptırmak hak ve adalete uygun bir şey sayılamaz.

Şihab:

– Hindistan'a gelen misyonerler hep Hristiyanlığı inkâr eden insanları Hristiyanlığa sokmaya çalışıyorlar ...

Burhanüddin:

– Benim Müslümanlar'ın ileri gelenlerinden de şikâyetim var. Her ne kadar burası yeri değilse de, biraz derdimi döküp ferahlamak için dilimin bağını çözeceğim! Tahsil maksadıyla Mısır'da bulunduğum sırada ilmî okulların tarih muallimlikleri âdeta İngiliz ve Fransız âlimlerine mahsus gibiydi; Mısır'ın konumu itibariyle Batı dillerinde yazılan tarihlerde kayıtlı hadiselere mekân olmuş olması bu muallimlerin onlardan seçilmesini makul hale getiriyordu. Mısırlı gençlerin bir-

çoğu ile temasta bulunduğum sırada aramızda tarihle ilgili geçen konuşmalarda onlar daima Fransızca, İngilizce tarihlere dayanarak fikir ileri sürerlerdi. Onların tarih ilmini bu şekilde tahsil etmiş olmalarından benim kanaatime göre çok kötü sonuçlar doğmuştur. Çünkü bizim tarihlerimizde İslâm'ın başlangıcına dair hadiseler arasında bir takım mucize ve kerametlerin kaydı vardır. Fransızca veya İngilizce'de bu kayıtlar tabiatıyla Hristiyan bakış açısına uygun olarak kaleme alınmış ve bizim mucize olarak bildiğimiz bir hadise onların tarihlerine "el çabukluğu eseri" olarak kaydedilmiş olduğu gibi, bizim tarihlerimizi okutan Müslüman muallimler tabiatüstü hadiseleri öğrencilere "peygamberlik alâmetleri" olarak gösterdikleri halde İngiliz ve Fransız muallimler "el becerisi" ve "maharet" olarak tanıtmışlardır. Bu şekilde öğrencilerin zihnine "nübüvvet"in ıstılahî ve hakikî manâda bir "peygamberlik" olmayıp, aksine "peygamberlik iddiasına kalkışma", "peygamberlik taslama"dan ibaret olduğunu yerleştirmişler ve onların dinî açıdan sağlamlıklarını kırmış ve belki de yok etmişlerdir. Doğrudan doğruya dinî ilimlerden olmadığı için her kim olsa okutabilir zannedilen tarih dersi gibi geçmişteki hakikatler hakkında haber verme yükümlülüğü taşıyan bir dersin talebenin zihnini bulandıracak aracılara bırakılmasından İslâm âlemi için hayırlı neticeler alınamaz. Ama "Ecnebî tarihçilerin, kitaplarına bizim iç işlerimizi tarafsız biçimde yazmaları tabiî olduğundan onların bize ait hadiselere dair görüş ve araştırmaları daha güvenilir olur" denecek olursa, bu değerlendirmeyi reddederim. Zira İslâm'ın başlangıcında cereyan eden tabiatüstü hadiselerin ecnebî tarihlerine olduğu gibi geçebilmesi için olay mahallinde ecnebî birisinin bulunması gerekirken, İslâm'ın başlangıcında Mekke-i Mükerreme'de -o zamana göre en cahil kimseler denebilecek takımdan olan- Avrupalılar'dan bir kişi bile bulunmadı ki Avrupa tarihlerine hiç olmazsa o kişinin delilsiz sözüne dayalı bilgiler geçti diyelim. Olsa olsa onlar da bizim tarihlerimizden bilgileri alıp iktibas etmiş ve daha sonra kendi görüşleriyle ve daha kötüsü kendi menfaatlerini temin

edecek maksatları ile karıştırıp kendi işlerine gelecek şekilde bir İslâm tarihi yazmış olmalılar. Yoksa bizim muteber tarihlerimizde Avrupalılar'ın tasvir ettiği şekilde "nübüvvete dair hadiseler", "peygamberlik döneminde vuku bulan hadiseler" mevcut değildir ki onlar bu bilgileri bu tarihlerden almış olabilsinler. Kısacası, Avrupa tarihleri ile Avrupa tarih muallimleri bizim Müslüman talebelerin okuyacağı ve dinleyeceği kitap ve muallimler değilken maalesef bunlara itimat ediliyor ve bu yüzden hemen hemen bütün gençlerin düşünceleri bozulup Müslümanlar'ın ve İslâmiyet'in parlaklığı azaldıkça azalıyor.

Şihab:

– Fakat bu konuşmalarla sadetten çok uzaklaştık. (Ghevont Efendi'ye hitaben) Benim soruma cevap veremediğinize göre bari Mösyö Begeny'nin sorusuna cevap verseydiniz.

Begeny:

– Evet, şimdi ne diyeceğiz? Oğul ve Kutsal Ruh da Baba'dan ayrı olarak ve Baba'nın kadîm oluşu gibi ezelden beri mevcut mu idi?[6]

Carlos:

– Bu sorunun cevabı mezhepten anlaşılıyor. Madem ki Oğul Baba'dan doğmuştur ve "doğma" bilinen doğma türünde bir şey olmayıp bedenlenen bir "kelime"nin ortaya çıkması gibi bir doğumdur ve madem ki bu "kelime" Baba'nın ezelî sıfatlarından olup O'nun zâtı kadîmdir, şu halde "kadîm olan Baba'nın kadîm sıfatlarından olan 'kelime'nin bedenlenmesinden ibaret olan Oğul'un kadîm olması gerekir" sonucu tabiî olarak ortaya çıkar. Şimdi varsayım ve örneklendirme yoluyla bu meseleyi aydınlığa kavuşturalım: Meselâ bir insan; bunun sıfatlarından birisi de "konuşan" olmasıdır. İşte bu konuşma "kelime" ve "söz" ile olur. Halbuki bu söz ve kelime insandan çıkar ve insan kadîm ise onun "konuşan" olma

6 (Mütercim notu): İbn Haldûn tercümesi *Miftâhu'l-İber*'de başka ayrıntılar vardır.

sıfatı da kadîm olur. Bu şekilde kadîm bir insanın sözünün de kadîm olması zorunludur ve kadîm olan şeyin yok olması mümkün olamayacağından bu kelime de yok olamaz. Yok olamayınca ezelî olarak var olması zorunlu olur. Öyle ise "bedenlenmiş kelime"nin varlığının kadîm oluşu da zorunlu olur.

Şihab:

– Bizi mantıkla delillendirme yapmaktan men ediyorken yani "Din, daima akıl ve mantık çerçevesinde düşünmeye mecbur olan akla uymaz" derlerken kendileri aklî ve mantıkî kaidelerle iddialarını ispat etmeye çalışıyorlar. Fakat mantıkî delillerde küçük ve büyük önerme bulunmalı ve her biri ayrı ayrı doğrulanmış olmalı ki netice doğrulanmış olarak ortaya çıksın. Bu varsayımda küçük ve büyük önerme kabul edilmiş olmamakla birlikte, birbirleriyle irtibatları da yok. "Kadîm olan Baba"yı mecazen tanıyoruz. Çünkü gerçekte Baba değil, Tanrı'dır. "Kadîm sıfatlarından olan konuşma"yı da hakikî anlamda biliyoruz. Fakat "Kelimenin bedenlenmesinden ibaret olan Oğul"; işte bunu aklımız almadı. "Kelimenin bedenlenmesi" demek "tek bir kelimenin bedenlenmesi" mi yoksa "konuşma sıfatının bedenlenmesi" mi demektir? Bundan da önce, "Oğul", ilâhî kelimelerden bir kelimenin bedenî biçim kazanmış olmasından ibaret bir fert midir, yoksa Hak Teâlâ'nın "konuşma" sıfatının bedenlenip cisimlik özelliği alarak "Oğul" suretinde ortaya çıkması mıdır? Eğer yalnız bir kelimenin bedenlenmesi ise, "İlâhî kelimeler sonsuz iken bu sonsuz sayıdaki kelimeler arasından yalnız bir kelimenin bedenlenip diğerlerinin bedenlenmemesinin sebebi nedir?" sorusu ortaya çıkar. Ve eğer "Konuşma sıfatı bedenlendi" demek ise, sonsuz olan konuşma sıfatının sonlu ve sınırlı olan beden içinde bulunması nasıl mümkün olur ve düşünülebilir? Ayrıca her iki takdirde de -müşahede edilen örneklere ve tabiata aykırı olan şeylerin meydana gelmesi akıl ile bilinemeyip nakil ile bilineceğinden- bu bedenlenmenin gerçekleştiği, -doğruluğuna şüphe götürmez biçimde hükmolunması

gereken- hangi nakle dayanmaktadır? Kaldı ki "kelime" manevî bir şey ve "bedenlenme" ise cismanî bir şey olduğuna göre, manevînin cismanîye dönüşmesi bizâtihî midir, yani kelime kendi kendine mi cismanî bir biçim kazanmıştır, yoksa başkasından mı kaynaklanmaktadır, yani kelimeyi söyleyen mi bu kelimeyi bir beden ve cisim sahibi kılmıştır? Kendi kendine dönüşmüş ve değişmişse, dönüşme ve değişme hudûs alâmeti olduğundan, kadîm olmakla çelişik bir husustur ve kadîm olan kelimenin hâdis şeylere mahal teşkil etmesini ve onun da hâdis olmasını gerektirir. Bu ise sizin "kelime kadîmdir" şeklindeki iddianızı çürütür. Eğer bu kelimeyi söyleyen, bu kelimeye beden ve cisim kazandırmış ise bu da "Oğul"un yaratılmış ve sonradan var edilmiş olduğu"na delâlet eder. Bununla birlikte Oğul, Yaratıcı Zât ile zaman açısından eşit ise Yaratıcı Zât gibi kadîm olması gerekir ve dolayısıyla -sizin dediğiniz gibi- kadîm olmak yoklukla çelişik olduğu ve "doğmak" ise daha önce doğmamış olmayı gerektirdiği için Oğul'un Yaratıcı Zât'tan doğmuş olmayıp ezelden beri var olmasını zorunlu kılar. Zaman açısından Yaratıcı Zât'tan sonra ise "kendisinden önce yokluk bulunan her şey hâdistir" kesin önermesinin hükmüne uygun olarak Oğul'un hâdis olduğu ve dolayısıyla ulûhiyete ortak olmadığı ortaya çıkar. Aynı nazariye Kutsal Ruh hakkında da geçerli olduğundan, Kutsal Ruh'un da ulûhiyete ortak olmadığı, velhâsıl hiçbir şeyin Yaratıcı Zât'a eşit olmadığı kesinlik kazanıp iddianız baştan sona çürütülmüş olur.

Ghevont:

– Eeeh, Koca Şihab! Bizim Tiflis'te de senin gibi Müslüman âlimler var. Doğrusu din meselesinde Müslümanlar'la konuşulmaz. Kılı kırk yarmak Mösyö Begeny'e değil, diyebilirim ki Müslümanlar'a mahsus. İşte size mantık, akıl çerçevesinde bir cevap! Buyurun Carlos Efendi, cevap veriniz!

Carlos:

– Niçin ben cevap vereyim? Sen rahip değil misin?

Ghevont:

– Doğrusu ben sizin kadar okumuş değilim. Özellikle biraz da tez canlıyım. Fazla sıkışırsam öğrendiğimi değil, aklımın erdiğini söylerim. Onu da öyle söylersem iyi olmaz, kesinlikle iyi olmaz.

Carlos:

– Diyemez misiniz ki "Oğul zât açısından kadîmdir, yalnız bedenlenmesi hâdistir". Cevher kadîm olduktan sonra arazın hâdis olmasında mahzur yoktur. Dolayısıyla itiraz söz konusu değil, söz konusu olsa da savuşturulmuştur.

Şihab:

– Diyemez. Zira yalın cevher arazlara mahal olamaz. Arazlara mahal olan cevher, bileşik (mürekkeb) cevherdir. Araz odur ki, kendi başına yer kaplayamaz ve kendisinin varlığı, üzerinde bulunduğu şeyin varlığına bağlıdır. Meselâ cisim var olmadıkça onun arazı olan renk, şekil, koku veya hareket, kısacası herhangi bir araz var olamaz. Bedenlenen Oğul'un bedenlenmesi bir araz olsa bir yer işgal etmemesi gerekiyordu. Halbuki Oğul dediğiniz zât bu âlemde bir yer işgal etmiş ve bütün insanlar gibi gezmiş, yürümüş, yemiş, içmiş olduğundan, buna araz demek mümkünse bütün insanlara da araz demek gerekirdi ve iddianız gene sabit olmayacak idi. Demek ki buna araz diyemeyeceksiniz. Bir varlık araz olmayınca mutlaka cevher olacağından ve yer işgal eden bir cevher, yalın bir cevher olmayıp mürekkeb bir cevher olacağından, Oğul'un mürekkeb bir cevher olması ve her mürekkeb hâdis olduğu için Oğul'un da hâdis olması gerekir. Hudûs, kadîm olma ile çelişik olduğu için de "zât açısından kadîmdir" demenizin reddedilmesi zorunludur.

Ghevont:

– Canım, boş lâkırdılarla vakit geçiriyoruz. Böyle konuşmaları Müslümanlar'la yapamayız ya! Diğer milletlerin akıl sahibi kimseleriyle, tahsil görmüş olanlarıyla da yapamayız. Siz geçen gün ne diyordunuz? Herkesin gözü açıldı, İncil-i Şerîf'i, Tevrat-ı Şerîf'i herkes -kilisenin izin vermemesine rağ-

men- okur oldu! Artık tufan gibi bir selin önüne durmak nasıl mümkün değilse zamanımız araştırmacılarının itirazlarına karşı koymak da öyle mümkün değil. Ne yalan söyleyeyim? Benim bilgime ve görgüme göre yüz sene, yüz elli sene sonra "din" ve "mezhep" lâfları hikâye gibi anlatılacak. Hemen şunu temennî ederim ki ömürlerimiz o kadar uzun olsa da siz beni yalancı çıkarsaydınız.

Begeny:

– Çünkü dinsiz kalmak da işinize gelmez değil mi? İşte görüyorsunuz ki Hristiyan âleminde ilâhın varlığı mütalâası halktan kimselerin aklına uymak şöyle dursun, din âlimlerinin bile aklına uymuyor. Onlar, yani siz bile bu hususta zahmet çekiyorsunuz. Devamını arzu ettiğiniz, korumaya çalıştığınız din günden güne mahiyetini belli ediyor. Önceki zamanlarda, yani okumanın değil, düşünmenin bile yasak olduğu zamanlarda bu gibi hikâyeleri halka kabul ettirmek zor bir şey değildi, ama şimdi işlerin rengi tamamen değişti ve değişiyor.

Ali Han:

– Düşünmenin yasak olduğu zaman nasıl bir zamanmış acaba?

Begeny:

– On beşinci asra gelinceye kadar olan zaman! İşte düşünmenin yasak olduğu zaman o zamanlardır. O zamana gelinceye kadar hiç kimse din hakkında bir şey düşünemezdi, zira düşünse yani meselâ bir kimse "İnsan ölümden sonra acaba nasıl hayat kazanacak?" demiş olsa -ki böyle bir düşünce dinin ne lehinde ne de aleyhindedir- derhal engizisyon tarafından muaheze edilir "Vay, sen din hakkında şüphe mi ediyorsun?" diye başlayıp sorguya çekilirdi. Artık bu kimsenin alacağı ceza sorgu esnasında vereceği cevaplara bağlı idi. Eğer dinde şüphesi bulunduğu zannedilirse, -velev ki zayıf bir karine olsun- ateşte yakılmak, kemikleri kırılmak, kol veya ayaklarının her biri ayrı bir hayvana bağlanıp hayvanların her biri farklı yönlere sürülerek parçalanmak vb. gibi akla hayale

gelmeyecek işkenceler uygulanırdı. İşte o zaman, düşünmenin yasak olduğu zaman! O zaman gelinceye kadar İncil, Lâtin ve Yunan Dili'yle yazılmış olduğundan bu dilleri bilmeyenler İncil okusalar da bir şey anlayamazlardı; bu bir yana, halkın çoğunluğu okumayı bile bilmiyordu. Kilise mensuplarının dışındakilerin İncil okuması kesinlikle yasak olduğu gibi gerek kilise mensuplarından ve gerek halktan olsun herkes, itibarlı âlimlerden olmadıkça İncil tefsiri okumaktan bile men edilmişlerdi. Bu yasağa muhalefet şiddetli biçimde cezalandırılmayı gerektiren bir suç olur ve failleri kilise tarafından farklı derecelerde ceza görürdü. Avam, yani kilise mensubu olmayanlar yalnız umumî mezhebi bilmeye ve buna ihlâsla iman etmeye veya inanmış görünmeye mecburdu. Zira böyle görünmeyenler ahiretten önce Dünya'da -az önce söylediğim gibi- engizisyon tarafından en şiddetli cezalara çarptırılırdı. Bunun için bu şekilde kendini inanmaya zorlamak ve hiç değilse inanmış görünmek yaşamanın olmazsa olmaz şartlarından idi. Bu mecburiyet umumî olduğundan, bu itikadın aksine inanmak değme kralların bile haddi değildi. İşte Hristiyanlığı bin beş yüz sene süre ile koruyan kuvvet! Yoksa eğer bu baskı olmasaydı, eğer şimdiki gibi herkes serbestçe okur, yazar, düşünür, söyler olsa idi böyle mantıksız, asılsız öğretilerin kabul görmesi ihtimali var mıydı? Aklı başında hangi adam "Hem üçtür, hem birdir; ne üçtür, ne birdir" gibi birbirine taban tabana zıt olan cümlelerden oluşan bir kararı ilâhî hikmet olarak kabul edebilir? Pekâlâ. Diyelim ki bu görüş "safî hikmet" imiş; ya şimdiki insanlar niçin kabul etmiyorlar? Acayip! İnsanlar ilimlere vâkıf oldukça, sanatta ilerledikçe akılsızlaşıyor da rahiplerin emirlerine körü körüne uydukları zaman mı akıllı oluyorlar? Böyle değil mi Carlos Efendi!

Carlos:

– Görünüyor ki sen din düşmanısın!

Begeny:

– Ben mi din düşmanıyım? Hayır, hayır. Yüz bin kere hayır! Ben yalanın, hakikate aykırı durumların düşmanıyım.

Tıp bilimi, matematik bilimi, geometri bilimi din ilminden daha mı değerlidir? Niçin onlara düşman olmuyorum da din ilmine düşman oluyorum? İnsanların vicdanlarını ıslaha vesile olması beklenen din ilmi bana ne kötülük yaptı ki ona düşman olayım? Fakat insanım; yalana, hokkabazlığa, zulüm ve adaletsizliğe, hile ve aldatma ile gafil veya mazlum olanları iğfal edip saptırmaya asla ısınamam. Benim gibi her insan, hiçbir zaman bu fiillere, bu fiillerin kaynaklarına dost olup teveccüh gösteremez. Benim gibi kilise dışında değil, sizin gibi içinde bulunanlar ve bu yüzden mutlu olup kendileriyle iftihar edenler bile hoşnut olamazlar. Bu hal, yani zulümden, hileden, yalandan nefret ve tiksinme insanın yaratılışında gizlenen bir özelliktir. Belki açıktan açığa beni dilinizle tasdik etmezsiniz ama görüyorum ki vicdanınız beni tasdik etmekte tereddüt göstermiyor.

Ghevont:

– Babana rahmet!

Carlos:

– O zaman öyle yapmışlarsa kötü mü yapmışlar? Bak sen de diyorsun ki, din vicdanları ıslaha vesile olurmuş. Madem ki böyledir, şimdi bile öyle yapmalı ki din varlığını sürdürsün. Sizin gibi sivri akıllıların eline kalacak olursak, dünyada hiçbir şeyle sınırlı olmayıp âdeta sürü ile yaşayacak gibi bir hayat geçireceğiz. Dua ediniz ki kilise uzun bir süre dini muhafaza etmiş, insanların inançlarını lekeden korumuş, bu sayede din ve vatan düşmanların saldırılarından korunmuş, şu dakikada kendinizi resmen Hristiyan tanımanız kilisenin o ihtimamı sayesinde mümkün olmuş.

Ali Han:

– Konuşmayı kesmek gibi görülmesin. Birkaç defadır aklıma geldiği halde soramıyorum. Şimdi affınıza sığınarak soracağım: İncil-i Şerîf hakkında bilgim çok iyi değil. İncil-i Şerîf esasen hangi dil ile inmiştir?

Vasilius:

– Yunanca ile yazılmıştır.

Carlos:

– Lâtince ile yazılmıştır.

Ali Han:

– Asıl gökten inmesi Yunanca ile midir?

Vasilius:

– Yazılışı Yunanca iledir.

Carlos:

– Yazılışı Lâtince iledir.

Ali Han:

– Anlayamıyorum. Aslında başka bir dil ile inmiş de sonra Yunan veya Lâtin Dili'ne tercüme edilip Yunanca veya Lâtince mi yazılmıştır? Yoksa esasen Yunanca veya Lâtince olarak mı nazil olmuştur? Şunu açıkça söyler misiniz?

Vasilius:

– Derler ki Matta İncili İbranîce olarak inmiş, fakat sonra o nüsha Yunanca'ya tercüme edilmiş ve asıl nüsha nasıl olduysa ortadan kalkmış!

Ghevont:

– "Derler ki" ne demektir? Bizde öyle gökten nazil olmuş kitap yok. Gökte matbaa yok. Bizde İncil adıyla yazılmış kitapların sayısı pek çoktur. İlmiye sınıfı zaman zaman birini alır diğerini bırakırdı. En sonunda Matta, Luka, Markos, Yuhanna isimli zâtların yazdıkları dört kitap İncil olarak kabul edildi. Bunların arasından sadece Matta Yahudî taifesinden iman etmiş olanların okuyabilmeleri için kendi yazdığı İncil'i İbranîce yazdı ise de bu İncil daha sonra meçhul birisi tarafından Yunanca'ya tercüme edildi. Fakat mütercim kimdir, bu belli değil. Başka yetmiş, seksen kadar İncil varsa da, bunların içinde genelin kabulüne (yani kilisenin kabulüne mazhar olanlar) yalnız şu dört İncil'dir. İşte bu kadar. Hani Marcion İncili, hani Ebionit İncilleri[7] ve diğer İnciller? Kaldı ki şimdi adları bile duyulmuyor.

---

7 Marcion (ö. y. 160), Sinop doğumlu Hristiyan heretiktir. 140'ta Roma'ya yer-

Kohen:

– Gökten inmiş kitap yoksa sizin dininiz nasıl doğru bir din olabilir? "Din" demek Allah'ın emrini, nehyini içinde barındıran hükümler demektir. Bu hükümlerin de gökten inmiş olması, yani Allah tarafından emrolunmuş olması gerekir. Bir dini Allah emretmemişse başkası hangi yetkiyle emredebilir? Burada büyük bir yanlışlık var. Son derece önemli bir hata var. Eğer işin aslı böyle sizin dediğiniz gibi ise nasıl olup da bütün Hristiyanlar'la beraber siz de bu mahzuru göremiyorsunuz, anlayamıyorsunuz.

Ghevont:

– Gökte matbaa yok dedik ya!

Ali Han:

– Ben bu dört İncil'i okudum. Fakat benim anladığıma göre bunlar Hz. Mesîh'in hal ve hareketlerine ve bazı emir ve tebliğlerine dair birer tarihçe ki bunların her biri farklı bilgiler ve duyumlar üzerine yazılmış olsa gerek.

Burhanüddin:

---

leşmiş ve heretik düşüncelerinden dolayı yerel kilise tarafından cemaatten kovulmuştur. Ancak taraftarlarını organize ederek imparatorluğun çeşitli bölgelerinde kendi cemaatini kurmuştur.

Marcion'un temel görüşü, Mesîh tarafından açıklanan Yeni Ahit tanrısının Sevgi Tanrısı olduğu, buna karşın Eski Ahit'in tanrısının ise acımasız yaratıcı tanrı olduğu ve bunun Yeni Ahit'teki Sevgi Tanrısı'yla bir ilişkisinin olmadığıdır. O'na göre Eski Ahit tanrısı acımasızca işleyen hukuku koyarken, Yeni Ahit tanrısı sevgiyi işlemektedir. Marcion, bu gerçeğin Pavlus tarafından anlaşıldığını, havarîler ve Yeni Ahit yazarlarının ise Yahudîliğin etkisi nedeniyle bu gerçeği anlayamadıklarını söyleyerek, Pavlus'un Mektupları'nı ve Luka İncili'ni esas alır.

Adına nispetle anılan Markûnîlik (Marcionism), Hristiyanlık tarihinde reddiye geleneğinin başlamasına yol açan hareketlerden birisidir. Bu hareketin Hristiyanlık tarihi açısından önemi, Dört İncil ve Pavlus'un Mektupları'ndan oluşan Kutsal Kitap (Yeni Ahit) metinlerinin bir araya getirilmesine duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmış olmasıdır.

Ebionitler, Yahudî-Hristiyanlar olarak da bilinen İsa cemaatidir. İsa'nın yalnızca bir peygamber olduğuna inanan Ebionitler, İsa sonrası cemaat lideri olarak Yakub'u kabul ederlerdi. Musa şeriatına bağlıydılar ve İsa'nın son akşam yemeğinin sadece bir hatıra olarak yapılması gerektiği kanaatindeydiler. Kullandıkları İncil Hristiyanlarca apokrif kabul edilmiştir. Ebionitler'in varlığı M. S. 7. yüzyıla kadar devam etmiştir. [sad.]

– Galiba "İncil-i Şerîf" adı verilmesinin en başta gelen sebebi, bu kitapların Hz. Mesîh'in hal ve hareketlerini ihtiva ediyor olması değil, bazı emir ve tebliğlerini içermesi. Zira bizim kabulümüze göre İsrailoğulları kavmi içinde şerefli bir peygamber olan Hz. Mesîh'in emir ve tebliğ buyurduğu hükümler, vaktiyle Hz. Mesîh'e nazil olan ve şimdi aynen mevcut olmadığı gibi var olduğuna dair bir rivayet de bulunmayan İncil-i Şerîf'te ifade edilmiş olacağından, şimdiki İnciller'in müellifleri "Hz. Mesîh şöyle yaptı, böyle yaptı; şu emri, bu emri tebliğ etti" deyip asıl indirilen kitaptan kendilerinin işittikleri ve bu işittikleri kısımdan da hatırlarında kalanları yazmış ve buna "İncil" adını vermiş oluyorlar. Benim anladığım budur. Bilmem ki doğru ve eksiksiz anlamış mıyım?

Vasilius:

– İyi anlamışsınız. Yalnız biz deriz ki, emir ve tebliğler neden ibaret ise tamamı İncil'de yazılıdır. Öyle hatırda kalan kısımdan ibaret değildir.

Şihab:

– Bilâkis, Mirzâ'nın anladığı gibi olması akla daha yatkın geliyor. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, İnciller'in tamamı birbirinin aynı olur ve bunları yazanlar müstensih adıyla anılırdı. Halbuki her birisi farklıdır. Bununla birlikte meselâ Yuhanna İncili'ndeki "Onlar üçtür; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tur" âyeti diğer İnciller'de yok. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı bu âyet diğer İnciller'de de bulunacaktı. Bunca ihtilâflar ve zorlukları ortaya çıkaran böyle önemli bir âyet yalnız birinde olsun da diğerlerinde olmasın! Olur mu? Elbette bu farklılığın bir sebebi vardır. Kaldı ki İnciller Cemiyeti bu kitaba böyle bir âyetin sokulmasının iyi sonuçlar doğurmayacağına hükmetmektedir.[8]

Begeny:

---

8 (Mütercim notu): Bizim zamanımızda ihtida eden İngiltereli Abdullah Guillaume Efendi de söz konusu Cemiyet'in böyle bir kararını zikretmişti.

– Efendim, efendim! Bu dinin, Avrupa'nın bütün akıl sahiplerinin itimat ve güvenini alt üst etmesi boşuna mıdır, onların muhalefetleri dine, mezhebe düşmanlıklarından kaynaklanmaktadır mı sanıyorsunuz. Ah! İşte birisi de bu âyet. Yuhanna İncili'ndeki bu âyet, yani şu "Üç değil, bir değil; hem üç, hem bir" meselesinin ortaya çıkmasına sebep olan bu âyet, tuhaf değil midir ki eski İnciller'de yazılı olmayıp, daha sonra yazılan İnciller'e dahil edilmiş bulunuyor? (Rahip efendilere dönerek) Niçin söylemiyorsunuz? (Hepsine hitap ederek) Bundan daha garip değil midir ki, İnciller Cemiyeti - Şihabüddin Efendi'nin ifade ettiği gibi- bu âyetin sebep olduğu problemleri takdir ederek Orta Çağ'da ilâhî emirler arasına sokulan bu âyeti İnciller'den çıkarıyor, yani ilâhî emirler derecesinden aşağı indiriyor?

Kohen:

– Ooo ... Demek ki İncil-i Şerîfler'e kim ne isterse yazabiliyor.

Vasilius:

– Ne şaşırıyorsunuz? Bir zamanlar Musevîler Tevrat-ı Şerîf'e neler yapmışlardı. Öyle ya, Musevîler sizin dindaşlarınız olduğu için onlar hakkında ağzınızı açmıyorsunuz. Fakat bize geldi mi, bizim dinimiz ayrı olduğu için bu kadarcık bir şeye koskoca bir "Ooo!" çektiniz.

Kohen:

– Biz hiçbir zaman böyle üçlü birli bir iş yapmadık. Bizim yaptığımız, kitapların yanlışlıklarını düzeltmekten ibaret.

Vasilius:

– Meselâ bir hahamın aklına göre bir âyet yanlış oldu mu, onu haham efendinin aklına, anlayışına göre tashih edebiliyordunuz, değil mi? Olabilir ya, bu hahamın düşüncesi bir başka hahamın düşüncesinden farklı olur. İkinci haham önceki hahamın anladığından başka türlü anlayabilir. O halde ikinci haham da öncekinin tashihini değiştirirse bu kitap ne hale gelir?

Kohen:

– Bizde yine bir esas var da onu tashih etmişiz. Sizde o esas da yok ya!

Vasilius:

– Bize suç bulanlar, suçların, kabahatlerin başlangıcını hep hahamlarda arasınlar.

Ghevont:

– Hahamlar, papazlar, her kim olursa olsun, bir kötülük ki yapılmış, bir kötülük ki düzeltmenin çaresi yok. Önceki zamanlarda matbaaların olmaması, insanların ilimleri tahsil etmekten men edilmesi ya da ilim tahsil etmek için vasıtaların bulunmaması şimdiki mantıksızlıkları, yolsuzlukları hazırlayıp bu zamana devretmiş. Eğer düzeltme çaresi bulunabilirse ne âlâ, bulunamazsa bu hal böyle sürüp gidecek.

Vasilius:

– Ne demek istediğinizi anlayamadım.

Ghevont:

– Hepimizin bildiği bir şeyi söylemek istiyorum. Hristiyanlığın ilk ortaya çıktığı zamanlarda yetmiş beş kadar İncil-i Şerîf vardı. Bunların bazısı Hz. İsa'nın, bazısı Hz. Meryem'in ve bazısı da Havarîler'in adına nispet edilirdi. Bunlar için böyle "idi, idi" diyerek gözümle görmüş gibi söyleyişim tarihin verdiği bilgilere güvenmem sebebiyledir. Yoksa bunlardan eser yok ki gözümle görebileyim. İkinci asrın sonları ile üçüncü asrın başlarında Matta, Luka, Markos İncilleri yazıldı. Bu müelliflere gelinceye kadar geçen zaman zarfında doğru yanlış bir çok haberler asıl hadise ile karışıp yanlış kısmı doğru kısmından ayırt edilmeksizin o üç İncil'e geçti. Bu sözler İncil müfessirlerinin sözleridir, benim kendi uydurmam değil. Kısacası, gerek onların ve gerek birinci asır sonlarında yazılan Yuhanna İncili ...

Şihab:

– Bu nokta üzerinde söyleyeceğim şeyler var ...

Ghevont:

– Hele durunuz. Birinci asır sonlarında yazılan Yuhanna İncili insanlar arasında ve kiliselerde yayıldı. Halk ilimlere aşina olmadığı gibi din ve mezhebe ait kitapların kıymetini bilecek kimselerden olmamaları ve kilise işlerinin de yolunda olmaması sebebiyle matbaanın icadından önceki zamana kadar her kimin elinde İncil adında bir kitap bulunuyorsa o adam onu okumuş, anlamını kendi aklınca muhakeme etmiş, aklına uygun bulmadığı yerleri "belki yanlıştır" diye düşünüp tashih etmiştir; halbuki tashih etmiş değil, muhtemelen bir hakikati değiştirmiştir. Matbaalar zamanına gelinceye kadar bu İnciller böyle elden ele ve tashihten tashihe intikal etmiş, matbaalar açılıp da İncil basılmaya başlandığı zaman türlü türlü İnciller ortaya çıkmış, içlerinden matbaacının veya eskiden kalma bazı müfessirlerin görüşlerine uygun görülenler asıl İncil olarak kabul edilmiş ve onlar basılıp yayılmıştır. Maamâfih bunlar da henüz öyle değişmez biçimde çıkmıyor. Bugün basılan İncil, dün basılan İncil'den az çok farklı çıkıyor. Kısacası, bu işler içinden çıkılmaz dereceyi geçmiş, zaten "anlaşılmaz bir sır" olan durumlar büsbütün anlaşılmaz ve içinden çıkılmaz bir raddeye gelmiş. İşte düşüncem de bu, bunu düzeltmenin bir çaresi varsa düzeltmeli; yoksa şunu bilmeliyiz ki zaman ve istikbal bizim arzumuz dairesinde yürümeyecek!

Şihab:

– Söyleyeceğimi söyleyeyim: Ghevont Efendi'nin açıklamalarından anlaşılıyor ki, Hz. İsa'nın yeryüzünde bulundukları sırada kendi dillerinden işitilmiş ve kendileri tarafından "Şöyle yaz!" buyurulmak suretiyle yazılmış bir İncil yoktur. Mevcut kitaplar, zikri geçenin göğe yükselmesinden uzun süre sonra durumu meçhul şahıslar tarafından yazılmıştır. Benim bildiğim başka bir rivayete göre Hristiyan âlemi 345 sene kitapsız kalmıştır. Bizim Müslüman kitapları ise böyle değildir. Bizim kitaplarımız, bizim Peygamberimiz'in hayatında, "Şöyle yaz!" diye ferman buyurulması ve "Şunu ilâhî kelâm olarak kaydedip ezberleyiniz!" diye emredilip uyarıda bulunulması

üzerine yazılmıştır. "İlâhî kelâm" olan, günümüze kadar ilâhî kelâm, Peygamber'in sözü olan da yine günümüze kadar Peygamber sözü olarak bilinmiştir. İlerideki oturumlarda belki söz sırası gelmez veya söz sırası gelir de unutularak açıklanamaz ise bu bilgilerin eksik kalmaması ve sizinle bizim inançlarımızın temelinde ne kadar büyük farklar, ayrılıklar bulunduğunun göz önünde olması için söylüyorum. İleride sırası gelirse bu hususta eksiksiz izahat vereceğimizi vaat ederim. Ben söylemezsem Burhan Efendi veya Ali Han Hazretleri söylerler. Şimdi bu konuyu geçeyim. Biz Müslümanlar'ın Hristiyanlığa ait İnciller'i, Tevrat'ı ve bunların tefsirlerini derinlemesine ve geniş biçimde inceleyip araştırdıktan sonra vardığımız sonuca göre, öncelikle Hristiyanlar'ın "ulûhiyet" hakkındaki görüşlerini akıl dışı görüyoruz. Çünkü bütün dinlerde ilâh birdir; iki diyenler var ise de bunlar ayrı ayrı iki ilâhın varlığını iddia ettiklerinden onlara verilecek cevaplar başkadır. Hristiyanlar ise ilâhı "üç asıldan ibaret" biliyorlar. Fakat gerek az önce ve gerek önceki oturumlarda bahsi geçtiği üzere, bunların ne birleştirilmesine ne de ayrılmasına razı olup "ne üç, ne bir; hem üç, hem bir" diyorlar ki hiçbir akıl bunu kabul edemiyor. Bununla birlikte Hz. Mesîh'e yakıştırılan ulûhiyet de asla doğrulanmış ve kabul edilmiş olamıyor. Zira Hz. Mesîh'in "mabud" olma iddiasında bulunmamaları bir yana, yeryüzünde insan suretinde ve insan siretinde gezmiş, yürümüş, yemiş, içmiş ve insan türünün diğer fertleri gibi darlık halinde "Aman yâ Rabbi!" diyerek yaratılmışların sığınağı olan Hazret-i Hak'tan istimdat edip yardım dilemiş olması ve bu şekilde hareket edenlerin tamamının -tecrübe ile sabit olduğu üzere- insan türünden olmaları dolayısıyla zikri geçen Hazret'in de esasen insan olmaları ve ilâh veya mabud olmamaları gerekiyor. Esas itibariyle insan olanların kendiliklerinden tanrılık sıfatı kazanmaları aklen ve usûlen mümkün olmadığı gibi, Yaratıcı Zât'ın kendisine ortak yaratmasının aklen ve usûlen imkânsız olması dolayısıyla da tanrılık sıfatına sahip olamayacaklarından, kendilerine "şerefli bir peygamber" demekten başka bir üstünlük sıfatı nispet edilmesine aklen ve usûlen çare bulunamıyor. Çün-

kü geçen oturumlarda arz olunduğu üzere, ne birbirine zıt olan "ilâh olma mahiyeti" ile "insan olma mahiyeti" ve ne de birbiriyle benzer olan iki hakikat veya iki mahiyet birleşebilir. Kaldı ki aklen ve usûlen Hazret-i Hakk'ın bir oğlu olması veya ulûhiyet sıfatlarına sahip bir benzeri ve ortağının bulunması ya da Yaratıcı Zât'tan bir parça, bir kısım olması mümkün olsa biz Müslümanlar niçin muhalefet edelim? Şu da var ki bizim Peygamberimiz "Ey Muhammed! Onlara de ki: İddia ettiğiniz gibi Allah Teâlâ'nın faraza bir çocuğu olsa idi, ona kulluk edenlerin ilki ben olurdum" ilâhî emrini ifade buyurmuştur. Öyle şanı yüce bir Peygamber ki, sizin zannettiğiniz gibi peygamber olmadığı farzımuhal olarak doğru olsa bile, Dünya'da "insan" denilen fertlerin en akıllısı olduğu hususunda siz bile ittifak ediyorsunuz. Akıl ve zekâsı dost ve düşman tarafından kabul ve tasdik edilen bir zât insanlardan birinin tanrılık sıfatı kazanmasının mümkün olduğunu bilse Hz. Mesîh'e yakıştırılan tanrılık sıfatını tasdik etmez miydi? O kadar akıllı bir zât öyle bir durumu inkâr ettiği takdirde gerek kendisi ve gerek kendisine tâbi olan bunca insanın acı bir azaba uğrayacağını idrâk edemez miydi? Demek ki bizim Peygamberimiz'in Hak Teâlâ'dan başka ilâh bulunduğunu inkâr etmesi, herhalde başka ilâh bulunmasının mümkün olmamasından kaynaklanmış olacaktır. İşte dost ve düşman nazarında insan türünün en akıllısı olan Hz. Peygamber'in bu görüşü de bizim için kesin bir delil ... ama böyle aklen ve usûlen imkânı olmayan ve gerek dışarıdan, gerek kendi fertleri arasında bulunan akıl sahibi kimselerin hiçbiri tarafından kabul edilip mümkün görülmeyen böyle bir ulûhiyete inanmak için sizin tuttuğunuz yolu tutup da "Din aklın ötesindedir" ve "Din akla uymaz" düsturlarına uyarak Hz. Mesîh'in -akıl ve kaide dışı olarak- tanrılık sıfatına sahip olduğunu kabul edecek olsak, bundan sağlayacağımız kâr, ancak ve ancak doğru olmadığı aklen ve usûlen belli olan ve rahiplerin delilsiz sözlerinden başka bir şey olmayan bir karara uymaktan ibaret kalacaktı. Bu ise hem Dünya'da hem de ahirette kendimize zarar vermekten başka işe yaramayacaktı. Dünya'da -bizim gibi insan türünden olan-

birkaç rahibin mantıksız ve kanunsuz emirlerine uymak gibi vicdanı yaralayan bir esaret altında bulunacaktık. Ahirette de Cenab-ı Hak bize "Ben size iyi ile kötüyü, doğruyla yanlışı ayırt edebilmeniz için akıl ve düşünce ihsan etmiştim, hattâ siz bu akıl ve düşünceyi dünya işlerinizin her kısmında kullandınız ve pek çok faydasını da gördünüz; ya uhrevî işlerinizde niçin bu aklın hükmüne başvurup ona uymadınız? Size söylenen sözlerin doğru ve yalandan hangisine daha fazla ihtimali bulunduğunu niçin düşünmediniz? Herkesin kendi söz ve fiillerinden sorumlu olması dünyevî kanunlarınızda mevcut iken ve uhrevî işlerinizde de aynı şekilde söz ve fiillerinizden sorumlu olacağınızın tabiî olduğu sizi dehşete düşürecek bir haberle teyit edilmiş iken niçin aklınıza uymayan bu şeylerde başkalarına körü körüne teslim oldunuz vs." diye sorup bizi hesaba çektiğinde "Aman efendim! Bize bir parça müsaade buyurun; bize bu telkinlerde bulunan rahip efendileri bulup huzurunuza getirelim. Bu soruların cevaplarını onlar versinler" mi diyeceğiz ve böyle dediğimiz takdirde yakamızı kurtarabileceğimizi neye dayanarak bileceğiz? Demek ki rahiplerin bu yoldaki görüş ve kararlarına uymanın ahirette de zarar vereceğine şüphe kalmadı. Öyle olunca "Din akla uymaz" kaidesini kabul noktasında mazeretimiz bulunmuş olur. Böyle olunca da bizim Hz. Mesîh'in tanrılık sıfatını kabul etmemekte çok haklı olduğumuz ve bu hususta size muhalefete aklen ve usûlen mecbur olduğumuz ortaya çıkar. Önemli bir şey daha var: Hz. Mesîh "Ben ilâhım; bana kulluk ediniz!" dedi mi? Hâşâ sümme hâşâ hiç böyle bir şey söylemedi. Öyleyse madem ki kendisi asıl vazife ve hak sahibi iken asla ilâhlık iddiasında bulunmamış ve kendisine kulluk edilmesini emretmemiştir, size ne oluyor da o Hazret'e ilâhlık isnat ederek kendisine eziyet ediyorsunuz? Kendisi gerçekten ilâh olsaydı kimden çekinirdi ki ilâhlık iddiasında bulunmadı? Zaten bir taraftan ilâhlık iddia etmek, diğer yandan yaratıklarının en âciz, en zayıf olanlarının eline yakasını kaptırıp çarmıhlara gerilmek ne büyük bir çelişki, ne büyük bir tezattır; ne katlanılmaz bir zillettir, biliyor musunuz? Biliyor musunuz ki kendisini bir alay müşrik ve in-

kârcının zalim ellerine -bilerek- teslim ederek ah edip inleyen bir kimsenin ilâh olduğuna inanacak kadar saf bir Müslüman henüz yeryüzüne gelmemiştir. Her ne kadar Mesîh'in ilâhlığını, Dünya'da akla uymayan hadiselerden olan olağanüstülüğün varlığından dolayı mümkün görüyor ve "Madem ki Dünya'da kesinlikle akla uymayan şeyler vardır, bu akla uymayan şeylerin birisi de varsın -hâşâ sümme hâşâ- Mesîh'in ulûhiyeti olsun, ne mahzuru var?" demek istiyorsanız şunu da düşünmelisiniz ki, olağanüstünün de bir sınırı vardır. Zaten olağanüstü demek, Cenab-ı Hakk'ın yaratma ve meydana getirmeyi uzun süre boyunca âdet haline getirdiği şeyi bir defa veya bir süre için yaratmaması ya da var etmeyi âdet haline getirmediği şeyi var etmesi demektir. Bundan başka manâsı yoktur. Meselâ ateş yakıcıdır, Hak Teâlâ öteden beri ateşi yakıcı olmak üzere yaratmıştır. Bu örnekte olağanüstü olan, ateşin yakmamasıdır. Meselâ Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması olağanüstüdür. Aynı şekilde Cenab-ı Hakk'ın uzun süre peygamber göndermemesi ilâhî âdeti hükmünde iken olağanüstü olarak filân vakitte peygamber göndermiştir. Demek ki Hak Teâlâ'nın olağanüstü olarak yaratıp meydana getirdiği şeyler yaratıklar üzerinde gerçekleşiyor. Dolayısıyla bu olağanüstülüğe kıyasla Cenab-ı Hak'tan başkasının tanrılık sıfatı kazanmasını da olağanüstü olarak kabul edecek olursanız, dünyada eski zaman ilâhlarını kabul ettikten başka, daha yeni yeni nice ilâhlar da kabul etmek gerekecek. Bu ise ilâhların çoğaltılmasını yasaklamak için geldiğini iddia ettiğiniz bir dinin başka bir şekilde birden fazla ilâhın var olduğu görüşünde bulunduğunu itiraftır, açık bir çelişkidir. İkinci olarak...

Başkan "Vakit çok geç oldu; sözün bir kısmı da tamamlandı. Bugün de bu kadarla yetinelim de ..." deyip çıngırağı çalarak oturuma son verdi.

Onuncu Oturum

Başkan:

– Geçen gün vaktin geç olması sebebiyle konuşmanın bir kısmının tamamlanamamasına çok üzüldüm. Bugün lütfunuzu bekliyoruz.

Şihab:

– İkametgâhıma döndüğümde o konuşmanın devamına ait olmak üzere bir not hazırlamıştım. Hazırladıklarımı arz edeyim: Geçen gün Mesîh'in ulûhiyetinin aklen imkânsızlığını açıklamıştım. O hususta söylenecek bir söz daha var. Çünkü bazı hususların doğruluğu akıl, bazı hususların doğruluğu ise nakil ile sabit olursa da, başka bazı hususlar da vardır ki, bunların doğruluğu tevatür yoluyla naklolunsa bile, akıl doğru olduğu ve gerçekleştiğine imkân ve ihtimal veremez. İşte bu gibi rivayetlerden birisi de Mesîh'in ulûhiyeti meselesidir. Dünya'da esas itibariyle meydana gelmesi mümkün olan şeylerle imkânsız olan şeyler var. Meselâ şu topluluğa dışarıdan iki kişi daha gelebilir, bu mümkün. Ama bizim her birimizin şu anda memleketlerimizde bulunmamız imkânsız. Bizlere eğer şu gerçekleşmesi imkânsız olan türden bir olay haber verilse bunun gerçekleşmesinin mümkün olduğunu tasdik edebilir miyiz? Meselâ ben "Önceki gün sizden ayrıldıktan sonra Hindistan'da evime gittim, şimdi oradan geliyo-

rum" desem bunu tasdik etmeyeceğinize şüphe yok. Niçin? Çünkü ben, "Gizli bir güç beni o zaman götürdü, şimdi de getirdi" demiyorum. "Ben kendim gittim, geldim" diyorum. Eğer "Beni gizli bir güç götürdü" desem, siz de öteden beri bazı gizli güçlerin ötekini berikini götürüp getirir olduğunu bilseydiniz, benim de Hindistan'a gidip gelmemi imkân dahilinde görürdünüz. Benim ise kendimde gizli bir güce sahip olmadığımı bildiğiniz için öyle kendiliğimden Hindistan'a gidip geldiğimi kesinlikle mümkün olan hususlardan biri olarak görmeyeceğiniz açık. Niçin? Akıl ve Dünya'da gerçekleşen şeylerin kaideleri, imkânsız olanla mümkün olanı birbirinden ayırmış. Esas itibariyle imkânsız olan mümkün, mümkün olan da imkânsız olamıyor. Böyle olunca insan ilâh, ilâh da insan olamaz. İşte aklın hükmü bu! Eğer biz aklın ve kaidenin kabul edeceği şeyleri kabul edeceksek, insanın tanrı olduğunu, bugün Cennet'ten geldiğini gözümüzle gördüğümüz için söylediği şeyin doğruluğundan şüphe edemeyeceğimiz bir adamdan duyacak olsak bile, madem ki aklın hükmüne aykırıdır, asla kabul etmememiz gerekir. Kaldı ki, insanın tanrı olduğunu haber verenler, bir takım inancı bozuk adamlardır. Çünkü İsa'nın tanrılığını haber verenler kimlerdir? İsa'nın zamanında yaşamış olanlar veya O'ndan sonra ortaya çıkan âlimler vesaire değil mi? Bir kere o zamanda yaşamış denilen Petrus, Thomas ve Yahuda'nın inancının bozuk olduğu İnciller'in şehadetiyle sabit.

Vasilius:

– Bunlar dinimizin büyüklerinden olduklarından onlardan bahsetmemelisiniz.

Şihab:

– Ben kendimden bir şey söyleyecek değilim. Sizin kitaplarınızda yazılan ve dolayısıyla sizin itiraf etmiş olduğunuz hükümleri delil getireceğim.

Ghevont:

– Devam ediniz efendim, devam!

Şihab:

– Meselâ Petrus hakkında Cenab-ı Mesîh "şeytan" demiş; yani en kötü sıfatla nitelemiş. Thomas ise "İsa'nın dirilmesine ihtimal yoktur" deyip dirilme mucizesini inkârda ısrarcı olmuş. Yahuda ise İsa olarak tanıdığı kimseyi düşman eline teslim edip münafıklığını ispat etmiş. Bunlar kendilerine en fazla itimat olunacak mevkide bulunuyorlar, inanç ve ameller açısından bu derece dalâlet içinde ve suçlu oldukları takdirde, sıradan işlerde şahitliklerinin ne kıymeti olabilir ki Dünya'da bir örneği daha bulunmayan ve her türlü akıl için imkânsızlığı apaçıklık derecesinde bulunan Mesîh'in tanrılığı hakkındaki şahitliklerinin bir değeri olabilsin? Bunlardan sonra gelenlere gelince, bunların en üstün olanları, bu dinde yazılı eser verenleri olacak değil mi? İşte bunlar arasında İncil sahibi olan Markos ve Luka "Yusuf oğlu Mesîh" diye yazmıştır. Bizim dinimize göre bu ifade büyük bir iftiradır. Bizce Cenab-ı Hakk'a ortak koşmaktan sonra en büyük suç, en büyük günah, büyük peygamberler hakkında iftirada bulunmak olup bizim şeriatımız böyle söyleyenleri öldürür ve yok eder. Hattâ bu hususta tövbe ve pişmanlığı da kabul etmez.

Carlos:

– Ne demeliydi? "Allah'ın oğlu" mu demeliydi?

Şihab:

– Hâşâ! "Meryem'in oğlu" demeliydi. Markos Hz. Âdem'e de "Allah'ın oğlu" demiş. O'nun bu ifadeyle kastettiği Hz. Mesîh için kastedilenin aynısı mıdır?

Carlos:

– Hayır. Bu, "İlâhî kudret ile yaratılmış" anlamındadır. "Allah'ın yarattığı" demektir.

Şihab:

– "Allah'ın yarattığı" olan Hz. Âdem'in babası ve annesi olmadığını ve "Allah'ın yarattığı" olan Havvâ'nın yalnız annesi olmadığını kabul edip de, Hz. Mesîh'in sadece babası olmadığını kabul etmemek ve hakkında -Allah muhafaza- ifti-

raya cür'et etmek nasıl caiz olur? Hem de böyle bir düşünce ile insanın tanrı olması düşüncesi arasında nasıl bir ilişki bulunabilir? Kısacası, Hz. Mesîh'in tanrılığını haber verenler böyle itikadı bozuk adamlar olduklarından, bunların Hz. Mesîh'in gösterdiği mucizelere dair haberleri bir yana, insan olarak yaptıklarına dair naklettikleri ifadelere, hattâ kendilerinin iman ehli olduklarına bile inanmamak gerekir. Bu meseleyi bizim dinimizin ortaya koyduğu kıstaslara vuracak olsak bu sonuca varırız. Çünkü bir haberin doğru da yalan da olma ihtimali bulunduğunda, bunu doğru ve yalandan hangisine hamletmek gerekeceği veya doğru ve yalandan birine hamletmeyip bir hüküm vermekten kaçınmak mı gerekeceği haber veren kimsenin hali ve durumuna bağlı olduğundan, haber veren kimse öteden beri doğru bir yaşayışla biliniyorsa, yani halk kendisini tanıdığı zamandan beri hakikatin hilâfına bir şey söylememiş, kötü fiillerden ve kumar ve işret gibi kötülüklerden, kendisini töhmet altında bırakacak yerlerden uzak durmuş, oyun ve eğlenceye meyletmemiş, farz olan ibadetleri yerine getirmekten ayrılmamış, âlimler ve salih kimselerin meclislerine devam edip, sefihler ve diğer dünya ehli ile bir arada bulunmaktan sakınmış, akıl ve şuuru, dirayet ve zekâsı kabul edilmiş ve ilim ve irfanı şöhret bulmuş bir âlim olduğu takdirde, bunun verdiği habere güvenilir. Varsayalım, ağırbaşlılık ve vakarı zedeleyecek hal ve hareketlerde bulunduğu ve meselâ çarşıda, pazarda şununla bununla gülüşüp oynaştığı görülmüş olsa bu gibilerin nakil ve rivayetleri kabul edilmez. Hattâ bazı âlimler, tavla ve satranç oynayanların dinî meselelerde değil, günlük işlerde bile şahitliklerini kabul etmiyorlar. Bunların haber verdiği şeyler aslında doğru olsa bile, bu taifeden olanların haber vermesiyle hiçbir dinî hüküm sabit olamayıp, bunların rivayetleri zayıf rivayet seviyesini geçemiyor ve dinî hükümler ancak bu gibi kusurlardan salim olanların haber vermesiyle sabit olabiliyor. İşte bizim dinimize göre haber veren kimsenin sözünün doğruluğuna ancak bu şartlar çerçevesinde itimat edilebiliyor. Bizce esas itibariyle Dünya'da daha önce örneği görülmemiş olağanüs-

tü bir durumu nakleden kimse sözü geçen özelliklere sahip olmakla birlikte bunların sayısı yalnız birkaç kişiye ulaşırsa, bunların verdiği haber haber-i âhâd[1] derecesinde olduğundan, kendileri hakkında hüsnüzan beslenen kimselerden olmaları sebebiyle bu haberler kabul edilir; fakat yine de haberin doğruluğu konusunda kesin bir bilgi ifade etmeyip kuvvetli bir zan hâsıl olur. Bir haberin doğruluğu konusunda kesin bilgi oluşması, haber veren kimselerin sayısının, aklen ve kaide olarak yalan üzerinde ittifak etmeleri düşünülemeyecek seviyeye ulaşmasına bağlıdır. Hristiyan âlemine mensup haber veren kimseler bizim haber verenlerimiz gibi kendileri hakkında hüsnüzan beslenenlerden olsalar ve ifadeleri Hz. Mesîh'in peygamberliğini beyandan ve peygamberlik kudretiyle ölüleri diriltme, gözleri iyileştirme, derisi lekeli olanları tedavi etme gibi aklın kabul etmekte zorluk çekmeyeceği mucizelerini aktarmaktan ibaret olsa idi, bizim kaidemize göre sadece bu mucizelerin gerçekleştiğine inanırdık. Zira bizim kaidemize göre Cenab-ı Hak böyle olağanüstü şeyleri yaratmaya ve meydana getirmeye kâdir olduğundan, Hz. Mesîh eliyle bu yolda olağanüstü haller yaratmış olması mümkündür derdik. Haber verilen şeyler, aklen ve kaide olarak imkânsız olan ortak ve benzer yaratma derecesine vardırılınca, bunun aslında imkânsız hususlardan olmasına binaen duraksamadan reddederdik.

Halbuki Hristiyan Dini ravîlerinin hal ve durumları tamamıyla meçhul ve bunlar arasında bir dereceye kadar tanınmış olanları da balıkçı ve amele güruhundan ümmî ve cahil kimseler oldukları ve insanlar arasında vakar, şeref ve ağırbaşlılık gibi güvenilirlik sebeplerinden mahrum ve iyi ile kötüyü ayıramaz görüldükleri için genel bir itimada lâyık olmaktan uzak bulunduklarından, bizim kaidemize göre bunların verdikleri haberler "bilgi" veya "zan" değil "vehim" bile ifade

---

1 Genel olarak mütevatir derecesine ulaşamayan haberler için kullanılmakla birlikte, bir nesilde bir tek ravî tarafından rivayet edilen habere haber-i vâhid, birkaç nesilde birer ravî tarafından rivayet edilmiş haberlere ise haber-i âhâd veya kısaca âhâd adı verilir. [sad.]

etmez. Kaldı ki vuku bulan şeylere dair haberler bile esasen tenkit edilip araştırılabilir. Öncelikle İnciller'e bir göz atıp Hristiyan âlimlerin bunlar hakkındaki değerlendirmelerini inceleyelim ve ilk önce Matta İncili'ni görelim: Geçen gün Ghevont Efendi bu İncil'in aslen İbranîce yazılmış ve sonradan Yunanca'ya tercüme edilmiş olduğunu söyledi. Eski Hristiyan âlimlerinin en ünlülerinden Jerome da[2] "Matta İncili'ni Yunanca'ya tercüme eden şahıs kesinlikle meçhul olduğundan, elde bulunan bu tercümenin asıl kitaba ne dereceye kadar uygun olduğu şimdiye kadar bu sebeple anlaşılamamıştır" diyor.

Demek ki kilisenin gözünde en büyük âlimlerden olan bu zât bu İncil'in doğruluk derecesinden şüphe ediyor. Hristiyanlık'ta Ortodoks, Katolik, Protestan gibi bir takım mezhepler bulunduğu malûm. Bu mezheplerden, Müslümanlar arasında fazla tanınmayan Maniheizm Mezhebi'nin büyük âlimlerinden Faustus isimli zât[3] açık açık "Kesin olan şudur ki,

---

2 Praglı Jerome (1365-1415), Çek filozof ve ilâhiyatçıdır. Batı Kilisesi'nde geniş kapsamlı dinî reformu savunarak Orta Avrupa'da Reform hareketinin ilk önderleri arasında yer almıştır.

Prag'da öğrenciyken Çek reformcu Jan Hus'un etkisi altına girmiştir. Katolik Kilisesi'nin eleştirilmesinde ve Bohemya, Polonya ve Almanya'da ilâhiyat meselelerinin tartışılmasında Hus'la birlikte çalışmıştır. Oxford'da okuduğu sırada da İngiliz Reformcu John Wycliffe'in ilâhiyat görüşlerini benimsemiş ve bunları yaymaya çalışmıştır.

Jerome, Hristiyan Kilisesi'nin, Tanrı tarafından kurtuluş için seçilmiş insanlar topluluğu olduğu, katı bir yönetim yapısının kurallarınca tanımlanmadığı görüşündeydi. Ayrıca kilisenin yoksul olması gerektiğini savunmuş ve kilise topraklarına el konulması için çağrıda bulunmuştur. İbadette kilisenin ilk dönemlerindeki uygulamaya dönülerek Komünyon şarabının din adamı olmayanlara da verilmesine ısrar etmiş ve vaazda daha geniş özgürlük talep etmiştir.

Bu gibi fikirleri sebebiyle kiliseyi karşısına alan Jerome, sonunda iflah olmaz bir heretik olduğu hükmüyle kazığa bağlanarak yakılmak suretiyle öldürülmüştür. [sad.]

3 Maniheizm, M. S. III. yüzyılda Mani tarafından kurulan gnostik dindir. Işıkla karanlık arasındaki mutlak bir düalizm esasına dayalıdır. Dinin temel hedefi, insanın yaratılışı öncesi mitolojik dönemde karanlık güçlerin mütecaviz atakları sonucu ışık ve karanlık arasında meydana gelen savaşta karanlığın eline esir düşen ve şu an canlı cansız her varlıkta az ya da çok mevcut olan ışık ruhlarını kurtarmak ve onları bir temizleme ameliyesinden sonra kendi asıl vatanları olan ışık âlemine geri götürmektir.

Yeni Ahit kitapları ne Mesîh'in ne de Havarîler'in telifi olup, meçhul bir şahıs telif etmiş ve hakikatin aksine Havarîler ve onların yakınında bulunanlara isnat etmiştir" diyor. Harold isimli müellif, "Yuhanna İncili'nin İskenderiye Okulu talebelerinden birinin telifi olduğu halde havarîlerden olan Yuhanna'ya isnat edildiğinde şüphe yoktur" diyor ve bu İncil'in yirminci babının yirmi dördüncü âyetinde "Bunu yazan talebe şahitlik eder ki bu şehadet doğrudur" denilmesi de müellifin söylediğini teyit ediyor.

Araştırmacı Hristiyan âlimlerinden Bretschneider isimli zât[4] "Gerek Yuhanna İncili ve gerek Yuhanna'nın mektuplarının tamamı ikinci asrın başlarında meçhul bir şahıs tarafından kaleme alınmıştır. Kesinlikle Yuhanna'nın telifi değildir" diyor. Yine böyle birinci derece âlimlerden Horn, Ward ve

---

Maniheizm'de Buddha, Zerdüşt ve İsa da dahil olmak üzere bir çok tarihî şahsiyet kurtarıcı olarak görülür. Mani ise son kurtarıcıdır; ölümünden sonra doğrudan ışık âlemine gitmemiştir, Ay'da yerleşerek yeryüzündeki son ışık ruhu kurtuluncaya kadar orada görevini sürdürecektir.

Maniheizm'in kutsal kitapları arasında bizzat Mani'nin yazdığı çeşitli eserlerle muhtelif Maniheist yazarlara ait bir çok metin vardır. Maniheizm, misyonerliğe oldukça önem veren bir dindir. Bizzat Mani, hayatında talebelerini dört bir tarafa yollamış ve Maniheizm'i yaymaya çalışmıştır. Bu faaliyetler sonunda Maniheizm M. S. IV. yüzyılda Hristiyanlığın en büyük rakibi konumuna gelmiştir.

Milanolu Faustus, Maniheizm'in önde gelen savunucularındandır. Fakir bir ailenin çocuğu olarak Milano'da doğmuş, Roma'ya gittikten sonra Maniheizm'e dönüş yapmıştır. Derin bir bilgisi olmamakla birlikte tatlı dilli ve etkili bir hatiptir. Yaklaşık M. S. 400 yılında Yeni Ahit'i Maniheizm'e dayanak oluşturacak tarzda yorumladığı, Maniheizm lehinde ve daha ziyade Hristiyanlık aleyhinde bir eser yazmıştır. Saint Augustine de *Contra Faustum Manichaeum (Maniheist Faustus'a Cevap)* isimli eserinde Faustus'un iddialarına cevap vermiştir. [sad.]

4 Karl Gottlieb Bretschneider (1776-1848), Alman ilim adamı ve ilâhiyatçıdır. 1820'de Yuhanna İncili üzerine *Probabilia de evangelii et epistolarum Ioannis Apostoli indole et origine eruditorum* isimli eserini yayınlamış, bu eserde söz konusu İncil'in Yuhanna tarafından kaleme alınmadığı noktasında ileri sürülen delillere yer vermiş ve bunları tartışmıştır. 1822'de, *Systematische Entwicklung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe nach den symbolischen Schriften der evangelisch-lutherischen und reformirten Kirche* isimli eserinin ikinci baskısının önsözünde ise, Yuhanna İncili'nin otantikliğinden asla şüphe duymadığını, *Probabilia*'yı sadece konuya dikkat çekmek ve Yuhanna İncili'nin sahih oluşuna dair eksiksiz bir savunma ortaya konulmasını sağlamak için yazdığını ilân etmiştir. [sad.]

Rogers isimli zâtlar "Petrus'un İkinci Mektubu ile İbranîler'e Mektup'u, Yuhanna'nın İkinci ve Üçüncü Mektupları, Yuhanna'nın Vahiy Kitabı, Yakub'un Mektubu ve Yahuda'nın Mektubu kesinlikle havarîlere dayanmamaktadır" demişlerdir. Dionysius isimli zât da "Bunların tamamı manâsız ve utanç vericidir" demiş ve ayrıca "Yuhanna'ya isnat edilen kitapların tamamının müellifi Yuhanna veya başka bir salih kimse olmak bir yana Hristiyan bile değildir" demiştir. Griesbach[5] isimli meşhur âlim de Markos İncili'nin bazı âyetlerinin sonradan eklendiğini dile getirmiştir.

İşte bu sözler, bu red ve tekzipler Hristiyanlık'tan başka bir dinin mensupları tarafından ortaya konulsa idi, tartışma konusu olurdu. (Nitekim putperest müelliflerden biri "Hristiyanlar ilk ortaya çıkışlarında kendi kitaplarını iki üç defa değiştirip her defasında başka şekle soktular" diye yazdığı halde biz bunu ciddîye almıyoruz).

Halbuki bunların tamamı Hristiyan âlimlerin en meşhur ve en fazla isim yapmış olanları tarafından ortaya konulduğundan, Hristiyanlığın doğruluğu ve varlığı noktasında büyük bir güvensizlik sergilenmiş ve halkın güveni âdeta yok edilmiş olur. Bu anlattığım şeyler, benim İncil-i Şerîf tefsirlerinden inceleme imkânı bulduğum bazı kitaplarla diğer İngilizce eserlerden elimde bulunanlara şöyle bir göz gezdirmekle oluşan cüz'î bilgilerimden ibarettir. Var olan tefsirlerin tamamına ve diğer kilise eserlerine sahip ve bunların içeriğine daha fazla vâkıf olsaydım, daha çok bilgi verebilirdim. Maamâfih bu birikimim ve arz ettiklerim bu heyeti tatmin edecek derecede olmakla birlikte, Vasilius, Carlos ve Ghevont Efendiler'in benim bildiğimden çok daha fazla malûmata sahip olduklarını kuvvetle tahmin edebiliyorum. Dola-

---

5 Johann Jakob Griesbach (1745-1812), akılcı Alman Protestan ilâhiyatçıdır. İnciller üzerine sistemli bir çözümleme yapan ilk Kitab-ı Mukaddes uzmanı olarak bilinir. 1775'ten ölümüne kadar Jena Üniversitesi'nde Yeni Ahit araştırmaları üzerine dersler vermiştir. Matta, Markos ve Luka İncilleri'ni belirtmek için "sinoptik" terimini ilk kez O kullanmış ve geleneksel görüşün aksine, Markos'un Matta ve Luka'dan türetildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Yeni Ahit'in düzeltilmiş bir Yunanca baskısını yayınlamıştır. [sad.]

yısıyla bu hususta daha fazla şey söylemeye şimdilik gerek görmüyorum.

Üçüncü olarak, "din"den gaye nedir? Cenab-ı Hakk'ı ve emirlerini tanımak değil mi? Dinî ameller niçin konulmuştur? Cenab-ı Hakk'a ibadet için değil mi? Meselâ "vaftiz", "perhiz", "günahları itiraf" vs. ne için yapılır? Bu hareketleri insanlardan talep etme hakkına sahip olan kimdir? Cenab-ı Hak değil mi? Öyleyse öncelikle Cenab-ı Hak adına mevcut olan emirleri varsa gösteriniz! İkinci olarak, Mösyö Begeny'nin bir parça anlattığı üzere bunlar Cenab-ı Hakk'ın emri ise bize bunları Cenab-ı Hakk'ın kendisinin emir buyurması gerekir. Cenab-ı Hak bize bunları ya doğrudan doğruya ve aracısız emretmeli ya da içimizden bir veya birkaç kişiye emretmeli. Ancak doğrudan doğruya bize emretmez de içimizden bazılarına emredecek olursa, biz o emirleri kulağımızla işitmeliyiz ve bu emrin Cenab-ı Hakk'ın emri olduğunu şüphe duymayacak biçimde bilmeliyiz ki bu emre itaat edilsin. Ama denecek ki: Öyle şanı yüce bir zâtın bizim gibi doğru niyetten ve basiretten mahrum, vicdanı hasta, irfanı az şahıslara hitap etmesi Rab olmanın yüce mertebesiyle asla bağdaşmayacağından, içimizden ne zaman hitap edilme lütfuna lâyık birileri ortaya çıkarsa sadece onlara hitap etmesi ve emir ve yasakları onlara tevdi edip bizim gibi isyankârları onların yol göstericiliğine tâbi kılması ilâhî âdetin gereğidir! Peki. Buna göre bizler öyle hitap edilme lütfuna lâyık kimselerin yaşadıkları zamanı idrâk etmişsek o hitabı bizim ya kulağımızla duymamız ya da kulağımızla duyuyormuşuz gibi gönlümüzü tatmin edecek derecede güvenilir bir biçimde bu emirleri almamız gerekir. Şayet o zamanı idrâk etmemiş isek, o zamanı yaşamış ve bu emirleri kulaklarıyla işitmiş veya kulaklarıyla işitmek derecesinde emin olmuş olanlardan öğrenmeli ve bunların naklettikleri hususların doğruluğundan kendilerince ne şekilde emin olduklarını öğrenip olayın gelişimini muhakeme ederek güvenimizi bunun üzerine bina etmeliyiz. Böyle olmazsa, yani bu doğruluğunu araştırma yolları ya kapalı bulunur ya da hiç bulunmazsa, Cenab-ı Hakk'a

karşı ibadet ve itaat noktasında bir sorumluluğumuz olmaz. Dolayısıyla bizi itaat ve ibadete çağıran ve kabul etmediğimiz takdirde ceza görmekle tehdit eden dinin muhakkak Cenab-ı Hak tarafından olduğunun usûl ve âdet çerçevesinde kesin olarak bilinmesi gerekir. Hristiyan âlimlerin ağzından az önce naklettiğim hususlar, Hristiyanlığın bu noktada bir güven temin edecek özelliği bulunmadığını kesinleştiriyorsa da, şöyle bir faraziye olarak düşünülüp "Acaba Hristiyanlık'ta var olan emirlerin doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'ın emirleri olması muhtemel midir; ya da kısmen Cenab-ı Hakk'ın emirleri ve kısmen de başkalarının bu emirlerden çıkardıkları fiiller olması mümkün müdür; yoksa hiçbiri Cenab-ı Hakk'ın emri veya onlardan çıkarılan hükümler değilken Cenab-ı Hakk'a isnat olunmuş kararlar mıdır?" diye işin aslı araştırılsa ne sonuç çıkar? Biz kendi araştırma ve incelemelerimizde, Hristiyanlık'ta Cenab-ı Hakk'ın emri olacak bir şey bulamıyoruz. Sizin bize "Yanılıyorsunuz!" diyebilmenize de imkân yok. Çünkü öncelikle bu dini nakleden kimseler olan sizler doğrudan doğruya Cenab-ı Hak'tan alınmış bir emir gösteremiyorsunuz. İkinci olarak, Allah'ın yaratması olan bütün insanlar, yaratılmış ve var olmak açısından aynı seviyede bulunduklarına göre sorumluluk ve emre muhatap olma açısından da aynı seviyede bulunmaları gerekir. Buna göre, sizin "Eh, Allah'ın hakkını Allah'a ve Kayser'in hakkını Kayser'e veriniz, deyip –putperest olan- Kayser'e itaati emretti"[6] demeniz doğru olsa, Hak Teâlâ'nın bizim Peygamberimiz'e de buna benzer bir emir vermesi gerekirken bilâkis "Sana iman etmeyenlerle savaşmaktan hiç korkma. Ben sana yardım edeceğim" buyurmuş ve yalnız birkaç kişiden ibaret olan İslâm cemaati ile kendisine iman etmeyen bütün cihana savaş ilân etmesini emrettikten başka, bütün cihana da galip gelmesini sağlamıştır. Sizin rivayetiniz doğru olsaydı Cenab-ı Hakk'ın Kayser'den çekinmesi ve buna kıyasla bizim Peygamberimiz'e de öyle bir tür meskenet ve ne kendi şanına ne

6 Matta 22:21, Markos 12:17 ve Luka 20:25. âyetlere atıfta bulunmaktadır. [sad.]

de kendi Resûlü'nün adına yakışan bir zillet tavsiye etmesi tabiî olurdu. Bu gereklilik, "din"in bir ve tek olabileceğine binaen naklen de sabittir. Meselâ Eski Ahit kitaplarında şarap ve domuz eti haram olduğu gibi İslâm'da da haramdır. Bu iki kitabın tâbileri arasında bulunan Hristiyanlık erbabına göre ise haram değildir. Halbuki Hristiyanlık'ta da mevcut kitapların hükmüne göre şarabın ve domuzun haram olduğuna delâlet edecek pek çok alâmetler varken, Hristiyan âlimler onlara muhalif olarak şarabın ve domuzun haram olmasını dikkate almamış ve Hristiyanlar'a bir genişlik göstermişlerdir. Meselâ zina edenler de önceki ve sonraki dinlerde recm edilmesi gereken suçlular iken Hristiyanlık'ta "Kim günahsız ise ilk önce o bir taş atsın"[7] şeklinde af manâsında geçiştirilmiş, sünnet terk edilmiş, gusül almak yerine hiçbir dinde benzeri bulunmayan vaftiz ikame edilmiş, orucun yerine de perhiz konulmuştur.

Kısacası, Hz. Mesîh'in, Hz. Musa'nın kitabını değiştirmemekle emrolunduklarını ifade ettiği rivayet edilmektedir ve aslında Cenab-ı Hak katında insanların tek bir dinde olmalarının ilâhî adalete son derece uygun olacağı hususunda şüphe bulunmadığı için, -ilâhî kitap mevcut olmak şartıyla- böyle buyurmuş olacakları kesindir; ayrıca Hz. Musa'ya ne emrolunmuşsa kendilerine de onun emredilmiş olacağı açık ve dolayısıyla Hz. Musa'nın kitabının hükümlerini muhafaza etmekle yükümlü bulundukları aklen de aşikârdır. Bununla birlikte, bu dinde Hz. Musa'nın kitabında mevcut olan hükümler bulunmayıp, yerlerine başka şeyler konulmuş olmasını ve bu şeylerin, Cenab- Hak adına yazılmamış olduğu gibi, sizin tarafınızdan amelde bulunma prensibi kabul edilen mevcut İnciller'de bile yerleri ve kaynakları bulunmamasını ve bulunanların da tevil edilerek veya farklı manâlara çekilerek alınmış olmasını, dinî liderlerin vaktiyle kendi mizaç ve kabiliyetlerine göre bir din benimsemiş olmalarına delil sayıyoruz. Bunun sebebi ancak ikinci veya üçüncü asırda ba-

7 Yuhanna 8:7. [sad.]

şa geçen dinî önderlerin, Hz. Mesîh'in teşriflerini işitmişlerse de, aradan zaman geçmesi ve vasıtaların ortadan kalkması dolayısıyla O'nun davetinin mahiyetini ayrıntısıyla ve güvenilir biçimde öğrenememiş ve Hz. Mesîh'in döneminden önderler zamanına kadar geçen bu uzun süre zarfında insanların dilinde birikip gelen ne gibi hikâye ve rivayetler varsa bunlar arasından kendilerinin icat ettikleri "Din akla uymaz" prensibini desteklemek için en garip ve en ölçüsüz olanlarını alıp toplayarak, her tür bilgiden mahrum bulunan halka önderlik etmek ve bu vesile ile ruhaniyet kisvesi altında dünyevî bir saltanat meydana getirmek sonucu doğuracak bir yol benimsemeye çalışmış olmalarından ibarettir diyoruz. Çünkü böyle olmayıp da Hz. Mesîh'in mübarek yüzünü görme ve kendilerinden irfan nuru alma şerefine nail olsalardı, böyle ölçüsüz ve mantıksız, dinin mensuplarının bile inanmayacağı ve herkesi hayrete düşürecek kararlar alınmaz ve meselâ "kutsal ekmek" gibi akıllara durgunluk verecek açık yalanlar uydurmaya cür'et edemezlerdi. Hâsılı, bir adamın yapacağı ibadet doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'a ait olduğuna göre, bunun nasıl yapılacağı Cenab-ı Hak tarafından emredilen ve insanlardan hiçbirinin bu hususta müdahalesi, kararı ve yapıp yakıştırması bulunmaması gereken bir şekilde olmalı iken, maalesef Hristiyanlar'a yaptırılan ibadetler şeklen bile Cenab-ı Hakk'ın emrine uygun hale getirilmeyip dinî önderlerin kararlarına uydurulmakta ve Cenab-ı Hak kendisine emretmediği bir şekilde yapılan ibadetleri kabul etmeyeceği için ileride durumun nereye varacağı hiç düşünülmemektedir.

Bu hareketin sorumluluğu yalnızca dinî önderlere ait olmayıp, körü körüne bu kararlara uyan şahıslara da aittir. Çünkü ilâhî emirleri bilip harfi harfine yerine getirmek ve ilâhî yasakları bilip tamamından kaçınmak ve uzak durmak "insan" adını taşıyan herkesin öncelikli görevidir. Zira Cenab-ı Hak meselâ "Namaz kılınız" buyurmuşsa, bu emirle her ferdi yükümlü tutmuştur; yalnız önderler veya âlimleri değil. Madem ki her fert namaz kılmakla emrolunmuştur, öy-

leyse namazın nasıl kılınacağını ayrıntılarıyla bilmeye mecburdur. Kaldı ki önceki zamanlarda bir insan dinî meselelerin araştırılmasıyla elde edeceği şahsî bilgi üzerine hareket etmeyi arzu ettiği halde engizisyonun baskıları ve eziyetleri sebebiyle buna imkân bulamamışsa, bu gibiler bu imkânsızlığı ortadan kaldırma kudretinden her yönden mahrum bulundukları sürece mazur olabilirler ama bu yolda araştırmaya ve dinî hakikatleri öğrenmeye imkân buldukları halde yapmayanlar her kim olursa olsun ve her ne zaman ve mekânda bulunursa bulunsun mazur olamazlar.

İşte esası bu şekilde olan bu itirazımızı "Hristiyanlık'ta hükümler ve ibadetler tamamen Mesîh aracılığıyla bize ulaşan ilâhî bildirime uygundur. Fakat bunların ne şekilde uygun olduğunu Hristiyan dinî ilimlerine vâkıf olmadığınız için siz bilemiyorsunuz" diyerek reddettiğiniz ve biz de tartışmayı uzatmamak için bu reddi tenkit etmekten geri durduğumuz takdirde bile, nazariyemizin girişinde dile getirdiğimiz usûle dönüp, size "Hz. Mesîh aracılığıyla ilâhî bildirim gerçekleştiğini ispat ediniz. Her ne kadar 'İsa aleyhisselâm' isminde şerefli bir Peygamber'in yeryüzünde peygamberlik görevini ifa ve halkı Allah'a itaate davet ettikleri bizce -Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği için- malûm ise de, bu davetin ne şekilde gerçekleştiği ve sözü geçen zâtın nübüvvetinin ve sizin zannettiğiniz üzere tanrılık sıfatının size göre ne şekilde ve hangi delil ile sabit olduğu -haber verilen hususun doğruluğunun ispatı noktasındaki usûl ve kanun çerçevesinde- ortaya çıkmadığı ve bu husustaki haberlerin hiçbiri 'tarihçi sözü' derecesini geçmediğinden böyle bir davetin gerçekleştiğini de tartışma usûlü ve kuralları çerçevesinde ortaya koyunuz" deriz. Böyle bir şeyi ortaya koymak, sizin 350 sene süreyle hiçbir dinî kitaba sahip olamamış usûlünüze göre imkânsız olduğundan Hristiyanlığın tüm esasları ve teferruatının aynen Cenab-ı Hakk'ın emrinden ibaret olduğu hiçbir şekilde sabit olmaz ve aksine dinin ileri gelenlerinin kişisel görüşlerinden ibaret olduğu ortaya çıkmış olur. Hattâ biz tartışma zemininden bir derece daha aşağı inip "Cenab-ı

Hakk'ın Mesîh'le ittihad ederek yeryüzüne geldiği haberini hangi sözüne güvenilir ravî haber verdi? Siz o ravînin sözüne güvenilir olduğunu ne şekilde biliyorsunuz? Bir adam ne kadar güvenilir ve itimada şayan olsa bile, bir dağın buradan kalkıp kırk saatlik bir yere intikal ettiğine dair bir haber gibi insan aklı ve idrâkinin ötesinde olağanüstü bir hadise hakkındaki tek başına şahitliğinin doğruluğu hiçbir şekilde kesinlik kazanamayacağından, bu hususu haber verenlerin sayısının çok ve her birinin güvenilirliği ispatlanmış olması gerekirken, bunlardan bir tanesinin ismi ve durumu nedir?" diye soracak olsak yine tam bir cevap bulunamaz.

İşte Protestan misyonerlerinin musallat oldukları ve yaldızlı kitaplarla zihinlerini çelmeye çalıştıkları Hindistan Müslümanları'nın Hristiyanlık hakkındaki mülâhazaları böyle şeylerdir.

On Birinci Oturum

Begeny:

– Esasen tenkit edilip araştırılması gereken "umumî mezhep", ne özetlenerek ne de ayrıntılı biçimde İnciller'den alınmış olmayıp, kilise babalarının kendi kendilerine icat ettikleri emirlerdir. Her halükârda bu şeyler (yani geçen oturumda söz konusu olan şeyler) bundan daha fazla araştırılmaya ve incelenmeye muhtaç değildir. Şimdiye kadar yürütülen araştırmalara ve ortaya konulan itirazlara cevap olmak üzere gerek İnciller'de ve gerek Tevratlar'da bir tek cümle bulunmadığı gibi, bunların müfessirleri olan din âlimlerinin görüşleri arasında da sadra şifa olacak bir delil bulunmuyor. Dolayısıyla bu konuda ne hüküm verilecekse hemen verilmesinin zamanı gelmiştir.

Carlos:

– Ne hüküm verilebilir? Hiçbir hüküm verilemez. Verilse de hükmü verenlerin dudaklarından öteye geçemez. Verilen kararın hükmü, ancak din âlimleri maddî menfaatleri takipten vazgeçip hakkaniyet ve hakikat çerçevesinde hareket etmeye karar verdikleri, kiliseye mensup olmayan halkın avamı, kilise mensuplarının kendilerini bir koyun sürüsü gibi istedikleri yere yönlendirdiklerinin farkına vardıkları ya da halkın kâr ve zararını gözetmek ve onları zararlı yollardan

men edip kârlı yollara yönlendirmekle ilgilenen hükûmetler birbirleriyle haberleşip bu kadar muğlak ve bu kadar akıl dışı görünen meseleleri -akıl ve fazilet sahibi kimseleri bir yere toplayarak- araştırıp inceledikleri ve tabiat kanunları, akıl ve hikmet çerçevesinde en faydalı ve en doğru görüşü ve yolu belirledikleri zaman fayda hâsıl edebilir. İşte o zaman bu işler için kesin bir hüküm verme zamanı gelmiş olabilir. Yoksa şimdi bir rahip çıksa da "Kiliselerin ortaya koydukları bu esasların hiçbirisi sağlam değildir. İşin akıbeti yani insanların ahirete ilişkin durumu dehşet verici görünüyor; ey ahalî, gözünüzü açın!" diyecek olsa, ortaya çıkacak netice bu rahibin kendini umumun lânet ve bedduasının önüne atmasından ibaret kalır. Hiç kimse de "Filân rahip böyle söylüyor; geliniz o rahibin sözünü dinleyelim" demez! Bütün rahiplerin bu şekilde gerçeği itiraf etmesi ise imkânsız! Halkın kendi kendine dinen doğru bir yol bulması ise imkânsızdan da öte imkânsız!

Ghevont:

– Görüyorum ki Carlos Efendi hakikati gizleme yolundan uzaklaşmaya pek meyilli! Aslına bakılırsa, bugün değilse yarın her hakikat ortaya çıkacak. Yakın zamanda bizim şu toplantımız gibi toplantıların büyük ölçekli olanları, yani parlamento büyüklüğünde dinî araştırma grupları teşekkül edecek. Şimdiye kadar hakikati gizlemiş olanlar lânetle anılacak. İnsanlar arasında gerçek bir kardeşlik tesis edilecek. Bunlara şüphe yok. İşte o zaman, zamanın lânetine uğramaktan kendini kurtarmış olanlara ne mutlu!

Robert:

– İçimizde İslâm Dini'ne mensup olan bu efendilerin bulunması, İslâm Dini hakkında tam ve doğru bilgi almamızı sağlayacak mıdır?

Şihab:

– İslâm Dini'nin gizli ve gerek avama gerekse seçkinlere yasaklanmış kitapları yoktur. Arapça okumayı bilen herkes

İslâm Dini'ni olduğu gibi öğrenebilir. Aritmetik, insanlara hesaplamayı öğretir. Meselâ "Dokuz kere dokuz seksen bir eder", bunu aritmetik öğretir. Aritmetik bilmeyen bir adama "Dokuz kere dokuz doksan dokuz eder" dense, bu ilmi bilmediği için inanır ama aritmetik bilen bir adam bunun ancak seksen bir edip, seksen birden ne eksik ne de fazla olduğuna ve fazla olma ihtimalinin de kesinlikle bulunmadığına nasıl kesin bir şekilde kanaat eder ve değişmez bir inançla inanırsa, İslâm Dini'ni tanıtan ve öğreten kitaplar da İslâm Dini'nin hak ve gerçek, akla, mantığa, hesap ve hikmete, tarih ve siyasete uygun doğru bir din olduğuna aynı şekilde kanaat hâsıl eder. Şu şekilde ki, bu kitapları okuyan kimse İslâm Dini'nden başka gerçek bir din bulunmadığını ve şayet bulunursa onun hükümlerinin de İslâm hükümlerinin aynısı olup yalnız isminin değiştirilmiş olmasının gerekeceğini kesin biçimde anlar ve buna hükmeder ve bir daha bu hükümden dönmeye -dokuz kere dokuzun seksen bir olduğunu kabulden vazgeçmeye imkân bulamadığı gibi- imkân bulamaz. Bir üstünlüğü daha var ki, İslâm Dini'ni anlatan kitaplardan yalnız bir tanesini okumak yeterli olup, insanın diğer kitapları okumasına gerek bırakmaz. Meselâ *Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Makâsıd* veya *Şerh-i Metâli'* gibi bir kitap okunsa, İslâm Dini'nin temeli olan aklî kanunlar ve dinî kaidelere vâkıf olunur ve bunlar hakkında bilgi edinilir.

Ghevont:

– Mushaf-ı Şerîf'in inanç, itikat meselelerinde hiçbir etkisi yok mudur? O'ndan niçin bahsetmiyorsunuz?

Şihab:

– İsimlerini saydığım kitaplar hep Mushaf-ı Şerîf'in hükümlerinden alınmıştır ve O'nun hükümlerine akıl erdiremeyenlere anlama yolunu gösterir. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın birliği" bir âyette ve "iki olması halinde ortaya çıkacak mahzur" bu âyetten uzak diğer bir âyette, yaratma ve var etmenin Yaratıcı Zât'a mahsus olduğu da yine başka başka yerlerde zikredildiğinden, bu söylediğim kitaplara baş-

vurmaksızın Kur'ân-ı Kerîm'den kendi başına hüküm çıkaracak kimsenin gayet zekî olması gerekir. Halbuki akıl seviyeleri farklıdır. Bunun için herkes kolay kolay anlam çıkarmaya güç yetiremez. Kur'ân bir anlam denizidir; bu denize kılavuz ve pusulasız girilemez. İşte bu saydıklarım ve bunlara benzer diğer kitaplar, benzetmek gibi olmasın, kılavuzluk görevini yerine getirirler. Demek ki bu kitaplar Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için muallimin vazifesini ifa ediyorlar. Şu halde Mushaf-ı Şerîf, bu kitaplar okunduktan sonra okunursa, âyetlerin içerdiği incelikleri ve hakikatleri akıl daha hızlı ve daha mükemmel biçimde idrâk eder.

Burhan:

– Şimdiye kadar geçen konuşmalardan benim anladığım önemli bir mesele var ki bu meseleyi düşünmek ve ne yapmak gerekirse yapmak hepimizin üzerine düşen bir vazife gibidir. Bu mesele de "astronomi" meselesidir. Astronominin, gerek İslâm, gerek Hristiyanlık ve gerek Musevîlik olsun, hangi din olursa olsun, onun üzerinde büyük bir etkisi bulunduğu Mösyö Begeny'nin ifadelerinden de gereği gibi anlaşılmaktadır. Bana kalırsa bütün konuşmaları olduğu yerde bırakıp en başta bu "astronomi"yi ve onun dinlerin mevcut inançları üzerindeki etkilerini ölçüp biçmeli ve mahiyetini sorgulamalıyız. Çünkü astronomi Tevrat-ı Şerîf'in hükmüne aykırı olduğu için Müslümanlık haricindeki dinler tarafından araştırılması gerektiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüne aykırı olduğu için de İslâm Dini açısından araştırılması gereklidir. Hal böyle iken, hiçbir dinin din âlimleri "astronomi" ile "din ilmi"nin arasını bulacak veya bu iki ilimden hangisinin akla daha yatkın olduğunu belirleyecek bir araştırma ve inceleme yapmadılar. Özellikle bizim âlimlerimiz arasında en meşhur, en faziletli olanların bir kısmı astronominin doğruluğunu kabul ettikleri halde onlardan daha faziletli olanları bu âlimlere karşı çıktılar. Halbuki iki taraf da tamamen aklî delil ortaya koyamadılar. Meselâ astronomiyi reddeden âlimler "Kur'ân-ı Kerîm ilâhî kelâmdır. Kesin hüküm veren ve üstün

olandır. Âlem de Allah'ın yaratmasıdır. Allah Teâlâ âlemin ne şekilde olduğunu bilir ve bilmemesi de mümkün değildir. İlâhî tarife göre âlemin, astronominin tanıttığı gibi olmaması gerekiyor. Böyle olunca insanların araştırma ve incelemesine dayalı olan astronomilerinde söyledikleri sözlerin, tabiî ve zorunlu olarak yanlış olması gerekir. Dolayısıyla astronomi bâtıldır" diyorlar. Astronominin doğru olduğu görüşündeki âlimler de, "Astronominin kurucuları, bu ilmin temelinin geometri gibi kesin bilgi ifade eden bir ilme dayandığını söylediklerinden ve aslına bakılırsa geometrinin her bir teorisi zorunlu olarak doğrulanmış ve kabul edilmiş olduğundan, böyle sonuçları zorunlu olarak doğrulanmış ve kabul edilmiş bir ilmin yardımıyla kurulan astronominin hükümlerinin kabulü de zorunlu bir husustur" diyorlar. Görülüyor ki bu iki taraf da astronomiyi gereği gibi incelememişler ve kabul edenler sadece astronominin kurucularına olan güvenlerinden dolayı kabul etmişlerdir. Halbuki kişilere güvenin temelinin deliller olması ve eğer nakil ve rivayete dayanılacak ise Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği haberlerin tercih edilmesi gerekirdi. Kısacası, benim zannıma göre, madem ki hem Tevrat-ı Şerîf hem de Kur'ân-ı Kerîm aklî ilimlerden olan astronomiye zıttır, o halde ikisi arasında tezat ve ihtilâf sürekli ve kalıcıdır. Bu ise ya iki zıddı birden tasdike mecbur olmayı veya birini diğerine tercih etmeyi gerektirir. Birincisi imkânsız. İkincisine gelince, hangisini terk ve hangisini tercih edeceğiz? İlmî rivayetlerle mi yoksa fikrî kanaatlerle mi? İşte bunu kesin olarak bilmeliyiz ve bilmedikçe bir adım bile ileri gitmemeliyiz.

Başkan:

– Çok isabetli, çok doğru bir söz. Ben kendi adıma kabul ettim.

Diğer üyeler:

– Biz de kabul ettik.

Robert:

– Güzel ama nasıl araştırılacak? Yeniden Dünya turu mu yapacağız; ne yapacağız?

Fabre:

– Ben astronomi hocasıyım. Ben size astronominin girdisini çıktısını ayrıntılı biçimde anlatırım. O zaman Dünya turu yapmış gibi Dünya'yı oturduğunuz yerden öğrenirsiniz ve diyeceğinizi dersiniz.

Kohen:

– Oturduğumuz yerden Dünya'yı dolaşacağız demek!

Robert:

– Buyurunuz başlayalım.

Fabre:

– Bana kalırsa bu iş için başka oturumlar yapalım. Stenograf efendiler başka defter tutsunlar ve bugün tatil edip Cuma günü gerçekleştirilecek oturumda bir araya gelelim.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla oturuma son verildi.

Mütercimin İfadesi

Bu açıklamalardan şu anlaşılıyor ki, Hristiyanlar'ın dinî ilimlerini ihtiva eden kitaplar metin ve şerhleriyle birlikte incelense, bizzat sözü geçen kitapların içeriğinden Hristiyanlığın aleyhinde nice delillere ulaşılarak Hristiyanlığın ilâhî din olmadığı yine kendi dayanakları olan kitaplarıyla ispat edilebilecektir.

Şu halde İslâm âlemine aşağıda belirtilen üç şekilde hizmet edilebilir: Bir, hakikatlerden haberdar olan İslâm âlimleri sözü geçen Hristiyan kitaplarını baştan sona inceleyerek, karşılaşacakları konuların her biri hakkında akıl, mantık ve tarih açısından ne demek ve ne şekilde reddetmek gerektiğini bir kitaba yazmalı. Daha sonra bu kitabın içeriği, Batı dillerinde konuşma ve yazma kabiliyeti kazanmış ve İslâm inançlarına ilişkin meseleleri gerektiği gibi öğrenmiş bir grup talebeye öğretilmeli ve bu talebeleri galip gelecek biçimde tartışma ve konuşmaya imkân bulacak derecede hazırlayıp her birini Batı ülkelerinden birine göndererek İslâm'ı tanıt-

maya memur kılmalı. İki, her bir sayfası bir gayrimüslim dilinde yazılı bir gazete kurup bu gazetede İslâm Dini'nin mahiyetine ve Hristiyanlığın durumuna dair edebî yayınlar yapılmalı. Üç, bu kitapta olduğu gibi her dinin âlim, akıl sahibi ve zekî olanlarından en meşhur olanlar toplanarak dinî bir toplantı tesis edilmeli ve o toplantıda cereyan edecek konuşmalar her gün o dillerde gazetelerle yayılıp ilân edilmeli. Bunların hangisi tercih edilse Dünya'nın ilim ve iktidar, vicdan ve itibar sahiplerinin tam anlamıyla İslâm âlemine yöneleceğinde şüphe yoktur. İslâm Dini'nin şimdiki haliyle rağbet görmemesinin, İslâm Dini'nin mahiyetine Hristiyanlar'ın değil, hattâ pek çok Müslüman'ın bile bu yolda fikir alışverişinde bulunacak derecede vâkıf olmamalarından kaynaklandığı, tartışmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açık bir husustur.

İkdâm Gazetesi'nin 21 Haziran 1331 tarihli nüshasında, Fransızlar'ın, Osmanlı topraklarının paylaşımı mümkün olursa Müslümanlar'ı Hristiyan yapmaya gayret göstereceklerini gazetelerine yazdıkları yer almaktadır. Onların bu imkânsız hayallerinde tasavvur ettikleri gayretin mantıkî bir gayret olmayıp, Rusya'da, Bulgaristan'da olduğu gibi zora dayalı bir gayret olacağını kestirebiliriz.

On İkinci Oturum

Başkan:

– Astronomi hakkında müzakerelerde bulunmaya karar vermiştik. Meclis erkânından bazıları henüz teşrif etmemiş olsalar bile, her ne kadar şimdi gelirlerse de, daha önce gelinmediği de görüldüğünden, geldiklerinde zabıt defterine bakmaları mümkün. Binaenaleyh, uygun olursa söze başlayalım.

Fabre:

– Hay hay. Bendeniz hazırım.

Begeny:

– Önce "astronomi"nin ne demek olduğunu, yani neden ibaret olduğunu bir kere anlatınız. Çünkü meselâ bendeniz astronomiyi ayrıntısıyla bilmezsem, doğru mu yanlış mı olduğunu anlayamayıp herkes ne demişse o şekilde kabul etmeye mecbur olacağım ki bundan bir şey çıkmaz. Bir şey çıkması, yani konuşulup müzakere edilmek ve doğruluğuna veya yanlışlığına hükmedebilmek için bu ilmi her birimizin ayrıntılı biçimde ve bütün delilleriyle bilmemiz gerekir.

Robert:

– Çok doğru söylüyorsunuz. Eski geometriciler, çapı yedi olan bir dairenin çevresi tam yirmi iki eder diye hüküm vermişlerdi. Daha sonra ortaya çıkan geometriciler bunu kabul etmediler. "Bir dairenin çevresi, çapının 3,1416 sayısıyla çar-

pımıdır" dediler. Bu ise tabiî ki tartışma, konuşma, tecrübe ve deneme üzerine verilmiş bir karar olacak. Demek ki daha önce verilen hükümler arasında -velev ki geometri için olsun-düzeltilmesi gereken maddeler eksik değil.

Şihab:

– Benim astronomiye gerçekten vâkıf bir hocaya ihtiyacım vardı. Demek ki ben sizi gökte ararken yerde buldum. Buyurunuz, istekle ve şevkle sizi dinleyeceğim.

Fabre:

– "Astronomi", "Dünya" dediğimiz şu mevcut ve gözle görülen oluşumların konum ve durumlarından bahseden ilimdir. Bu ilmin üç dalı vardır. Birincisi, yıldızların ve diğer gök cisimlerinin konum ve durumlarından, birbirine olan uzaklıklarından ve her birinin cevher ve arazlarından bahseder ki bence buna yıldızların halleri ilmi denilmeli. İkincisi, gök cisimleri ve yıldızların doğuş ve batışlarından, gerçek ve göreli seyir ve hareketlerinden ve görünüp kaybolmalarından bahseder ki buna da yıldızların dönüşleri ilmi denir. Üçüncüsü, yerküre üzerinde sabah ve akşam, gündüzün ve gecenin yarısı, yıldızların Yer yüzeyinden görünüşlerine göre ikisinin bir burçta birleşmesi, karşılaşması, dört veya altı köşe teşkil eder biçimde bulunması gibi durumlardan, yaz, kış, bahar ve güz gibi mevsimlerden, gece ve gündüzlerin uzayıp kısalması gibi hadiselerle Güneş ve Ay tutulması gibi manzaralardan bahseder ki buna da takvim ilmi denir. Zamanımızda tedavülde bulunan astronomi işte bu üç şubenin karışımından meydana getirilmiş bilgilerden ibarettir.

Bu tarifin içerdiği astronominin temeli Yer'in yuvarlak kabul edilmesine dayandığından, Yer'in yuvarlak olması sözü edilen üç ilmi ve sonrasında da astronomiyi doğurmuştur. Yer'in yuvarlak kabul edilmesi iki sebeple olmuştur; veya başka bir ifadeyle yuvarlak olduğu iki delille ispat edilmiştir.

Birincisi eski astronomiyi kuran Batlamyus isimli zâtın benimsediği delildir. Sözü geçen şahsın astronomiye dair yaz-

dığı *Almagest* isimli meşhur kitabındaki açıklamalarına bakılırsa, Yer'in yuvarlak olduğunu gösteren durum şudur: Her sene Mart'ın dokuzu ile Eylül'ün dokuzuncu günlerinde Güneş öyle bir yörüngede hareket eder ki, yeryüzüne vuran ışınları yeryüzünü kuzey ve güney şeklinde iki kısma ayırmış ve bu iki kısmın ikisinde de gece ve gündüz on ikişer saat olmuş olur. Yeryüzünde Güneş'in bu yörüngesine paralel olan çizgiye Ekvator çizgisi denir ve bu günde Ekvator çizgisinin kuzey tarafında bulunan cisimlerin gölgesi daima kuzey tarafını, güney tarafında bulunan cisimlerin gölgesi de daima güney tarafını gösterir. İşte bu Ekvator çizgisi üzerinde bulunan bir kimse Güneş'in kendi başucundan geçtiği bu günde kendi gölgesini gözlemlese, gölgesinin sağ veya sola eğimli olmadığını görür. Her ne kadar Ekvator çizgisinden kuzey ve güneye doğru yirmi ikişer derece uzak olan yüzeyler üzerinde de gölgenin aynı şekilde kuzey veya güneyi göstermediği noktalar var ise de bu noktalarda gölgenin bu tarifte olduğu gibi görünmesi Mart ve Eylül'ün dokuzuncu günlerinde olmayıp, bunların dışında kalan günlerde gerçekleşir.

Ekvator çizgisinin iki özelliği daha vardır: Birisi, bu çizgi üzerinde yer alan noktaların her birinde gece ve gündüzün birbirine tamı tamına denecek derecede eşit olmasıdır. Diğeri de bu çizgi üzerinde herhangi bir noktada bulunan bir kimsenin gökte "Kuzey Kutup Yıldızı" ve "Güney Kutup Yıldızı" adı verilen ve birisi Yer'in tam kuzey tarafına ve diğeri de tam güney tarafına karşı gelecek biçimde konumlanan iki yıldızın ikisini de ufka paralel biçimde görmesi ve Ekvator çizgisinin güney tarafına birkaç bin adım yürüse kuzey yıldızını ve kuzey tarafına gitse güney yıldızını göremez olmasıdır.

Bu çizgi üzerinde bulunan birisi, adı geçen yıldızlardan meselâ "Kuzey Kutup Yıldızı"nı ufuk üzerinde yükselmiş görmek istese, bulunduğu noktadan kuzey tarafına doğru gitmeli, "Güney Kutup Yıldızı"nı ufuk üzerinde yükselmiş görmek istediği takdirde de güney tarafına doğru yürümelidir. Hangi tarafa doğru giderse gitsin, Ekvator çizgisinden

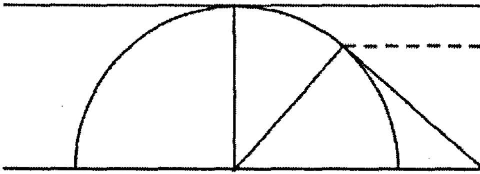
111.111 metre kadar uzaklaşsa, adı geçen yıldızlardan hangisine doğru gitmişse o yıldızı iletkinin 1 dereceyi gösteren çizgisi doğrultusunda görür, yani o yıldızı Yer'in yüzeyinden bir derece yüksekte görür. İşte öyle bir kimsenin kutup yıldızını Yer yüzeyinden bir derece yüksek gördüğü yere "Ekvator çizgisinden bir derece uzak" tabiri yerine bilimsel olarak "bir derece güney enlemi" veya "bir derece kuzey enlemi" denir. Şimdi bu esasa göre meselâ Londra'da Kuzey Kutup Yıldızı'nı iletkili bir dürbünle yani gözlemlere mahsus gereçleri bulunduran bir dürbün veya "oktant", "sekstant" ya da "yükseklik tahtası, çeyrek tahtası" denilen bir aletle gözlemlediğimizde, adı geçen yıldızı kaç derece yükseklikte görürsek bulunduğumuz noktanın Ekvator çizgisine o kadar uzak olduğunu anlamış oluruz. Meselâ Londra'da Kuzey Kutup Yıldızı'nı 51 derece yükseklikte görürsek, Londra'nın Ekvator çizgisine uzaklığının 51 x 111.111 metre olduğunu anlamış oluruz. Bu durumu iyice anlamak için şöyle bir soru düşünelim: Ekvator çizgisinde bulunduğumuz zaman kutup yıldızını niçin ufka paralel görüyoruz? Ekvator çizgisinden 51 kere 111.111 metre uzaklaştığımızda söz konusu yıldızı niçin iletkinin 51 derece çizgisi üzerinde görüyoruz da ondan daha fazla veya daha eksik olan çizgi üzerinden görmüyoruz?

Birinci sorunun cevabı şudur: Yer yayvan ve düz bir biçimde olsaydı gerek Ekvator çizgisinde ve gerek diğer yerlerde, gerek Kuzey Kutup Yıldızı ve gerekse Güney Kutup Yıldızı muhakkak ufkun üzerinde görülecekti. Çünkü Yer yayvan olsa ve gök de -göze göründüğü gibi- bir kubbe olarak üstümüzde bulunsa, gök ile Yer arasındaki mesafenin uzunluğu sebebiyle gökte asılı olan herhangi bir ışıklı cismi Yer'in yayvan yüzeyinin herhangi bir noktasından görmek mümkün olurdu. En başta Güneş, meselâ Pekin Şehri'nin başucunda bulunduğu zaman New York Şehri'nde bulunanlar da görürlerdi. Yani bir tarafta gündüz olduğu anda Dünya'nın her tarafında birden gündüz ve gece olduğunda da her tarafta gece olurdu. Madem ki Ekvator çizgisinde iken kutup yıldızını ufka paralel gördüğümüz halde oradan bir-

kaç adım geri gittiğimizde hiç göremeyip, bilâkis ileri gittiğimizde yükselmiş görüyoruz ve hattâ oradan yıldızın yönüne doğru 111.111 metre ilerlememizin akabinde söz konusu yıldızı bir derece yükselmiş bile görüyoruz, o halde Yer'in yuvarlak olup, Ekvator çizgisinin o yuvarlağın tam ortasında ve kutup yıldızlarının da o yuvarlağın ekseni doğrultusunda bulunması gerekir.

Çünkü bu şekle göre Yer'in Ekvator çizgisi üzerinde bulunan kimsenin görüş çizgisi küre üzerine çizilmiş bir teğet çizgiye, düşey çizgisi de kürenin merkezinde biten bir çizgiye benzer olacağından, teğet çizgi kabul ettiğimiz görüş çizgisi Ekvator çizgisinin yüzeyine temas ederek kutup tarafına doğru gittiğinde kutup yıldızını ancak Yer yüzeyinin ufkuna paralel görebilir.

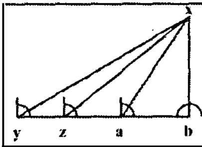
İkinci sorunun cevabına gelince, Ekvator çizgisinden meselâ 51 kere 111.111 metre uzaklaşan kimsenin 51. enlemdeki düşey çizgisi ile Ekvator çizgisindeki düşey çizgisi Yer'in merkezinde karşılaşsa, Yer'in merkezinde 51 derecelik bir dar açı oluşturacağı açıktır. Şimdi birisi Ekvator çizgisindeki düşey çizgi ile ona dik bir görüş çizgisinden ve diğeri 51. enlemdeki düşey konum ile ona dik bir görüş çizgisinden oluşan iki dik açı düşünelim. Bu iki dik açının birer kenarlarının ucu, Yer'in merkezinde birbirleriyle karşılaşacaklarından, Ekvator çizgisindeki düşey çizgiye dik görüş çizgisinin yönü -yerküreden son derece uzak olan- kutup yıldızına doğru uzanmış olduğu halde 51. enlemdeki düşey çizgiye dik olan görüş çizgisinin yönü kutup yıldızına değil, aksine -şu resimde görüleceği üzere- yerkürenin ekseni dediğimiz noktaya yöneliktir. Halbuki kutup yıldızı her ne kadar Yer'in ekseni hizasında ise de yerküreden çok uzak olması sebebiyle

yıldız bu bakışla görülemeyip ancak gözlemci başını yukarı kaldırdığı takdirde görülebileceğinden, şu halde kutup yıldızını görmek için 51. enlemde bulunan gözlemcinin başını 51 derecelik bir açı ile gösterilecek kadar yukarı kaldırması gerekir. İşte 51. enleme geldiğimiz zaman kutup yıldızını ancak 51 derece yüksekliğinde görüp ondan daha fazla veya az yükseklikte görmememiz bundan kaynaklanmaktadır.

Şihab:

– Geometriye dair Arapça'da *Öklides* denilen bir kitap vardır. İlmî medreselerde bu kitabın okunduğu da vakidir. Fakiriniz bu kitabın içeriğine dair *Mesâil-i Öklidîsiyye* ismiyle küçük bir risale yazmıştım. Bunu arz etmekten maksadım geometri ile bir derece ilgim olduğunu belirtmektir. Şimdiye kadar ifade ettiğiniz bilgileri geometri açısından son derece mükemmel ve ince bulduğumu itiraf ederim. Ancak şunu da söylemeliyim ki, yıldızın yükseklik derecesine dair dile getirdiğiniz hususlar, Yer yuvarlak kabul edildiğinde nasıl gerçekleşiyorsa yayvan ve düz kabul edildiğinde de aynı şekilde cereyan eder. Meselâ X yıldızına düz bir yüzey üzerinde bulunan Y noktasından bakıldığında 35 derece yükseklikte görünürse, -yıldız uzak olmayıp da yakın olduğu takdirde- Z noktasından bakıldığında 50, A noktasından 75 derece yükseklikte ve B noktasından bakıldığında da 90 derece yükseklikte yani başucuna karşılık gelen konumda görüneceğinden, yıldız yakın ise bu görünüşten Yer'in yuvarlak mı yayvan mı olduğu anlaşılamayacağı gibi, Yer'in yuvarlak veya yayvan olduğu kesinleşmediği müddetçe de yıldızın yakın mı uzak mı olduğu bilinemeyeceği ve bu meselede gerek Yer'in şekli ve gerek yıldızın uzaklığı hakkında ikna edici bir fikir hâsıl olamayacağı açıktır.

Ekvator çizgisinde iken yıldızın ufka paralel görünüp de beri tarafa gelindikçe yükselmiş görünmesi meselesine gelince, zannediyorum ki Batlamyus cenapları bu iddiayı zan ve

kıyas üzerine bina ediyor. Yoksa Ekvator çizgisine gitmiş de orada yıldızı ufka paralel görmüş ve sonra beri tarafa geldikçe yıldızı yüksek görmeye başlamış olduğu için değil. Bakınız ben bu zannımı nasıl güçlendiriyorum: Kuzey Kutup Yıldızı, dördüncü kadir[1] veya üçüncü kadir yıldızlarından biridir. Yani ışığı son derece zayıf bir yıldızdır. Bunun böyle olduğunu bildikten sonra sözü burada bırakıp şimdi başka konuya geçelim.

Gündüzleri açık denizlere doğru bakacak olsak, bir uzaklık görürüz ki orada deniz ile gök birleşmiş gibidir. Yani gökkubbe, denizin görünen kısmının diğer tarafından inip Yer'in altına doğru gitmiş gibi görünür. Denizle birleşen bu noktaya biz "ufuk" diyelim. İşte bu ufuk gündüzleri hava açık ve bulutsuz olduğu sırada koyu bir renk sergiler. Başucumuza denk gelen hava mavi renkli olduğu halde, ufka yakın olan hava açık sarıdan başlayıp, turuncu ve ateş rengi gibi koyu renklere dönüşerek denizle birleşir. Bu kısımdaki hava geceleri koyu siyah olup göğün her tarafı yıldızlarla bezenmiş olduğu halde, -ışığı kuvvetli olan yıldızların var olması hali dışında- bu kısımda yıldızdan eser bulunmaz. İşte bu yıldızlardan eser olmayan havanın yükseklik derecesi, yani kalınlığı bir iletki ile ölçülse, sekiz-on derecelik bir açıda görünür. Burası 51. enlem olduğu halde ufuk böyle göründüğü gibi, 10. enlemde de, Ekvator çizgisi enleminde de yine böyle görüneceği şüphesizdir. Çünkü bu görünüş tabiatın gereği olup, hiçbir yerde istisnaî bir özelliğe sahip değildir. Demek ki Ekva-

---

1 Kadir, astronomide yıldızların ya da diğer gök cisimlerinin parlaklık ölçüsüdür. Gök cisminin parlaklığı arttıkça kadirini gösteren sayı küçülür. Eskiden yıldızlar altı kadir sınıfına ayrılmış ve en parlak yıldızların kadiri 1 olarak kabul edilmiştir. 1850'de İngiliz astronom Norman Robert Pogson, günümüzde kullanılan sistemi geliştirmiştir. Buna göre, iki kadir arasında oransal olarak 2,512 değerinde bir parlaklık farkı vardır. Örneğin, 5. kadirden bir yıldız, 6. kadirden bir yıldıza göre 2,512 kat daha parlaktır. Böylece beş kadirlik fark, 100 katlık bir parlaklık farkına karşılık gelir.

Ölçeğin standartlaştırılmasından ve en parlak yıldızların kadirinin sıfır olarak kabul edilmesinden sonra, aydınlatma gücü sıfırıncı kadirden çok yüksek yıldızların bulunduğu fark edilmiş ve ölçeğe eksi kadirler eklenmiştir. [sad.]

tor çizgisine gittiğimiz zaman kutup yıldızını ufka karşı konumda görmek değil, hiç göremeyeceğiz bile! Zira yalnız Ekvator çizgisinde değil, belki Ekvator çizgisinden beş derece, on derece beri geldiğimizde bile ufku çevreleyen renkli hava, ışığı az olan yıldızların görünmesine engel olacak. Şu halde Batlamyus Efendi Ekvator çizgisinde kutup yıldızını nasıl ufka karşılık gelen konumda görebilir! Olsa olsa "Madem ki 30 ve 31. enlemlerde kutup yıldızı bir derece farklı görünüyor ve madem ki Ekvator çizgisi dediğimiz tarafa, yani güneye doğru gittikçe bu görünüşler ufka yakın ve kuzeye doğru geldikçe ufuktan yükselmiş bulunuyor, o halde ekvator çizgisinde tabiî olarak ufka paralel görünecektir" diyerek kendince bir hüküm vermiş oluyor.

Fabre:

– Böyle de olsa ne mahzuru var? Bu itirazdan, bu değerlendirmeden ne sonuç çıkarıyorsunuz?

Şihab:

– Dedim ya, bu durumdan Yer'in yuvarlak mı yayvan mı olduğunu anlamak mümkün değil. Yeryüzü yayvan olup da renkli hava görmeye engel olduğundan -hava görmeyi engelleyici maddeleri içermediği, saf ve berrak olduğu takdirde uzun mesafeden görülebilecek iken- yıldızın görünmemesi mümkün olabiliyor. Daha söyleyeceklerim olacak ama şimdi daha sırası gelmedi. Şundan eminim ki, "Yirmi metre yüksekliğinde bir geminin direği ne kadar mesafede gözden kaybolur?" sorusu kulağımızı tırmaladığı zamana kadar bizim gibi sizin de astronomiye büyük bir güveniniz varken, o soru bizim gibi sizin de güveninizi iyiden iyiye sarstı.

Bendeniz gerek astronomiyi, gerek geometriyi şöyle bir gözden geçirme yoluyla okumuş ve geometri merakımı celbettiğinden bazı konuları incelemiş ve haddim olmayarak ve hatıra kabîlinden, gayriciddî biçimde eleştirmiş idiysem de, bunu astronomiye tatbik etmeyi ve o takdirde ortaya çıkacak önemli sonuçları hatır ve hayalimden bile geçirmemiştim. Mösyö Robert'in çözdüğü o problem dolayısıyla ve konuş-

maların, tartışmaların zorlamasıyla benim için de şimdi çok düşünmek, kendi fikrimi haklı çıkarmak için ilmî vasıtalar bulmak gerekiyor. Bu gerekliliğe binaen gerek astronomiyi ve gerek geometriyi uygulamalı ve ciddî bir biçimde tefekkür edip değerlendirmeye mecbur olmaktayım.

Fabre:

– Siz geometriyi astronomi aleyhinde kullanmaya çalışıyorsanız, mesainizin boş bir zahmet olarak kalma ihtimali yüksek.

Şihab:

– Hakikat ışığı fikirlerin çarpışmasından doğduğuna göre gerek geometriyi ve gerek astronomiyi tartışmalı ve soru-cevaplı biçimde ve her iddiasına bir "Niçin?" sorusu ekleyerek incelemeye alırsak, bu ilimlerin göze görünecek eksikliklerini tamamlayarak hemcinslerimize fayda sağlamış oluruz.

Zaten bir ilmin doğruluğu diğer ilimlerin teyit ve yardımıyla ortaya çıkar ve diğer ilimler tarafından desteklenmeyen bir söz "delilsiz söz" mertebesinde kalır. Bu meselede gerek siz kazanınız, gerek ben kazanayım, ikisi de insanlık hakkında hayırlı olacaktır. Eğer siz kazanırsanız, astronomiye yöneltilecek ne kadar soru bulunduğunu ve bu soruların nasıl savuşturulabileceğini âlem öğrenip astronomi gelişir ve kemale erer. Eğer ben kazanırsam astronominin şimdiye kadar incelenmeden kabul edilmesinden doğan zarardan hemcinslerimiz bundan sonra kurtulmuş olur. İşte bunların ikisi de büyük birer faydadır.

Fabre:

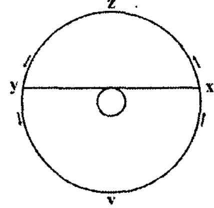
– Yine sadede gelelim: Batlamyus kutup yıldızlarının bu görünüşlerini, şu dakikada burada doğduğu görülen Güneş'in bu ülkenin doğusunda bulunan başka bir yerde bu dakikadan daha önce doğmuş ve batı tarafında bulunan bir yerde de bu dakikadan sonra doğacağının kesinleşmiş olmasını Yer'in yuvarlak olması ile yorumladı. Çünkü böyle olmasa, bu ülkeye göre Güneş'in battığı yerde Güneş'in Yer'in altına

gitmesi veya Yer'e batması ve yer altından dolaşıp yine daha önceki doğduğu yere gelmesi gerekliydi. Bu ülkede Güneş battığı dakikada bu ülkeden on beş-yirmi saat batıda olan bir ülkede henüz batmamış olmasını, Yer'in hiçbir tarafında Güneş'in Yer'e batmadığını gösteren bir durum olarak gördü. Güneş Yer'in altına gidemediği ve batı tarafında bulunan ülkeleri sırasıyla aydınlatarak yine doğudan göründüğü takdirde ise Yer'in yayvan ve düz olmasının asla mümkün olamayacağına ve böyle bir durumun ancak Yer'in yuvarlak olmasıyla gerçekleşebileceğine kesin biçimde hükmetti.

Şihab:

– Doğrusu son derece mükemmel ve son derece güzel bir delil. Her kim olsa böyle düşünür, böyle hükmeder. Özellikle Güneş Yer'in herhangi bir noktasında Yer'in içine giriyor veya Yer düz bir tabaka olduğu için bu tabakanın alt tarafına geçip oradan dolaşarak Yer'in filân tarafında yine yüzeye çıkıp günlük dolaşım vazifesini yerine getiriyor olsaydı şimdiye kadar bunun battığı ve çıktığı ülkeler veya mahaller bilinir ve ulaşım araçlarının mükemmelliği sebebiyle herkes gidip doğuş ve batışı gözüyle görürdü ... Bununla birlikte dikkatli kimseler Batlamyus'un bu görüşüne itiraz etmiyor değiller. Onların itirazları da Batlamyus Efendi'nin delili kadar sağlam ve dayanıklı. Özellikle Batlamyus'un delili nazarî ve çıkarıma dayalı bir delil olduğu için eksik bir delil hükmünde bulunduğu halde itirazcıların delilleri aklî ve geometrik deliller olduğu için O'nun delilinden daha fazla kuvvet ve itibar sahibi. Çünkü onlar diyorlar ki: Batlamyus'un bu değerlendirmesine biz iki şekilde karşılık veririz. Birincisi, eğer Yer yuvarlak ise Güneş'in Yer etrafında yirmi dört saatte bir defa dönmesiyle gece ve gündüzün gerçekleşmesi gerekir. Zira O'nun görüşüne göre gece ve gündüz Güneş'in Yer'in etrafında dönmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki biz meselâ Londra'da Güneş'in on altı saat kadar göz önünde bulunduğu mevkiin uzunluğunu ölçecek olsak, en fazla yirmi saatlik mesafeden ibaret buluruz. Demek ki Güneş'in bizim gördü-

ğümüz şu tepenin üzerinden çıkıp şu tepenin arkasına geçerek batması ancak on altı saatte gerçekleşiyor. Bu iki nokta arasının ise en fazla yirmi saat olduğu düşünülse bile bu mesafe dolaşımı sekiz bin saat olan yerkürenin dört yüz kısımda bir kısmından ibaret olur. Biraz mugalâta yapan birisi olsak "Dört yüz kısımda bir kısmı on altı saat aydınlık olan yerkürenin tamamının aydınlık olması için dört yüz kere on altı saat uzunluğunda bir tam gün bulunması gerekir" derdik. Böyle demek açık bir mugalâta ise de aslında şu resimde görüleceği üzere biz yerkürenin A noktasında bulunursak Güneş'i X noktasından doğuyor ve Y noktasından batıyor gibi göreceğimizden, Güneş yaz günlerinde on altı saat zarfında ancak XZY yayını katetmiş olacaktır. Halbuki Güneş'in Yer etrafında dönmesiyle gece ve gündüz olması faraziyesine göre Güneş'in yirmi dört saatte tam bir devir yapabilmesi için dairenin geri kalanı olan YVX yayını da dolaşması gerekli olup bu yay için hiç olmazsa on altı saatten biraz fazla zaman harcaması gerekirken, aksine Güneş bu yayı ancak sekiz saatte katetmiş oluyor. Güneş'in daha kısa olan bir yayı on altı saatte ve ondan uzun olan yayı sekiz saatte katetmesi ise ne akla ne mantık ve geometriye uyacak bir iddia olamayacağından bu görüşün yanlış ve boş olduğuna hükmediliyor. Kaldı ki kış günleri Güneş XZY yayını sekiz saatte katedeceğinden, bu yaydan uzun olan diğer yayı geniş bir hesapla on saatte katetse tam bir gün -kış günlerinde- on sekiz saat olmalı iken o da yaz günlerinin miktarı gibi yirmi dört saatten ibarettir.

Ay'a gelince, Batlamyus'un düşüncesine göre Ay da yerküre etrafında dönerek günlük hareketini gerçekleştirmekte ve Ay da Güneş gibi şu iki tepe arasındaki mesafeyi katettiği sırada bize görünüp, ondan önceki ve sonraki noktalarda görünmemektedir. Bu şekilde Ay yaz geceleri sekiz saatten ibaret olan bir sürede bu mesafeyi kat ediyor ise yine şu XZY yayını katetmiş olacağına göre, yörüngesinin kalan kısmı olan

YVX büyük yayını on saatte katetse tam bir dönüşü on sekiz saatte ve kış geceleri söz konusu yayı on altı saatte katetmekle büyük yayı on altı saatten uzun sürede katetmesi gerekip tam bir dönüşü otuz saatten uzun sürede gerçekleşecek ve gece-gündüzün gerçekleşmesi görüşünde üstesinden gelinmesi imkânsız bir karışıklık ortaya çıkacaktı.

Bu nazariyeyi en uzun gündüz ve gecelerin yirmişer veya daha fazla saat olan yerler hakkında düşünsek, oralarda kırk saat veya daha fazla uzunlukta tam gün bulacağımız gibi, Yer'in kuzey yarısına ait olmak üzere tasvir ettiğimiz bu problemleri aynı zamanda güney yarısında görülecek karışıklıklarla birleştirecek olsak "Batlamyus düşüncesine göre Yer yuvarlaktır" iddiasının bir daha yanına uğramamak gerekir.[2]

Ghevont:

– Meşhur Galile'nin "Ben, Yer duruyor desem bile yine dönüyor" demesi işte bu hikmete dayalı olsa gerektir. Demek ki o zât Güneş'in Yer etrafında dönüşü teorisinde Şihab Efendi'nin anlattığı mahzurları herkesten önce görmüş ve bunun üzerine Yer'in kendi ekseni etrafında dönmesiyle gece ve gündüz olmakta olduğunu cansiperane bir gayretle iddia ve müdafaa etmiş oluyor.

Şihab:

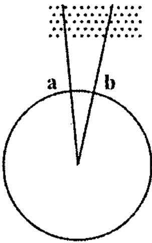
– "Yer dönüyor da onun için gece ve gündüz oluyor" teorisini de bizim ilim adamları beğenmiyorlar ve başlıca iki hissî delil ile bu teoriyi çürütmeye çalışıyorlar.

Diyorlar ki: Yer'in ekseninde dönerek gece ve gündüz ve yörüngesinde dönerek yaz ve bahar olması, âlemin aslinda sonsuz olmasına, yani Yer'in bir küre olmasına, gördüğümüz yıldızların tamamının Yer gibi birer küre olmalarına, bunların her birinin boşlukta asılı ve büyük kısmının genel çekim kuvvetinin etkisi altında olarak sabit ve pek azının herhangi bir sebeple seyyar ve hareketli olmasına, kısacası gökte ger-

---

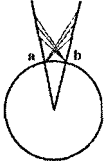
2 (Mütercim notu): İstanbul'da on beş saat uzunluğunda gece ve gündüz Üsküdar tepeleriyle Yedikule duvarları arasındaki mesafe üzerinde görülmektedir.

çekleşenlerin tamamıyla ilmin tarifine uygun olmasına bağlıdır. Böyle olmazsa Yer'i gerek ekseninde ve gerek yörüngesinde döndürmek için -şimdiki gibi akıl ve mantık dışı bile olsa- bir yol düşünülemez. Böyle olduğu takdirde ise iki mahzur söz konusu olur. Birincisi, şimdi biz faraza A doğrultusunda isek bundan beş dakika sonra günlük dönüş hızı sebebiyle B doğrultusuna geçeceğiz. Madem ki âlem yıldızlarla dolududur, biz dönüş esnasında -etrafı parmaklıkla çevrili bir fidanlığın yanından geçen şimendifer yolcusunun göreceği manzaraya kıyasla- bahçenin parmaklığını ve içinde parmaklığa yakın, uzak ve daha uzak olan ağaçları nasıl çok hızlı, yavaş ve daha yavaş görüntüler şeklinde görecek isek, gökte yakın olan yıldızları parmaklık gibi hızlı ve daha uzak olanlarını parmaklığa uzakça bulunan ağaçlar gibi biraz yavaş, daha da uzak olanları ise daha uzak olan ağaçlar gibi daha yavaş görüntüler şeklinde görmemiz gerekecekti. Dönüş ekseni ile ortaya çıkacak bu karışıklığa senelik dönüşten beş dakikaya karşılık gelen mesafe üzerindeki hareketten doğacak çarpıklık da eklenerek tarifi imkânsız bir manzara karşısında bulunacaktık. Halbuki böyle bir görünüm olmadığını açıklamaya hacet yok.

İkincisi, A ve B noktalarında bulunan gözlemciler kendi başuçlarına denk gelen yıldızlara gözlem dürbünleriyle baksalar, her birinin ayrı yıldızlar görmesi gerekir. Bu iki gözlemci birbirine beş arşın uzaklıkta bulundukları zaman da, beş yüz arşın uzakta oldukları zaman da muhakkak başka başka yıldızlar görmeleri gerekir. Zira her iki şekilde de gözlemcilerin düşey konumlarına göre başuçlarına denk gelecek yıldızların -Yer ile gök arasındaki büyük mesafe sebebiyle- muhakkak başka başka olmaları gerekir. Halbuki her iki gözlemci de yalnız bir yıldızı seyretmektedir. İşte bu durum hem Batlamyus hem de Galile düşüncesine, yani Yer'in yuvarlak olduğu iddiasının genel görüntüsüne mukabil bir itirazdır.

Üçüncüsü, A noktasında bulunduğumuz zaman başucumuza denk gelen bir çok yıldız bize en yakın bulunan tek bir yıldız tarafından örtülmüş olduğu halde o noktadan uzaklaştıkça örtülü kalan yıldızların birbirinin ardından görünmeye başlaması ve bunun aksine B noktası istikametinde gördüğümüz bir çok yıldızın tek bir yıldız tarafından örtüldüğünü görmememiz gerekecekti. Halbuki hiçbir zaman bu kadar karışık ve dolaşık bir manzara gördüğümüz yoktur. Neden? Muhakkak Yer'in yuvarlak olmamasından ve Yer'in yuvarlak olması esasına dayalı astronominin iddiasının yanlışlığından!

Şimdi bunların üzerine geçen gün Mösyö Robert'in çözdüğü denklem uyarınca 20 metre yüksekliğinde bir geminin on bin metre kadar bir mesafeden hiç görünmemesi gerekirken tamamıyla görünmesi durumunu da ilâve edersek artık Yer'in yuvarlak olması faraziyesini savunmaya değil, düşünmeye bile imkân kalır mı?

Halbuki dikkatli kimselerin itirazı bu kadar da değildir. Diyorlar ki: Yer dönse, merkezkaç kuvvetinin etkisiyle bizim Yer'in üzerinden dışarı atılmamız gerekirdi ...

Begeny:

– Fakat bu yanlıştır, mahalsizdir. Zira ilim adamları Yer'in merkezî çekim kuvvetinin merkezkaç kuvvetinden 212 kat büyük olduğunu ispat etmişlerdir.

Şihab:

– Ne şekilde ispat etmişler? Hesaplamalarını biliyor musunuz?

Begeny:

– Hayır. Ama fen kitaplarında böyle yazılı? Değil mi Mösyö Fabre?

Fabre:

– Evet, bazı kitaplarda böyle yazılıdır. Fakat hesaplamalar açıklanmış değildir.

Şihab:

– Hesaplamalar açıklanmış olmadığı halde doğruluğunu nereden bileceğiz? Ya çekim kuvveti itme kuvvetinden beş yüz kat fazla iken yanlışlıkla 212 kat fazladır denilmişse?

Fabre:

– Benim bilgim bu kadar. Hiçbir kitapta bundan daha fazla açıklık görmediğim gibi vaktiyle muallim efendiden açıklama istediğim halde vakit bulup da izah edememişti. Ben de önemsiz olduğu için ısrar etmemiştim.

Şihab:

– Fakat bu hesabın yanlışlığı gözle görülecek kadar bariz. Bakınız açıklayayım: Merkezî çekim kuvvetini maddeten tasavvur edecek olsak, aklımız "mıknatıslık özelliği" gibi çekici bir kuvvet tasavvur eder. Çünkü böyle olmasa artık merkezî çekim kuvvetini varlığı olmayan bir hayalden ibaret saymak gerekir. Şimdi diyelim ki, "merkezî çekim kuvveti" şeklen "mıknatıslık kuvveti" gibi, fakat genel şeyler üzerinde etkili bir kuvvet olsun. Elbette bunun bir kaynağı olacak ve o kaynak da muhakkak Yer'in merkezinde bulunacaktır. Yer'in merkezinde bulunacak olan bu kuvvet bir kandilden etrafa yayılan ışık huzmeleri gibi Yer'in çevresinin her noktasına ve eşit tesirlerle yayılacağından, sağ ayağımın bulunduğu yere isabet eden kuvvet ne miktarda ise sol ayağımın bulunduğu yere isabet eden kuvvet de o miktarda olacağı gibi, Yer'in her neresinde olsa bu kuvvet aynı miktarda bulunacaktır.

Yine diyelim ki var olan şeylerin Yer'in dışına düşmemesi yine bu kuvvetin etkisiyle oluyor. Ancak geçen gün seyrettiğimiz balon Yer'in dışına çıkmıştı. Öyle ki gerek balonu oluşturan atomlar, gerek balona binen şahıslar ve gerek balonu havaya yükselten gazların tamamı yerkürenin ürünlerinden ve dolayısıyla çekim kuvvetine tâbi şeyler olduklarından, bunların hiçbirisinin yerküreyi terk edememesi gerekirken onlar yerkürenin dışına çıktılar. Bir kabule göre âdeta Yer'den dışarıya doğru düştüler. Bunlar önce yüz metre

yüksekliğinde iken sonradan yüz elli ve daha sonra iki yüz metre yüksekliğe kadar çıkmışlar. Uçuş sırasında aşağı yukarı iniş ve çıkış manevraları yaptıklarını da gözümüzle gördük. Şimdi bunlara çekim kuvvetinin bir etkisi oldu mu olmadı mı? Olmadı derseniz, çekim kuvveti bulunmadığını ve şu halde Yer'in yuvarlak olmadığını kabul etmiş olursunuz. Oldu derseniz, bunlar çıkmanın imkânını bulsalardı göğe kadar yükseleceklerdi; yükselememeleri ya alet ve edevatın mükemmel olmayışı ya da havanın engellerinden olsa gerektir; şu halde merkezî çekim kuvveti dediğimiz şey nerede kalıyor?

Fabre:

– ....

Şihab:

– Daha var efendim! Merkezî çekim kuvvetinin merkezkaç kuvvetinden 212 kat büyük olduğu hesabı tabiî ki Ekvator çizgisine ait olacak, yani Yer'in en süratli hareket eden yerindeki merkezkaç kuvvetine kıyasla görülmüş olacaktır, değil mi? Çevresi kırk milyon metre olan Ekvator çizgisinde hareketin hızı, çevresi otuz milyon metre olan 45. enlemdeki hareketin hızından fazla olduğu için, Ekvator çizgisindeki merkezkaç kuvvete nispetle 45. enlemdeki merkezkaç kuvvetinin geometrik oranı azalır. Çünkü bir araba tekerleğinin hızı, çevrede gözle görülemeyecek kadar çok olsa bile tekerleğin merkezine doğru olan kısımlardaki hızın o kısımların merkeze yakınlık derecesine göre gözle görülecek derecede daha az, daha da az olduğu ve bunun da geometrik bir oran çerçevesinde vaki olduğu açıktır. Bu şekilde Ekvator çizgisinde ancak yirmi kıyye[3] ağırlığında bir hacmi olan bir şeyi yerden kaldıracak kuvvete sahip bir adam, 45. enlemde bulunduğu zaman o şeyi yerden kaldıramayacak demektir. 65. enlemde ise artık tamamen âciz kalacak ve kutup

3 Dört yüz dirhem ağırlığında eski bir ağırlık ölçüsüdür; okka da denilir. Kıyye-i atîka (eski okka) 1282 grama karşılık gelirken, kıyye-i cedîde (yeni okka) 1000 grama tekabül etmektedir. [sad.]

noktasına veya civarına vardığında bu hacimde bir cismi on, on beş kişi ancak kaldırabilecektir. Zira Yer yuvarlak olduğu takdirde, "ağırlık" dediğimiz özellik, Yer'in çekim kuvvetinin eşya üzerindeki etkisinden ibaret oluyor. Bu konunun fizik kitaplarında görülmüş olacağında şüphe yok. O kitaplar diyorlar ki: Bir miktar pamuk ile bir miktar cıvanın ağırlık itibariyle birbirine eşit olmaması, pamuğun atomlarının gayet seyrek olup Yer'in merkezinden kaynaklanan çekim kuvvetinden çok az ve seyrek olarak etkilenmesinden ve cıvanın atomlarının son derece sıkışık olup merkezden gelen çekim kuvvetinden çok ve sık olarak etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Böyle olunca "ağırlık" çekim kuvvetinin nesneleri Yer'in merkezine doğru çekmesi demek olur. Bu esasa göre "eğer Yer'in hareketi ve dolayısıyla merkezkaç kuvveti olmasaymış, biz ve Yer üzerinde bulunan bütün nesneler âdeta yere yapışık ve hareketsiz bir durumda bulunacakmışız; bereket versin ki Yer hızla dönüyor ve dönüş hızı sebebiyle bir merkezkaç kuvvet ortaya çıkıyor da bizim Yer'e olan bağlılığımız azalıyor ve ayağımızı yukarı aşağı kaldırıp indirebiliyormuşuz" gibi anlaşılıyor. Merkezkaç kuvveti mutlaka dönüş hızına bağlı olduğundan, Yer'in en hızlı dönen Ekvator çizgisinde merkezkaç kuvveti varsa kutup noktalarında hareket namına bir şey bulunmadığı için orada merkezî çekim kuvvetinin etkisi çok şiddetli olacak ve kutuptan ortaya doğru geldikçe derece derece artan bir hareket bulunacak demektir. Aynı oranda çekim kuvveti azalacağı için ve "ağırlık" fizik açısından Yer'in çekiminden ibaret olduğundan, bu da,Yer'in çekimi nerede ne kadar az olursa bir cismin ağırlığı da orada o kadar az ve nerede ne kadar çok olursa aynı cismin ağırlığı orada o kadar çok olacak ve bir insanın taşıma kuvveti Yer'in çekme veya itme kuvvetiyle ilgili olmadığı için Ekvator çizgisinde yirmi kıyyelik bir cismi kaldırmış olan insan aynı cismi 45. enlemde kaldıramayacak demek olur ki, bunun yanlışlığı son derece açıktır. Bu yanlış olunca, Yer'in çekim kuvveti bulunduğu hükmü de yanlış olur. O yanlış olunca da, bizim bulundu-

ğumuz yerin aksi tarafa gelen noktada bulunacak insanların -çekim kuvveti bulunmadığı için- baş aşağı gelerek Yer'in dışına düşmeleri zorunlu bir durum olur.

Galile, Kopernik ve benzerleri gibi Yer'in yuvarlak olduğunu iddia edenler, Yer'in buraya karşılık gelen tarafında bulunanların Yer'in dışına düşmemelerine sebep olmak üzere yine bir çekme ve itme kuvveti tasavvur edip varsaymışlardır. Halbuki Batlamyus Efendi öyle fizik bilimlere dayanan bir kaide ortaya koyup açıklamaksızın "Yer yuvarlaktır. Diğer tarafa gelenlerin dışarı düşmemeleri, orada bulunan adamların da bizim gibi kendilerini başları yukarıya ve ayakları yere doğru görmekte olmalarındandır. Nitekim bir sinek veya bir pire sun'î bir küre üzerinde bulunsa bunun başının yukarı veya aşağı doğru olması onun küre üzerinde bulunmasının getirdiği bir şey olmaz. Bir sinek veya pirenin yuvarlak bir cisim üzerindeki varlığı ne şekilde ise biz insanların veya benzerlerinin yerküre üzerindeki varlığı da aynı şekildedir" demiştir. Doğrusu sinek ve pire gibi tırnakları cisimlerin küçük delikleri arasına girerek tutunabilen hayvanların yuvarlak cisimler üzerinde baş aşağı durmaları ile fil, deve ve benzeri hayvanların da büyük bir küre üzerinde başı aşağı doğru gelip gelemeyeceği ispatlanmadan insanları pirelere, sineklere kıyas etmek O'nun gibi akıllı kimseler için teessüf edilecek bir görüştür.

Kısacası dikkatli kimseler "Yer yuvarlaktır; şöyle dönüyor, böyle gidiyor; gece gündüz şu sebeplerle ortaya çıkıyor" gibi sözleri güçlü delillere dayanmadıkça kabul etmiyorlar. Bir kısmına şimdiye kadar arz ettiğim şekilde itiraz ediyorlar. Onların bu itirazlarını savuşturabilecekseniz buyurunuz biz de istifade edelim.

Fabre:

– Az önce söyledim ya! Benim bilgim bilimin esaslarını ortaya koyan büyük şahsiyetler gibi geniş değil. Yani ben muallimim, tesis edici değilim. Bu sorulara verilecek bir cevabım olmadığını itiraf etmekle birlikte umumun düşüncesi "Yer

yuvarlak olmadıkça gece gündüzün gerçekleşmesi düşünülemez" diye hüküm vermekte ve bu hükümde ısrarcı olmaktadır.

Begeny:

– "Ekvator çizgisinde yirmi kıyye kaldıran bir adam kutuplarda kaldıramaz" dediniz. Mümkündür ki, kutup taraflarına bakan yıldızlardan çıkan çekim kuvvetleri diğer taraflara bakan yıldızlardan çıkan çekim kuvvetlerinden fazla olur da Yer'in merkezî çekim kuvvetiyle kutuplarda artan ağırlık yıldızların çekim kuvvetlerinin etkisiyle azalarak Ekvator çizgisinde yirmi kıyye gelmesine sebep olur. Bu niçin mümkün olmasın?

Şihab:

– Siz bu itirazı fen kitaplarında gördünüz de oradan mı naklediyorsunuz; yoksa kendi tasavvur ve tahmininiz mi?

Begeny:

– Kendi tahminim. Fen kitaplarında olsa Mösyö Fabre söylerdi.

Şihab:

– Bu itirazı, siz -astronomi dışında- kendi kendinize bir âlem tasavvuru düşündüğünüz için ortaya koyuyorsunuz. Bizim sözümüz sadece astronomiyedir. Yoksa herkesin kendi kendine zan ve tahayyül edeceği astronomiye değildir. Bu görüşü astronominin kurucularına kabul ettirebilirseniz o zaman ne diyeceğimizi düşünürüz ama zannederim ki onlar kabul etmeyeceklerdir. Zira Ekvator çizgisi dairesinden kutup noktasına gelinceye kadar olan mesafeyi Ekvator çizgisine paralel bir milyar daire ile çizseniz, bunların her biri kutba doğru geldikçe diğerinden küçük olacağı ve dolayısıyla her birinin hızı Ekvator çizgisindeki hızdan derece derece az olacağı için Ekvator çizgisindeki ağırlık kutba doğru gidildikçe derece derece artacaktır. Bu sebeple sizin dediğiniz gibi ağırlığı belli bir noktada tutmak için Yer'in her tarafına, yani her çizgi üzerindeki bu ağırlığa etki edecek derecede fark-

lı fakat birbirine uygun etkiye sahip yıldızlar bulundurmak gerekir. Ayrıca meselâ Londra meridyeni üzerinde olmak üzere iki kutup arasında ne kadar nokta varsa her biri üzerinde cisimlerin ağırlığının belirli ve sabit bir seviyede bulunması için Londra'nın şu dakikada başucuna tesadüf eden yıldızların böyle dengeli bir etki yaymaları gerekeceği gibi, bir an, bir dakika ve bir saat sonra Londra'nın başucuna gelecek yıldızların da onlar gibi etkide bulunmaları ve Londra doğrultusunda ne kadar yer varsa onlar için de sabit kuvvetler yayan başka yıldızlar var olması gerekecektir. Bu kadar sabitlik ve düzenliliğin, tesadüf eseri var olduğu farz edilen bu âlem için düşünülmesi "tesadüf" fikrini alt üst eder ve onun yerine "yaratılış" veya "bilerek yaratma" fikrini getirir. Bunların yaratma ve var etme ile yapıldığını bilmek ise "doğru haber"e bağlıdır. Doğru haber, büyük peygamberler tarafından verilen haberlerden ibaret olduğu halde, sözü geçen zâtlardan bu yolda bir haber gelmediğinden bu değerlendirmeniz kabul edilemez.

Robert:

– Hangi ülkenin akademisine başvurup da "Benim Yer'in yuvarlak olduğundan şüphem var; yuvarlak mı, değil mi?" diye bir soru soracak olsak, derhal bizi kapı dışarı ederler. "Yer'in yuvarlak olduğu bütün cihanda yaşayan insanlar ve hattâ çocuklar değil deliler tarafından bile bilindiği halde yeniden Yer yuvarlak mı, değil mi diye başvuranlar, eğitim-öğretim için ancak tımarhaneye gönderilebilir" diyerek olanca şiddetlerini sergilemekten de çekinmezler. Ancak bugün ve bugüne kadar geçen günlerde nakledilen itirazlar işitilince bu şiddet yüzde iki yüz oranında hafifleyip değişecektir. "Filân yükseklikte bir gemi ne kadar mesafede gözden kaybolur" problemini çözdüğüm günden beri şimdiye kadar zorunlu bilgilerden saydığım astronomiyi gece rüyama girecek kadar çok düşünüyorum ve fırsat buldukça sahillere gidip kendi kendime hesaplar, denemeler yapıyorum. Sanki Yer'in yuvarlak veya düz olmasının benim ser-

vetim ve mutluluğumla bir ilgisi varmış gibi bu işle uğraşıyorum. Dün gece de ...

Başkan "Pardon efendiler! Vakit çok geç oldu, korkarım ki yorulursunuz. Sizin istirahatinizi can u gönülden arzulamak durumundayım. Gelecek oturumda söz Mösyö Robert Cenapları'nındır" diyerek çıngırağı çaldı.

On Üçüncü Oturum

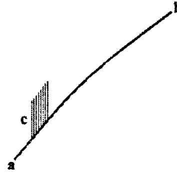
Başkan (Robert'e hitaben):

– Yine sizin istirahatinizi sağlamak amacıyla geçen gün sözünüzü kesmiştim. Bundan dolayı affınızı rica ederim.

Robert:

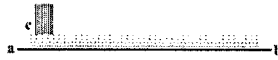
– Estağfurullah. Söyleyeceklerim biraz uzunca ve karmaşık olduğundan, görüşme devam etseydi bile kastım tamamıyla anlaşılmayacaktı. Ama şimdi dilimin döndüğü kadar söylemeye vakit var. Geçen gece -o zaman da söylediğim gibi- sahilde bulunuyordum ve gözlerim ufukları taramak ve incelemekle meşguldü. Gözüme Güneş'in ışığı gibi bir şey ilişti, yağmur var sanıp o tarafa dikkatlice baktım. Işık uzuyordu. Hiç böyle sürekli bir şimşek görmediğimden, cidden merak edip bütün duyularımı o tarafa yönelttim. Şimşek ışığı dediğim ışık, sağa sola hareket ediyordu. O zaman anladım ki, bu şimşek değil, belki insan icatlarından elektrik denen enerji ile elde edilen bir ışıktır. Binaenaleyh, son derece soğukkanlılıkla takip ettim. Aslında biraz ayıp olacak ama hatırıma geleni söylemeye de gerek gördüğüm için bu ayıbın yüzümde doğuracağı kızarıklığa tahammül edeceğim. Söyleyeceğim şu ki, "Yer yuvarlak değil, belki düz. Hattâ gece ve gündüz Yer'in düz olmasından ortaya çıkıyor"; işte söyleyeceğimi bitirdim. Görüyorsunuz ya, bu sözü söylerken

yüzüm ne kadar kızardı. Zira bütün Dünya'da insanlar "Yer yuvarlaktır" derlerken benim şimdi istisna olarak "Yer düzdür" demem çok yabancı ve garip düştüğü için yüzümü kızarmaktan alıkoyamadım. Şimdi böyle dememin sebebini söyleyeceğim: Çünkü eğer Yer yuvarlak olsaydı, ışık yayan elektrik feneri benim bulunduğum yere çok yakın olduğu için Yer'in kavisli yüzeyinin bana görünmeyen kısmında kalacak ve yayılan ışık huzmesi de denizin yüzünde yani Yer'in kavisli yüzeyinde tavus kuyruğu gibi görünecekti. Meselâ şöyle:

AB yayını suyun yüzü ve C çizgilerini de ışık huzmesi farz edin..

Halbuki benim gördüğüm ışık Yer'in yüzeyi üzerinden değil, bilâkis Yer'in yüzeyinin üzerinde bulunan yoğun hava tabakasının da üzerinden geliyor gibi görünüyordu. Meselâ AB çizgisi Yer'in düz yüzeyi olsun. Üzerindeki noktalar hava, daha üstteki C çizgileri de ışık huzmesi olsun.[1]

İşte bu görünüşe göre "Gece gündüz Yer'in yuvarlaklığından kaynaklanıyor" deyip Şihab Efendi'nin açıkladığı zorluklar içinde yuvarlanmaktansa "Yer düzdür ve gece gündüz bu düz olan Yer'in üzerindeki havanın etkilerindendir" demek daha kolay olacak ...

1 (Mütercim notu): Bulgarlar Çatalca'ya taarruz ettikleri sırada Donanma-yı Hümâyun savaşa katılmıştı. Muharebe gecelerinden birinde Donanma'nın elektrik projektörlerinin hareketli ışığı İstanbul'da Kumkapı Semti'nden bu şekilde, yani resimde gösterildiği üzere Yer yüzeyinin üzerindeki hava tabakasının daha üstünden görünüyordu. Bu kadar mesafede projektör bulundurma imkânına sahip olanlar bunu deneyebilirler.

Fabre ve Begeny bu değerlendirmeyi küçümsediklerini ima eden hareketlerde bulundular.

Robert:

– Görüyorum ki bu söz hoşunuza gitmedi. Zaten benim de yüzüm kızarmaya devam ediyor. Fakat madem ki Yer yuvarlak olunca gece ve gündüz olamayacağını Şihab Efendi geometrik ve aklî bir şekilde ispat etti, şu halde Yer'e bir şekil belirlemek gerekmez mi? Şu da malûmdur ki, Yer yuvarlak olmayınca düz ve yayvan olması gerekecektir. Nitekim duyu ve gözlem de buna hükmeder. Biz duyu ve gözlem yoluyla Yer'in düz olduğuna hükmettiğimiz halde "Gece ve gündüz nasıl olur?" endişesine binaen "Yer yuvarlaktır" diyoruz. Yani Yer'in yuvarlaklığını duyu ve gözleme dayalı olarak değil, bilâkis teorik ve çıkarıma dayalı biçimde kabul etmiş oluyoruz. Belki delilimiz eksiktir, bilgimiz mükemmel değildir, tecrübemiz yanlıştır da onun için böyle söylüyoruz. Yoksa gözümüze kalsa "Yer düzdür" demenin en kabul edilebilir ve doğru yol olduğu açık. Bunun için lütfen beni dinleyiniz, hem de böyle nahoş hareketler sergileyerek beni sıkmayınız ki tamamıyla derdimi anlatabileyim ve müzakere ve tartışma mümkün olabilsin.

Fabre:

– Dinliyoruz efendim! Yalnız "Yer düzdür" sözü şimdiye kadar "Yer yuvarlaktır" cümlesiyle dolu olan zihnimize çok yabancı geldiğinden, Yer düz olduğu takdirde gece ve gündüz olsa ancak Güneş'in Yer'in içine girmesiyle gerçekleşecek bu hadiseyi biz görmemiş olsak bile insanların büyük kısmı tarafından görülmesi tabiî iken şimdiye kadar böyle bir olayın rivayet edilmediğinden ve daha bir çok sebeplerden dolayı kulağımıza hoş gelmiyor.

Robert:

– Güneş'i Yer'in dibine geçirmeksizin bir gece ve gündüz gerçekleşmesini imkân dahilinde görüyorum. Öncelikle, kutupta bulunan bir adamın, Güneş'in kendi etrafında bir daire

çizdiğini göreceği astronomi tarafından delillendirilmiştir, değil mi?

Fabre:

– Evet ama Yer'in yuvarlak olması hesabına göre. Yoksa düz olması hesabına göre değil.

Robert:

– Biz Fransa'da, Almanya'da, Fas'ta ve Hint'te Yer'in durumunu nasıl görüyorsak, burada yani Londra'da da öyle görüyoruz. Demek ki şurada veya burada bulunmakla Yer'in durumunu bir başka yerden farklı görmek mümkün değil. Öyleyse, kutupta bulunduğumuz zaman Yer'i şimdi burada nasıl görüyorsak orada da öyle göreceğiz. Yine orası düz bir yerse, yani dağsız taşsız ova ise, buradaki ovaları gördüğümüz gibi göreceğiz. Bilâkis dağlı taşlı engebeli yerler ise buradaki engebeli yerler gibi göreceğiz. Buna diyecek var mı?

Fabre:

– Hayır; bu durum son derece tabiî.

Robert:

– Öyleyse Güneş'in bir daire çizmesi kutba mahsus değil; bütün Dünya'ya mahsus bir hareket. Demek ki Güneş her gün bir daire çiziyor. Şu var ki, bu daireyi kutupta bulunanlar görebilirken kutupta bulunmayanlar göremiyorlar. Bu da çıkar değil mi?

Fabre:

– Evet.

Robert:

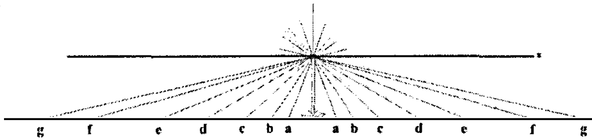
– Acaba biz niçin göremiyoruz? Yer'in kavisli oluşu mu engel oluyor? Yoksa hava mı? Şimdi bunu tahlil edelim: Geçen gün Şihab Efendi "Göğün ortasında görünen dördüncü kadir yıldızları ufuk üzerinde görünemezler; çünkü hava engel olur" demişti. Hatırlıyorsunuz ya? İşte bu "Hava engel olur" cümlesi bence çok muhtasar olduğundan bunu biraz açmak gerekir. Bu konaktan Fransa sahili görünmüyorsa da,

başka yerlerden ve özellikle sahilden bakılsa Fransa sahilleri görünüyor. Fransa gibi imar edilmiş ve bayındır bir ülkedeki evler ve köşkler elbette ışıksız olamazlar. Geceleri mükemmel lâmbalar yakacakları açık. Halbuki biz burada Fransa'nın bir ışığını bile göremiyoruz. Niçin? Buna verilecek cevap hemen hemen açık: "Hava engel!". Fransa bize, bizim başucumuza gelen yıldızlardan daha uzak olmadığı halde gökteki en ufak bir ışığı görelim de şurada gözümüzün önünde bulunan Fransa'daki lâmbaları göremeyelim, olur mu? Şimdi bu söz burada biraz dursun da biz başka konuya geçelim:

Sofanın bir köşesinde bir lâmba yaksak ve gerek bu odanın, gerekse şu içerideki odanın kapılarını açsak, sofadan bu odaya az ışık gireceği gibi içerideki odaya daha az ışık girer. İçerideki odanın dolap kapağını açsak, dolabın içi de nispeten aydınlık olsa bile çok az olur. Bunun sebebini fizik kitapları "Işık veren cisimlerden yayılan ışık, bu ışığın doğrudan doğruya etkisi altında bulunan gerek gözle görülür cisimlere ve gerek hava zerreciklerine temas ettiğinde, cisimler de hava zerrecikleri de bu ışığın bir miktarını kendisi yutup, diğer kısmını dışarı verir ve yayar. İşte bu cisimlerden ve zerreciklerden yayılan ışık da hem hava zerreciklerinin doğrudan doğruya ışık almamış olan kısmına hem de doğrudan doğruya ışık almış olan kısmına vurarak iki ışıklı cisim ve zerrecikler arasında tekrar bir karşılıklı yansıma gerçekleştiği gibi, doğrudan doğruya ışığa maruz kalmayan cisimlerle zerreciklere ulaşan ışıklar da gerek kendilerine ışığı ulaştıran zerreciklere karşılık olarak ve gerek diğer ışıksız zerreciklere kendiliğinden yansırlar. Bu "karşılıklı yansıma", gelen ışığın zerrecikler tarafından tamamen yutulup yok edildiği noktaya kadar devam edip, ondan sonra yansıyacak ışık kalmayacağı için ondan sonraki cisimler, zerrecikler ışıksız kalır. Diğer cisimler de tıpkı zerrecikler gibi ışığı alıp yutar ve yayarlar. Şimdi, sofada yakılan lâmbanın ışığı sofanın duvarlarına, sofada var olan sandalye ve saireye ve sofanın ihtiva ettiği hava zerreciklerine temas ettiğinde oda kapısı açık olduğundan dolayı kapının karşısındaki tarafa gelen duvarların, eşyanın

ve hava zerreciklerinin dışa verdiği hafif ışıklar, odanın kapıya karşı olan duvarlarına, eşyasına ve havasına yansıyınca bunlar da aldıkları ışığın bir kısmını ışığın yayılımı kanununa uygun biçimde ikinci odadaki eşya ve havaya yansıtacaklarından ve dolabın kapağı açıldığında dolabın içindeki cisimler ve zerrecikler kendilerine ışık yansıtabilen eşya ve zerreciklerden ışık alacaklarından, dolaptaki aydınlık az, ikinci odanın aydınlığı fazla ve birinci odanın aydınlığı da daha fazla olur" diye açıklıyorlar.

Bu söz de burada kalsın da biz fiziğin bir başka konusunu daha hatırlayalım: Gece vakti lâmbaya yakın bir yerde bir gazeteyi zorluk çekmeden okuyabiliriz. Fakat lâmbadan uzağa ve meselâ odanın diğer ucuna gidip gazeteye bakacak olsak, yazıyı birinci yerdeki gibi kolayca göremeyiz. Gözlerimizi biraz zorlamamız ve yaşımıza göre gerekirse gözlük bile takmamız gerekir. Halbuki her iki yeri de doğrudan doğruya aydınlatan lâmbanın karşısında bulunduğumuz halde birinci yerde kolay ve ikinci yerde zor görmemizin sebebi nedir? (Tahtanın üzerine şöyle bir resim çizdi).

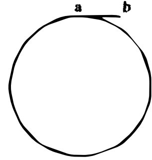

Biz birinci şıkka göre A ışık çizgisinin etkilediği noktada bulunduğumuz zaman ABCDEFGX ışık çizgilerinin müşterek olarak aydınlattığı hava zerreciklerinin bulunduğu noktada bulunmuş olacağımızdan, her taraftan aydınlanan cisimler ve hava zerreciklerinin yansıttığı ışık sayesinde gazetemizi kolayca okuyabiliyorsak da G noktasına çekildiğimiz zaman oraya sadece G ışığı doğrudan doğruya gelmekte ve diğer ışık çizgilerinin yansıttığı ışıklar da aradaki mesafede bulunan cisimler ve zerrecikler tarafından büyük ölçüde yutulmakta olduğundan, burada gazeteyi okumak için zahmet

çekmemiz gerekiyor. Şimdi sadede gelelim. Öncelikle "Dördüncü kadir yıldızlarını niçin ufuk üzerinde göremiyoruz?" sorusunu incelemeye alalım:

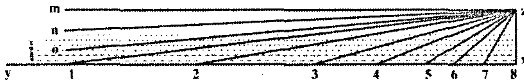
Eski âlimler Yer'in üzerindeki havanın kalınlığını on altı saat olarak düşündüler. Sonrakiler bu ifadeyi seksen bin metre şekline dönüştürerek kabul ettiler. Zaten her bir saat beş bin metre hesabıyla on altı saat seksen bin metreye ulaşacağına göre, eskiler ve yeniler manâ itibariyle birleşmiş oluyorlar.

Denizci âlimler "Denizin ortasında bulunan bir adam kendisinden altı mil uzak bir mahalde bulunacak bir adamın yalnız kafasının bir parçasını ve meselâ şapkasını görebilir" diyorlar.[2] Yer gerek yuvarlak ve gerek yayvan olsun, bir adam, bulunduğu yerden başını kaldırıp göğe bakacak olsa, bu adamın görüş çizgisi baş hizasına denk gelen on altı saat kalınlığındaki havayı yarıp gökteki en ufak yıldızı dürbün veya başka bir şeye ihtiyaç duymaksızın görebildiğine göre, yerküreyi çepeçevre saran hava şu daireyi gösteren çizgi nispetinde olsa, A noktasında bulunan gözlemcinin görüş çizgisinin, hava tabakasını yatay biçimde ve AB doğrultusunda delip geçmesi gerekir ve bunun miktarı havanın asıl kalınlığının -geniş bir hesapla- iki katı olmak üzere yüz altmış bin metre olsa bile yine ufuktaki yıldızın görünmesine engel olamaması icap ederdi. Zira yerkürenin kavisliliği bir adamın bulunduğu yerden altı mil ileride bir adam boyuna ulaşmış bulunacağından, buraya kadar hava tabakasının kalınlığının altı milin eşit olduğu on bin metreden ibaret olup buradan ilerideki hava tabakasının da Yer'in yuvarlaklığına uygun olarak incelmeye başlayıp, nihayet yüz yirmi-yüz otuz bin metre ileride artık havadan eser kalmayacağı açıktır. Maamâfih, bu havanın kalınlığı, geniş

2 (Mütercim notu): Denizci âlimlerin bu görüşleri doğru ve tecrübeye dayalı ise Yer'in yarıçapının elli-altmış milyon metre olmasının gerekeceğinin hesaplamayla ortaya çıkacağını ve halbuki astronominin, Yer'in yarıçapını ancak altı buçuk milyon metre olarak göstermekte olduğunu bildirmek için açıklama yapıyorum.

bir hesapla en fazla yüz altmış bin metre farz edilse bile yine bunun içinden geçecek görüş çizgisinin ufuktaki dördüncü kadir yıldızını görmesi gerekirdi. Halbuki göremiyor. Eğer Yer yuvarlak olduğu halde de yıldız görünmeyecek ise Yer yayvan olduğu takdirde niçin görünsün? Yıldızın görünmesine engel olan hava, Yer yayvan olduğu takdirde daha fazla engel teşkil edeceği için Güneş'in görülmesine de engel olabilir. Zira Yer yayvan olduğu takdirde seksen bin metre kalınlığındaki hava tabakasının Yer yüzeyinin üzerine yayılmış olması gerekir. Gerek astronominin, gerek fiziğin kanaatine göre havanın Yer'e yapışık veya yakın olan kısmı toprak ve su zerrecikleri ve diğer cisimlerin zerrecikleri ile dolu olup son derece yoğun ise de yukarıya doğru yükseldikçe bu yoğunluk derece derece yok olur ve nihayet saf ve katışıksız havanın ortaya çıktığı anlaşılır. Doğru mu yanlış mı olduğu henüz kesinleşmemiş bir habere göre de beş bin metre yukarı çıkıldığında hava o kadar inceliyormuş ki, insan vücudu üzerindeki baskısı azalıp gözeneklerden kan çıkıyor ve nefes alıp vermede güçlük çekiliyormuş. Bunlar doğru ise -ki gözle görülen durumlar bunların doğruluğuna hükmettirebilmektedir- yıldızın görülmemesinin sebebi ortaya çıktıktan başka, gece ve gündüzün meydana geliş biçimi de anlaşılır bir hal alacaktır. Çünkü bu takdire göre (Şöyle bir şekil daha çizdi):

ABCDEF noktaları XY Yer yüzeyi üzerinde çok ince ve ince ve oldukça yoğun, daha yoğun ve daha da yoğun hava tabakaları olsun. Numaralar da Yer'in çeşitli noktaları olsun. Z Güneş'inden çıkacak ışığın ZM ışını bizim 1 noktasındaki havamıza temas etmeksizin boşu boşuna geçmiş olacağı gibi, ZN ışını da öyle boşa geçmiş olacağı ve bu görünüşe bakılırsa bizim bulunduğumuz noktadan çok yukarıda ince ve şef-

faf ve dolayısıyla ışığı nakletme kabiliyetine sahip olmayan hava tabakasına temas edeceğinden, bizim gündüzümüze hiçbir faydası olmayacaktır.[3] Bizim bulunduğumuz noktaya yalnız N ışınının bir derece etkisi varsa da ZA ışınının bütün etkisi görülmekte ve Z ile O arasında varsayılan ışın çizgilerinin de etkileri az çok buna eklenmekte olduğundan buradan Güneş'e bakan kimse Güneş ışığını çok zayıf görür. Eğer Güneş şimdi bulunduğu 8 doğrultusundan daha geri giderse ve meselâ dışta varsayılan on altı veya yirmi rakamları doğrultusuna çekilmiş bulunursa, o noktayı aydınlatacak ışını kalmayacağından o noktada gece girmiş olur. Zira gece demek, Güneş ışığının çekilmesi demekti. Şimdi bu dakikada 1 noktasından Güneş'in bulunduğu tarafa bakacak olsak ufukta bir kızıllık göreceğiz ki fen buna şafak diyor. Bu kızıllık tabiatıyla bizim başımızın üzerinden geçen ışık çizgilerinin bizim başımızın üstünde bulunan hava ile 2, 3, 4, 5, 6, 7 ... noktalarında bulunan havayı aydınlatmasıyla ortaya çıktığına ve Güneş daha geri gittikçe ışın çizgilerinin de gerilemesinden dolayı bu kızıllık da yavaş yavaş yok olarak gereği gibi karanlık çökeceğine şüphe yok. Fakat bu dakikada 2 noktasında bulunan kimseye göre Güneş hâlâ mevcut, 3 noktasındakine göre gündüzün yaklaşık dörtte birlik kısmı kalmış, 4, 5, 6 ve 7 noktalarındakilere göre akşama çok zaman vardır ve 8 noktasındaki ise günün tam yarısında bulunmaktadır. Şimdi bu faraziyeyi bir de tersinden düşünürseniz, gecenin gündüze dönüşmesini de tasavvur edebilirsiniz. Şu kadar ki, Güneş Yer'e çok yakın olmalı ...

Fabre:

– Güneş ile Yer arasındaki mesafenin 150 milyar metre olduğu geometrik olarak sabit olduğundan, bunun aksine değerlendirmeler dinlemek zaman kaybetmektir.

Robert:

---

3 (Mütercim notu): "Işığı nakletme kabiliyeti olmayan" tabiri, kristal gibi içinden ışık geçtiği halde başka bir yere yansıtamayan cisimlere verilen bir isimdir. Taş ve toprak gibi yoğun cisimlere "ışığı nakleden" deniyor.

– "Tam olarak geometrik biçimde sabit" değildir. Fakat tam manâsıyla geometrik olarak sabit olsa bile, Yer'in yuvarlak olması, yani ulaşılması imkânsız mesafelerde bulunan cisimlerin uzaklıklarını belirlemek için ölçü esası kabul edilen bilinen kenarın düz bir çizgi değil, kavisli bir çizgi olması sebebiyledir. Yoksa düz çizgi kabul edilerek bir bilinen kenara dayansa, yani Yer düz bir yüzey olsa Güneş'i öyle milyarlarca uzak bir yerde düşünmeye asla imkân bulunamazdı ...

Fabre:

– Lâfla böyle bir gece-gündüz yapabiliyorsunuz ama Güneş'i doğma noktasından batma noktasına kadar meselâ on beş saatte götürdükten sonra dokuz saat gözlerden uzak tutup yine doğma noktasına getirmenin, yazın on altı saat, kışın sekiz saat gündüz ve yazın sekiz saat, kışın on altı saat gece olmasının sebeplerini de söyleseniz ya!

Robert:

– Ben onları ne bileyim?

Fabre:

– Öyleyse biz biliyoruz. Fennin bildirdiği gibi Yer yuvarlak olursa bu uzunlu kısalı gece ve gündüzler zorluk yaşanmaksızın ortaya çıkar. Yer'in yuvarlak olmasının en başta gelen delili, gece ve gündüzün düzenli biçimde gerçekleşmesine sebep olması olup, bundan başka bir şekilde böyle düzenli gece-gündüz gerçekleşemeyeceğinden, Yer'in yuvarlaklığının aksine söylenecek sözlerin tamamı kendi kendine reddolunur.

Robert:

– Bırakmıyorsunuz ki görüşlerimi tamamlayayım ...

Şihab:

– İslâm âleminin meşhurlarından Nasreddin Hoca isimli hoşsohbet bir bilge vardır. Rivayet edilir ki, Hoca Efendi'nin dostlarından bir zât kendisine yel değirmeni denilen değirmenin nasıl olduğunu ve rüzgârın etkisiyle nasıl döndüğünü

ayrıntılı biçimde anlatmış. Tarif bitip de anlatan zât "Anlaşıldı mı efendim?" diye sorduğunda, Hoca Efendi "Anladık efendim, yel değirmeni! Ama suyu nereden gelecek?" sorusunu sormuş. Bu sohbet de hemen hemen ona benzedi diyesim geliyor. Çünkü eğer Yer yuvarlak olsa ya Güneş'in Yer'in etrafında dönmesiyle ya da Yer'in kendi ekseninde dönmesiyle gece ve gündüz olabilirdi. Bu iki şekilde de gece-gündüzün gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ispatlandığından, üçüncü olarak, "Yer düz olsa gece-gündüz olabilir mi, olamaz mı?" bu araştırılır. Zira bundan başka bir şık daha yok. Meselâ hiç kimse "Dünya ovaldir" veya "Dünya silindir biçimindedir" demedi. Dünya ya düz veya yuvarlak olacak. Şimdiye kadar yuvarlak olması aleyhinde söylenen sözler duyu ve gözleme uygun ve şimdiye kadar izlenen neticeye baskın görünüyor. Şimdi Mösyö Robert Yer'in düz olma ihtimalini tahlil etmeye uğraşıyor. Sözünü bitirsin bakalım ne çıkacak?

Fabre:

– Pekâlâ. Buyurunuz, söyleyiniz efendim.

Robert:

– Benim âdetim, sabahları erken kalkıp bahçeye inerim. Bazen Güneş'in ben bahçede iken doğduğu da olur. Hava serin olursa bu âdeti başka zamana bırakıp bahçeyi pencereden seyrederim. Bahçemde uzun bir kavak ağacı var. Güneş doğar doğmaz ağacın gölgesi bahçenin genişliğine doğru uzar gider. Gölgenin bittiği nokta bir kamelya saksısına tesadüf ettiği bir gün merak edip "Bakayım, şu gölge ne tarafa doğru çekilip gidiyor" diyerek gölgeyi takip ettim ve iki saat kadar bununla uğraştım. Güneş doğudan doğup batıdan battığına göre, gölge batıdan doğuya doğru gelecek değil miydi? Tamamen bunun tersine çıktı, gölge güneybatı tarafından başlayıp şöyle kavisli bir hat üzerinden yürüyor gibi yürüyüp batı istikametine geldiği zaman takip etmekten sıkılıp bıraktım. Şimdi bu konuşmalar üzerine yine merak etmekteysem de mevsim değişmiş olduğundan ayrıntılı bir fikre sahip olamayacağım. İlerdeki mevsimde ömrüm yeterse bu tecrübeyi

tamamlamaya çalışacağım. O kadarcık bir tecrübeden çıkardığım sonuç, şimdiki durumda Güneş'in Yer'in yüzeyine karşı ve aynı hizada olacak eliptik bir daire çizdiğini zannetmekten ibarettir. Fakat bu dairenin konumu gerçekten Yer'in yüzeyine paralel midir, yoksa Yer'in yüzeyine göre meyilli midir, onu bilmem. Ama gölgenin izdüşümüne karşılık gelen Güneş hareketi, her halükârda Güneş'in düz bir çizgi üzerinde yürümeyip bir daire veya elips üzerinde yürüdüğünü gösteriyor. Eğer Yer'in kendi ekseninde dönmesiyle gece ve gündüz meydana gelseydi, gölgenin gösterdiği noktalar üzerinden geçirilecek bir çizgi, düz bir çizgi şeklini alıp hiçbir zaman bir daire yayı şeklini almazdı. Bunun böyle olması ve kutup noktalarında Güneş'in yörüngesinin dairevî olduğunun kitaplarda yazılı olması, Güneş'in aslında düz bir yüzey üzerinde bir daire şeklindeki yörüngesinde döndüğü ve bu dairenin bir kısmının bizim Güneş'in ışığını göremeyeceğimiz bir mesafede bulunmasından dolayı gece ve gündüzün meydana gelebilmekte olduğunu akla getirebiliyor.

Fabre:

– Gördünüz mü efendim? Anlaşılır bir sonuca ulaşılamıyor. Dolayısıyla fen çerçevesine dönmeye kesin bir ihtiyaç söz konusudur.

Şihab:

– Evet. Aslına bakılırsa Mösyö Robert'in bu kadarcık bir tecrübeye dayalı ifadesiyle bu iş bitemez; bu mesele çözülemez. Uzunlu kısalı gece-gündüze de, Güneş'in bu ülkeden kaybolduktan sonra nereye gittiğine de, nasıl olup yine önceki doğuş yerinden doğduğuna da bir cevap bulunmalı. Bulunmalı ama böyle oturduğumuz yerde bu cevap bulunamaz. Ülkeden dışarı çıkmalı, doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru her türlü araştırma vasıtalarını alarak seferler yapmalı, gece ve gündüzün başka yerlerde meydana geliş biçimine, yıldızların konumlarına, gölgelerin görünüşüne, pusulanın istikametine, gece ve gündüzün eşit olduğu günlerde Güneş'in doğuş ve batış yerleri arasında varsayılan düz bir çizginin,

pusulanın gösterdiği yöne dik mi, eğimli mi, eğimli ise ne derece eğimli olduğuna, kısacası şüpheye mahal kalmayacak şekilde "bilmek" nasıl olursa o şekilde bilmek için çare ve imkân bulup bütün durumlara muttali olunmalı. Bu ne bizim için ne de bir hükûmet için mümkün. Bütün hükûmetler ittifak edip birbirlerine bunlara dair bilgi vermeli. Bilimin bilinmeyenleri, resmî bilgilerle çözülmeli. Meselâ haritalara bakılınca Amerika'nın kuzeyinde yalnız çizgi ile gösterilmiş "falan arazisi", "filân arazisi" gibi bir takım boyasız ve hangi hükûmete bağlı olduğu bilinmeyen yerler görünüyor. Buraları haritalara kim ve ne gibi bilgiler ve gözlemler üzerine, hangi yetkiyle çizmiştir? Bu biliniyor mu? Aynı şekilde Rusya'nın kuzeyinde yine böyle boyasız yerler gösterilmiş ve ek olarak kuzey kutup noktası bile henüz keşfedilmemiş olmasına rağmen gösterilmiştir. Bunlar doğru mu? Kesinlikle "Fen ile dalga geçiyorsun!" dememeniz şartıyla size bazı bilimsel gariplikler arz edeyim: "Genel Coğrafya" adıyla mevcut olan kitapların birinde "Atlas Okyanusu ile Kuzey Buz Denizi'ni birbirine bağlayan bir geçit var olup Grönland ve Patrik Adaları burada bulunmaktadır. Amerikalı Kane[4] ve Burton isimli kaptanlar bu boğazların kuzey tarafında buz bulunmayan bir denize ulaştıklarını ve bu denizin Kuzey Kutbu'na en yakın deniz olduğunu söylemişlerdir" diye yazmaktadır. Bütün insanların bu şekilde inandıkları bu anlatıma yalan demeye cesaret edemezsem de gerçek demeye de benim dilim varmıyor. Zira Buz Denizi'nin donmasının sebebi, Güneş'in ısıtabileceği bölgenin dışında bulunmasından ibaret iken, bu dışta-

---

4 Elisha Kent Kane (1820-1857), Kuzey Kutup Bölgesi'nin araştırılmasına öncülük etmiş ABD'li hekim ve kâşiftir. 1850'de, beş yıl önce çıktığı bir araştırma gezisinde kaybolan İngiliz kâşif John Franklin'i bulmak amacıyla Grönland'ın kuzeybatı bölgelerine gönderilen heyete başkanlık etmiştir. Daha sonra, hem gene Franklin'i aramak hem de Kuzey Kutbu'nun çevresinde bir açık deniz bulunup bulunmadığını anlamak için yeni bir gezi plânlamaya başlamıştır. 31 Mayıs 1853'te Advance adlı gemiyle New York'tan Grönland'ın kuzeybatısına doğru yelken açmış ve bugün Kane Havzası olarak bilinen denize ulaşmıştır. Gemi buzlar arasında sıkışıp kalmasına rağmen, yönetimindeki keşif grubuyla birlikte coğrafya, meteoroloji, jeoloji ve diğer bilim dallarında pek çok araştırma yapmayı başarmıştır. [sad.]

ki sınırın da dışında bulunan bir denizde buz olmadığını -ifadenin gelişinden, yakındaki denizin donmuş olduğu anlaşılıyor- söylemek ve bu hususta elle tutulur bir sebep göstermemek, tabiî bilimlerin hükümlerine aykırı durumlardan söz etmektir.

Yine öyle bir kitapta şu satırlar da eleştirel bir bakışı gerektirmektedir: "İngiliz kaptan Nares[5] öyle diyor: 1800 tarihinde iki gemi ile yüzen buzullar arasındaki Kane Kutup Denizi'ne çıkıp, yaz mevsimi geçer geçmez deniz yüzeyi buz tuttuğundan, Eylül'ün birinci günü gemiler bulunduğu yerde durdu. Güneş Teşrînievvel'den itibaren doğmamaya başlayıp 142 gün sürdü ve ertesi sene Mart'ın ilk günü Güneş doğdu. Soğuk 50 derecede kalıp Mart'ın ilk günü 48 dereceye gerilemişti. Gemiler sağlam ve kızak üstüne çekilmiş, içleri düzenlenmiş ve muhafazalı ve tayfaları sağlam yapılı olduğu için sıkıntı çekilmedi. Yazın Güneş batmayıp, uzun bir geceye karşılık uzun bir gündüz oldu. Haziran'da termometre 0 dereceyi gösteriyordu". Ben bu açıklamalara inanmamak için şu sebepleri görüyorum: Birincisi, yüzen buzullar arasına hangi ayda girdiğini niçin söylememişler? İkincisi, gemilerin olduğu yerde durması deniz yüzeyinin buz tutmasından kaynaklanıyorsa, gemileri kızak üstüne çekmek nasıl mümkün olur? Üçüncüsü, böyle birkaç tayfa ile kızak üstüne çekilebilecek kadar küçük gemilerle ne olacağı meçhul denizlerde seyrüsefer mümkün müdür? Dördüncüsü, 142 gün uzunluğunda bir geceye karşılık 142 gün uzunluğunda bir gündüz söz konusu oluyorsa, yılın toplamı 284 gün olacağı için, kalan 82 gün nereye gitmiş ve nasıl geçmiştir? İşte buraları meçhul. Bir şey daha söyleyeyim de yetsin: Grönland ya büyük bir adadır ya da çok sayıda adadan oluşmak-

---

5 Sir George Strong Nares (1831-1915), İngiliz deniz subayı ve Kuzey Kutup bölgesi araştırmacısıdır. 1875'te Kuzey Kutup bölgesine yaptığı seferde, gemilerini Grönland ile Ellesmere Adası arasında yer alan -şimdi kendi adına atfen Nares Boğazı olarak isimlendirilen- kanaldan geçirmiş ve o zamana kadar yerleşik olan, bu rotanın Kuzey Kutbu'nu çevreleyen buzdan arınmış bir bölgeye ulaştıracağı kanaatinin yanlışlığını ortaya koymuştur. [sad.]

tadır. Dehşet verici görünümde bir dağ silsilesi ülkenin içlerine girmeye engeldir. Sahil, diken gibi sivri kayalar ve buz tepeleriyle çevrilidir. Sahiller, dumanların çokluğu ve dalgaların şiddeti sebebiyle tam olarak bilinmemektedir. Güney tarafında yaşayan Avrupa göçmenleri güç belâ lahana ve havuç gibi ürünler yetiştirebilmektedir. Burada kış sekiz, on ay sürer. Kuzey kısmı meçhul olup iç kesimlerinde Güneş 25 Teşrînisânî'de batarak 15 Kânunusânî'ye kadar görünmez. Grönland halkı Eskimo ırkından on bin kişi kadar olup sahillerde kaya kovuklarında ve buzla kaplı sığınaklarda oturur ve balık ile yaşarlar. Meşhur şehirleri olan Julianehâb on bir hane ve kırk kulübeden ibarettir. İşte bu da haritaların hal tercümesi demek olan coğrafyanın öğrettiği bilgilerden! Benim kanaatime göre bu sözleri tenkit etmek de bir tür hafifliktir. Yalnız bir şey daha var ki onu söylemeden sözlerime son veremeyeceğim! Gazetelerde zaman zaman "Yer'in kuzey kutup noktası veya güney kutup noktası keşfedildi. Filân kâşif şöyle gitti, böyle geldi" diye bir çok haber görürüz. Meselâ İsveç kâşiflerine göre Kuzey Kutbu'nu öğrenmek daha kolay iken onların Güney Kutbu'nu keşfe uğraştıklarını ve hattâ keşif bile ettiklerini okuruz. Yer yuvarlak olup bu yuvarlağın güney ve kuzey taraflarında birer de kutup noktası, yani farazî eksen varsa o noktayı belirlemek, mutlaka o noktaya gidip başını kaldırınca Kuzey Kutup Yıldızı veya Güney Kutup Yıldızı adı verilen yıldızları tam başucu hizasında görmeye bağlıdır. Çünkü Yer'in kutbu, göğün kutbu ile aynı doğrultuda bulunan noktadan ibarettir. Coğrafyanın bu anlatımına göre ise seyyahların tarif ettikleri şu gemilerle her zaman dumanlı ve şiddetli dalgalı denizlerde gezmek imkânsız derecesinde zordur. Buna bir kolaylık bulacak olsak bile Kutup Yıldızı gibi son derece zayıf ışıklı bir yıldızın gerek gündüz, gerek dumanlı gecelerde görülmesi imkânsız iken, yazın altı ay gündüz olduğu ve kışın dumanlı ve bulutlu olduğu söylenen bu yerlerde Kutup Yıldızı'nı görmek asla mümkün olamaz ki Yer'in kutup noktasını keşfedip belirlemek mümkün olsun.

Hangisini karıştırsak içinde eksiklikten, mantıksızlıktan bol miktarda bulunan ve daha doğrusu bilgi mi meçhul şeyler mi olduğu bilinmeyen, dolayısıyla varsayım olarak görülmesinde bile mahzur olan delilsiz sözlerle Dünya'yı anlamış geçinmek ve daha da ileri giderek "din", "itikat" gibi büyük ve önemli bir meseleyi bu temelsiz ve her tarafı şüphelerle dolu esaslar üzerine bina etmek, makul olma·çerçevesinin tamamen dışındadır. Kanaatimce böyle akıl yürütme ve araştırma sonucu bilinecek şeylerin, bir "bilim" sıfatını kazanması için, yeryüzünde ne kadar hükûmet varsa elbirliğiyle araştırdıktan ve ortaya çıkacak sonucu yine akıl birliğiyle kararlaştırdıktan sonra halka sağlam ve hücuma uğraması mümkün olmayan ayrıntılarıyla öğretmeli. Meselâ "astronomi"nin gerçekten bir astronomi olması için şu dakikada bu ülkede günün yarısı olmuşsa meselâ Petersburg'da, Berlin'de, Paris'te, İspanya'da, İtalya'da, Isfahan'da, Buhara'da, Pekin'de, New York'ta, Arjantin'de, San Francisco'da, Sydney'de, Tokyo'da, Ümit Burnu'nda, Zengibar'da, Avustralya'da, Finlandiya'da, İsveç'te, İzlanda'da, kısacası Dünya'nın her tarafında bulunan memleketlerde gündüz ise saat kaçtır, gece ise Güneş batmış mı yoksa doğacak mıdır, bunlara dair telgraflarla doğru ve eksiksiz bilgi ve tekrarlanan tecrübelerle elde edilmiş güvenilir sonuçlar edinilmeli. Sonra Londra ile Paris arası ne istikamettedir, doğuda mıdır, güneyde veya kuzeyde midir, yoksa başka bir yönde midir; aynı şekilde Berlin'le Londra arası ne şekildedir; Petersburg, İstanbul, İtalya, Viyana nasıldır? Daha sonra Londra'nın doğu istikametine düşen şehirlerle Londra arasındaki mesafe ne kadardır; bunların her birinde mıknatıslı ibre ne tarafı göstermektedir, kısacası yeryüzünde ne kadar memleket, meşhur şehir varsa tamamından eksiksiz ve güvenilir bilgi alınmalı. Bu bilgiler öyle rivayet ve anlatımlara dayalı olmamalı. Hükûmet görevlileri aracılığıyla öğrenilmeli. Meselâ Alaska kıtası Amerika'ya bağlı görünüyor. Fakat Amerika yıllıklarında Alaska'ya ait bir memuriyet ismine rastlanmadığı gibi, doğrudan doğruya Alaska ile haberleşme ve ulaşım olup olmadığını gösterecek dışarıdan

bir belirti yoktur. Sadece haritada Kuzey Amerika Kıtası'nın konumu çizildiği sırada Alaska da o çizgi kesilmeksizin çizilmiş görünmektedir. Bakalım haritada böyle çizilmekle Alaska gerçekten Amerika'ya karadan bağlı mıdır? Baffin arazisi, "filân arazisi" gibi koca koca yeryüzü parçalarıyla Amerika'nın kara irtibatı var mıdır? Hâsılı ben kendi fikrime göre bir "bilim" bulursam onun içeriğine inanıp inanmamayı o zaman düşünürüm. Yoksa Batlamyus adında bir adam "Yer yuvarlaktır" diyerek bir faraziye yazmış olmakla bunu bilim olarak kabul etmeye asla mecbur değilim. Hazır söz buralara kadar gelmişken size bir kuralsızlığı daha söyleyeyim:

Astronomi, kuzey yarımküre ile güney yarımkürede en uzunu 24 saatten ibaret birer gündüz bulunan yerler bulunduğunu söylüyor. Bunun anlamı, "Yeryüzünde öyle birer bölge vardır ki, bu bölgelerde yalnız birer gündüz 24 saat olup diğer gündüzler ondan daha kısa ve buna mukabil senede yalnız 24 saat uzunluğunda birer gece bulunup onun dışındakiler ondan daha kısadır" demek olur, değil mi? Şimdi bir kere de takvimlere bakınız: Meselâ kuzey yarımkürede bulunan Petersburg gibi, Berlin gibi, Londra gibi memleketlerde Haziran'ın beşinci gününden on üçüncü gününe kadar dokuz gündüzün hiçbirisinin diğerinden daha kısa veya uzun olmayıp, tamamının aynı ölçüde olduğu görülür. Biz astronominin iddia ettiği bölgeleri görmedik ama takvimlerin kaydettiği günleri her sene görüyoruz. Gerçekten bir senede dokuz gündüzün tamamı birbirine eşit uzunluktadır. Eğer bunların birisi on beş saat ise diğerleri de on beşer ve on altı saat ise on altışar saattir. Şu dokuz gün böyle geçtikten sonra onuncu gün -takvimde gösterildiği üzere- bir iki dakika kısalmaya başlar. İşte bu dokuz gündüzün düzenli olarak bir ölçüde gerçekleşmesi, Güneş'in o dokuz gün zarfında daima aynı doğuş noktasından doğup, aynı batış noktasından batmasından kaynaklanacaktır. Bu ise, yeryüzünde öyle en uzun gündüzü 24 saatten ibaret tek bir gün bulunduğu iddiasını çürütür. Zira Güneş'in aynı yörüngede tam dokuz gün devam ettiğini biz burada görüp duruyoruz. Burada dokuz

gün aynı yörüngede duran Güneş, başka yerde başka türlü hareket edemez ya? Elbette o yirmi dört saat uzunluğunda bir gündüz yaptığı yerde de böyle dokuz gün duracaktır. Demek ki astronominin yalnız yirmi dört saat uzunluğunda tek bir gün bulunduğuna dair verdiği haber doğru değil!

On Dördüncü Oturum

Kohen (Şihab Efendi'ye hitaben):

– Geçen günkü açıklamalarınızdan size büyük bir minnettarlık, bir teşekkür takdimini kendi vicdanımda bir borç olarak görüyorum. Bu şükran ve minneti şimdi arz ederim! Çünkü Tevrat-ı Şerîf'in ilk âyetiyle taban tabana zıt olan astronominin bilim değil hayal olduğu anlaşıldıkça yüreğim yağ bağlıyor.

Carlos:

– Keşke astronomi bir hayal olsaydı! Ancak iki bin seneden beri Dünya'da hüküm süren bütün âlimleri hayretler içinde ve âciz bırakan bu meşhur ilmin hayal olabileceğini düşünmek bir akıllılık olabilir mi?

Burhan:

– Astronominin doğru bir bilim olmadığı ortaya çıkarsa Dünya'nın genel siyasetinin mecrası derhal değişecektir. Benim zan ve inancıma göre Avrupalı akıl sahiplerinin İslâm'ı kabul edememelerinin birinci sebebi astronominin telkin ettiği düşüncedir. Eğer astronomi olmasa veya yanlışlığının farkına varılsa Avrupa'da İslâm Dini kendi kendine yayılır.

Vasilius "Eğer astronominin varlığını sürdürmesi İslâm'ın yayılmasına engel oluyorsa yaşasın astronomi!" diyerek el çırptı.

Burhan:

– Siz İslâm'ın yayılmamasını arzu ediyorsanız da İslâm er geç bütün cihanı kaplamaktan geri kalmayacaktır. Avrupa'yı görüyorsunuz; burada Hristiyanlık'tan başka hiçbir din hüküm sürmediği, İslâm'ı yüceltmek için hiçbir teşebbüs, hiçbir girişim bulunmadığı halde bile gerek Fransızlar'dan, gerek İngilizler'den ve gerek Almanlar'dan İslâm'ı kendi araştırmaları sonucunda kabul ve insanlığa tavsiye edenler günden güne çoğalmaktadır. Hattâ Fransa'da bir tanesi mebus bile olmuştur.

Bu artış tabiî ki bu dinin akla uygunluğundan ve kabul edenlerin işe basiret gözüyle bakmalarından kaynaklanıyor. İbret ve basiret sahipleri arttıkça, araştırmalar çoğaldıkça İslâm Dini'ne yöneliş artacak ve sonuçta küçük düşüncelere sahip olanlar büyük mülâhazalara sahip olanlara önder olarak bütün dünya Müslüman olacaktır.

Şu kadarı var ki bu sonucun öyle seksen, yüz senede ortaya çıkamayacağı açıktır. Bir de sizin devamını arzu ettiğiniz Hristiyanlığa bakınız: Şimdiye kadar kişisel araştırmaları ile Müslüman olanların yüzde biri kadar şahsî araştırmaları sonucunda Hristiyan olmuş Müslüman var mıdır?

Carlos:

– Bu konuşma bir tür politika konusudur ki bu toplantının amacı dışındadır. Dolayısıyla bu konuya son vermenizi teklif ederim.

Başkan:

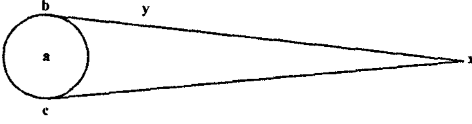
– Ben söyleyecektim! Gerçekten sadedin dışına çıkıldı.

Ghevont:

– Mösyö Fabre! Sabahları Güneş doğmadan önce "fecir" ve akşamları Güneş battıktan sonra "şafak" dediğimiz beyazlıkların ortaya çıkmasının sebebini akıl kabul edecek şekilde anlatabilir misiniz?

Fabre:

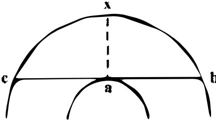
– Ooo! Demek ki astronomi günden güne taraftar kaybediyor. Demek ki siz de astronomiden şüpheye düşmüşsünüz.

Yer'in yuvarlaklığını gösteren belirtilerin başta gelenlerinden biri de budur. Çünkü Güneş merkezinde sabit ve Yer kendi ekseni üzerinde batıdan doğuya doğru hareketlidir. Yer'in üzerini çevrelemiş olan havanın kalınlığı Mösyö Robert'in söylediği gibi seksen bin metreye ulaşır. Şimdi şu halde şu A dairesi yerküre ve daireyi gösteren çizgi hava olsa, X güneşinden gelen XY ışını, yerküre döndükçe küre üzerinde B noktasında bulunan gözlemcinin doğu tarafında bulunan havayı tedricî olarak aydınlatmaya başlayacağından, fecir hadisesi ortaya çıkacak ve yerküre gündüze ait dönüşü tamamlayıp geceye ait dönüşü gerçekleştirmeye başladığında -ki B gözlemcisi C noktasına gelmiş bulunacaktır- Güneş ışığı kademeli olarak yok olacağından dolayı da şafak hadisesi ortaya çıkacaktır. Hâsılı, bu mesele şekille anlatmaya ihtiyaç göstermeyecek kadar açık ve anlaşılması son derece kolay bir durum olduğundan, boş yere sözü uzatmaya gerek görmüyorum.

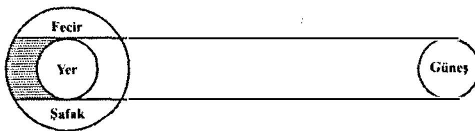
Ghevont:

– Öyle değil efendim! Ben bu meselede hiçbir açıklık görmüyorum. Aksine gayet müşkil bir karmaşıklık buluyorum.

Bakınız söyleyeyim: Fecir, yerküreyi çevreleyen ve kalınlığı seksen bin metreden ibaret olan havanın kademeli olarak aydınlanması ve şafak da kademeli olarak karanlık hale gelmesi demek olduğuna göre, bunların süresinin Yer'in dönüş süresi ile uyumlu olması gerekirken, aksine orandan çok uzun bulunmaktadır. Çünkü -geçen gün söylendiği gibi- denizin ortasında bulunan bir gözlemcinin altı deniz mili yarıçapında bir daire gördüğü varsayılmış ve bunun yıldıza yönelik görüş çizgisinin 160.000 metre kalınlığında bir havayı delip geçeceği geniş bir hesapla konuşmaya esas

olarak alınmıştı. Bu durumda A gözlemcisinin konumuna göre havanın BC çizgisiyle ayrılan kısmının aydınlık veya karanlık olması sebebiyle fecir veya şafak gerçekleşmesi gerekir. Bu kısım ise gözlemcinin başucu olan AX istikametinde havanın kalınlığının 80.000 metreden ibaret olmasına göre, havanın -gözlemcinin görebildiği ufku olan- B ucundan C ucuna kadar olan kısmını, -geniş bir hesapla 320.000 metre olursa da daha büyük ve uygun bir hesapla- 400.000 metre farz edelim. Madem ki yerküre gece ve gündüzün eşit olduğu günlerde, gündüzleri yirmi milyon metreye ulaşan cephesini dönüş sebebiyle on iki saat süreyle Güneş'e karşı bulunduruyor, uzunluğu dört yüz bin metreden ibaret, yani yirmi milyonun ellide biri olan hava kesitini on iki saatin ellide biri olan bir çeyrek kadar sürede Güneş'e karşı bulundurması ve bu şekilde şafak ve fecrin birer çeyrekten ibaret olması, hattâ havanın büyük kısmı ışığı nakletme kabiliyetine sahip olmadığından Güneş ışığından istifade edemeyeceği ve ışığı nakledebilen yani Güneş ışığına maruz bulunduğu sürede renklenen kısmı çok az olduğu için fecir ve şafak sürelerinin beşer, onar dakikayı geçmemesi gerekmez mi? (deyip şöyle bir resim çizdi):

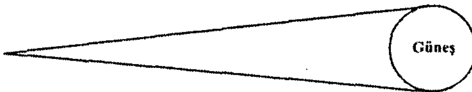

Halbuki yaz günlerinde fecrin uzunluğu Londra'da 155 dakika ve kış günlerinde 110 dakika olduğu gibi, şafak da yaz günlerinde 130 dakika ve kış günlerinde 95 dakika sürdüğünden, fecir ve şafağın bu kadar sürekli ve farklı olmasının, Yer'in ekseninde dönmesinden kaynaklanmadığını ve geçen gün söylenenleri haklı çıkaracak bundan başka sebepler bulunduğunu gösterir. Eğer bu durumlar Yer'in dönmesinden kaynaklansaydı, Yer hangi zaman ve mekânda olursa olsun düzenli bir şekilde dönecek ve fecir yaz günü 155 dakika

uzunluğunda oluyorsa, yani fecrin doğmasıyla Güneş'in doğuşu arasındaki zaman 155 dakikadan ibaret bulunuyorsa, kış günü de aynı uzunlukta olması gerekeceği gibi, Güneş'in batışından beyazlığın tamamen yok olmasına kadar geçen süreden ibaret olan şafağın da yaz günü 130 dakika uzunluğunda oluyorsa kış günü de aynı uzunlukta olması gerekecekti. Ayrıca madem ki gerek fecir ve gerek şafak, Yer'in dönmesi vasıtasıyla meydana gelen durumlardır, o halde meselâ yaz günü fecrin uzunluğu ne ise şafağın da uzunluğunun aynı olması gerekirken, söz konusu hadiselerin hiçbiri ne hesaba ne de düzenliliğe uygundur. Uygun olmayınca, bilimsel sebep ve delillere itibar edilmez. Yerlerine başka sebepler göstermek gerekir. Böyle de olmazsa, o halde âleme ilişkin hususlar tamamen bilinmeyen şeyler hükmüne girmiş olur.

Şihab:

– İkiniz de yanlış ölçüler aldınız. Öncelikle siz Mösyö Fabre! Güneş'i bir nokta gibi düşündünüz ve Güneş ışığını bir noktadan yayılan ışık huzmesine benzettiniz. Güneş'in iki tarafından gelen ışık ile Yer'in iki tarafını kuşatmaya aldınız. Bunların ikisi de bilime uygun değil! Bilim, Güneş'i Yer'den çap olarak 108 kat büyük olarak kabul etmiştir; yani Yer'in çapı on üç milyon metre olduğuna göre Güneş'in çapını yaklaşık bir milyar beş yüz milyon metre olarak kabul etmiştir. Şu halde Güneş'i çok büyük, Yer'i de çok küçük tasavvur etmeli ve o oranda bir resim çizmeli ki, bilimin hükmü göz önünde canlandırılabilsin! Meselâ şöyle (deyip aşağıdaki şekli çizdi):

İşte bu daire Güneş olursa ışın çizgilerinin birleştiği noktanın kendisini Yer kabul etmeli ve Yer adıyla başka bir şekil çizmemeli ki, şu tahtada bilimin tarifine yakın bir şekil yapılmış olabilsin!

Burhan:

– Benim anlamadığım meselelerden birisi de Yer'in küçük ve Güneş'in büyük olması hususudur. Dünyada ters görme, ters düşünme olursa -bence- bu kadar olur. Gözümüzle Güneş'i bir tepsi kadar küçük, Yer'in yüzeyini ise O'nun yüz bin katı büyük görürken, aksine Güneş büyük, Yer küçüktür diyoruz. İşte son derece büyük bir garabet de şu ki bir vapur ile bir sandal mukayese edilse, vapuru ne kadar uzağa götürürseniz götürün, mutlaka sandaldan büyük görünecek, büyük olduğu anlaşılacaktır ve hiçbir zaman gemi sandaldan küçük olarak görülemeyecektir. Güneş ile Yer meselesinde ise bu örneğe aykırı biçimde küçük görünen Güneş'e "büyük" ve büyük görünen Yer'e "küçüktür" diye inanmaya mecburuz.

Ghevont:

– Hiç inanmam ama hatırıma şu geliyor ki, bu "bilim adamı" dediğimiz adamlar, halkın akıl ve kavrayışını tartmak ve bir adam bilim adamı olursa halk nazarında ne derece güvenilir olabileceğini gözüyle görmek için bu tuhaflıkları ortaya koyuyorlar. Fizik kitaplarında rastladınız mı, gözün yapısına göre bizim insanları ayakları havada, başları aşağıda olarak görmemiz gerekirken şimdiki gibi ayakları yerde, başları havada olarak görüyor olmamız, alışkanlığımızdan kaynaklanıyormuş. Şimdi buna inanmadın mı, "Vay ilim ve fen düşmanı cahil!" tekdiri hazır ... Derken boğaz boğaza bir kavga! İyisi mi "Evet efendim!" der geçersin.

Vasilius:

– Doğru! Güneş ne sebeple büyük, Yer de neden dolayı küçük oluyor? Bunu açıklar mısınız, Mösyö Fabre.

Fabre:

– Astronomi kitaplarında açıklanmıştır. Bilim adamları Güneş ile Yer arasındaki mesafe için "yaklaşık olarak otuz sekiz milyon saat veya yüz elli milyon metredir" dediler. Halbuki Güneş'e bir gözlem dürbünü ile bakılacak ve bir kena-

rından diğer kenarına kadar çapı ölçülecek olsa, ancak yarım derecelik bir açının hipotenüsü ölçüsünde görünür. Güneş'in bu mesafeden yarım derece genişliğinde görünmesi için çapı bir çok milyar metre genişliğinde olmalı. Bu ise Yer'in çapının 108 katına eşittir. Şu halde Güneş düz ve yayvan bir cisim ise çapı Yer'in çapından yüz sekiz kat daha fazla olmalı ve düz ve yayvan bir cisim değil de yuvarlak veya küp şeklinde bir cisim ise Güneş'in hacmi Yer'in hacminden bir çok milyon kat büyük olmalıdır.

Şimdi, eğer Güneş bu mesafeden daha yakında olsaydı, çapı yarım dereceden fazla ve yakınlık derecesine uygun olarak bir derece, beş derece veya daha fazla genişlikte görünecekti. Şayet bu mesafeden daha uzak olsa idi, uzaklığın derecesine göre daha az, yani on beş dakika, beş dakika daha az, daha da az ve nihayet bir kıvılcım kadar görünecekti. Bu meselenin herkesin anlayacağı bir örneği şudur: Bir araba tekerleğinin iki yanına onar arşın uzunluğunda birer iplik bağlayınız ve ipliklerin öteki uçlarını da bir yere getirip düğümledikten sonra tekerlekle düğümün arasını gergin tutunuz. O zaman düğüm yerinde meydana gelecek açının derece cinsinden ölçüsü meselâ 10 olursa, tekerleğin yanlarına yüzer arşın uzunluğunda iki iplik bağlayıp da öteki uçlarını düğümledikten sonra gergin tuttuğunuz zaman düğüm yerinde meydana gelecek açının ölçüsü mutlaka önceki ölçüden az ve meselâ 1 olur. Tekerleğin hacmi her iki durumda da aynı iken, mesafenin uzayıp kısalmasıyla açının büyüyüp küçülmesinin gerektiği bu deneme ile daha güzel anlaşılır. İşte, Güneş Yer'den hacim olarak bir çok milyon kat ve çap olarak 108 kat büyüktür denilmesi, bu söylediğim şekilde yapılan hesapların neticesidir.

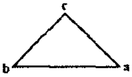
Burhan:

– Varsayalım böyle olsun, ama bunun böyle dediğiniz gibi büyük olması ve küçük görünmesinin sebebinin uzaklığından kaynaklanması, Güneş'in Yer'e 38 milyon saat uzak olmasının kesin biçimde bilinmesine ve bu da geometrik aletle-

rin birisiyle doğru biçimde ölçülmesine bağlıdır. Güneş hiç değilse böyle geometrik aletlerin biriyle ölçülmüş mü?

Fabre:

– Güneş'le Yer'in arasını eski zamanlarda Sisamlı Aristarkhos isminde astronomiden anlayan birisi ölçmüşse de[1], bilim adamları tarafından buna pek itimat edilmemiştir. Çünkü Aristarkhos'un ölçme biçimi biraz garip olmakla birlikte, tatmin edici de değildir. Malûmdur ki ulaşılması imkânsız olan bir mesafede bulunan bir cismin bulunulan mevkiden ne kadar uzak olduğunu ölçmek için öncelikle bir bilinen kenar edinmek gereklidir. Eğer bilinen kenar çok uzun olursa cismin uzaklığı kolaylıkla bulunabilirse de, çok küçük olursa hesaplamada hemen hemen başarısızlık derecesinde büyük hatalar ortaya çıkar. Meselâ on arşın uzaktaki bir cismin uzaklığını bulmak için on arşın uzunluğunda bir bilinen kenar kullansak cismin uzaklığını hesaplamayla bulmakta hiçbir güçlük çekmeyiz. Zira o takdirde geometrik problem şu şekilde olacağından, AB bilinen kenar ve C ölçülmek istenen

cisim olup, ortaya çıkan üçgende C cisminin AB kenarına ne kadar yakın olacağı A ve B açılarının ölçüsü yardımıyla çok kolay anlaşılır. Ancak böyle on arşın uzakta olan bir cismin uzaklığını bulmak için yalnız bir parmak uzunluğunda bir bilinen kenar

1 Aristoteles'in ortak merkezli küreler sisteminin karmaşık olması ve gözlemleri yeterince açıklayamaması nedeniyle Sisamlı Aristarkhos (M. Ö. yaklaşık 310-230) yeni bir sistem kurma ihtiyacı duymuştur. O'na göre, Güneş evrenin merkezinde bulunmakta ve Yer de dahil olmak üzere diğer gezegenler O'nun etrafında dairesel yörüngeler üzerinde dolanmaktadır. Daha sonra Nikolaj Kopernik (1473-1543) tarafından yeniden canlandırılan bu sistem, Hellenistik Dönem'de iki temel nedenden ötürü kabul görmemiştir:

1. Güneş'in her gün doğudan doğup batıdan battığını, Yer'in ise hiç hareket etmediğini duyularımızla algılıyor ve gözlemliyoruz. Şu halde, bunun aksini iddia etmek duyumlarımızla elde ettiğimiz bilgiyi inkâr etmek olacaktır.

2. Yer'in merkezde olduğu ortak merkezli küreler sistemi, duyumlarımıza ve sağduyuya uygun düşen Aristoteles fiziği tarafından desteklenmiş olduğu halde, Güneş merkezli sistem böyle bir destekten mahrum kalmıştır. Aristarkhos'un zamanımıza kadar gelmiş olan *Güneş ve Ay'ın Uzaklıkları ve Büyüklükleri* adlı eseri, uzun yüzyıllar astronomların başvuru kitabı olarak kullanılmıştır. [sad.]

kullanırsak -elimizdeki geometrik aletler mükemmel olsa bile- doğru bir neticeye ulaşamayız. Zira o takdire göre geometrik problem şu şekilde olacağından ve AB bilinen kenarından C cismine uzatılacak görüş çizgileri açılı olamayıp birbirine hemen hemen paralel gibi olacaklarından ortada hesaplanacak bir ölçü bulunamayacaktır ki ölçülmek istenen cismin uzaklığı bulunabilsin. Bu mahzura binaen Aristarkhos küçük ölçekli bilinen kenar kullanılması halinde ortaya çıkacak hatadan kaçınmak istemişse de büyük ölçekte aldığı bilinen kenarın sağlam ve güvenilir olmamasından dolayı başka bir hataya düşmüştür. Şöyle ki: Aristarkhos Güneş ile Yer arasındaki mesafeyi ölçmek için yeryüzünde hesaplamanın doğruluğunu sağlayacak bir kenar bulamadığından, bir ucu Yer'de ve bir ucu Ay'da olan bir bilinen kenar varsaymış, Ay'ın ilk dördününde gerek Ay'a ve gerek Yer'e ulaşan Güneş ışınını, bilinen kenarın uçlarından uzatılacak görüş çizgisine benzeterek hesaplamada bulunmuş ve Güneş'in uzaklığını 38 milyon saate çıkarmıştı ...

Kohen:

– Ghevont Efendi'nin defterine kaydedilecek bilgilerden bir tane daha!

Fabre:

– ... Bu hesaplama doğru olsa bile, öncelikle Ay'ın varsayılan uzaklığı gerçek uzaklık mıdır, yoksa hatalı mıdır, burası bilinmediği gibi, ikinci olarak Ay'ın gerçek dördününün hangi dakikada gerçekleştiği ve ışının, Güneş'ten çıktığı doğrultuya göre gerek Yer'e ve gerek Ay'a kaç derecelik eğimle geldiği de bilinmediği için, Aristarkhos'un bu hesaplaması sonradan gelenler tarafından güvenilir bulunmamıştır. Sonrakilere göre, Güneş'in uzaklığının ölçülmesi için Venüs veya Merkür isimli gezegenlerden birinin Güneş'in önünden geçmesi esnasında Güneş üzerinde oluşan siyah nokta gibi lekeyi Yer'in birbirine uzak iki noktasından gözlemleyerek, her iki noktadaki gözlem aletleri söz konusu lekeyi kaçar derece ve dakikalık açı ile görmüşseler onları yerinde kaydede-

rek, sonra da bilinen kenar kabul edilen bu iki noktanın birbirine uzaklığını hesaplamaya esas alarak hesaplama yapmak, Güneş'in uzaklığını ölçmek için en sağlam yol olarak görülmüş ve bu şekilde mükerrer hesaplamalar yapılmış, hesaplama sonucunda Viyana ile Ümit Burnu arasındaki mesafeye göre Güneş'ten bakılsa ortaya çıkacak görüş açısı farklılığının 8,84 saniye olacağı anlaşılmıştır. Yani iletki üzerinde gösterilen bir derece altmış dakikaya ve bir dakika altmış saniyeye bölünse Viyana'dan Güneş'e uzatılan görüş çizgisinin doğrultusunun, düşey bir çizginin resmedeceği bir düz çizginin iletkiye uygulanması sırasında yerel enlemine göre iletki üzerinde görünecek çizgiye oranla 4,42 saniye ölçüsünde eğimli olacağı gibi, Ümit Burnu'ndaki çizginin eğiminin de yine böyle 4,42 saniye olacağı ortaya çıkmıştır. Viyana ile Ümit Burnu arasındaki mesafe iki bin saat olarak varsayılsa Güneş'in uzaklığını ölçmek için kullanılan bilinen kenar, aynen yirmi bin metre uzaktaki bir cismi ölçmek için bir metre uzunluğunda bir bilinen kenar kullanmaya benzer. Bir metre uzunluğunda bir bastonun iki ucuna yirmişer bin metre uzunluğunda iki iplik bağlanıp uçları birleştirildikten sonra gergin tutulduğunda nasıl duyularla algılanması imkânsız bir açı meydana gelirse, Viyana ile Ümit Burnu'ndan alınmış olan açılar da aynı şekilde duyularla algılanması imkânsız açılar olacaktır. İşte bu sebeple bu açıları anlayabilmek için bilim adamları mükemmel gözlem aletleri icat etmişler ve gözlenen bir cismin kaç derece, kaç dakika ve kaç saniye açı ile göründüğü bu mükemmel aletler sayesinde öğrenilmiştir. Bu mükemmel aletler ise son derece hassas olduklarından, kullanımı için büyük bir beceri gerekir ki bilim adamları tabiatıyla o beceriyi de kazanmış olacaklardır.

Vasilius:

– Demek ki o dürbünleri kullanmak mutlaka bilim adamı olmaya bağlı. Dışarıdan kimse onu kullanamayacak mı?

Fabre:

– Balta, kazma gibi aletlerin bile erbabının elinde iyi ve er-

babı olmayanların elinde kötü sonuçlar doğurduğu gerçektir. Saatçi aletlerini siz kolayca kullanabilir misiniz?

Ghevont:

– Bu demek olur ki, bilim adamları bu hususta ne buyurmuşlarsa onu o şekilde kabul etme mecburiyeti var!

Robert:

– Şihab Efendi'ye hak veririm. Güneş'e büyük, Yer'e küçük demek lâzım. Bilim adamları Güneş'in enini, boyunu ölçtüler mi ölçmediler mi, söyledikleri söz pratiğe mi yoksa teoriye mi dayanmaktadır, bunları bilmeye gerek kalmaksızın çok açık ve çok tabiî bir şey vardır ki, büyük ve küçük cisimler, büyük ve küçük görünüşlerini daima muhafaza ederler. Burhan Efendi'nin dediği gibi büyük bir vapurla bir sandala -birbirleriyle aralarında çok mesafe olmakla birlikte- bakılacak olsa, vapur uzaklığına rağmen sandaldan büyük ve sandal yakın olmakla birlikte küçük görünür. Bunu geometrik mukayeselerle ispat etmek de mümkün. Şöyle ki, Yer'in çapı 13 milyon metre olduğuna göre, Yer'den çap olarak 108 kat büyük olan Güneş'in çapı bir çok milyar olmuş olur. Şu halde gerek Yer'in çapını, gerek Güneş'in çapını ve gerek Güneş ile Yer arasındaki mesafeyi şöyle alt alta yazalım.

001.500.000.000 sayısı Güneş'in çapı,

150.000.000.000 sayısı Güneş'in uzaklığı,

000.013.000.000 sayısı da Yer'in çapı olsun.

Şimdi bu rakamların sayısal oranlarını küçültmek, yani uzaklık ve hacim ölçülerini akla sığdırabilmek için küçük ölçekte bir numune gösterme babında bu rakamların sağ tarafından dokuzar haneyi atsak, Güneş'in çapı hizasında "1,5", Güneş'in uzaklığı hizasında "150,0", Yer'in çapı hizasında ise "00,013" sayısı ki bu sayılara oranla 13 milimetre veya tahminen bir santimetre, yani hacim olarak bir nohut tanesi büyüklüğünde bir şey kalacak.

İşte bu oran çerçevesinde bir numune yapacak olsak, bir çok metre çapında bir tekerleğin etrafına her biri yüz ellişer

metre uzunluğunda bir çok iplik bağlarız ve bütün ipliklerin uçlarını bir araya getirip bağladıktan ve gergin tuttuktan sonra düğümlediğimiz yerde meydana gelen çukurluğa bir nohut tanesi koyarız. Yerküre olarak kabul ettiğimiz nohut tanesi ne kadar küçük ve Güneş olarak varsaydığımız tekerlek ne kadar büyük olacaksa, Güneş de Yer'den büyük olduğu takdirde nohut tanesine oranla tekerlek kadar görünecekti. Ayrıca Güneş ışığı olarak düşündüğümüz bu iplikler, yerküre farz ettiğimiz nohut tanesini nasıl her taraftan çevreleyip düğüm tarafına yönelik olan küçük bir kısmını ihata edemiyor ise, Güneş büyük olduğu için gelecek ışığın da Yer'i o şekilde çevrelemesi ve Yer'in her tarafının sürekli aydınlık ve ışık içinde kalıp, yalnız Güneş'e arkası gelen kısmın ışıksız kalması, dolayısıyla da her tarafta gündüzün çok ve gecenin oldukça az olması gerekirken, bu geometrik ölçüte aykırı olarak görünmesi, astronominin ölçüsüz ve hesapsız sözlerden ibaret olduğunu ortaya koyar. Yine bu iddiayı destekleyen şöyle bir şey söyleyeyim: Telgraf direklerine baksanız, bunların öğle vakti yere vuran gölgelerinin çapı, direklerin çapından küçük olur. Bu ise, Güneş'in hacminin telgraf direğine oranla büyük olması ve direğin büyük kısmının ışığa maruz kalmasından kaynaklanır. Güneş'in hacmi Yer'den de büyük olsaydı, Yer'in de büyük kısmını ışığı içine alıp, ışık gören kısım daima çok ve ışıksız kısım da daima az olurdu.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla toplantı sona erdi.

On Beşinci Oturum

Robert:

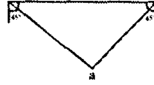
– Güneş'in uzaklığını belirleme aleyhinde geometriye dayalı ifadelerde bulunacağım: Güneş'in uzaklığını ölçmek için Sisamlı Aristarkhos'un görüşünü kabul etmeyenlerin, Venüs veya Merkür gezegeninin Güneş'in önünden geçmesi sırasında Güneş'in yüksekliğini alıp Güneş'in uzaklığını, Aristarkhos'un ulaştığı bilimsel sonuç olan miktara uygun biçimde 150 milyar metre olarak bulduklarını Mösyö Fabre ayrıntılı biçimde anlatmışlardı. Her ne kadar bu yüksekliğini alma hadisesinin ne şekilde gerçekleştiğine, Güneş'e nerelerden bakıldığına, kaçar derecelik açıları içeren hangi yükseklikle hangi tarihlerde ve kimlerin vasıtasıyla, hangi kontrol heyeti huzurunda alındığına ve nasıl hesaplamalarla bu sonuca ulaşıldığına dair son derece gerekli ve ikna edici bilgilerden bir kelime bile bulunmadığından, bilimin bu yoldaki açıklamalarını "İnanmazsan ölç de bak!" ölçütüne vurmak gerekirse de, hal böyle olmayıp da Güneş'in uzaklığının Yer'in iki ayrı noktasından gerçekten ölçülmüş olduğunu kabul etsek bile, belirlenen 150 milyar metre uzaklığın gerçek uzaklık olduğunu kabul etmemek için elimizde büyük bir sebep vardır. Şöyle ki: Bu Güneş'i Yer üzerinden ölçmek için Yer üzerinde alınması gereken bilinen kenarın Viyana ile Ümit Burnu arasındaki mesafeden ibaret olduğu anlaşılıyor. Eğer Yer düz bir

yüzey kabul edilmiş olsa idi, bu bilinen kenarın uzunluğunun hakikî veya tahminî olmasıyla çok büyük bir farklılık ortaya çıkmayacağı için, beş aşağı beş yukarı, bir fazla veya eksikle bu uzaklığı kabul etmekte hiçbir mahzur görülmezdi. Ancak Yer düz bir yüzey kabul edilmeyip, yuvarlak bir cisim olarak görülmüş ve bu cismin en büyük dairesinin çevresinin kırk milyon metre olduğu söylenmiş olduğuna göre, gerek yuvarlak cismin en büyük dairesinin çevresi ve gerek bu çevrede bilinen kenar olarak alınan mesafenin uzunluğu tamı tamına ve kesin bir doğrulukla bilinmezse, belirlenecek uzaklığın öyle beş aşağı beş yukarı değil, aksine birkaç milyar aşağı ve birkaç milyar yukarı ölçüsünde bir sonuca ulaşacağı ve bu yanlışlık biraz daha geniş tutulursa âdeta sonsuz bir aşağı ve sonsuz bir yukarı ölçüsüne ulaşacağı görülüyor. Öncelikle, kürenin çevresinin en büyük dairesi gerçekten kırk milyon metre olmayıp da faraza kırk milyon iki yüz bin metre olursa ve ikinci olarak Viyana ile Ümit Burnu arası meselâ on milyon metre olarak varsayılmışken 9.990.000 metre olursa veya Yer'in çevresi kırk milyon metre ama bilinen kenar tamı tamına on milyon metre değil de fazla veya eksik olursa ya da bilinen kenar tamı tamına on milyon metre ama Yer'in çevresi tamı tamına kırk milyon metre değil de fazla veya eksik olursa bu ihtimallerden büyük farklılıklar ortaya çıkacağı şu örnekle sabit olur:

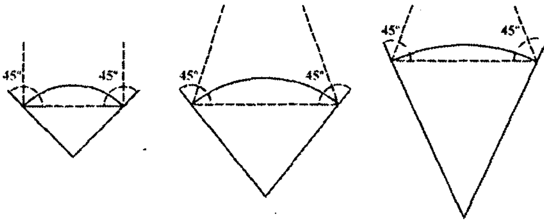
Telgraf telinden bir metre uzunluğunda bir parçayı düz bir çizgiye uygun bir biçimde düzledikten sonra bunun iki başından onar santimlik kısmını bu doğrultuya dik bir biçimde kıvırdığımızda şöyle bir şekil alır:

Şimdi bunun uzun kısmını düz bir yüzey ve dik kısımlarını da dikey çizgi farz ediniz. Düz yüzey ile dik çizgi birer dik açı şeklini alırlar. Her dik açının iletkinin doksan derecesine karşılık geldiğini söylemeye bile gerek yok. Bu resmi tahtanın aşağısına aktaralım:

Ulaşılması imkânsız bir mesafede bulunan bir cismin uzaklığını belirlemek için gereken bilinen kenar şu uzun çizgi olsun ve iki başında bulunan çizgiler de gözlemcinin dikey çizgileri olsun; A noktası da ölçülmek istenen cisim olsun. Bunun uzaklığını bilmek için gözlemcilerin ölçülmek istenen cisme uzattıkları görüş çizgileri de tamı tamına kırk beşer derece ölçüsünde bulunsun. Bu takdirde ölçülmek istenen cismin uzaklığı güçlük çekmeden bilinir. Görüş çizgilerinin kesiştiği A noktası ile çizgi arasındaki mesafe çizginin uzunluğuna göre ne ölçüde ise, ölçülmek istenen cisim ile düz yüzey arasındaki mesafe de o miktara eşit olur. Şimdi, bu düz yüzey kabul ettiğimiz teli -başlardaki resimler olduğu gibi kalmak şartıyla- biraz eğdirelim. Görüyor musunuz? Dikey çizgiler önceki doğrultularını kaybettiler. Daha önce birbirine simetrik iken şimdi birbirine eğimli oldular. Bunların yüzeye bitişik olan uçlarını Yer'in içine doğru uzatsak, bu çizgiler zeminin altında birbirlerini kesecekler. Ayrıca A cismi aynı mesafede durduğu halde, görüş çizgilerinin kesişme noktasının çok yukarı çıkması gerekiyor.

Şimdi bu teli biraz daha eğdirelim. Dikeylerin eğimi biraz daha arttığı gibi, görüş çizgilerinin kesişme noktası da artık bu tahtada belirlenemeyecek kadar uzardı. Üçüncü ihtimal olmak üzere bir daha eğdirdik. Dikeyler bütün bütün eğimli, görüş çizgileri ise hemen hemen birbirine paralel gibi bir şekil aldı. Biz ne dikey çizgilere, ne de görüş çizgilerine dokun-

duğumuz ve bilinen kenarın uzunluğunu da değiştirmediğimiz halde, bu farklılık nereden kaynaklanıyor? Tabiî ki telgraf telini birinci ihtimalde biraz, ikincide biraz daha fazla ve üçüncüde daha fazla eğdirdiğimizden! Eğer biraz daha eğdirecek olsak, görüş çizgileri için kesişme noktası varsaymak mümkün olmayacak ve ölçülmek istenen A cismi bize çok yakın bulunuyorken, onun "sonsuz bir uzaklıkta" olduğuna hükmetmemiz gerekecek.

İşte bunun gibi yerkürenin çevresinin tam kırk milyon metre olduğunu bildiğimiz ve bilinen kenar olarak alınan yerin de tam on milyon metre olduğuna hükmettiğimiz zaman bilimin Güneş'in uzaklığına dair ifadelerini -doğru ve güvenilir bir girişim neticesinde ortaya çıkmak şartıyla- kabul edersek de, bu iki esas güvenilir ve doğru biçimde bilinmediği takdirde muhayyel uzaklıkları gerçek uzaklık olarak kabul etmenin hiçbir manâsı olmadığını şu tel deneyi kesin biçimde ortaya koyar. Zira Yer'in çevresinin gerçekte elli milyon metre olması mümkündür. O halde on milyon metrelik miktarından alınacak hesap, Yer aslında otuz beş milyon metre ölçüsünde iken on milyon metrelik kısmı üzerinde yürütülecek hesaplamaya asla uygun olamaz. Dolayısıyla, her şeyden önce Yer yuvarlak mı, yuvarlak ise yuvarlaklığı ne ölçüdedir ve bilinen kenar olarak alınan yer ne kadardır, bunlar tamı tamına bilinmeli. Yüz milyon, beş yüz milyon gibi büyük kürelerde, bilinen kenarın düz bir çizgiye benzerliği sebebiyle bin metre, beş bin metre gibi miktarların etkisi önemli olmazsa da, kırk milyon, otuz milyon gibi küçük kürelerde bilinen kenarın büyük ölçüde eğilmesi sebebiyle bu miktarların da etkisinin olacağı delil getirmeye muhtaç değildir.

Ghevont:

– Bu mesele tamamıyla doldu. Artık koyacak yer kalmadı. Geçelim, ileri gidelim. Daha başka ne kusurları varsa onları araştıralım.

Robert:

– Astronomide -arayacak olduktan sonra- kusur mu yok? Meselâ benim aklımı durduran durumlardan birisi de Nil Nehri. Malûm ya, bunların kaynağı ile döküldüğü yer arasında tam otuz üç derecelik, yani her bir derece yirmi ikişer saat hesaplanırsa, tam altı yüz altmış saatlik bir mesafe var. Yerkürenin çevresinin hemen hemen onda biri kadar bir mesafe. Nil Nehri'nin döküldüğü yerde bulunan bir adam kendini yerkürenin en yüksek noktasında sayacak. Nitekim biz de Londra'da bulunduğumuz halde kendimizi yerkürenin en yüksek noktasında sayıyoruz ve meselâ Fransa'yı, Avusturya'yı, kısacası Dünya'nın diğer her tarafını bizim bulunduğumuz yere göre bizden daha aşağıda ve hattâ yarısını da altımızda görüyoruz. Zira (sun'î küreyi çevirerek) şurası Londra olduğu takdirde, işte gözle görülüyor ki diğer taraflar tamamıyla bizim konumumuzdan daha aşağı birer konumdadır. İşte biz burada nasıl kendimizi Dünya'nın en yüksek yerinde görmeye mecbur isek, Nil Nehri'nin döküldüğü yerde bulunanlar da kendilerini Dünya'nın en yüksek yerinde bilmeye mecburdurlar. Bu ise sakıncasız değil. Zira suların âdeti yukarıdan aşağıya akmaktır; yoksa aşağıdan yukarıya akmak değildir. Şu halde Nil Nehri'nin döküldüğü yerde, yani İskenderiye'de bulunan bir kimse Nil Nehri'nin denize aktığını göremeyip, denizin Nil Nehri'nin mecrasına doğru ve kaynağına yönelik biçimde aktığını görecekti. Halbuki aksine Nil Nehri kaynağından döküldüğü yere doğru akmakta ...

Kohen:

– Yani Nil Nehri kaynağından çıktı mı derhal yerkürenin yokuş tarafını tırmanmaya başlıyor da çıka çıka gelip İskenderiye'de bu zorluktan kurtuluyor!

Fabre:

– Hani istihza olmayacaktı?

Kohen:

– Bu istihza değil. Bilimle vakıanın arasını bulmak için bir tasvir! Eğer böyle değilse siz tasvir buyurunuz da anlayalım.

Fabre:

– Muhtemelen Nil Nehri'nin kaynağı döküldüğü yerden yüksektir de ondan böyle oluyor.

Robert:

– Buyurduğunuz gibi olsa, yerküre üzerinde son derece büyük bir kamburluk olması gerekecek.

Fabre:

– Belki vardır da biz hissetmiyoruz!

Şihab:

– Himalaya Dağları'nı hissediyoruz. "Hissediyoruz" değil, âdeta civarında bulunan memleketlerin başuçlarında hemen üzerlerine düşecek gibi bir durumda görüyoruz. 660 saat uzunluğunda bir kamburluk ise elbette Himalaya Dağları'ndan yüz kat daha büyük olacaktı.

Ghevont:

– Ural Nehri, Ceyhun Nehri, daha beride Tuna Nehri. Bunların hep oldukları yerlerde kamburluk farz edecek olursak "yerküre" adını kaldırmalı da yerine özelliğini ortaya çıkaracak bir isim koymalı.

Begeny:

– Belki tabiatın gereği böyledir de onun için kaynağından döküldüğü yere doğru akıyordur?

Kohen:

– Bu "tabiatın gereği"ni anlamadım. Yani kaynak dökülme yerinden genişken suların yukarıya doğru akması "tabiatın gereği"dir demek istiyorsanız, o halde testilerde suları muhafaza etmek için onları baş aşağı çevirmek gerekir ki sular testi içinde dursun. Çünkü eğer şimdiki gibi ağızları yukarı doğru olacak olursa, "tabiatın gereği", suların testilerden fışkırıp testilerde su kalmaması sonucunu doğururdu!

Ghevont:

– Şimdi tam yerinde hatırladığım bir hadiseyi nakledeyim: Bir tarihte Sohum'dan bir yelkenli gemiye bindim. Hareketi-

mizden bir gün sonra rüzgâr kesildi, deniz sütliman oldu. Karada olsak "yaprak kımıldamıyor" diyecektik. Bu durum on gün kadar sürdü. Bir de ne görelim? İstanbul Boğazı'na yani Bosphorus'a gelmemiş miyiz? Kaptan bizi akıntının getirdiğini söylemişti. Sohum'la Boğaz'ın arasında yedi yüz mil mesafe var. Eğer yuvarlak olsaydı geminin o mesafeyi hiçbir saik olmaksızın kat etmesi âdeta aşağıdan yukarıya çıkması demek olacaktı. Doğrusu yavaş yavaş ben de "Yer yuvarlak" meselesinin aleyhine döneceğim.

Begeny:

– Bütün dünyaya muhalif olarak, ha?

Ghevont:

– Evet. Eğer çare kalıyorsa söyleyiniz birleşelim. Görüyorsunuz ki astronomi hocası bunlara dair hiçbir fikir vermiyor. Halbuki mesele aydınlatılmaya muhtaç.

Fabre:

– Yerküre daima doğuya doğru hareket eder. Bu hareket sebebiyle üzerinde arızî denecek kadar bağlantısız olan cisimler ve özellikle sular batıya doğru akarlar. İşte Karadeniz'in Akdeniz'e ve Akdeniz'in okyanusa akması, Yer'in ekseni etrafındaki hareketi sebebiyle gerçekleşmektedir. Nitekim Ekvator çizgisi üzerinde bir büyük akıntı da daima Afrika sahilinden Amerika sahiline, yani öteki denizler gibi doğudan batıya akar. Astronomi, varlıkların bütününden bahseder. Karadeniz'in Akdeniz'e akması, Nil Nehri'nin kaynağından döküldüğü yere akması münferit olaylardır, ayrıntıdır. Böyle münferit olayların sebeplerini açıklayamaz. Etse o kitap "bilim" kitabı olmaz, masal kitabı olur. Bununla birlikte siz bilimin aleyhinde bulunmakta ısrar ettiğiniz takdirde ben bir tek muallim bu kadar hücuma nasıl yetişebilirim? Şuna emin olunuz ki, ne söyleseniz bilimi yıkmak mümkün değil. Zira bilimin hükümleri bütün dünyanın düşüncesine öyle bir yerleşmiştir ki, sizin buna çalışmanız, bir dağı yerinden kaldırmaya çalışmanız gibidir.

Robert:

– Bu gereken cevap olamaz ki kanaat edelim. Biz demedik ki bütün dünya astronomiyi terk etsin! Bütün dünya ne isterse onu yapsın. Yalnız hakikat ortaya çıksın. Yerküre her gün bir dönüş gerçekleştiriyorsa ve Karadeniz'in Akdeniz'e akması da bu hareketten kaynaklanıyorsa bu akış geometrik bir uyum içinde olmalıydı. Meselâ şu bulunduğumuz nokta bir saniye sonra buraya dört yüz elli metre uzaklıkta bir nokta istikametine gidecek kadar hızlı gitmeliydi. Bu gittiği şekilde de üzerinde bulunan bizim gibi sabit olmayan nesneler (enfiye tabakasını açık avucunun ortasına koyup elini hızla hareket ettirdiğinde tabakanın elden düşmüş olmasına kıyasla) şu tabaka gibi yerinden fırlamalıydı.

Sulara gelince, doğudan batıya akmak niçin deniz sularına mahsus olsun? Şu masanın üzerine biraz su dökecek olsak, suyun başka tarafa akmasına hiçbir engel yokken saatlerce orada duruyor ve kuruyup havaya dönüşüyor. Deniz suyu hareket sebebiyle batıya doğru akıyorsa masadaki su niçin akmasın? Kuzeyden güneye akıntılara ne dersiniz? Kuzey Buz Denizi buzlarını taşıyan suların Ekvator çizgisine doğru akmalarına ne dersiniz? Bence daha doğru olan astronominin temelsiz olduğunu itiraf etmektir.

Fabre:

– Bence de daha doğrusu bilim kitaplarında olmayan sorulara cevap vermeyip susmaktır.

Kohen:

– Ben de böyle derim. Biz çocukken okula giderdik. Eve geldiğimizde ... hele bir gün hiç unutmam, babam sordu: "Oğlum dokuz yumurtayı yirmi iki paraya alacak olursam, on kuruşa kaç yumurta alacağım?" dedi. Ben de cevaben "Hocamız bize böyle bir şey söylemedi" dedim. Kısacası, gerçekten kitaplarda olmayan şeylerden söz etmek ne kadar zor!

Begeny:

– Yer'in çekim kuvveti sularla birlikte her şeye etki ederse de Yer'in dönüş hızından kaynaklanan merkezkaç kuvveti sebebiyle de Yer'in üzerindeki şeyler Yer'in hareket yönünün aksi yöne doğru bir hareket, bir akış kazanır. Ancak her halükârda çekim kuvveti merkezkaç kuvvetinden fazla olduğundan ne sular ne de diğer cisimler Yer'den ayrılırlar. Olsa olsa şöyle bir akabilir veya hareket edebilirler.

Şihab:

– Çekim kuvveti varsa Yer'in her tarafına, her noktasına aynı şekilde etki edeceğinden, Yer'in yüzeyinde bulunan sular meselâ oldukları yerde mıhlanmış gibi hareketsiz biçimde durmalıydılar ve şayet hareket ederlerse mutlaka Yer'in çekim kuvvetinin üstünde bir etkiye sahip bir kuvvetin tesiriyle hareket etmeliydiler. Çünkü tabiî etkiler düzenli olur; yoksa keyfî olmaz. Yer yüzeyindeki sular ve diğer hareketli cisimler herhangi bir yöne doğru hareket edebildiklerine göre sizin öne sürdüğünüz teori itirazcılarınızı susturamaz.

Vasilius:

– Ben bu konuya son vermek için size bir şey soracağım: "Yer, gece gündüz durmayıp dönüyor" diyoruz. Ancak öteki yıldızlar ne oluyorlar? Onlar da dönüyor mu? Yoksa onlar yerinde duruyorlar mı? Duruyorlarsa biz niçin onları döner gibi görüyoruz? Dönüyorlarsa biz daima doğuya doğru döndüğümüze göre onlar ne tarafa doğru dönüyorlar? Kısacası bu konuda ayrıntılı açıklama isterim.

Fabre:

– Yıldızlar iki çeşittir. Bir kısmı bilim adamları tarafından sabit kabul edilmiştir. Bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Bir kısmı da hareketli olarak görülmüştür. Bunların da toplamı seksen taneyi geçmez. Meselâ Venüs, Merkür, Jüpiter, Satürn, Mars, Neptün, Herschel[1] vs. isimli yıldızlar, hareketli

1 William Friedrich Herschel (1738-1822), Alman asıllı astronom ve bestekârdır. Esas şöhretini Uranüs gezegenini keşfetmesiyle elde etmiştir. Herschel, 1781'de gökyüzünü gözlemlediği sırada tespit ettiği bir gök cisminin bir kuyruklu yıldız olduğunu zannetmiştir. Ancak daha sonra bunun bir gezegen ol-

olanlardandır. Bunun dışında kalanlar, -isimli olsun, isimsiz olsun- sabit olanlardır. Hareketli olanlarla sabit olanların ilk bakışta farkı, hareketlilerin ışığının hareketsiz ve mat, hareketsiz olanların ise hareketli ve parlak olmasıdır. Bir gezegen, bu gece filân sabit yıldızın yanında görünürse, yarın gece o yerden biraz uzakta ve ertesi gece daha uzakta görünür olmasıyla da anlaşılır. Sabit yıldızlar böyle değildir; daima diğerleriyle aralarındaki yakınlık ve uzaklığı korurlar. Şu da var ki bunların her gece görünüşleri başka başka konumlarda olur. Meselâ Şuarâ-yı şâmî[2] isimli yıldız bu akşam Güneş battıktan sonra göğün A noktasında görünmüşse, yarın akşam Güneş battıktan sonra B noktasında görünür. Bunlar böylelikle doğudan batıya kadar olan mesafeyi bir Güneş yılı süresinde kat edip ertesi senenin ilk gecesinde yine akşam Güneş battıktan sonra göğün A noktasında görünür. Bunların kendilerine mahsus bir senelik seyirleri olduğu halde bunlara "gezegen" denilmeyip "hareketsiz" denilmesinin sebebi, senelik dönüşlerini düzenli bir devamlılık içinde gerçekleştirmeleridir. Meselâ Şuarâ-yı yemânî[3] bir sene hangi saatte hangi noktada görünmüş ise her sene aynı saatte aynı noktada görünür. Ancak gezegenler böyle değildir. Bunların kimisi dört ayda, kimisi sekiz ay şu kadar günde, kimisi şu kadar sene şu kadar ayda yıllık dönüşünü gerçekleştirir ki,

---

duğu ortaya çıkmıştır. Bu gezegen için aralarında kendi adının da bulunduğu (Herschel) pek çok isim teklif edilmişse de O, İngiltere Kralı III. George'a atfen Georgium Sidus adının verilmesini istemiştir. Ancak bu isim astronomi çevrelerinde kabul görmemiş ve sonradan gezegen Uranüs olarak isimlendirilmiştir. [sad.]

2 Procyon veya Öncü Küçükköpek, Küçükköpek takımyıldızının en parlak yıldızıdır ve Alpha Canis Minoris olarak da bilinir. Gözle görünür kadri 1'dir. Kendisine eşlik eden cüce bir beyaz yıldızla birlikte bir çiftyıldızdır. Güneş sisteminden yaklaşık 11 ışık yılı uzaklıktadır ve Dünya'ya en yakın dört yıldızdan birisidir. [sad.]

3 Sirius veya Akyıldız olarak bilinen bu yıldız, gözle görünür kadri -1,5 olan ve geceleri gökyüzünde en çok parlayan yıldızdır. Akyıldız, Büyükköpek takımyıldızının alfa yıldızı (en parlak yıldızı) olduğu için Alpha Canis Majoris olarak da isimlendirilir. Gerçekte bir çiftyıldız olan Akyıldız, bu ikilinin en parlak bileşenine verilen addır. Güneş'in 23 katı aydınlatma gücünde, Güneş'ten biraz daha büyük ve çok daha sıcak olan mavi-beyaz ışıklı bir yıldızdır. Güneş sisteminden yaklaşık 8,6 ışık yılı kadar uzaklıkta yer alır. [sad.]

bunların dönüş süreleri astronomi kitaplarında açıklanmış olduğundan burada onları saymaya gerek yok. Kaldı ki, eski ve yeni âlimler arasında bu sabit yıldızların gerçekten sabit ya da görece sabit olması hususunda ihtilâf söz konusudur. Eski âlimler, bu sabit yıldızların yıllık hareketlerinin birbirinden farklı olduğu ve bunlara sabit yıldızlar denilmesinin son derece yavaş olmalarına dayandığı ve göreli olduğu kanaatini ortaya koymuşlardır. Yani bir sabit yıldız bu sene meselâ Mart'ın birinci gecesinde göğün hangi noktasında görünüyorsa gelecek sene Mart'ın birinci gecesinde o noktadan şu derece farklı olarak görünür ki bu farklar yetmiş altı bin senede ancak göğün bir ucundan öteki ucuna kadar ulaşabilir. Bu ise duyularla algılanamayan kadir olduğundan, mükemmel gözlem aletleriyle belirlenebilir, dediler. Yine eski âlimlerin bir kısmı da bu dönüş yetmiş altı bin senede değil, otuz küsur bin senede tamamlanır, dediler. Bunların görüşlerinin temeli, sabit yıldızların "sabit yıldızlar feleği" dedikleri ve sekizinci kat kabul ettikleri gökte bulunduğu kanaatine dayanmaktadır. Yani daha önce de sözü geçtiği üzere yerküre "Ay feleği" denilen ve Ay yuvarlağını taşıyan, içi oyulmuş karpuz kabuğuna benzeyen içi boş bir kürenin ortasında hiçbir tarafa bağlantısı olmamak şartıyla asılı durmaktadır. İşte bu Ay feleğini, yine O'nun gibi içi boş ama kendisinden büyük olan Merkür feleği isimli küre çevrelemiştir. Öyle ki, Ay feleğinin dış yüzü ile Merkür feleğinin iç yüzü -soğan tabakalarının birbirine teması gibi- birbirine temas etmektedir. İşte bu şekilde Venüs feleği, Güneş feleği, Jüpiter feleği, Mars feleği, Satürn feleği de neredeyse yapışık gibi bir diğerini kuşattıktan sonra sabit yıldızlar feleği de bu Satürn feleğini çevrelemiştir. İşte eski âlimlere göre âlemin şekli böyledir. Bu sabit yıldızlar ve gezegenlerin her birinin hareket tarzlarını açıklamak için o kadar çok görüş ortaya atılmıştır ki, burada anlatılacak olsa tamamen faydasız bir sürü zaman kaybına sebep olacaktır. Ama yeni âlimler bu gibi mantıksız ve akıl ve idrâkle son derece ilgisiz zorlamalara gerek kalmayacak biçimde âlemin şeklini tasvir etmişlerdir. Onlara göre âlem, Yerkü-

re gibi sayılamayacak kadar çok ve irili ufaklı kürelerden müteşekkil olup her biri kendisine ait konumunda ve genel çekim kuvvetinin etkisi altında gerçekten sabit ve devamlı bulunmaktadır. Bunların seyir ve hareketleri olsa bile kendi sistemlerini oluşturan sınırlar dahilinde hareket ettiklerinden bizim tarafımızdan gözlem araçları olmadan hissedilemezse de meselâ bunlardan birisinin bizim gözümüze her gece yerini değiştirmiş olarak görünmesi, üzerinde bulunduğumuz yerkürenin Güneş'in etrafındaki senelik yörüngesi üzerinde her gün bir başka noktaya ulaşmasından ve bununla birlikte her gün kendi ekseni üzerinde de ayrıca bir günlük hareket gerçekleştirmesinden kaynaklanıyor ...

Vasilius:

– Efendim! Benim istediğim bunlar değil. Benim istediğim Yedi Kardeş Yıldızı denilen ve her birinden diğerine bir çizgi çekilse eğri saplı bir çanak resmi gösterecek olan yıldızın ...

Fabre:

– Anladım. O'na Büyük Ayı Yıldızı derler. Çanak gibi görünen kısmının son tarafından iki yıldızın arası bir çizgi ile birbirine bağlanarak sonra bu çizgi göğün ortasına doğru uzatılsa güzergâhına yakın bir noktada bir yıldız bulunur. İşte o yıldıza da Kuzey Kutup Yıldızı derler. Bütün yıldızlar her gün başka başka yerlerde göründükleri halde bu yıldız daima olduğu yerde sabit görünür; hiç yerini şaşırmaz. Bu yıldızın yakınında da uzunluğuna doğru iki sönük yıldız ile o iki sönük yıldızın yakınında da ikisi sönük ve ikisi biraz parlakça olmak üzere dört köşeli bir sistem daha vardır ki Kuzey Kutup Yıldızı dediğim yıldızla birlikte bunlar toplam yedi yıldız olur. İşte bunlara da Küçük Ayı sistemi derler.

Vasilius:

– Ayrıntılara gerek yok. Yalnız şu Yedi Kardeş Yıldızları her gece akşamleyin ne durumda ve hangi konumda görünürlerse sabaha yakın zamanda o yerin karşısında ve önceki konumdan farklı bir şekilde görünürler. Hem de her gece du-

rum ve konum değişiyor. Bu yıldızlar sabit mi, yoksa hareketli mi?

Fabre.

– Bunlar sabit yıldızlar sınıfındandır. Hareketli yıldızlar diye göğün bir ucundan öteki ucuna kadar her gece ortaya çıktığı yeri değiştiren yıldızlara derler. Bunlar onun gibi değil, daima bir sınır içinde bulunurlar.

Vasilius.

– Canım efendim! Bunlar sabitse niçin hareketli görünüyorlar? Hareketli ise niçin sabit yıldızlardan kabul ediliyorlar?

Fabre:

– Bu soruyu sormaya hakkınız var efendim. Yalnız fen kitaplarında bunların sebebi zikredilmiyor. Biz hareketli yıldızları daima Güneş gibi doğup batar halde görüyoruz. Bunlar ise kutba çok yakın olduklarından doğar ve batar gibi göremiyorsak da herhalde bizim hareketimiz sebebiyle bunları değişen görünümler altında görmemiz zorunludur. Fen bu hususta bir şey söylemediğinden, ben kendi görüşüm olarak derim ki bu görünüş bizim her dakika konumumuzu değiştirmemizden kaynaklanıyor.

Vasilius:

– Bu değerlendirmeyi kabul etmemek için sebep var: Bu yıldızlar mevsim mevsim doğudan batıya, güneyden kuzeye, kuzeyden batıya ve batıdan doğuya doğru olmak üzere bir yıllık dönüş gerçekleştiriyorlar. Bizim hareketimiz ise her gece batıdan doğuya doğru olduğu halde yıldızın da batıdan doğuya hareket ettiği zaman oluyor. Bu şekilde hem biz hem de yıldız batıdan doğuya nasıl dönmüş olabiliriz? Bir de akşamleyin doğudan batıya doğru görünen bu sistem sabahleyin bu konuma tamamen ters olarak batıdan doğuya doğru görünüyor. Bu görünümler olsa olsa yıldızın hareketiyle düşünülebilir. Yoksa o sistem sabit biz hareketli olarak düşünülmekle bu görünüm ortaya çıkmaz. Bunlarla birlikte

yine varsayalım ki bu görünüş bizim günlük ve yıllık hareketimizin karışmasından kaynaklanıyor; fakat yine de bu yıldızların görünümündeki farklılık ortaya çıkmaz. Zira fennin söylediğine göre Kuzey Kutup Yıldızı bize o kadar uzakmış ki, eğer bize yakın olsa ve bizim sistemimize kumanda eden ve Yer'den bir çok milyon kere büyük olan Güneş ile yan yana getirilse Güneş O'nun yanında bir kıvılcım gibi kalacakken kendisinin bizim gözümüze bir kıvılcım kadar görünmesi uzaklığının fazlalığından kaynaklanıyormuş. Uzaklıkta O'na denk olan bu Yedi Kardeş yıldızlarından bize kadar olan uzaklığı zihnimizde canlandırabilecek bir örnekle anlatacak olsak, sizin sözü geçen araba tekerleğinin etrafına yüz bin metre uzunluğunda iplikler bağlayıp, bu taraftaki uçlarını bağladıktan sonra gergin tuttuğumuzda düğüm tarafına gelen ucun bir nokta kadarını Yer'in senelik yörüngesi olan bir milyar uzunluğunda bir daire ve tekerleği de Yedi Kardeşler veya Büyük Ayı sisteminin yalnız iki adet yıldızının arasındaki uzaklık ölçüsünde farz etsek yine de Yer'in yörüngesini büyük göstermiş olurduk. Bu kadar büyük bir çap üzerinde bulunan yıldızları bu kadar ufak bir mesafe üzerinde son derece büyük bir görünüş farkı ile görmek, geometrik oranın kabul edemeyeceği bir durum olduğundan, bu yıldızların böyle farklı görüntüleri için başka bir sebep bulunması gerekir ki, o sebep de olsa olsa şimdiye kadar iddia edilen Yer'in yayvan oluşu nazariyesinin doğruluğunun bir sonucu olabilir. Yalnız bakınız ne var: Bizim Yer'imiz üzerinde hem yıllık hem de günlük hareket icra etmemiz sebebiyle sabit yıldızların kutuptan uzak olanlarının hareketleri açıklanabilmiş değil. "O yıldızların istisna olarak kendilerine mahsus bir günlük dönüşleri vardır" diye bir söz işitmedim ama bu görünüşün bundan başka açıklaması da yok sanırım.

Fabre:

– Tebrik ederim Monsinyör Vasilius Efendi! Gayet geometrik ve bilimsel bir savunmada bulundunuz. Yalnız be-

nim vereceğim cevap önceki cevaplar gibi "Bilimin hükmü böyledir" den ibarettir; başka bir şey diyemem.

Robert:

– Geometri açısından Vasilius Efendi'nin haklılığını teslim ediyoruz. Zira bu meseleyi şöyle düşünmek de mümkündür: Bin yarda uzunluğunda bir ipliği alınız. Bu mesafe, yıldızla Yer arasındaki mesafe olsun. Bu ipliğin bir ucu yıldızlarda son buluyor olsun. Ucunu da bir iplik makarasının kenarına bağlayıp makarayı gergin tutunuz ve makaranın kenarını Yer'in yıllık yörüngesinin dönüşü farz ediniz. Yer 360 günde yörüngesini dolaşırsa on iki saatte bu yörüngenin 720'de 1 kısmını kat etmiş olur. Bu takdirde makaranın kenarından uzanan iplik akşam vakti yıldızı gördüğümüz istikameti gösterse, makaranın bu kenarından bir iğne ucunun yarısı kadar farkla yıldızı sabahleyin göreceğimiz istikameti farz etmek gerekecek. Halbuki yıldızın sabahleyin görünen istikametini mukayese etmek için ipliği makaranın öteki ucuna götürmemiz lâzım. Kaldı ki bilim yanılıp da "Yıldızların kendilerine mahsus günlük dönüşleri vardır" diyecek olsaydı, "Güneş'ten milyonlarca defa büyük olan yıldızlar döndükleri halde Güneş'i niçin sabit kabul ediyorsunuz?" sorusuna karşı savunma yapmaya güç yetiremeyecekti.

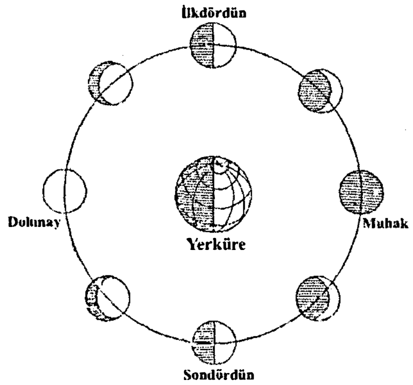
Başkan:

– Ben şimdiye kadar böyle konuşmalara katılmadım. Yalnız can kulağıyla dinledim. Ne yalan söyleyeyim, bu astronomiye benim de aklım ermedi. Benim de en fazla merakımı celbeden Ay'ın evreleridir. Kitaplar Ay'ın evrelerini anlattıkları zaman şöyle bir resim gösteriyorlar:

Bu resme göre Ay'ın hilâl, dolunay, muhak[4] gibi görünümleri, Ay yerkürenin farklı cephelerine yönelik bulundu-

4 Ay, Dünya etrafında belirli bir yörünge üzerinde dolanmakta ve her dolanımında bir kez Güneş ile aynı doğrultuya gelmektedir. Sırasıyla Dünya, Ay ve Güneş üçlüsünün aynı doğrultuya geldiği bu ana "ictima" veya "kavuşma" denir ki bu, astronomik aybaşının başlangıcıdır. Ay'ın Dünya'ya bakan yüzünün karanlık olduğu ve görünmediği bu zaman dilimine "muhak" adı verilir. [sad.]

ğu zamanlarda gerçekleşiyor gibi anlaşılıyor ki, varsayalım yanlış olmasa bile gerçeği anlatma kabiliyetine sahip değildir. Madem ki Ay bize Londra'mızın göğünde her gece farklı bir görünüm sergiliyor, sadece Londra'nın yüzeyi üzerinde bu farklı görünümlerin tasvir edilmesi gerekir. Londra halkı, Londra'da Ay'ın ne sebeple hilâl olarak ufukta göründüğünü, ikinci ve üçüncü gecelerde ne şekilde yükselip göğün ortasına çıktığını ve sonunda dolunay olduktan sonra tekrar küçülmeye başlamasının hangi görünüş esaslarına uygun olduğunu gözüyle görerek anlasın. Mösyö Fabre böyle bir resim lütfederlerse doğrusu büyük şükranla bakıp inceleyeceğim.

Fabre:

– Doğru! Fen kitapları meseleyi böyle resimlemeliydiler. Ancak hiçbir kitapta, hattâ eski astronomide bile bu fikri tatmin edebilecek bir resim yoktur. Şimdi bile nasıl tasvir edecek olsam meselenin özünü anlatacak bir şekil gösteremeyeceğim. Çünkü Ay'ı sizin istediğiniz gibi yalnız Londra yüzeyi üzerinde tasvir etmek, âdeta Yer'in her tarafını düz farz ederek tasvir demek olacaktır. Bu ise benim zihnim için çok karışık ve hemen hemen düşünülmesi ve tasvir edilmesi imkânsız bir şeydir.

Şihab:

– Biz âciz insanlar yeryüzünde bulunan eşyanın mahiyetlerini, hattâ kendi mahiyetimizi bile bilemediğimiz halde, elimizin eremediği, gözümüzün tanıyamadığı uzaklıkta bulunan bir şeyin mahiyetini nasıl bilebiliriz? Ay'ın fotoğrafla alınmış resimlerine bakarak, bilimin, Ay'ın sönmüş volkanlar bütünü olacağı hakkındaki değerlendirmelerine güveniyor-

duk. Hiç hatırımıza gelmiyordu ki, Ay sönmüş volkanlar koleksiyonu olsa, Ay'ın kenarı dişli çark gibi gedikli ve pürüzlü olacaktı. Halbuki Ay'ın kenar tarafı âdeta haddeden çekilmiş gibi düz ve pürüzsüzdür. Eğer Ay volkanlar bütünü ise bize dönük olan cephesine mahsus olmayıp, kenarlarında da volkan alâmetleri görünmeliydi, değil mi?

Fabre:

– Gözlem dürbünü ile Ay'a dolunay iken bakacak olsanız, üzerinde bir takım lekeler görürsünüz. Dolunaydan meselâ beş gece önce veya beş gece sonra bakacak olsanız ışıktan mahrum olan tarafında bir takım ufak parlak noktalar ve o noktalarla ışıklı olan kısmı arasında ışıksız aralıklar görürsünüz. Bundan anlaşılıyor ki o parlak gördüğümüz noktalar Ay'ın yüzeyinden dışarı doğru uzanmış tepeler, daha doğrusu dağlar ve karanlık aralıklar da aradaki dereler ve vadilerdir. Ay küresinin her tarafı her geceki dönüşüm esnasında gözlem dürbünüyle izlense, Ay'ın böyle inişli yokuşlu yerlerden oluştuğuna siz de hükmedersiniz. Bu yüksek ve aydınlık noktaların içinde ışıksız noktalar da göreceğinizden ve böyle etrafı aydınlık ve ortası karanlık bir şekil olsa olsa volkanların ağzından ibaret olacağından bilim adamlarının Ay'ın volkanlar koleksiyonu olduğu hakkındaki görüşlerini tereddüt göstermeden kabul edersiniz.

Robert:

– Yer'in yuvarlak olması meselesi şüpheli duruma düşünce bu esas üzerine bina edilen bütün mülâhazalar - bu şüphe ortadan kaldırılıncaya kadar- askıya alınır. Ay'ın volkan kalıntısı olması iddiası da Yer'in gerçek şekli ve Ay'ın doğru uzaklığı belli olduktan sonra düşünülecek meselelerdendir. Ay'ın üzerinde öyle ışıklı, ışıksız yerler bulunmakla bunların dağlar, taşlar olduğuna hükmedilmesi, başka sebeplerle böyle bir şeklin meydana gelemeyeceğinin kesin olarak ortaya çıkmasına bağlıdır ki bu imkânsızdır. Eğer bilim adamlarının "Ay volkan kalıntısıdır" demeleri böyle zan ve tahmine dayalı bilgilerin sonucu ise, asla önemi yoktur. Biz onların sözlerindeki kuvvet ve sağlamlıktan, dürbünlerle Ay'da böyle dağlar taşlar olduğunu gözleriyle görmüş olduklarını zannettiğimiz için şimdi-

ye kadar bu görüşe itimat ediyorduk. Bu ise, uzaktan beyaz bir şey görüp de "Bu görünen yoğurttur" diye hükmetmeye benzer. O şey ise belki yoğurt değil de pamuktur ...

Begeny:

– Yer'in yuvarlak olduğuna ve yuvarlak olmadığı hakkında ne kadar söz söylense binlerce yıldır yuvarlak olduğu inancı içinde yetişen umumî kanaati değiştirip de halka "Yer düzdür" kararını kabul ettirmenin imkân haricinde bulunduğuna şüphe yok ise de şimdiye kadar geçen konuşmaların her fıkrası astronominin mahiyetine etkide bulunmaktan uzak görünmüyor. Ben bu bilimin en başta gelen taraftarlarından olduğum halde bu bilimde bilmediğim, düşünmediğim pek çok eksiklikler bulunduğunu anlıyorum. Şimdi, bir problemim var ki onu çözmek isterim. Şudur ki: Ay tutulması Dünya'nın her tarafından görüldüğü halde Güneş tutulması niçin her taraftan görünmüyor da yalnız bazı yerlerden görünüyor? Mösyö Fabre bunu izah buyururlar mı?

Fabre:

– Ay tutulması Güneş ile Ay'ın arasına Yer'in girmesinden kaynaklanıyor. Şu halde Yer'in Ay'a dönük olan tarafında bulunan bütün ülke ve memleketlerin Ay tutulmasını müşterek olarak görmeleri zorunlu olur ...

Şihab:

– Affedersiniz. Bir-iki kelimecik soracağım. Londra'da Güneş'in batışından bir saat sonra Ay tutulsa bu tutulma Japonya'da -vakit, Güneş'in batışını on saat geçmiş, yani sabah olmuş veya yaklaşmış olacağı için orada- da görülecek midir?

Fabre:

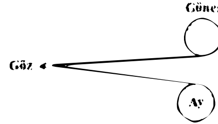
– Tabiî! Çünkü Japonya'da henüz gece sona ermemiş, yani Güneş ışığı Japonya'yı aydınlatmamış ise tutulmanın oradan görülmesi de tabiî değil midir?

Şihab:

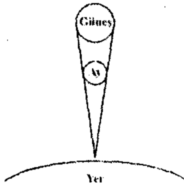
– Fen kitaplarında benim şu ifademe tamamıyla cevap olacak bir şekilde açıklama görmediğim için sormaya cesaret etmiştim. Şimdi anladım. Devam buyurunuz.

Fabre:

– Güneş tutulması, Ay tutulmasının tâbi olduğu şartlara tâbi olmadığından böyle değildir. Güneş tutulması, Ay'ın Güneş ile Yer arasından geçişi sırasında Güneş'in bazı kısımlarını örtüp görüşten gizlemesinden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Güneş ve Ay'ın ikisinin birden gözlemcinin başucunda bulunduğu dakikada veya görünüşler sebebiyle, gözlemcinin konumuna göre Ay'ın konumu Güneş'in bir kısmını gözlemcinin görüşünden gizleyecek bir noktada bulunduğu dakikada, varsayılan gözlemciye göre tutulma gerçekleşir. Ama varsayılan gözlemcinin bulunduğu yerden başka yerde ve meselâ Londra'da gözlemci tutulmayı görse Çin'de bulunan gözlemci bu tutulmayı göremez. Zira Ay ile Güneş arasındaki mesafenin çok uzun olması sebebiyle Çin'de Güneş'le Ay'a bakmakta olan kimsenin konik görüş ışınını oluşturan çizgilerden faraza en başta bulunan çizgi Güneş'in alt kenarına temas ediyorsa, en aşağıda bulunan görüş çizgisi de Ay'ın üst kenarına temas ettiğinden, o halde Güneş'in alt kenarıyla Ay'ın üst kenarından gözlemcinin gözüne ulaşan ışınlar, merkezi gözlemcinin gözünde olmak üzere bir dar açılı üçgen meydana getirmiş olurlar. Şöyle:

Halbuki Güneş tutulmasını görmek için gözlemcinin, Güneş'in ve Ay'ın konumlarının şöyle olması gerekir ki, konik görüş ışını Güneş'i de Ay'ı da kapsayabilsin.

Robert:

– Güneş tutulması her zaman Güneş ve Ay'ın başucunda

bulunduğu dakikada gerçekleşmez ki bu yorum doğru olsun. Bazı Güneş tutulmaları Güneş'in doğduğu sırada ve bazıları da batacağı sırada başlar.[5] Bu sırada Güneş yerküredeki konumumuza göre bize ufukta görünür. O zaman Ay da ufukta görüneceğinden, eğer Güneş ile Ay arasında milyonlarca saat mesafe varsa -ki Güneş'in Yer'e uzaklığı 38 milyon ve Ay'ın uzaklığı yalnız 95 bin saat olduğuna göre Güneş ile Ay arasındaki mesafeyi de 38 milyon saat varsaymakta mahzur yoktur- o halde meselâ Güneş'in batışı zamanındaki tutulmanın görülmemesi gerekir.

Şihab:

– Benim kendi kanaatime göre gerek Ay tutulması ve gerek Güneş tutulmasının sebepleri bilimin bildirdiği sebepler değildir. İkinci mi üçüncü mü hangi oturumda söylemiştim, hatırımda kalmadı. O zaman, Ay tutulması, Ay ile Güneş'in arasına Yer'in girmesinden kaynaklansa idi, Güneş ile Ay'ın arasına yerküre otuz dakikada girdiği gibi yine otuz dakikada çıkması gerekirdi. Oysa Ay tutulmasının başlangıcı ile tamamen tutulması otuz dakika sürmüşken, parlamanın başlangıcı ile tamamen parlaması yetmiş dakika sürmüş olduğuna ve Yer arasına girerken hızla girip de çıkarken o hızın yarısından daha yavaş biçimde çıkmasının bir sebebi olamayacağına göre, Ay tutulmasının sebebini başka şeylerde aramak gerektiğini ihsas etmiştim. Çok haklı olan bu soruya Mösyö Fabre o zaman bir cevap vermediler. Şimdi bu soruya Ay'ın tutulma zamanında sergilediği rengi de eklemek lâzım. Malûm ya, Ay yeni doğduğu gecelerde aydınlık olan kısmın dışında kalanlar fıstıkî renginde görünüyor. Buna astronomi uzmanları "Güneş'ten Yer'e ulaşan, Yer'den Ay'a yansıyan ışığın aydınlatma özelliğidir" diyorlar. Bu durum Ay'ın beşinci, altıncı gecelerinde de görülür. Halbuki o gecelerde Yer'in yüzeyi mevsime göre beş, altı saat Güneş ışığından mahrum bulunduğundan, Ay'a yansıyacak ışık bulunmaz ki

5 (Mütercim notu): Hicrî 1287 senesinde Osmanlı topraklarında gözlenen tam Güneş tutulması Güneş'in batışından bir saat kadar önce başlamıştı.

Ay'da öyle bir durum meydana gelmesine sebep olabilsin. Geçen gün izlediğimiz Ay tutulması ise Güneş'in batışından kırk beş dakika sonra başlamış, yani yeryüzünde Güneş ışığının arta kalan kısmı dalgalanmakta olduğu sırada gerçekleşmişken, Ay'ın rengi âdeta bir bakır tepsi rengini gösteriyordu. Eğer Ay'ın hilâl esnasında sergilediği fıstıkî renk Yer'den yansıyan ışığın eseri ise bu rengi niçin tutulma zamanında gösteremiyor? İşte bu belirti, Ay tutulmasının öyle denildiği gibi Yer'in araya girmesinden kaynaklandığı değerlendirmesine engel olduğu gibi, Ay'ın ışığının Güneş ışığından faydalandığı teorisini de zayıflatır ...

Fabre:

– Siz yanlış anlamışsınız. Ay'ın karanlık kısmındaki fıstıkî renk, Ay'ın Yer'e yansıyan ışığının tekrar Yer'den Ay'a akseden tesiridir. Yoksa Güneş ışığının Yer'den Ay'a yansıması değildir.

Şihab:

– Ay'ın hilâl olduğu sırada Yer'e yansıyacak ışığı bulunmaz ki bu ışık Ay'dan Yer'e gelsin de sonra yine Yer'den Ay'a çıksın! Hilâl sırasında Yer üzerinde Güneş'in ışığının kalanı varken Ay'ın fıstıkî rengi yine mevcuttur.

Fabre:

– ....

Şihab:

– Şimdi Güneş tutulmasına gelelim. Güneş tutulması iki türlüdür. Biri kısmî Güneş tutulması, diğeri tam Güneş tutulmasıdır. Kısmî Güneş tutulması da iki kısımdır. Bir kısmı halkalı Güneş tutulması dedikleridir ki, Ay Güneş'in önünden geçerken Ay'ın yüzü Güneş'i tamamıyla örtmeyip ancak hacmi kadarını örter, Ay'ın yüzünü gösteren lekenin etrafında Güneş'in ışığı parlar ve o sırada Güneş'in yüzü bir halka gibi görünür. Diğeri, Ay Güneş'in herhangi bir tarafından geçmekle Güneş'in küçük bir kısmını örter. Ama tam tutulma olduğunda Ay Güneş'in yüzünü birkaç dakika süre ile tama-

men örtüp yıldızlar bile görünür. Şimdi düşünelim. Eğer tam tutulma Ay'ın Güneş'in yüzünü örtmesinden ibaret ise halkalı tutulmanın sebebi nedir? Zira halkalı tutulmada da Ay Güneş'i örtüyorken niçin o zamanki tutulma halkalı oluyor da tam olmuyor?

Fabre:

– Bu kadar açık bir meselede de lâfı uzatmak bilmem uygun mu? Güneş tutulması kamerî ayın daima son günlerinde gerçekleşir. Güneş tutulması sabahleyin gerçekleşirse hilâl akşamleyin muhakkak görünür. Demek ki Güneş'in tutulmasına Ay'ın sebep olduğunu delillendirmeye bile gerek yok. Eğer Güneş tutulması Ay'ın araya girmesinden olmasa başka bir yıldızın araya girmesinden olurdu -ki Güneş'i örtecek derecede büyük bir yıldız görmediğimiz için onun varlığına ihtimal yok-; ayrıca Güneş tutulmasını takip eden gecede Ay'ın doğması, Güneş tutulmasının meydana gelmesinin sebebinin Ay'ın araya girmesinden ibaret olduğunda tereddüde mahal bırakmaz. Kaldı ki Ay'ın yıllık dönüşünde iki hal vardır. Birisi Ay'ın "evc"[6] denilen yüksek noktada bulunmasıdır. Bu zamanda Ay asıl yörüngesinden yukarıda ve Yer'e daha uzak bir yerde bulunur. Diğeri de "hadîd" denilen alçak mekânda bulunmasıdır ki asıl yörüngesinden daha aşağıda ve Yer'e daha yakın bir konumda bulunur. Eğer Ay hadîdde iken, yani Yer'e yakın iken Güneş tutulursa tam tutulma olur, değilse kısmî tutulma olur. Şuraya bir lâmba koyalım. Önüne de lâmbanın ışığının gelmesine mani olacak büyüklükte bir engel koyalım. Bu engel hangimizin istikametine konulmuş ise onun için lâmbanın ışığı görünmez. Ancak onun yanındaki zât lâmbanın ışığını az ve daha ilerideki zât tamamıyla var olarak görür. Bu engeli konulduğu yerden biraz daha lâmbaya doğru getirsek daha önce lâmbanın ışığını kesen engel bu sefer tamamıyla kesemeyip, lâmbanın ışığı engelin kenarla-

6 Evc (apogeum), Güneş'in, Ay'ın veya bir gök cisminin Yer'e en uzak olduğu konumu ifade eder. Hadîd (perigeum) ise bunun tam aksine, yani Yer'e en yakın olduğu konuma verilen isimdir. [sad.]

rından taşarak gözümüze ulaşır. İşte bu örnek, tam tutulma ile kısmî tutulmanın tam tarifi gibidir. Yalnız "Üç, dört kişi yan yana oldukları ve Güneş'le Ay da günlük dönüş gerçekleştirdikleri halde niçin birisi, ikisi Güneş tutulmasını görüp de üçüncü, dördüncü ... zâtlar göremiyorlar?" sorusunun cevabı kalır. Bu da "Ay'ın yörüngesinin helezonik ve eğimli olmasından kaynaklanır. Ay üçüncü, dördüncü zâtların hizasına gelinceye kadar Güneş'e engel olacak yolu değiştirmiş bulunur" demekle ortadan kalkar.

Robert:

– Ay'ın evcde veya hadîdde bulunması, asıl yörüngesinden ne kadar uzaklaşması demektir?

Fabre:

– Nihayet birkaç yüz saat. Çünkü Ay'ın Yer'e uzaklığı 95.000 fersah olduğundan, Ay evcde bulunduğunda 95.300 saat uzaklıkta ve hadîdde bulunduğunda da 94.700 saat mesafede olmuş olur.

Robert:

– Siz demek istiyorsunuz ki, parmağımızı gözümüze yakın tutarsak Güneş'in veya kandilin ışığını göremeyiz ama parmağımızı biraz ileri götürürsek, meselâ kandilin ışığı parmağın etrafından taşıp gözümüze ulaşır. Buna kıyasla bize 95.000 saat uzaklıkta olan Ay, olduğu yerden 300 saat beride bulunursa Güneş'in ışığını tamamıyla örtebileceğinden tam tutulma gerçekleşir diyorsunuz, değil mi? Öncelikle geometride 300 saat 95.000 saatin 320'de biri demek olduğundan, bir lâmbanın önüne konulan engeli, bize uzaklığının 320'de biri kadar beri getirmekle ışığın gelişini engelleyecek bir oran bulmak mümkün değil. İkinci olarak, hani Güneş Yer'den bir çok milyon kat büyük değil miydi? Ay ise Yer'den on dört kat küçük olduğu halde ışığı nasıl olup da Ay'ı kuşatamıyor? Nasıl olup da minicik bir Ay şöyle bir adım ileri gitmekle ışığı yayıp bir adım geri gelmekle engelleyebiliyor?

Ghevont:

– Kilise hesapları gibi anlaşılmaz sırlar!

Begeny:

– Affedersiniz Mösyö Fabre! Tam tutulma ve kısmî tutulmanın sebebinin Ay'ın evcde veya hadîdde bulunması olduğunu hiçbir kitapta görmedim. Bu hangi bilim adamının görüşüdür?

Fabre:

– Esasen bu durum hiçbir kitapta yok ama bu olayı başka türlü düşünmek de mümkün değil.

Kohen:

– ....

Başkan çıngırağı çalıp oturuma son verdi.

On Altıncı Oturum

Ali Han (Şihabüddin ve Burhanüddin Efendiler'e hitaben):

– Her ne kadar gerçekleşen konuşmalar Yer'in yuvarlak olması aleyhinde deliller toplamak kabîlinden bir teşebbüs gibi görünüyorsa da ben hâlâ Müslümanlar için bu zahmetlere gerek olmadığını zannediyorum. Zira İslâm âlimlerinin büyüklerinden pek çok zevat ve hattâ "İmam" unvanını almış, yani Müslümanlar'a önderlik etme mertebesine yükselmiş olan büyük isimler bile Yer'in yuvarlak olduğu iddiasını reddetmemişlerdir. Bu meyanda İmam Gazzâlî Hazretleri "Yer yuvarlak değildir, diyerek İslâm Dini'ne yardım teşebbüsünde bulunmak, İslâm Dini'ne bilmeyerek ve yardım ettiğini zannederek ihanet etmektir" buyurmuşlardır. İmam Râzî ve İmam Beyzâvî Hazretleri gibi büyük âlimler Yer'in yuvarlak olduğu kabulüne göre âyet-i kerîmeleri tevil etmiş ve ilâhî maksadın "Yeryüzü, insanların görüşlerine göre yayvandır" manâsında olduğunu söylemişler, yani "Yeryüzünün hacmi o kadar büyüktür ki, onun gözümüze görünmekte olan kısmını biz insanlar ancak düz ve yayvan olarak gördüğümüz için 'İnsanlara akıllarının erdiğince konuşunuz' hikmeti gereğince Allah Teâlâ yeryüzünü yayvan olarak niteledi. Bu ise Yer'in genel görünüşünün yayvan olmasını gerektirmez ve yuvarlak olmasına da engel değildir. Zira ke-

lâm-ı ilâhî bu konuda suskun kalmıştır" demişlerdir. İslâm âlimlerinin bu hükmü bugün en açık ve kesin bilgilerden olan Dünya turu hadisesiyle de sabit ve ispatlanmıştır. İnsan bir şeyi aklî delil ile çıkarsamaya ne zaman ihtiyaç duyar? Ne zaman o şey hakkında duyu, tecrübe, dokunma, temas mümkün olmazsa! Pamuğu elimizle tuttuğumuzda yumuşak olduğunu ve gözümüzle gördüğümüzde beyaz olduğunu hissedip dururken herhangi bir aklî delil ile "Pamuk katıdır" veya "Siyahtır" demek durumun aslını değiştirir mi? Bunun gibi bugün Londra'dan kalkıp batıya gitsek ilk önce Amerika'ya, ondan sonra Okyanus'a, ondan sonra Asya Kıtası'nın öteki ucuna, ondan sonra beriki ucuna, yani Avrupa Kıtası'nın öteki ucuna, daha sonra Belçika'ya ve oradan da buraya geleceğiz. Bu tur, daima batıya doğru gitmekle oluyor. Bu durum bugün tekrar tekrar tecrübelerle sabit bir hal olduğundan, aksini iddia etmenin imkânı yoktur. Demek ki Yer'in yuvarlak olduğu tecrübeyle kesin biçimde sabit. Tecrübenin ispat ettiği bir hakikati aklî delil, geometrik delil, mantıkî delil falan filân ile iptal ve reddetmeye uğraşmak "fazla" tabiriyle de tam ifade edilemeyecek bir lüzumsuzluktur.

Begeny:

– İşte tabiatçıların dayanak edindiği deliller de hemen hemen böyle tecrübeye, duyuya, dokunmaya, temasa dayalı olan sonuçlardır ki, bir tanesini de şimdi siz söylüyorsunuz.

Burhan:

– İsimlerini saydığınız büyük âlimlerin Yer'in yuvarlak olduğunu kabul ve âyet-i kerîmeleri tevil etmeleri, felsefecilerin Yer'in yuvarlak oluşu hakkında ileri sürdükleri delillerin reddi ve çürütülmesi mümkün olmadığı takdirde âyet-i kerîmeyi bu şekilde tevil etmek mümkündür, anlamındadır; yoksa nassın asıl delâletine bakarak değildir. Eğer bu karar nasstan hüküm çıkarma yoluyla olsaydı, başta İbn Abbâs Hazretleri bulunmak şartıyla İmam Mâverdî, İmam Kuşeyrî, Sehl et-Tüsterî ve benzeri büyük müfessirler ile İmam-ı Azam, İmam Şâfi'î ve benzeri büyük müctehidlerin bunu öne sür-

meleri son derece tabiî idi. Söz konusu şahıslar gibi eski âlimlerin bu vadide bir kelime bile söylememiş olmaları bizce bu fikrin yanlışlığının açık bir delilidir. İmam Gazzâlî'nin en yakın dostlarından olan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, adı geçen İmam hakkında "Felsefeye dalmış, fakat yakasını kurtaramamıştır" demiştir. Sadruddîn Konevî Hazretleri de Kadı Beyzâvî Hazretleri'ni bu görüşten dolayı hatalı görüyor. Adı geçenlerin bu düşünceye meyletmelerine, kendi çevrelerinde bu fikrin doğruluğu ve yanlışlığını araştıracak vasıta bulamamaları ve felsefecilerin meşgul olduğu aritmetik ve geometri gibi ilimlerle ilgilenmeyi tefsir, hadis, kelâm, fıkıh gibi âlî ilimlere göre zaman kaybı olarak görmeleri ile bunların görüşlerinin doğruluk ve yanlışlığı noktasında avamı da ikna edecek kadar matematik bilimlerle ilgilenememeleri sebep olmuştur. Şimdi bu mecliste bu konuya bu kadar açıklama getirilmiş olması, her biri bir başka muhitten gelmiş farklı fikirlere sahip kimselerin bilgi alışverişinde bulunmalarıyla hâsıl oldu. Meselâ Kohen Efendi İzmir'de fener dubasının sabahleyin görünmez ve hava ısındığında görünür olduğunu söylemeseydi, gemilerin sahilden uzaklaştıkça yavaş yavaş önce gövdesinin sonra da direklerinin gözden kaybolmasının havanın araya girmesinden kaynaklandığını kim aklına getirebilirdi? Şimdiye kadar Dünya'dan bu kadar milyonlarca geometrici ve bu kadar milyarlarca Yer'in yuvarlak olduğunu iddia eden kimse geçtiği halde Şihab Efendi olmasaydı bir geminin ne kadar mesafede gözden kaybolabileceğini araştırmayı kim aklından geçirirdi? Şimdiye kadar Mösyö Robert'ten başka bu meseleyi kim çözebildi? Demek ki muhitlerin farklı olması, fikirlerin farklı olması ve çatışmasını gerektiriyor. Hattâ bu meclis genel inanç esasları hakkında da sağlam bir fikir vermeye hazır gibi görünmektedir ki, ileride anlaşılacak meselelerin birisi de bu. Sizin isimlerini saydığınız âlimlerin hiçbirisi deniz kenarında bulundu mu? Sabit ve hareketli gemilerin nasıl göründüğünü gözüyle gördü mü? Denizlerde meselâ iki saatlik mesafede gemiler görünmediği halde karada o kadar mesafede o yükseklikte cisimlerin de

görünüp görünmediğini araştırıp sordu mu? Hayır. Yalnız zamanlarının astronomi erbabına güvenleri sebebiyle onların sözlerini -muhtemelen gece gündüzün oluşumu tasavvurunu kolaylaştırdığı için- kabul etmiş ve "Bu sözler doğru olduğu takdirde âyet-i kerîmeleri bu şekilde tevil mümkündür" demiş oluyorlar ki esasen büyük bir hizmettir.

Şihab:

– Araştırmaya dayalı deliller daima eksiktir. Londra'dan kalkıp batıya doğru gide gide yine Londra'ya gelmemizden Yer'in mutlaka yuvarlak olduğuna hükmedilemez ki Yer'in yuvarlak olduğu tecrübe ile sabit olmuş olsun! Gerçekten Yer yuvarlak olduğu takdirde herhangi bir enlem dairesi üzerinde seyretmekle o daire üzerinde en baştaki noktaya ulaşılması tabiî olur ama Yer yayvan olduğu takdirde de büyük bir daire üzerinde seyretmekle yine en baştaki noktaya ulaşmak tabiî olur. Meselâ merkezi Londra ve çevresi Tanca, Roma, Berlin gibi uzak noktalardan geçmek üzere büyük bir daire farz ediniz. Bu dairenin üzerinde hareket eden bir kimsenin, gittiği yer düz müdür, yuvarlak mıdır, bunun farkına varmaksızın ve üzerinde hareket ettiği çizginin yuvarlak çizgi mi, düz bir çizgi mi olduğunu anlamaksızın en başta hareket ettiği noktaya ulaşacağında şüphe yoktur. Şimdi bu hareket dairesini oluşturan yüzey üzerinde hareket eden kimse en baştaki yere gelmesine bakarak "Ben yuvarlak bir cisim üzerinde hareket ettim" dese doğru olur mu? Şüphesiz olmaz, değil mi? Demek ki sadece Dünya turu ile Yer'in yuvarlak olduğu kanaatine varanlar yalnız böyle bir dolaşmakla iddiayı kazanamayacaklar. Belki bundan başka bir delilin, bir dayanağın varlığına ihtiyaç duyacaklar. O da nedir? Mutlaka Güneş veya Güneş gibi doğup batan gök cisimlerinden biri ile muhakkak bizim kıble gösteren dediğimiz pusula! Yıldızlara bakarak seyrüsefer edenler çölde yaşayan Araplar'dan ibaret gibi olduğundan, denizlerde yıldızlarla seyir ve hareketi şöyle bir tarafa bırakalım da yalnız Güneş'in doğuş ve batış noktaları-

nı dikkate alarak sefer yapalım: Londra'dan Amerika'ya gitmek için sadece Güneş'in batış noktasını takip etmek yetmez. Zira yalnız gökte hareket eden Güneş'in Yer üzerinde simetriği olan yörüngesine uyarak hareket etsek, Güneş'in yörüngesinin bir kürenin etrafını kuşatacak şekilde mi yoksa düz zemin üzerindeki bir dairenin etrafını dolaşacak biçimde mi olduğunu bilmediğimiz halde biz kendi kendimizi "Güneş'in yörüngesine paralel küresel bir daire üzerinde dönüyoruz" sanırken aslında Güneş düz zemindeki bir daire üzerinde hareket etmiş bulunuyorsa böyle olup olmadığını neyle bileceğiz? Güneş bizim bulunduğumuz on beş yirmi saatlik bir yüzeyin diğer ucunda gözümüzden kaybolduğu için, böyle bizden ayrıldıktan sonra hangi yola doğru gitmiş olduğunu nasıl anlayacağız ki Güneş'in hareket istikametini belirleyebilelim? Bunun için yalnız Güneş'in battığı tarafa gitmekle bu şüpheyi ortadan kaldıramayız. Yanımızda bir de pusula bulunmalı. Gerek pusula ve gerek Güneş aynı istikameti göstermeli ki büyük bir güvenle kendi güzergâhımızın şeklini bilmiş olalım. Zira yalnız pusula ile gitmek de şüpheyi ortadan kaldıramaz. İhtimaldir ki filân mahalde pusulayı önceki istikametinden çevirecek bir elektrik akımı veya mıknatıslık etkisi olur da biz onu hiç hatır ve hayalimizden geçirmeksizin doğru yolumuza gidiyoruz zannederiz; halbuki doğru yoldan sapmış bulunuruz. İşte bu karışıklıklara mahal vermemek için hem Güneş'in hem de pusulanın yol göstermesine muhtacız. Hal böyle iken, yine bu batıya doğru giderek en başta hareket ettiğimiz noktaya ulaşacağımız hükmü son derece karışık ve şüpheli bir şekilde bulunmaktadır. Bakınız niçin? Şimdi vapura binip Amerika'ya gideceğiz diyelim. Plymouth geçildikten sonra vapurun başı Güneş'in battığı tarafa yöneldiği gibi, vapurun içindeki pusula da vapurun sağ tarafını kuzey ve sol tarafını güney olarak gösterdiğinden bir süre böyle gidilir ve Londra'ya göre daima batı tarafına gitmekte olduğumuza inanırız; ama biraz daha ileriye gidip de Azor Adaları'na yaklaşıldı mı, vapurun başı daha önce ol-

duğu gibi batı tarafına dönük olmakla birlikte pusulanın yönü yavaş yavaş değişmeye başlar[1] ve daha önce geminin sağ tarafı pusulanın kuzey istikametinde görünüyorken şimdi yavaş yavaş pusula doğuya doğru dönmeye başlar. Tam Azor Adaları'na gelindi mi, gerek pusula ve gerek vapurun başı Güneş'in batış noktası istikametinde konum alır.

Ghevont:

– Acayip! Pusula böyle değişiyor mu?

Şihab:

– Şüphe mi var? Hattâ yalnız Azor Adaları'nda değil, Avustralya civarında da değişiyor. Azor (yani Kanarya) Adaları'nda Demir Adası adında bir ada vardır. Vapur oraya yaklaştıkça pusula yavaş yavaş yön değiştirdiğinden ve bilim adamları bu durumu orada büyük ölçüde mıknatıs etkisine sahip demir madeni bulunmasına bağladıklarından buraya Demir Adası adını vermişlerdir. Aynı şekilde Avustralya'da da yine pusulanın sapma gösterdiği bir yere de "Demir Adası" demişlerdir. Fakat bu zan hakikate uygun olmaktan biraz uzak. Zira pusulanın yönünü değiştiren kuvvet "mıknatıslık etkisi" olsa, mıknatısın özelliğinin demirden imal edilmiş şeyleri kendisine çekip yapıştırmak olduğu malûm olduğundan, altmış, yetmiş saat kadar uzaktan pusulanın yönünü kendine çevirecek kadar etki eden mıknatıslık özelliği, demirden imal edilmiş olan vapur kendi yanına geldiğinde onu kendine yapıştırmalı ve hiç değilse içinde demirden yapılmış ne kadar başıboş eşya varsa çekip kendi tarafına getirmeli değil midir? Vapurda bir iğneyi bile yerinden kıpırdatamayan mıknatısın, sadece pusulanın hareketli parçasının mutlaka sağ tarafındaki ucunu kendi tarafına çevirdiğini düşünmek, artık demir madenlerini de akıl ve dirayet sahibi olarak nitelemek gibi bir düşünce olur. Bu yanlış olunca, diyelim ki pusulayı çeviren şey elektrik akımı olsun! Ancak eksi ve artı elektriklerin akışının demir ve bulut gibi gözle görülen vası-

1 (Mütercim notu): *Nizâ'-ı İlm ü Dîn* isimli kitapta ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

taların varlığına bağlı olduğu tecrübeyle sabitken böyle vasıtasız bir elektrik akımı bulunabilirse niçin bu adaların bulunduğu mevkie mahsus olsun da diğer yerlerde bulunamasın? Ayrıca bu değişim yalnız Kanarya Adaları'nda gerçekleşmeyip Avustralya adalarında da söz konusu olduğundan, şu halde pusulanın yön değiştirmesi hususunun biri batıda diğeri doğuda iki nokta ile sınırlı olması niçin gerekli olsun? İşte bu durum büyük bir şüpheye kapı açar. Bazı adamların kişisel görüşlerinden ibaret olan bu gibi rivayetleri araştırmaksızın kabul etmemek, her söylenen söze doğru gözüyle bakmamak ve ancak kendi araştırmaları ile gördüğü vakıayı telif ettikten sonra inanmak itiyadında bulunan kimseler, "Pusula dönmüyor; aksine Güneş dönüyor. Yani Güneş Yer'in bu noktası hizasına geldiğinde istikametini çevirip diğer tarafa gidiyor" diyebilirler.

Fabre:

– Diyebilirler ama herkes de böyle diyenlere kahkahalarla güler.

Şihab:

– Ne mahzuru var! Bunlar da onlara karşı bayıla bayıla gülmeye devam ediyorlar. Maamâfih iş bundan ibaret değil. Hemen hemen resmî denebilecek bazı bilgiler var ki bunun yanına eklendiği takdirde bilimsel meseleler biraz daha incelenmesi gereken bir hal alacaktır. Şöyle ki, "Cable Pacific" isimli telgraf idaresi "Genel Zaman Rehberi" adıyla bir levha yayınlamıştır. Bu levhanın başında "Hangi ecnebî memleketinde olursa olsun vakit ve zamanı anlamak için içerideki daireyi çeviriniz ki bulunduğunuz şehrin önüne rast gelen saat iğnesinden yerel saati ve öğrenilmek istenen zamanı anlayabilesiniz" yazılmıştır. Bu levhada Petersburg meridyeni üzerinde bulunan İstanbul ile Londra meridyeni üzerinde bulunan Cebelitarık arasındaki zaman farkı iki saat ve Londra ile New York arasındaki zaman farkı da beş saat gösterilmiştir. Bütün vapur kataloglarına bakılırsa İstanbul ile Cebelitarık arasındaki mesafenin -kırık bir çizgi olmakla birlikte- 1800

deniz mili ve Cebelitarık ile New York arasındaki mesafenin de 3168 mil olduğu görülür.[2] Şimdi biraz da şimendiferlere bakalım:

Yataklı Vagon Kumpanyası tarafından ayda iki defa yayınlanan kataloglara bakılsa Petersburg-Vladivostok arasında bulunan şimendifer hattının uzunluğunun sekiz bin beş yüz verst[3], yani 9384 kilometre olduğu ve güzergâhta bulunan istasyonlarda hem Petersburg ayarına uygun saat hem de yerel meridyene uygun saat kullanılmakta olduğundan, Vladivostok meridyeninin Petersburg meridyeninden altı saat kırk dakika önde bulunduğu ortaya çıkar. İşte bu katalogun resmî bilgi mahiyetinde görülebileceği açıktır. Bu uzunlukta bir şimendifer hattının önemli bir kısmı kavislere ait olacağından, 9384 kilometrenin hiç olmazsa 384 kilometresini düşmek gerekirse de, tamamını düz bir çizgi farz etmekte de bir mahzur yoktur. Yer'in çevresi kırk bin kilometre olduğuna göre, Güneş'in, her saatte 1666 kilometre hesabıyla altı saat kırk dakikada 10.551 kilometre kat etmeli iken 1167 kilometre eksiğiyle 9384 kilometre mesafe almasının sebebi nedir? Yine bu katalogda Petersburg ile Londra arası 2850 kilometre gösterilmiştir; halbuki zaman farkının iki saatten ibaret bulunduğu gerek telgraf muhaberatı ve gerek açıkladığım "Genel Zaman Rehberi"nin içeriğiyle kesinleşmiş olduğundan iki saatte 3332 kilometre kat edecek olan Güneş burada 482 kilometre eksiğiyle 2850 kilometre kat ediyor. Bütün vapur katalogları Londra ile New York arasında 3168 deniz mili mesafe bulunduğu noktasında ittifak etmiştir. Bu miktar kilometreye çevrilse 5867 kilometre eder. Güneş bu mesafeyi

2 (Mütercim notu): Londra ile İstanbul arasındaki zaman farkının iki saatten ibaret olduğu Bulgaristan ile vuku bulan savaş esnasında Londra ile İstanbul mahfilleri arasındaki karşılıklı telgraf muhaberatı sebebiyle resmî ve kesin biçimde ortaya çıkmıştır. Cebelitarık'tan Dersaadet'in uzaklığının 1800 deniz mili olduğu deniz takvimlerinin içeriğinden de anlaşılır. Luzitanya ve Moritanya isimli vapurların, saatte yirmi iki mil hesabıyla New York-Londra arasını altı günde kat ettikleri gazetelerde tekrar tekrar görülmüştür ki, bu hesaba göre 3168 deniz mili eder.

3 1,07 kilometrelik Rus uzunluk ölçüsü. [sad.]

üç buçuk saatte kat etmeli ve dolayısıyla Londra ile New York arasında zaman farkı üç buçuk saatten ibaret olmalı iken beş saat olmasının sebebi nedir? New York ile San Francisco ve San Francisco ile Tokyo veya Vladivostok arasındaki mesafeler de bilinir ve zaman cetvellerine tatbik edilirse oransızlık, ayrıca Güneş'in hareketinde hız ve yavaşlık gibi bir düzensizlik görülür ki bunların tamamı araştırılıp incelenmeye son derece muhtaçtır. Ancak şu var ki, bu incelemelerin, geçimleri memuriyetlerinden alacakları maaş ve gelirlerle sınırlı olan gözlem memurları vasıtasıyla olması bunların doğruluğunu garanti edemez. Bilimlere vâkıf olmakla birlikte herhangi bir kişisel çıkar elde edemeyecek olanları kullanmak gerekir.

Fabre:

– Bu hesapların, katalogların gösterdikleri saatlerin, mesafelerin doğru olduğu nereden malûm?

Şihab:

– O hesapların, katalogların, filânların doğruluğu şüpheli olsa bile herhalde bu meselenin incelenmesi gerektiğini inkâr etmek mümkün değildir.

Fabre:

– Size kısa bir şey söyleyeyim: Sizin maksadınız "Yer yuvarlak değildir" demek, değil mi? Halbuki Yer düz olsa elbette bir başlangıcı ve bir sonu olacak ve o başlangıcın öte tarafı ile o sonun öte tarafı mutlaka ya bir uçurum veya duvar gibi bir set olacak ya da eski zamanlarda var olan "Yer'in etrafını çepeçevre kuşatmış ve göğe çıkmış bir Kaf Dağı bulunduğuna ve göğün bu Kaf Dağı'na dayanan bir kubbe olduğuna" dair inanış hayalî bir inanış olmayıp, maddî ve gerçek bir inanış olacak. Böyle olsaydı, diğer mahzurlar bir yana, bu kadar araçlara sahip olan insanlar Yer'in öteki ucuna kadar gidemezler miydi? İnsanlar, Yer'in öteki ucunu bulmak maksadıyla buradan meselâ batıya doğru gitmiş ve gide gide Yer'in tükendiği yeri bulacak iken aksine daha önce hareket ettiği,

fakat başladığı yolun mukabili olan taraftan gelmiş. Kaptan Macellan'ın hareketi bundan başka bir şey midir? İşte O'nun hareketinin neticesinden bir Dünya turu hadisesi ortaya çıkmış ve bu hadise bugün var olan bütün milletlerin bilfiil tasdikini almıştır. Eğer sizin iddia ettiğiniz gibi zemin yayvan ve düz olsaydı, şimdiye kadar her tarafı karış karış keşfedilecek ve masallardaki Câbülka ve Câbülsa[4] memleketleri, iki başlı insanlar, kısacası eski kitaplarda yazılı acayip yaratıkların hepsi görülüp bilinecekti. Halbuki hiçbir zaman hiç kimse takip edilen hareket çizgisinin dışına çıkmış değil. Bu neden? Muhakkak Yer'in yuvarlak olmasından. Böyle tabiî olarak bilinen bir durumu görmezden gelip "Yer düzdür" demekte ısrar ederseniz ...

Şihab:

– Ben de size kısa bir şey söyleyeyim: Deminden beri arz ettiğim açıklamalara şunu da ilâve edeyim ki, Yer yuvarlak olsa mutlaka kırk milyon metre çevresinde bir büyüklüğe sahip olacaktı. Zira eski ve yeni âlimlerden hiç kimse Yer'in bundan fazla veya eksik olduğunu iddia etmedi. Bu büyüklükte bir kürenin su ile çevrelenmiş ve dolayısıyla pürüzsüz ve engebesiz kısmının üzerinde bulunan bir adamın yüksekliği yarım metre olursa, o adam o kürenin ancak 1850 metre yarıçapında bir yüzeyini görebilir; -eğer geometri denilen ilmin hükmünün delâleti kesin ve değişmesi söz konusu değil ise- bundan bir metre bile fazla yer göremez. Böyle bir kürenin üzerinde, bulunduğu yerden on bin metre ilerisini görmek isteyen kimse düz yüzeyden mutlaka on altı metre yükseğe çıkmalı, elli bin metre ilerisini görmek isteyen kimse ise mutlaka üç yüz seksen metre yüksekliğinde bir dağın zirvesine tırmanmalıdır. İşte bunlar yanılması asla mümkün olmayan geometrik kaidelere dayalı hükümlerdir. İnanmazsanız kendiniz de hesaplarsınız. Eğer bir kimse su yüzeyinden iki metre yüksek bir mahalden on beş bin, yirmi bin metre ileri-

---

4 Câbülka, doğunun en uzak noktasında, Câbülsa ise batının en uzak noktasında bulunduğu düşünülen bin kapılı efsanevî şehirlerdir. [sad.]

sini görüyorsa, hiç şüphe etmeyiniz ki o Yer yuvarlak değildir. Yahut yuvarlak olsa bile öyle 40 milyon gibi ufak değil, belki iki yüz, beş yüz milyon büyüklüğünde bir yuvarlaktır. Bu sonuç kişisel kanaate dayalı, delilsiz bir iddia sonucu değildir; geometrinin belirlediği sonuçlardır. Bunlara "aklî delil" denir. Aklî delilin en büyük üstünlüğü, aksinin asla sabit olamamasıdır. Sizin buyurduğunuz delil, -ki ülkelerin etrafını dolaşmak hadisesinden ibarettir- mantıkçılara göre tümevarımlı delildir. Tümevarımlı delil, binde dokuz yüz oranında eksiktir. Meselâ insanların, atların, kuşların, balıkların bir şey çiğnedikleri zaman alt çenelerini hareket ettirdiklerini görüp "Dünya'da ne kadar canlı varsa alt çenesi hareket eder" demek, tümevarımsal bir hükümdür. Bunun ise eksik olduğu açıktır. Zira timsah isimli hayvan, istisna olarak üst çenesini hareket ettirir. Şu halde üst çenesini hareket ettiren canlılar yalnızca timsahtan mı ibarettir? Acaba başka bir hayvan yok mudur? İşte sizin "Dünya'yı bilfiil dolaşarak öğrendik" dediğiniz delil böyle küre üzerinde de düz yüzey üzerinde de tatbiki mümkün olan bir tümevarımın sonucudur. Halbuki Dünya'nın her tarafını dolaşmakta değilsiniz. Zira dolaştığınız yerler, Londra, New York, San Francisco, Tokyo, Pearl Harbor, Moskova, Berlin gibi 40 ilâ 50. enlem daireleri üzerinde bulunuyor. Şimdiye kadar Ekvator çizgisi üzerinde veya 40. güney enlem dairesi üzerinden bir tur yapılmış mı? Yapılmışsa ne sonuç ortaya çıkmış? Bu bilinmediği gibi, meselâ Londra'dan kalkıp Kuzey Kutbu'na gitmek ve orada Yer'in alt kısmına dönüp Güney Kutbu'na gitmek, oradan yine Yer'in üst kısmına geçip Londra'ya gelmek suretiyle bir tur yapmak da hiç mümkün değil. Şu halde sizin dile getirdiğiniz araştırma ve incelemeler, aslında küllî bir iddia ortaya koymayı sağlayacak genelliğe bile sahip değil. Ayrıca Kanarya Adaları ile Avustralya Adaları'nda pusulanın yön değiştirmesinin gerçek sebebi de bilinmiyor. Yine bundan başka, gerek Güneş Yer'in çevresinde dönüyor densin ve gerek Yer kendi ekseninde dönüyor densin, her iki şekilde de gece-gündüz oluşumundaki güçlükleri aşmak mümkün değil. İşte

bunları da şu geometrik delilin yanına ilâve ettiğimizde, sizin tümevarımlı delilinizin ne kuvvet ve kıymeti kalıyor?

"Yer düz olsaydı şimdiye kadar insanlar her tarafını keşfederdi" buyurmanız da herkes tarafından kabullenilmiş bir husus değil. Zira insanlar şurada, burnumuzun dibindeki Kuzey Kutup noktasını henüz gerçekten keşfedemediği halde Yer düz olduğu takdirde şimdiye kadar bilinen yerlerden ilerisini nasıl bileceklerdi? Amerika'nın kuzeyinde bulunduğu haritalarda gösterilen yerlere dair niçin henüz güvenilir bir bilgi yoktur? Halbuki hesaba göre oralarını görmek kesinlikle Kutup noktasını görmek derecesinde bile zor olmayacaktır.

On Sekizinci Oturum[1]

Fabre:

– Bu astronomi bahsi daha çok uzun sürer mi?

Robert:

– Problem bir değil, beş değil; gün başına ve belki de saat başına bir problem kaydedecek olsak yine de önü alınmayacak. Meselâ haritalardaki "boylam" çizgileri. "Boylam" demek, derecelerini gösteren çizgilerin üzerinde bulunan memleketlerin tamamında günün yarısı aynı anda gerçekleşiyor demektir. Meselâ benim de gördüğüm "Genel Zaman Rehberi" isimli levhada Petersburg, Süveyş ve Ümit Burnu'nda bulunan Durban isimli mevkilerin tamamı aynı meridyen altında gösterilmiştir. Demek ki, Petersburg'da saat on iki olduğunda, Süveyş'te ve Durban'da da saat on iki olacak ve bu noktaların arasında bulunan ülkeler ve beldelerde de aynı şekilde on iki olacaktır. Farz edelim ki Cable Pacific Şirketi bu bilgileri telgraf muhaberatı ile elde etmiş olsun. Halbuki bundan beş yüz sene önce yazılmış astronomi kitaplarında çizilen yassılaştırılmış küre haritalarında da şimdi Petersburg'un kurulmuş olduğu mevki ile Süveyş ve Ümit Burnu mevkileri

1 (Mütercim notu): Var olan evraka göre bu oturum on yedinci oturum olacakken, on sekizinci olarak yazılmıştır. Arada bazı kâğıtların kaybolmuş olması da muhtemel ise de tarafımdan da yazarın asıl nüshasına halel getirmemek için on sekizinci olarak gösterilmiştir.

aynı hizada, yani aynı meridyen üzerinde gösterilmiştir.[2] O zaman ortalıkta telgraf bulunmak şöyle dursun, belki saat bile yoktu. Özellikle seyir ve seyahat de mümkün değildi. O zaman yapılan yassılaştırılmış küre haritalarına bu memleketlerin tamamının aynı hizada bulunduğu nasıl bilinip de kaydedildi? Demek ki bu resimler eski çağların astronomlarının kitaplarından naklediliyor. Bu ise, meselâ Berlin'de saat on iki olduğu anda haritalarda O'nun hizasında görünen Bizerte'de de[3]saatin on iki olduğu inancını tatmin edemez. Ancak bu iki nokta arasında telgraf yoluyla haberleşilip zamanın eşit olduğu anlaşılırsa o başka.

Ghevont:

– Madem ki problemler devresine girdik, ben de onun bir türünü söyleyeyim: Bizim Rusya'da kullanılan takvim Jülyen takvimidir. Londra'da, Fransa'da ve diğer yerlerde ise Gregoryen takvimi kullanılır.[4] Gregoryen takviminin hesabıyla

---

2 (Mütercim notu): Kâtip Çelebi merhumun *Cihannümâ* adıyla 250 sene önce yazdığı kitapta da bu şekilde gösterilmiştir.

3 Tunus'un kuzeyinde, Benzert adıyla da bilinen bir liman şehri. [sad.]

4 Jülyen takvimi milâdî takvimin ilk şeklidir. M. Ö. 46 yılında Roma'nın kuruluşunun 708. yıldönümünde, İskenderiye'de yaşayan astronomi bilgini Sosigenes'in tavsiyesi üzerine Roma İmparatoru Julius Cesar tarafından yapılmıştır. Julius Cesar tarafından gerçekleştirilen bu takvim reformu sırasında Roma'da günlerin sayılması konusunda düzensizlik görülmüş, buna da rahip ve papazların bazı çıkar hesapları yüzünden tarihleri istedikleri şekilde değiştirmeleri sebep olmuştur. Bu düzensizliğin giderilmesi amacıyla Julius Cesar yılbaşı gününü 1 Mart'tan 1 Ocak tarihine çevirmiş, yıl bir defaya mahsus olmak üzere 445 güne çıkarılarak düzensizlik ortadan kaldırılmıştır. Böylece M. Ö. 46 yılının 1 Ocağında Jülyen takvimi yürürlüğe girmiş olmasına rağmen uygulama çözüm getirmemiştir.

Dört yılda bir gün eklemekle takvim yine kesin bir şekilde düzeltilmiş olmuyor, bu hesaplamaya göre arada yine 1000 yılda 7,5 günlük bir fark kalıyordu. Bir yılda 0,007784 yıllık fark başlangıçta önemsiz gibi görünüyorsa da zaman geçtikçe fazlalaşacağından, bazı yanlışlıkların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Gerçekten de, bu takvimin, 1500 yıl kullanıldıktan sonra Güneş yılından 10 gün geri kaldığı anlaşılmıştır. Tarih 21 Mart olması gerekirken eldeki takvimde 11 Mart görünmektedir.

Papa XIII. Gregorius'un 1582 yılında Jülyen takviminde görülen düzensizliğin giderilmesi amacıyla yaptığı çalışmalar sonunda toplanan Ruhanî meclis, her dört yüz yılda üç artık yılın atılarak bu farkın giderilmesini sağlamıştır. Buna göre dört yüzün katları olan bin altı yüz, iki bin, iki bin dört yüz yılları artık yıl olarak düşünülemez. Bu da Gregorius takvimi reformunun

her ay, Jülyen takvimiyle gösterilen aylardan on iki gün önce giriyor. Bunun böyle olmasının sebebi, Jülyen takvimine göre bir Güneş yılı 365 gün 6 saat iken, Gregoryen takvimine göre 365 gün 5 saat 48 dakika 5 saniye olması imiş. Yani Güneş yıllık dönüşünü Jülyen hesabından on iki dakika kadar önce tamamlıyormuş ve bu da her yüz yirmi sekiz senede bir gün edermiş ki milât tarihinden şimdiye kadar geçen bin sekiz yüz küsur senede on iki gün fark oluşmuş. Ne olursa olsun bu hesaplamanın doğru olmadığının alâmeti açık. Çünkü Jülyen takvimi gereğince bugün Güneş saat kaçta doğacaksa aynı saatte doğuyor. Eğer Gregoryen takvimi doğru olsaydı, bugün doğacak Güneş bundan on iki gün önce doğduğu saatte doğmalı idi.

Ghevont:

– Madem ki Güneş senelik hareketini Jülyen hesabından on iki dakika az bir zamanda tamamlıyor ve madem ki bu eksikler toplana toplana bin sekiz yüz senede on iki güne ulaşıyor, Güneş Jülyen takvimine göre bugün hangi noktada bulunuyorsa o noktada bulunmayıp Gregor'un belirlediği noktada bulunması gerekir. Meselâ Jülyen hesabına göre Mart'ın dokuzunda gece ve gündüz eşit oluyor, değil mi? Bu eşitlik Mart'ın dokuzunda olmamalı; Şubat'ın yirmi beşinde olmalı. Zira madem ki Güneş yörüngesinde on iki günlük bir mesafe kazanmıştır, şimdi bulunduğu yere on iki gün önce ulaşmalıdır. Birkaç senede on üç güne ve birkaç yüz sene daha sonra ya da birkaç bin yıl sonra bir aya ulaşacak. Zaman bizim hesapla meselâ Şubat'ın başı olduğu gün, Gregor hesa-

---

son özelliğini meydana getirir. Yine bu takvim çerçevesinde M. S. 325 yılında takvimin başlıca kurallarını belirleyen İznik Konsili, Güneş çevriminin esas alınarak mevsimlerin Güneş çevrimine yerleştirilmesine karar vermiştir. İznik Konsili'nün toplanmasından 1582 yılına kadarki fark olan 1257 yılda bu farkın on güne ulaştığı anlaşılmış, o günkü takvim gününe on gün eklenmiştir. Böylece Roma'da 4 Ekim 1582 Perşembe gününü doğrudan doğruya 15 Ekim Cuma gününe bağlama kararı alınmıştır. Bu sayede hafta içinde günlerin sırası da değişmemiştir. İşte bu değişme ve toplantıyı (İznik Konsili) düzenleyen Papa'nın ismine atfen bu takvime Gregoryen (milâdî) takvimi adı verilmiştir. [sad.]

bıyla Mart'ın başı olacak. İki millet arasında bir mücadeledir başlayacak. Birisi Şubat'ın başı, diğeri Mart'ın başı diye iddia edecek; daha ileri gidip de iki ay, üç ay, altı aya ulaştığında Rumî Eylül'ün başında alafranga Mart girmiş olacak.

Kohen:

– Bundan on bin yıl sonra ortaya çıkacak problemleri şimdiden dikkate almaya mecbur değiliz. Şu var ki, artık bu bahse bir son verilmezse, şimdiye kadar geçen konuşmalardan ne ortaya çıktığı kararlaştırılmazsa, artık bendeniz devamda mazur kalacağım.

Şihab:

– Şimdi düşünürken hatırıma yeni bir delil geldi. Bu delili kabul edebilirsek artık "Yer yuvarlaktır" demeye kesin biçimde tövbe etmek gerekecek! Söyleyeyim de bakınız nasıl hak vereceksiniz:

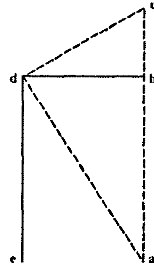
Malûm ya, küre şeklindeki hangi cismi iki eşit parçaya bölsek gözümüzün önünde birer daire yüzeyi görünür. Bu dairelerin her biri küçük bir daire ise, gerek yüzeyini ve gerek çevresini bilfiil ölçebiliriz ama bir daire meselâ Güneş küresi veya daha büyük bir küre olsa yani bilfiil ölçülmesi mümkün olmayan bir küre olsa ne yaparız? İşte cebire, denkleme başvurmaksızın âdeta bakkal hesabı gibi basit bir hesapla dairenin yarıçapını ölçecek çözüm! Bakınız, hangi dairenin üzerine bir teğet çizgi çizsek, bu çizgi o dairenin yalnız bir noktasına temas edip diğer noktalarına temas etmez ve temas ettiği noktadan uzaklaştıkça daire ile teğet çizgi arasındaki mesafe artar. Daire küçük olursa mesafe büyük ve daire büyük olursa mesafe az olur. Bu mesafenin bilimsel ismi ufuk alçalmasıdır.

Şimdi daireye gelelim. Daire nedir? Bir takım dar açıların toplamından meydana gelmiş bir yüzey değil midir? Daireyi üç yüz altmış kısma ve bu kısımların her birini başka altmışar kısma bölmek, bölen sayısınca açıların başlarını bir noktada birleştirip yuvarlak bir yüzey meydana getirmek değil mi-

dir? Böyle olunca bir dairenin birinci unsuru dar açı olacağından, her şeyden önce işte bu dar açının nasıl meydana getirileceğini bilmeliyiz; birbirine paralel iki düz çizgi, birbiriyle karşılaşacak şekilde eğilseler, başı karşılaşma noktasında olmak üzere bir dar açı ortaya çıkar.

Şimdi, sonsuz uzunlukta bulunan ve aralarında ancak cüz'î bir mesafe bulunan iki çizgiyi meselâ yüz bin metrede birbirine kestirmek istesek, çizginin birisini asıl istikametinden ne kadar ayırıp berideki çizgiye eğdirmeli? Bunu bulacağımız gönye tahtası denilen ve biri kısa ve diğeri iki üç misli uzun iki ayağı bulunan aleti köşesinden şu siyah tahtanın üzerine gevşekçe çivileyelim. Sonra bu iki ayağın kenarından tebeşirle birer çizgi çekelim ve kısa ayağın ucundan uzun ayağın istikametine paralel olmak üzere nokta ile hayalî bir çizgi çizelim. Daha sonra merkezini sabit kıldığımız gönye tahtasının bir ucunu elimizle ileri itip hayalî çizgi ile kesiştirdikten sonra işbu gönye tahtasının kenarından yine nokta ile başka bir hayalî çizgi daha çizelim. En son olarak da ortaya çıkacak şekli harflerle gösterelim:

İşte görüyoruz ki şurada biri DAB, diğeri EDA ve üçüncüsü CDB harfleriyle okunacak üç açı ortaya çıktı. Bir iletkiyi bu açıların üzerine koyacak olsak, tamamını aynı değerde ve meselâ kırk beşer derece değerine sahip bulacağız. Bu açıların CDB harfli biri bize yakın ve DAB harfli diğeri uzak olduğuna göre her ne zaman merkezi bize uzak olmak şartıyla bir açı çizimini tasavvur etsek, her şeyden önce gözümüzün önünde bir CDB açısı resmetmeli.

Ondan sonra merkezi bizden uzak sayacağımız açıyı ona kıyaslamalı. İşte bu bize yakın olan CDB açısının hipotenüsü CB hayalî çizgisi olduğuna göre, DAB açısının hipotenüsünün de BD çizgisi olması gerekeceğinden ve herhangi bir kırk beş derece ölçüsünde CDB açısının CB hipotenüsü faraza 1 metre ve DB ile DC ayaklarının uzunluğu on bin metre olsa,

onun bire bir aynısı olan DAB açısının hipotenüsü 10.000 ve BA ile DA ayaklarının uzunluğu -10.000 sayısının 1 sayısına bölümünde bölüm olan 10.000 kere 10.000, yani- 100.000.000 metre olacağından, merkezi bize uzak kabul ettiğimiz açının ayağının uzunluğunun yüz milyon metre olduğunu bulmuş oluruz.

Şimdi bunu konumuza tatbik edelim:

Madem ki daireler dar açıların toplamından oluşuyor, madem ki şu açıkladığımız dar açı da bir dairenin parçalarından birisidir ve madem ki yerkürenin de çok sayıda dairesi ve özellikle büyük dairesi vardır, şu halde Yer'in yüzeyinde on bin metre uzunluğunda düz bir mahalde ne kadar alçalma bulunduğunu araştırırız. Her ne kadar böyle bir mahalde hiç alçalma olmadığını görmekte isek de, faraza şu on bin metrede yalnız bir metre alçalma olmuş olduğunu kabul etsek bile bu varsayım üzerine yapacağımız hesapta Yer'in yarıçapının yüz milyon ve çevresinin altı yüz küsur milyon metre olması gerektiğine geometrik açıdan hükmetmemiz gerekir. Halbuki Yer'in çevresi bilime göre kırk milyon metreden ibarettir.

Şimdi problemi bu geometrik delile tatbik ettiğimizde ortaya çıkacak sonuç, en başta söylediğim gibi "Yer yuvarlaktır" demeye tövbe etmekten ibaret olacaktır.

Burhan:

– Şimdiye kadar geçen konuşmaların pek çok yerinde söze karışmama imkân varken susup muhterem heyeti taciz etmekten kaçındım. Şimdi görüyorum ki hepimizde bir usanç, bir neşesizlik ortaya çıkmaktadır. Şimdi yine susacak olursam kendi payıma düşen hizmeti yerine getirmemiş olacağımdan, buradan vicdanım rahatsız olarak ayrılacağım. Dolayısıyla bendeniz de şahsî mülâhazalarımı arz edeyim ki hem o rahatsızlık ortadan kalksın, hem de muhterem dinleyenler şahsî mülâhazalarımı öğrensinler:

Efendiler! Dünya'da insanın kendi varlığını bilmesinin ardından "din"in ne demek olduğunu bilmesi zorunlu bir du-

rumdur. "Zorunlu" demek, "İnsanın kendi şahsî menfaatinin gereği" anlamındadır. Şahsî menfaatini bilen, maddî ve manevî mutluluğunu, şu anda ve gelecekte kurtuluşunu sağlamak isteyen kimsenin, ekmek ve su ihtiyacından önce dinin ne demek olduğunu öğrenmeye gayret etmesi gereklidir. Bu açıdan, bunu öğrenmedikçe açlığından, susuzluğundan telef olacağını bilse yine bunu öğrenmeyi öne almalıdır. Zira bir insan aç ve susuz bulunduğu sırada vefat ederse yalnız dünyada birkaç saat veya birkaç gün aç kalma sıkıntısını yaşamış olur. Ama dinin hakikatini öğrenmeden, yani dinsiz ve inançsız olarak vefat ederse ahirette ebedî azaba uğrar. Çünkü binlerce seneden beri mevcut dinlerin mensuplarının dilinde "Ahiret var, azap var" cümleleri dolaşıp durmuştur. Bu bir haberdir; bu haberin doğru veya yalan oluşunu araştırmayıp da "Hiç ahiret diye bir yer bulunması mümkün müdür? Hiç öldükten sonra dirilmek olur mu?" diye bu haberin doğruluğuna ihtimal vermemekten, ahiret ve ölümden sonra dirilmenin gerçekte var olmaması asla gerekmez. Daha önce de söyledim ya, "Evinizin kapısı önüne bu gece bir kuyu kazıldı. İçi ateşle doldurulup, üzeri basıldığı anda çökecek şeylerle örtüldü. Kapıdan çıkarken dikkat etmezsen kuyuya düşmen tabiîdir" diye bir haber verilmiş olsa aklı başında bir adam dışarı çıkmadan bunun doğru olup olmadığını araştırır. "Adam sen de, hiç öyle şey mi olur" demez. Kısacası insanlar için son derece dikkat edilmesi gereken şey "din" meselesidir.

İşte bu konuyu aydınlatmak için biraz serbestçe, biraz da uzunca konuşmama müsaade etmenizi rica ederim. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar, Musevî ve Hristiyan dinlerinin mahiyetini gösterdi. Bugün bu iki dinin varlığına, herkesi kendi kendine Tevrat ve İncil okumaktan ve her türlü dinî araştırmada bulunmaktan men eden kilisenin baskılarının sebep olduğu görülüyorsa da, esasen Cenab-ı Hakk'ın ortaya koyup emrettiği bir din olması hiçbir şekilde anlaşılamıyor. Avrupa halkı gibi medeniyet geliştiren ve hünerli bir milletin tâbi olduğu bu dinler böyle boş ve gayrıilâhî olursa, Avrupa

nazarında vahşî ve barbar tanınan Müslümanlar'ın tâbi olduğu dinin mahiyetinin nasıl olması gerektiği mütalâasıyla Avrupalılar'ın İslâm'a bir göz atmaya gerek görmedikleri daha önceki oturumların birinde dikkat çekecek biçimde ortaya konulduğundan, İslâm'ın nasıl bir din olduğunu -şüpheye yer kalmayacak biçimde- anlatmaya çalışacağım:

Her şeyden önce "din" ne demektir, bunu bilmek lâzım. Din, insanlık için gerekli bir şey midir, yoksa vaki bir durum mudur? Yani din denilen şey Mösyö Begeny'nin daha önce söylediği gibi insanlığa ait işleri düzenlemek için yine insanlar tarafından icat edilmiş aklî esaslar veya bir kanun mudur? Yoksa Müslümanlar'ın kabul ettiği gibi Cenab-ı Hak tarafından emir ve tebliğ buyurulmuş bir yükümlülük müdür? Bunu ayırt etmeden diğer konuya geçmek bir kanaat hâsıl etmez. Farklı dillerde yazılmış dinî ve felsefî kitaplar incelense, din hakkında üç tür görüşe rastlanır. Birincisi, eski filozofların, ikincisi yeni filozofların ve üçüncüsü de din mensuplarının görüş ve kanaatleridir.

Eski filozoflara göre din, hem gerekli bir şey hem de vuku bulan bir husustur. Gerekli olması, insanlığa ait işlerin düzenlenmesi meselesine ilişkin bir husus olduğundan konumuzla ilgisi yoksa da, vuku bulma şekli, din mensuplarının kanaati üzere insanlar arasında tek bir kişinin ilâhî seçime mazhar olup hemcinslerine peygamber olarak gönderilmiş ve bununla görevlendirilmiş olması tarzında değildir. Belki insanlar arasında pek de nadir olmayan istidat sahiplerinden bir zât kendi yaratılışında hissettiği üstün kabiliyeti riyazet yoluyla ilâhî feyzlerin gelişine uygun bir mertebeye yükselttiğinde Allah'tan sudûr eden feyzler bu kabiliyeti aydınlatarak insan ruhunu bütün kemalâtı idrâk edecek bir keyfiyete sahip kıldığından, tamamen böyle bir kabiliyetin feyzlere mazhar olmasından ibaret bir manevî özellik olur. Meselâ Güneş ışığı parlatılmış ve cilâlanmış bir cisimle, mat ve cilâlanmamış bir cisme vurduğunda, cilâlanmış cismin parlak ve mat olan cismin donuk görünmesi

gibi ki, ikisi de cisim özelliğine sahip olduğu ve ışık da yalnız bir özelliğe malik bulunduğu halde birisinin parlak ve diğerinin donuk görünmesi her birinin ışığı alma ve yayma kabiliyetlerinin farklı olmasından kaynaklanır. Bu özellik ise her ne kadar bazı üstün şahıslarda bilfiil varlığını göstermekte ise de potansiyel olarak insanlığın her ferdinde mevcuttur. Nitekim bazı peygamberler ülü'l-azm ve kanun ve şeriat sahibi olur, diğer bazı peygamberler de daha önce gelmiş şeriatı teyit ve tekit ile görevlendirilmiş bulunur.[5] Bazı şahıslar Allah'ın velilerinden olur, diğer bazılarının ise velilik özelliği sınırlıdır ki bunlar kabiliyetlerinin farklılığının bir sonucudur.

Bu sınıfa göre durumun böyle olduğunun ispatına gelince: Bu âlem -bir dine mensup olanların görüş ve kanaatlerine göre- yoktan var olmuş olmayıp, ezelî olan Vâcibü'l-vücûd'dan sudûr eden "ilk akıl"ı takip eden "on akıl" vasıtasıyla ezelî olarak sâdır olmuştur. Şimdi aklınıza "On akıl ve ilk akıl ne demektir ki bunun vasıtasıyla bir âlem sâdır olabilsin?" gibi bir soru ve "Hem kendisinden bir şey sudûr edenin hem de sâdır olan şeyin, ikisinin birden ezelî olması nasıl mümkün olur?" şeklinde bir başka soru gelebilir. Birinci soruya şöyle cevap veriyorlar:

---

5 Peygamberler, İslâm âlimleri tarafından derece yönüyle üç kısımda ele alınmıştır:

Azim ve sebat sahibi peygamberler anlamında "ülü'l-azm peygamberler", aldıkları ağır görev ve yüklendikleri sorumluluk karşısında herhangi bir yılgınlık göstermeden, dini insanlara tebliğ görevini yerine getiren, bütün zorluklara göğüs germede azim ve sebat gösteren peygamberlere verilen bir isimdir. Bazı âlimlere göre bütün peygamberler azim ve sebat sahibidir. Fakat çoğunluk, Hz. Nûh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in (a. s.) ülü'l-azm peygamberler olduğu, bunların diğerlerine göre bir derece daha üstünlüklerinin bulunduğu görüşündedir.

Yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere "resûl" denir. "Nebî" ise, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyip, kendisinden önceki bir peygamberin kitabını ve şeriatını ümmetine bildirmekle görevli olan peygamberdir. Bu sebeple resûlle aralarında fark vardır. Çünkü yapılan tanımlara göre her resûl, aynı zamanda bir nebî olurken, her nebî resûl olamamaktadır. Yani nebî daha genel, resûl daha özeldir. Bir başka ifade ile, resûl olma özelliğini kazanmış peygamberler, nebî oldukları gibi, bunun üstünde bir de resûllük derecesini kazanmış olmaktadırlar. [sad.]

Keyfiyet ve kemiyet sahibi her varlığın bir başlangıcı ve sudûr kaynağı bulunması, aklen zorunlu olan hususlardandır. Âlem de keyfiyet ve kemiyet sahibi olduğundan, bunun da bir sudûr kaynağının bulunması zorunludur. Şimdi, bu âlemin sudûr ettiği şey de kendisi gibi kemiyet ve keyfiyet sahibi olsa, teselsül ortaya çıkardı. Çünkü bu sudûr kaynağının kaynağını, onun da kaynağını vs. sonsuza kadar sudûr kaynakları aramak gerekip, bu da teselsülü gerektirecekti. Kemiyet ve keyfiyet sahibi olan şeylerin sonsuz olması hem aklen hem de deliller itibariyle imkânsız olduğundan, bu sonsuz silsileyi ortadan kaldırmak için kemiyet ve keyfiyetle nitelenmeyen bir varlık kaynağı bulmak gerekir. Böyle bir varlık kaynağının da ancak kemiyet ve keyfiyetten uzak, yani yalın, hakikî ve tek olması zorunludur. Yani yalın, hakikî ve tek olmasa, mürekkeb, izafî ve tek olması, mürekkeb ve izafî olan şeyin ise kemiyet ve keyfiyete sahip olması lâzım gelir. Halbuki eşyanın varlık kaynağı, yalın bir tek varlık olmalı diyorduk. Öyle bir hakikî, yalın, tek varlık ise ancak Allah Teâlâ'dır. Şu halde âlemin varlık kaynağı, tek, yalın, hakikî olan Allah Teâlâ olmuş olur. Eşyanın varlık kaynağı yalın ve hakikî tek varlık olduğu takdirde bundan çok sayıda şey sâdır olamayıp ancak bir şey (emr) sudûr eder. İşte bu şey (emr) cisim olamaz, çünkü mürekkebdir, yani çok sayıda şeyi haizdir. Araz da olamaz, zira arazlar ancak cisimlerle birlikte var olabilirler, yalnız başına var olamazlar. (Meselâ Güneş yokken görülür âlemde kendi başına ışık var olamaz. Cisim yokken görülür âlemde kendi başına bir hareket var olamaz). Nefs de olamaz, zira nefs cisimsiz etkide bulunamaz. Bu âlem cisim, araz ve nefsten ibaret olduğuna göre varlığın ilk kaynağından sudûr eden bu emr ne olabilir? Olsa olsa ancak "akıl" olabilir. Çünkü akıl gerek var olması gerek etkide bulunması açısından bağımsızdır. Diğerlerinin ise kesinlikle bağımsızlığı olmayıp, daima bir başkasının varlığına ihtiyaç duyar.

"Akıl" için üç şey söz konusudur. Birincisi kendi başına var olması, ikincisi başka bir şey sebebiyle zorunlu olması,

üçüncüsü özü gereği mümkin olmasıdır.[6] İşte burada "ilk akıl" ismini vermeye mecbur olduğumuz bu akıldan, bu üç özelliğinin her biri ile bir şey sudûr eder. Meselâ var olması itibariyle "ikinci akıl", başka bir şey sebebiyle zorunlu olması itibariyle "nefs" ve özü gereği mümkin olması itibariyle de "cisim" sudûr eder ki, bu cisim "birinci felek", nefs de "felekî nefs" olur.[7] Aynı şekilde "ikinci akıl"dan "üçüncü akıl" ile "ikinci nefs" ve "ikinci felek", "üçüncü akıl"dan "dördüncü akıl", "üçüncü nefs" ve "üçüncü felek" sâdır olup sonunda "dokuzuncu akıl"dan "dokuzuncu nefs", "dokuzuncu felek" ve "onuncu akıl" sudûr eder. Bu "onuncu akıl"a "faal akıl" adı verilir ki, süflî âlemin heyûlâsında, yalın ve mürekkeb unsurlar üzerinde suret ve arazların oluşmasını sağlayan budur. Bunların "dokuz felek" tabiriyle göğü dokuz tabakayla sınırlamaları, Güneş, Ay, Venüs ve Merkür gibi hareketli gök cisimlerinin her biri için birer felek, diğer sabit yıldızlar için yalnız bir felek varsaymalarından ve bunların tamamını hareket ettirip döndürmek için de "Atlas feleği" adında dokuzuncu bir felek farz etmelerinden kaynaklanmaktadır. Öyle görünüyor ki, şimdiki Neptün, Aşil ve Uranüs gibi gezegenler kendi zamanlarında keşfedilmiş olsaydı, ya feleklerin tabakalarını yetmişe, seksene çıkaracaklar ya da tamamen şaşırıp kalacaklardı. İslâm âleminde eski felsefî bilgilere dair mevcut olan kitapların hiçbirinde "Bunlar niçin böyle varsayılıyor? Bu hususta delilleriniz nedir?" yolundaki sorulara hiçbir cevap yoktur. Esasen bu kitaplar İslâm ilimleri arasına vaktiyle Yunanca ve Lâtince kitaplardan tercüme ile alınmış olduğundan, gerekli olan deliller asıl kitaplarda var iken bir sebeple alınmadığından mı, yoksa asıl kitaplarda bulunmadığı için mi yazılmadığı anlaşılamıyorsa da, Yunanca kitaplarda da var olmadığı kanaati daha baskındır. Zira böyle iddi-

6 (Mütercim notu): "Başka bir şey sebebiyle zorunlu" demek, kendi zorunlu varlığının bir başka varlığın varlığına bağlı olması ve "özü gereği mümkin" demek de esas itibariyle var ya da yok olmasının mümkün olması demektir.

7 (Mütercim notu): Bunlara göre felekler ve gök tabakalarının da nefis ve iradeleri vardır.

alar güçlü delillere dayalı olsa idi, nakil ve tercümesinden - hiç değilse- zihin açma gibi büyük bir fayda hâsıl olacaktı ki İslâm âlimlerinin en önemli gayelerinden biri de budur.

İşte bu dokuz felek, Mösyö Fabre'in geçen gün anlattığı üzere, soğanın katmerleri gibi iç içe geçirilmiş ve kırılması, delinmesi ve farzımuhal olarak kırıldığı takdirde yapışıp onarılması imkânsız kabul edilen birer basit cevher olarak görülmüştür. Bunlara göre din âlimlerinin kıyamet adını verdiği âlemin harap olması, işte bu göklerin kırılamaz ve onarılamaz olması sebebiyle asla gerçekleşmeyecek ve sonsuza kadar bu âlem böylece sürüp gideceğinden, kıyamet tabiri herkesin kendi ölümünden kinaye olacaktır.

Şimdi ikinci sorunun cevabına geçiyorum: Eski filozoflara göre kâinatın varlığıyla kâinatın sudûr kaynağının varlığı birbirinden "zaman" açısından sonra olmayıp, ancak "zât" açısından sonra olduğundan, kâinat da kâinatın sudûr kaynağı gibi kadîmdir, ezelîdir. "Zât açısından sonra" demek, "anahtarın hareketinin elin hareketinden sonra olması gibi sonra" demektir. Meselâ elimizdeki anahtarı hareket ettirecek olsak, elimizi kıpırdatmalıyız ki anahtar da hareket edebilsin. Bu şekilde gerek elimiz, gerek anahtar, ikisi de aynı anda hareket ettikleri halde anahtarın hareketi elin hareketinden zaman açısından değil, zât açısından sonra bulunuyor. Bunun gibi âlemin varlığı da Yaratıcı'nın varlığından zaman açısından değil, zât açısından sonradır. Çünkü ezelî olan Yaratıcı Zât "fail olma" sıfatına sahiptir ve ilâhî sıfatlar da Yaratıcı Zât ile birlikte ezelîdir. Madem ki "fail olma" sıfatı kadîmdir, ezelîdir, öyle ise fail olmanın gereği olan "fiil" ve fiilin sonucu olan "kâinat" da ezelîdir, kadîmdir.

Şöyle ki, faraza yaratıcı Zât hakkında "zaman" hükmü söz konusu olsa, "Yaratıcı Zât var olduğu anda kâinat da var olmuştur" demek mümkün olur. Bu ise zaman açısından öncelik değil, zât açısından önceliktir. Eğer Yaratıcı Zât'ın âleme önceliği zaman açısından öncelik olsaydı, kâinatın yokluktan varlığa çıkması gerekirdi. Halbuki yokluktan hiçbir şey var

olamaz. Kâinatın Yaratıcı Zât'tan sudûru bu şekilde fail olma sıfatının bir gereği olursa, kâinatın Yaratıcı Zât'tan sudûru zorunlu olmuş olur. Yani madem ki Cenab-ı Hak fail olma sıfatına sahiptir, madem ki âlemin oluşumuna Cenab-ı Hakk'ın fail olma sıfatı sebep olmuştur ve madem ki ma'lûl illetinden ayrılamaz, o halde Yaratıcı Zât'ın kâinata ezelde sudûr kaynağı olması zorunlu bir durum olur. Bu şekilde "Yaratıcı Zât âlemi diledi de yarattı" denilemeyecek. Zira "dilemek", arzu ve ihtiyar demek olduğundan, eğer Hak Teâlâ âlemi arzu ve ihtiyarı ile yaratmış olsaydı, yaratma ve var etmeyi öyle ezelî olarak yapmayıp, arzu ve ihtiyar ettiği zamanda yaratırdı. İhtiyar ettiği zamanda yaratması ise, ezelden âlemi yaratığı zamana kadar "fail olma" sıfatının bulunmaması demektir. Bu ise, fail olma sıfatının Yaratıcı Zât'a sonradan ârız olduğunu gösterir. Böyle herhangi bir sıfatla sonradan vasıflanan varlığın, hâdis şeylere ve arazlara mahal olması ve hâdislere mahal olan her şey hâdis olduğundan Yaratıcı Zât'ın da hâdis olması gerekirdi. Âlemin oluşumu böyle meydana gelmesi zorunlu bir şey olursa ihtiyara bağlı olan bir şey kalmayacağı gibi, Yaratıcı Zât bir şeyi var etmeyi amaçlayıp buna yönelmiş olmadığından, yani bu âlemi böyle düzenli ve mükemmel, her şeyi yerli yerinde ve eksiksiz yaratması fail olma sıfatının kemali ve eksiksiz oluşuna dayalı olup peyderpey yapılan fiiller gibi kasıt ve amaçlamaya dayalı bulunmadığından, -ki kasıt ve amaçlama bulunsa, kasıt ve amaçlama ile iş işlemek amaçlanan şeyi var edince kemal kazanmak demek olup, "kemal kazanmak" daha önce eksik olmaya bağlı ve Yaratıcı Zât ise ezelden beri kemal sıfatları ile vasıflanmış olduğu için yeniden kemal kazanmaya ihtiyacı bulunmadığından-, âlemin oluşumunun sebebinin sadece fail olma sıfatının tesirini icra etmesinden ibaret olacağı ortaya çıkar.

Az önce de söylediğim gibi, eski filozoflara göre, fail olma sıfatı kadîm olursa âlemin oluşumunun zorunlu olması ve meydana gelmesi zorunlu olan şeylerde ihtiyar ve kasıt bulunamaması sabit olur. İşte bu nedenle nübüvvetin ilâhî seçimin bir sonucu olduğu zannı da ortadan kalkar. Çünkü pey-

gamberlik, din müntesiplerinin inandığı gibi insanlığın fertlerinden birisinin Allah katında seçilmesiyle gerçekleşmez. Aksine insan türünde ne kadar fert varsa tamamında ruhî bir özellik vardır ki, bu özellik bazı melekeleri hazır hale getirir. Ancak insan türünün her ferdi nübüvvet melekesini hazır hale getirecek kabiliyet ve istidatta bulunamayacağı için, bunlardan peygamberlik melekesini hazır hale getirmeye istidadı olan zât riyazet ve buna benzer yollarla "nefs-i zekiyye"ye[8] sahip olur ki nübüvvet, insanda bu melekenin oluşması ve ortaya çıkmasından ibarettir.

İnsanlar arasında, peygamberlik iddiasında bulunacak kadar kemal kazanan zâtlar bir takım ruhanî tasarruflara da sahip olurlar. Bu tasarrufun kişide hâsıl olmasının yolu bedenî terbiye ve idmandan ibaret olup, bizlerce anlaşılacak örneği de bizim "bir şeyi gerçekleşmeden önce hissetmek (hiss-i kable'l-vukû)" dediğimiz idrâk gücü türünden bir şeydir. Meselâ gönlümüzden bir mutluluk yaşayacağımız veya bir üzüntüye kapılacağımız geçtikten hemen sonra mutlu veya üzgün olduğumuz nadir değildir. Bu nedir? Bu, ruhun bir tür tasarrufu ve gayba ait hususları hissetmesidir. Bizim gibi bedenî terbiye ve idmandan ve diğer çeşitli melekelerden tamamen uzak olan insanların bu derece tasarruf ve hissinin, özel yolları ve usûlüyle eksiksiz biçimde beden terbiyesi ile uğraşan ve nefsini eğitmeye zaman ayıran zâtların tasarruf ve hislerinden eksik olacağını söylemeye bile gerek yok. İşte bu tasarruf ve bu his sayesinde şu anda ve gelecekte vukû bulacak şeyleri keşfedip ortaya çıkarmaya "mucize" ve "gaybdan haber verme" denir ve yine bu tasarruf sayesinde bizce gerçekleştirilmesi imkânsız görünen bazı tesirler meydana getirilir.

İşte insanlığın böyle temizlenmiş nefisler vasıtasıyla ve Feyyâz-ı Ezelî'nin yardım ve desteğiyle "dinî hükümler" baş-

8 "Temizlenmiş nefis" anlamına gelen bu terim, yakinî biçimde kemal özelliklerinin tamamına veya büyük kısmına sahip olma melekesini elde etmiş yüce nefis için kullanılır. Nefs-i kudsiyye, nefs-i sâfiye veya nefs-i kâmile de denir. [sad.]

lığı altında düzenlenen bir kanuna davet edilmesi bu özelliğin neticesi olur.

İslâmî okullarda iki sene okumakla bitirilen felsefî bahislerin özetinin özeti gibi olan bu kısa takriri her yönüyle şerh ve izah etmek ve bizim İslâm âlimlerinin, bunların hemen hemen her bir noktasına yönelttiği itiraz ve muhakemelerini anlatmak, iki senede okuduğumuz kitapların içeriğini tekrar etmekle olur. Bu ise, oturumun izin vermemesi yanında soru-cevap söz konusu olacak bir çok tartışmaların kapısını açacağından yine tam olarak anlaşılmayacaktır. Maamâfih bu tarz felsefe âlemin şeklinden hareketle ortaya konulmuş olduğundan, âlemin şekli onların dediği gibi olmadığı takdirde bu tarz felsefenin baştan ayağa iflâs etmesi zorunlu bir durumdur. Çünkü bunlar gece ve gündüzün meydana geliş biçiminden, yıldızların görünüp kaybolması ve doğup batmalarından ve gemilerin deniz yüzeyindeki görünüşlerinden Yer'in yuvarlak olduğu, üstümüzde bulunan göğün kubbe gibi bu Yer'i çevrelemiş olarak görünmesinden, onun Yer'i her taraftan eşit bir oranda çevrelemiş içi boş bir küre olduğu, yedi gezegenin her birinin diğerinin üzerinde ve tamamının sabit yıldızlar feleğinin altında görünmesinden, sekiz gök tabakasının birbirini çevrelemiş olduğu ve bunların tamamını batıdan doğuya doğru hareket ettirebilmek için hepsinin üzerinde doğudan batıya doğru hareket eden dokuzuncu bir Atlas feleği bulunması gerektiği, düzenli biçimde yerleştirilmiş bu varlıkların her an değişen ve dönüşen bir görünüm sergilemesinin muhakkak bir hareketin sonucu olduğu ve düz bir çizgi üzerinde hareket farz edilse mutlaka bir başlangıç ve bitiş noktası belirlenmesinin gerektiği, halbuki ezelî ve ebedî, yani başlangıcı ve sonu olmayan sermedî (daimî) hareketin ancak döngüsel hareketle mümkün olup, düz hat üzerinde hareketle asla mümkün olamayacağı kanaatine sahip olmuşlardır. İşte bu gibi düşüncelere ışık tutmak ve itibarını arttırmak için de kendi akıl ve düşüncelerinin belirlediği hükümlerin doğru ve isabetli olduğunu söylemişlerdir. Yüce peygamberlerin Cennet, Cehennem, haşr ve hesap gibi ahiret

hallerine dair verdikleri haberlerin tamamının, ruhun varlığını devam ettirmesi sebebiyle ancak "ruhanî" biçimde gerçekleşeceğini öne sürmüşler ve bedenin yok olmasına dayanarak, "cismanî" oluşunu inkâr etmişlerdir. Meselâ "Yaşadığı sürede övünç kaynağı olacak faziletlerle bezenen kimselerin ruhlarının bu kazandığı faziletlerin derecesine göre sürekli nimetlere kavuşması ve kötü vasıflar edinen kimselerin ruhlarının da o ölçüde azap görmesi Cennet ve Cehennem'in anlamıdır" demişlerdir.

Bu sözler onlara göre kesin aklî meseleler ise de İslâm âlimlerine göre tamamının cevabının verilip reddedilmeleri ve çürütülmeleriyle hiçbir kıymet ve ehemmiyetleri kalmamıştır. Maamâfih İslâm âlimlerinin redlerini göz ardı etsek bile bu zamanda bu sözleri kabul etmeye imkân yoktur. Zira söz konusu görüş ve kanaatlerin tamamı dokuz kat gök ve ortada bir yerküre bulunması esasına dayandığından ve esasen yeni astronomi bu kanaati tamamıyla reddedip çürütmüş bulunduğundan, iddia çürütülünce ona bağlı bulunan bütün teferruatın da reddedilmesi tabiîdir ve dolayısıyla bu sözlerin yeni felsefe nezdinde de bir değeri bulunmayacaktır.

Şimdi yeni felsefeye gelelim. Yeni felsefe önceki gibi külfetli bir fikir mecmuası değildir. Esası, Mösyö Begeny'nin anlattığı şekildedir. Şöyle ki: Âlemin şekli, sınırsız olan uzayın içinde yer yer mekân tutmuş olan ve fiilen, aklen veya hayalî olarak sayılması ve sınırlanması mümkün olmayan sonsuz yıldız ve gök cisimlerinin kendi kendine oluşmasıyla bu görünümü kazandığı gibi, ileride akla hayale gelmeyecek ve deneme ve araştırma yoluyla da keşfi mümkün olamayacak sebep ve saikler vasıtasıyla bazı yıldızların yok olması ve buna mukabil yeniden bazı yıldız ve gezegenlerin ortaya çıkıp teşekkül etmesi, bazı yıldızların şimdiki konumlarından ayrılarak başka bir tarafa gitmesi, kısacası ezelden şimdiye kadar nasıl değişimler geçirmişse şimdiden ebede kadar da yine bunun aynısı veya benzeri dönüşümlere uğraması mümkün olup bu değişimlerde manevî bir gücün veya işleri idare eden

bir parmağın tesir ve müdahalesi de düşünülemez. Nitekim yerkürenin vaktiyle Güneş'ten mi yoksa başka bir yıldızdan mı ayrılmış veya uzayda var olan zerreciklerin bir araya gelmesiyle mi oluşmuş olduğu kesin biçimde belli olmamakla birlikte, bunca inceleme ve araştırmaların hükmüne dayanarak, yerküre ilk önce gaz halinde bir kütle iken daha sonra soğuyarak sıvı halini aldığı, daha sonra daha fazla soğuyarak eritilmiş kalayın yüzeyindeki tortular gibi bir kabuk oluşup ardından hissedilecek derecede kalın bir toprak meydana geldiği, sonra volkanik patlamalar ve sarsıntılarla dağların ve derelerin oluştuğu, ondan sonra da bitkilerin ve hayat çemberinin ortaya çıktığı ve gerek bitkilerin gerekse hayvanların en ilkel şekilden şu anda düzenli ve mükemmel görünen şekle kadar tedricî olarak dönüşüp geliştiğine ve yaratıcı kudretin fiil ve tesirini gösterecek bir iz ve belirti görülmediği için bundan böyle de daha önceki şartlar üzere varlığımızı sürdüreceğimize bilimsel bir kanaat hâsıl olmuştur. Zaten ne zaman ne de mekân açısından başlangıcı ve sonu olan ve dolayısıyla hakikî ve tam anlamıyla "sonsuz" olan bir varlığın yaratıcısı ve var edicisi olamayacağı aklen de kabul edilmiştir. Şu halde yerküreye -Ay gibi- madde açısından benzeyen gök cisimleri bulunmasına kıyasla tür açısından benzerlerinin de bulunması uzak bir ihtimal olmadığı gibi, bazı gezegenlerde hayat belirtisi görülmesi de bu zannı desteklediğinden, bütün kâinattaki varlıkların ruh sahibi ve ruhu olmayan şeklinde iki kısımdan ibaret olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Bu durumda gerek akıl ve gerek bilim, âlemin kendi kendine var olduğu ve gelecekte de aynı şekilde var olacağının tabiî ve zorunlu olduğu hususunda ittifak etmiş demektir. Böyle kendi kendine var olan bir varlığın yaratıcısı olamayacağı gibi yaratmaya bağlı hususların da bulunamayacağı ve bu durumda Yaratıcı'nın seçmesiyle vuku bulan bir peygamberlik ve O'nun tarafından ortaya konulup belirlenmiş bir yükümlülük düşünülemeyeceği, dolayısıyla "din"in akıl sahibi insanlar tarafından sadece işleri düzenlemek için vaz' edilmiş "sonradan icat olunan" bir kayıt olduğu aşikâr görülmüştür.

İşte yeni felsefenin özü budur. Bu iddianın temel unsurunun delili "yeni astronomi"den ibarettir. Astronomi doğru ve vakıaya uygun kabul edildiği takdirde bu felsefeyi ve bu sonucu reddetmeye çalışmak faydasızdır. Bu düşünce ve bu sonuç ancak astronomiyi yıkmakla yıkılabilir. Yoksa diğer çeşitli teoriler ve deliller bu felsefenin karşısında sohbetten öte bir değer taşımaz ve bu yolda bilgilerle dolu olan zihinleri hiçbir zaman başka bir vadiye sevk edemez.

Şimdi üçüncü görüşe gelelim. İslâm, Hristiyanlık, Musevîlik ve diğer dinler nazarında "din" gerçekleşmiş bir durumdur ve vuku bulması ilâhî emir ve tebliğ ile olmuştur. İnsanların herhangi bir müdahale ve düzenlemesi yoktur.[9] Bu görüşe göre din, bir konağa davet edilen şahısların o konakta ne şekilde hareket etmeleri gerektiğine dair talimat ve bu talimata aykırı hareket edildiği takdirde ne türlü cezalarla karşılaşılacağını bildiren uyarılar mesabesindedir. Ev sahibi sanki konağın içinde yer yer "Buraya gelince şahıslar şöyle girecekler, böyle gezecekler, şu şekilde oturup bu şekilde yiyecekler. Eğer bu talimata uygun hareket ederlerse daha sonra evin üst katına çıkarılıp orada özel biçimde ağırlanıp ikram görecekler ve şayet uyarıların aksine hareket ederlerse alt kata götürülüp orada çeşitli cezalara çarptırılacaklardır" anlamında bir talimatname asmış ve herkesin hareket tarzını belirlemiş oluyor. Bu Dünya'ya gelenler, bu Dünya'yı öyle bir konak yani öyle sahibi olan bir ev şeklinde görürler ve uyarı levhasının kendileri gibi dışarıdan gelenler tarafından asılmayıp, mal sahibi tarafından konulduğuna kanaat getirirlerse, talimata uygun hareket etmek tabiî ve aksini tercih edenlerin deli olması da zorunlu olur. Ancak öyle sahipli bir ev gibi kabul etmezlerse ne olur? Ve şayet aslında sahipli bir ev ise onların sahipsiz gibi kabul etmeleri ileride vaat edilen cezadan yakalarını kurtarmalarına sebep olabilir mi? Britanya Adası'nın

---

9 (Mütercim notu): Bu görüş, Müslümanlar'a mahsustur. Diğer dinlere mensup olanlar her ne kadar böyle iddia ederlerse de söyledikleri ile yaptıkları arasında farklılık vardır. Nitekim daha önceki oturumlardaki konuşmalarda sözü geçmiştir.

beş katı büyüklüğünde bir salon farz ediniz. Bunun ortasında bulunan birisi yalnız üzerinde bir tavan görürse de, kenarının duvarlarını, pencerelerini, aşağı inecek, yukarı kata çıkacak merdivenlerini ve sair tertibatını ve kısımlarını görebilir mi? Görememesi, bu salonun öyle tertibatı ve kısımları olmamasını gerektirir mi? İşte konağa bu şekilde bir müjde ve uyarı altında girmiş olan şahıs, önce bulunduğu yerin gerçekten bir konak mı yoksa sahipsiz bir virane mi olduğunu, ikinci olarak birbirinden farklı ibareler ve maddelerle yazılmış olan levhaların hangisinin mal sahibinin emrinin aynısı ve hangisinin ondan farklı olduğunu anlamaya çalışmalıdır. Çalışmazsa akıl ve dirayetinin gereğine riayet etmemiş ve bildirilen cezayı hak etmiş, vaat edilen mükâfata lâyık olmamış olur.

Demek ki, "din" bahsinde her şeyden önce uyarı ve müjde makamı olan Dünya'nın şekli ve kendi durumu dikkate alınır. Eğer bir şahsın ilim ve irfanında vasıta olan akıl, mantık, duyu, tecrübe, hesap, geometri vs. Dünya'yı hakikaten sahipsiz ve kendisini yaratıcısız görmeye imkân verirse o kimse -düşüncesinde yanılmış olmak şartıyla- varsın istediği gibi hareket etsin. Ama imkân bulamazsa -ki aslında şimdiye kadar öyle bir imkân bulunamamıştır- doğrusu (amiyane tabirle) gözünü dört açması gerekir. Gerekli değil, zorunludur. Zira ilerisi için vaat edilen şeyler, gerek sevap ve gerek azap olsun, asla ihmal edilecek ve kayıtsızlık sergilenecek şeyler değildir.

Daha önceki oturumlarda geçen konuşmalardan, Dünya'nın şeklini astronominin tasvir ettiği gibi görmek zaten mümkün değil ya, öyle düşünmenin bile mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Galiba on üçüncü defa toplandığımızda idi, Şihab Efendi biraderimiz astronominin genel kabule lâyık bir ilim şeklinde algılanmasının şimdiki haliyle mümkün olamayacağını mükemmel biçimde açıkladı. Doğrusu, Batlamyus, Kopernik veya herhangi bir tek adamın bu derece müdahale ve hücuma müsait birer âlem şekli tasvir etmiş olmalarıyla

bizim o şekillerden birisini hiçbir aklî delile dayanmaksızın kabul etmemizin manâsı da yoktur. Özellikle de bu şekiller bizim bulunduğumuz yerin sahipli bir mülk mü yoksa sahipsiz bir çöl mü olduğunu belirlememizi engelliyor ve geleceğimizi müjdeleyen veya tehdit eden saadet veya felâkete önem vermememize sebep oluyorsa! Biz bu adamlara körü körüne uymaktan zararlı çıkacak olursak zararlarımızı kim tazmin edecek? Binaenaleyh astronominin doğruluğu mevcut hükûmetler tarafından araştırılıp tespit edilinceye kadar yalnız bir iki kişinin sözüne uyup tevarüs ettiğimiz inançları terk etmemeli ve çiğnememeliyiz. Sizin elinizde bu Dünya'yı yaratmış olan Cenab-ı Hakk'ın Tevrat-ı Şerîf isimli kitabı, bizim elimizde de Kur'ân-ı Kerîm isimli kitabı var. Dünya'yı yaratan, Dünya'nın şeklini, Dünya'da bir insanın kapasitesinin yeteceği yerden ötesini göremeyen adamdan elbette daha iyi bilir. O'nun tarifine göre Dünya nasılsa öyle kabul etmek daha doğru olur. Ben Tevrat-ı Şerîf'i baştan sona okuduysam da, her tarafı tamamıyla hatırımda değil. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in tarifine göre âlemin durumunu ve şeklini açıklayacağım:

Kur'ân-ı Kerîm'in tarifine göre âlem dediğimiz şu Dünya, yedi kat gök ile yedi kat yerden ibarettir. Üzerinde bulunduğumuz yer tabakası şeklen düz bir satıhtır. "Satıh" diye düz ve yayvan, üzerinde tümsek ve kamburluk olmayan yere denir (sözlük böyle tarif ediyor). Bu sathın kare mi, altıgen mi, beşgen mi, yuvarlak mı olduğu meçhul. Uzunluğu nedir, genişlik ve kalınlığı nedir, bunlar da meçhul. Bu tabakanın altında daha altı tabaka yer varmış; biz görmedik ama görmüş gibi inanırız. Zira Kur'ân-ı Kerîm böyle haber veriyor. Bu tabakaların bizim için ne faydası var; kendilerinde insan yaşar mı, imar edilmiş mi, bunları da bilmeyiz. Ancak şunu biliriz ki Hak Teâlâ'nın hiçbir şeyi abes ve boş yere yaratmamış olması sebebiyle her bir yaratılmışın diğer yaratılmışlarla karşılıklı menfaatlerinin olacağı tabiîdir. İlâhî tarife göre, gök de bir evin çatısı gibi ama direksiz olarak üzerimizde duruyor. Rahmân Sûresi'nde bir âyet-i kerîmeden, Yer ile gök arasının

kenarlarından dışarı çıkılabilecek şekilde açık ve engelsiz olduğu anlaşılmaktadır. Zaten diğer bir çok âyet-i kerîmede göğün direksiz olarak üzerimizde durduğu ifade edilmiştir ve -bazı şahısların zannettiği gibi Yer'in kenarında bir duvar veya duvar vazifesini görecek başka şeyler bulunup da gök buna dayalı olsa, bu ismen direk olmasa bile fiilen direk hükmünde olacağı tabiî olduğuna göre- göğün çatısının bizim üzerimizde bulutların havada durmalarına benzer bir şekilde asılı ve dayanaksız durması gerekmektedir. Malûmdur ki her bir cisim gerek yoğun ve gerek seyrek olsun, daima düşmeye ve Yer üzerine inmeye meyillidir. Meselâ hava seyrek bir cisim ve gözle görülemez olduğu halde, Yer üzerinde yoğunlaşmış ve üst tabakalara çıkıldıkça seyrekliği artmıştır. Bulutların ise yoğun ve gözle görülen cisimlerden oldukları ve dolayısıyla havaya nispetle Yer üzerine inmeye daha fazla kabiliyetli oldukları halde uzun süre Yer ile gök arasında havada durdukları ve bazen de aksine Yer'in yüzeyi üzerinde sis ve duman şeklinde yoğunlaşıp kümeleştikleri görülür. İşte bulutlar yoğun cisimlerden oldukları halde herhangi bir yolla gök ve Yer arasında nasıl havada duruyorlarsa, gök dediğimiz görülen cismin de herhangi bir yolla Yer'in üzerinde o şekilde havada durabileceği asla imkânsız görülemez.

Yıldızlar ve gezegenlerin bizim üzerimizde bulunan şu görülen gökte bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmişse de, bunların nasıl seyir ve hareket ettikleri ve Güneş ve Ay tutulmasının ne şekilde meydana geldiği, kısacası gökte görülegelen hadiselerin ne şekilde ortaya çıktığı açıklanmamıştır.

Üzerimizde bulunan şu görülen gök üzerinde altı tabaka daha gök bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de ve bunların arasında boşluklar olduğu hadis-i şerîflerde zikredilmiştir. Âlemin bu şekilde olduğuna Tevrat-ı Şerîf'e inanan milletlerin de inanmaları gerekir. Zira bu tarifle Tevrat-ı Şerîf'in tarifi arasında bir fark yoktur. "Bu tarife uygun bir âlem olamaz" diyecek kimse, -eğer Tevrat-ı Şerîf'e inanması gereken milletlerden ise-

"Tevrat-ı Şerîf'in tarifine uygun bir âlem olamaz" demiş olur. "Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr" bize göre ne demekse, "Tevrat-ı Şerîf'i inkâr"ın da onlara göre o demek olacağı açıktır.

Astronomiyle uğraşanlara gelince, Dünya'nın şeklinin bunların her iki taifesinin tasavvur ettiği şekilde olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar geçen tartışmalarla, konuşmalarla matematiğe, geometriye, duyu ve gözleme dayalı biçimde ortaya çıktı. Bir eksiği kalmışsa o da Şihab Efendi'nin tavsiye ettiği araştırmalardan ibarettir. Bu araştırmalar da ne zenginlerden başkanımız Mister James gibi bir zâtın teşebbüsü ile ne de yalnız bir hükûmetin teşebbüsüyle vücut bulabilir. Kendi halklarını maddî ve manevî gelişme ve ilerlemeye sevk etmek vazifesiyle yükümlü olan hükûmetler ittifak ederek gayret gösterirlerse işte o zaman kesin bir sonuç almak mümkün olur. Fakat eğer matematik ve geometri gibi yardımcı bilimlerin kamuoyunda bir his, bir vukuf, bir güven meydana getirmesi mümkün olabilirse, yapılacak araştırmaların sonucunun semavî kitapların hükümlerini destekleyeceğine -geçen konuşmaların da gösterdiği gibi- şüphe edilemez. Dolayısıyla âlemin şeklini şu anda semavî kitapların tarif ettiği gibi kabul etmek basiret sahipleri için zorunlu olur. Bu şekilde semavî kitapların tarif ettiği gibi olan bir âlem tıpkı sahipli bir eve benzer.

Bu noktada yeri gelmişken söyleyeceğim bir şey var: Müslüman müelliflerden bazıları göğü kubbe olarak tarif etmiştir. Kubbe "kümbet" şeklinde olacağından ve çatı ise düz tavan demek olduğundan bu tarif göğün Yer'den görünüşüne göre olmuş olur ise de Camille Flainmarion[10] isimli astronomiden anlayan zât, bir eserinde, balonla havaya çıkıldığında yeryüzünü Yer'in yuvarlak olması sebebiyle dışbükey

---

10 Camille Flammarion (1842-1925), Fransız Astronomi Cemiyeti'ni kuran Fransız astronomdur. Bir süre Paris Gözlemevi'nde görev yaptıktan sonra özel bir gözlemevi kurarak özellikle çiftyıldızlar, takımyıldızlar, Mars ve Ay üzerine çalışmalarını sürdürmüştür. Ay ve Mars üzerinde keşfettiği birer krater kendi adını taşımaktadır. Başlıca eserleri arasında *Popılar Astronomy* ve *The Atmosphere* sayılabilir. [sad.]

olarak görecekken, aksine içbükey olarak gördüğünü şaşırarak ifade etmiştir ki, bu takdire göre geniş ve uzun herhangi bir düz yüzeye uzaktan bakıldığında içbükey görünmesi dışbükey hükmünde ve göğün kubbe olarak tarif edilmesi de işte bu tecrübenin dışında olur. Diğer bir yazar da Yer'i düz bir yüzey olarak resmettikten sonra kenarına Kaf Dağı ismiyle son derece yüksek bir dağı çepeçevre çizmiş ve onun üzerine kubbe şeklinde bir gök resmetmiş, daha sonra bu çizimin dışına ve bu çizimle kesinlikle temas ve bağlantısı olmamak şartıyla ve biraz ara ile bundan daha büyük bir mahfaza ve nihayet bu şekilde yedi adet mahfaza çizip, semavî kitabın tarifine göre âlemin şeklinin bu resim gibi olması gerektiğini söylemiştir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in tarifine uygun değildir. Amerikalı muallim, Draper isimli zât[11] "Kur'ân-ı Kerîm âlemin kare olduğunu haber vermiştir" demişse de, Kur'ân-ı Kerîm'de şekle dair böyle bir kayıt yoktur. Bütün memleketlerde inşa olunan evler kare olduğu için çatıları da tabiatıyla kare olduğundan, Muallim Efendi "çatı" kelimesinin karinesiyle kendi kendine kare şeklinde bir âlem tasavvur etmiş ve kendi kendine bir manâ vermiş olabilirse de, doğru olmadığı açıktır.

---

11 Amerikalı Draper ailesi, Amerikan bilimine, özellikle meteoroloji, astronomi ve kimya alanında önemli katkılar sağlayan isimlerdir. Esasen kimyacı olan baba John William Draper (1811-1882), fotoğrafçılık ve ışınım enerjisinin kimyasal etkileri konusunda öncü sayılacak çalışmalar yapmıştır. 1839-40'ta Ay'ın ve ışığın kırılma tayfının ilk fotoğraflarını çekmiştir.

J. W. Draper'ın 1874'te yayınladığı *History of the Conflict between Religion and Science (Din-Bilim Çatışmasının Tarihi)* isimli eser, "âlemin Allah tarafından yaratıldığı" düşüncesinin bilimle bağdaştırılabilir olup olmadığı tartışmasının temelini atmıştır. Draper bu eserde bütün bir bilimsel ilerleme tarihini dine karşı savaş olarak takdim etmiştir.

Büyük oğlu John Christopher Draper (1835-1885) meşhur bir fizikçi ve kimyacıdır. İkinci oğlu Henry Draper (1837-1882), küçük yaşlardan itibaren babasıyla çalışarak ilerleyen yıllarda uzay fotoğrafçılığının öncülüğünü yapmış ve 1880 yılında Orion isimli nebulanın ilk fotoğrafını çekmesiyle şöhret kazanmıştır. Küçük kardeş Daniel Draper (1841-1931) ise meteoroloji alanında temayüz etmiştir.

Bu kitabın konusunu oluşturan tartışmaların tarihi olarak 1842 yılının gösterildiği düşünülürse, sözü geçen Draper'ın baba John William Draper olması kuvvetle muhtemeldir. [sad.]

Sadede gelelim: Şimdi bir adam düşününüz ki, kendisini Büyük Sahra'da bütün etkilerden uzak bir yerde farz etsin. Buna "İki saate kadar üzerine tavan yıkılacak, kenardaki duvarlar devrilecek, her taraftan ateşler, kaynar sular hücum edecek; ona göre hazırlıklı bulun" diyecek olsak, vereceği cevap tabiî ki "Burada tavan nerede ki üzerime yıkılsın? Duvar nerede ki devrilsin? Ateşler, kaynar sular nerede ki oradan akıp üzerime gelebilsin?" demekten ibarettir. Zira Büyük Sahra'da bu adamın gördüğü yerde ne tavan, ne duvar ne de akmaya sebep olacak eğimli bir yüzey var. Elbette bu çevrede bulunan bir adam bu haberlerin tamamını haklı olarak reddeder ve yalanlar. İnsanlar arasında yüz binde bir nispetinde bile bulunmayan tedbirli ve her ihtimale karşı nefsini müdafaayı itiyat haline getirmiş bir zât olursa o başka! Ancak, sadece siyah ve beyazı fark edecek kadar idrâke sahip herhangi birini bir evin içine soktuktan sonra iki saate kadar tavanın yıkılacağını, kenardaki duvarın devrileceğini, kaynar suların, lâvların hücum edeceğini söyleyip ona göre hazırlıklı bulunması konusunda uyaracak olsak, o adamın akıbet endişesiyle helâk olmak derecesine varacağını söylemeye gerek var mı?

İşte önceki astronominin gereklerine göre bir can sıkıntısından ibaret gibi görünen insanlığın akıbeti, yeni astronominin gereklerine göre tamamen beyhude ve boş bir iddiadan ibaret olduğu halde semavî kitaba göre bu akıbetin ne kadar öldürücü, ne kadar cana dokunan bir şey olduğu bu örnek ile anlatılabildi sanırım.

Şimdi herkes özgürdür; dilerse Kur'ân-ı Kerîm'in tarifini kabul eder ve o takdirde gelecek tehlikelerden kendini kurtarmaya çalışır, dilerse şu iki felsefeden birini kabul eder ve ileride kader ne takdir etmişse ona razı olur. Ben kendimce böyle tehlikeli bir istikbal vaat eden kadere ne idüğünü bilmediğim kimselerin sözleriyle razı olamam.

Ali Han:

– Ancak siz işi çok yokuşa sürdünüz. Ahiret hakkında endişe edecek kimse Dünya'nın şekli nasıl olursa olsun o endi-

şeden geri duramaz. Endişe etmeyecek olan kimse de aynı şekilde bildiğinden şaşmaz. Halbuki siz filozofların tarifine uygun bir âlemi ahiret endişesine engel olarak görüyorsunuz ki bence doğru değildir.

Burhan:

– Dünya'nın şekli yeni astronomiye uygun olarak tasavvur edildiğinde kıyameti nasıl tasvir edersiniz? "Kıyamet gününde yıldızlar dökülecek" buyurulmuş. Yıldızların her biri Yer'in bin katı büyük olduğu halde Yer onları nasıl içine alır ki dökülebilsin? Başka tarafa mı dökülecek? Nereye? Zaten astronomi kıyamet diye bir olay tasavvur etmiyor. Olsa olsa bir kuyruklu yıldızın Yer'e çarpmasıyla yalnız yerkürenin kıyameti kopmuş olabilir, diyor. Bu şekilde tam dinî anlamıyla bir kıyamet tasavvuru nasıl mümkün olur? Tomar gibi büküleceği ifade buyurulan göğü nasıl belirleyeceksiniz? Yeni astronomiye göre gök bir boşluktan ibaret. Kıyamette bükülecek, yarılacak, toplanacak olan gökleri nerede bulacaksınız? Zaten pek çok âyette var olduğu ifade buyurulan ve yarık, yırtık olmadığı, sağlam ve sıkı olduğu bildirilen göğü astronomiye göre nasıl tasvir edip yorumlayacaksınız? Siz kendinize göre âyet-i kerîmeler ile yeni astronominin arasını telif edecek bir yol bulmuş iseniz onu hemen söyleyip insanlığın gerek her bir ferdinin ve gerek bütününün maneviyatını tahrip eden ve dünya işlerini zorlaştıran şu inançlara bir son vermelisiniz. Değilse astronominin tarafınızdan hangi dayanaklarla kabul edildiğini söylemelisiniz ki biz de onlara dayanarak size uyalım. Bu ikisi de değilse âlemin ilâhî kitabın tarif ettiği gibi olduğunu kabul etmek mantıken zorunludur.

On Dokuzuncu Oturum

Fabre (Burhan Efendi'ye hitaben):

– Siz geçen gün yine dolaylı olarak astronomiye hücum ettiniz. Esasen Hristiyanlığa ait kitaplar da astronomiye muhalif ise de kitaplar nakillerden, rivayet ve hikâyelerden ibarettir. Astronomi ise duyu ve gözleme dayalı bir bilimdir. Siz bir iş görecekseniz bilimle kitabı uzlaştırınız; yoksa bilim ile yani gözle görülen şeyle çekişme olmaz. Şu duvar beyaz; buna siyah demek gerçeğe aykırı olur. Hakikat delille, burhanla ortadan kalkmaz. Çünkü hakikattir. Eğer astronomi sizin zannettiğiniz gibi yalan yanlış bir şey olsaydı ilk önce biz Dünya'da ne kadar yıldız varsa tamamını görecektik. Halbuki ışığı henüz ulaşmamış yıldızlar var. Işık ki bir saniyede 77.000 saatlik yol kat eden bir hıza sahiptir, o hızla varlığının başlangıcından beri bize ulaşamamış olacak kadar bize uzak olan kaynağından ayrılıp yürüdüğü halde henüz bize ulaşamamış. Şimdi siz var olduğu zaman ile uzaklığını düşününüz. Sonra bu ışığı bugün bize ulaşmış farz etseniz bile yarın ulaşacak başka bir ışık, öbür gün ulaşacak yine bir başka ışık, kısacası ebede kadar zamanlarda ulaşacak başka ışıklar bulunacağını hatırınızda tutunuz. Bunlar bugün ilmen ispat edilmiş ve kesinleşmiş. İlmen ispat edilmiş demek, gözle görülmüş demekle eş. Gözle görülen şey yanlış olur mu?

Burhan:

– Bunlar hep hayal! Önce ışığın hızını ele alalım: Işığın hızı, Jüpiter isimli gezegenin etrafında bulunan peyklerin ışığının zayıflamasının altışar ayda farklı sürelerle gerçekleşmesinin gösterdiği üzere, Jüpiter'in uzaklığı doğru bir ölçüt kabul edilerek belirleniyor. Halbuki Jüpiter'in Yer'e öyle uzak olması, Yer'in küre şeklinde olduğu kesinleştikten sonra dikkate alınacak bir mesele olduğundan, her şeyden önce buna hayal demek lâzım.

İkinci olarak, ışığı bugün veya yarın gelecek olan yıldızların bu âlemde bugün veya yarın meydana gelmesine engel nedir ki bu yıldızları âlemin varlığının başlangıcından beri var kabul etmeye mecbur olalım? Bu varsayım sizin görüşünüzce de reddedilmiş. Zira Yer -sizin ifade ettiğiniz gibi- ezelden beri mevcut değilken ezele nispetle daha geçenlerde meydana gelmiş değil midir? Yer ile diğer yıldızlar arasında ne fark var ki birisi geçenlerde meydana gelmiş olduğu halde diğerleri mutlaka ezelden beri var oluyorlar? Ya bunlar da şu günlerde meydana gelmişseler? Böyle olmadığını neyle ispat edeceksiniz? Astronomi kitaplarında bazı yıldızların birdenbire gözden kaybolup gözlem süresince bir daha görünmedikleri yazılı değil midir? Eğer bunların kapakları kopup parçalanıyorlarsa enkazı yok olmuyor ya! Bu enkazdan yeniden bir başka yıldız teşekkül etse ne olur? O halde ışığı bugün gelen yıldızın bugün meydana geldiğini kabul etmeye hiçbir engel kalmaz.

Efendiler! Din gibi en önemli, en dikkate değer bir hüküm böyle hayaller ve varsayımlar üzerine bina edilirse insanda "din" fikri tabiî ki kalmaz. Bence dinsizlik madem ki astronomi esasına dayalıdır ve madem ki astronomi bu kadar itirazlarla delik deşik edildiği halde aklı ikna edecek bir şekilde savunulamamıştır, o halde bu bilim bize gerçekten ve ikna edici bir bilim şeklinde boy gösterene kadar ne bundan ne de bunun soyu olan dinsizlikten bahsetmek daha uygundur. Böyle olunca şu mecliste üç unsur kalmış oluruz: Müslüman, Hristiyan, Musevî. Hristiyanlığa ve Musevîliğe ait meseleler ön-

ceki oturumlarda zihinleri ikna edecek derecede ortaya konuldu ve hattâ "Avrupalılar gibi hünerli ve medeniyet kurucu bir milletin tâbi olduğu din böyle olursa Müslümanlar gibi cahil ve barbar bir milletin tâbi olduğu din nasıl olur" bile dendi. Şimdi işte şu Avrupalılar nezdinde kale bile alınmaya gerek görülmeyen İslâm Dini'nin mahiyetini açıklayacağım:

Her şeyden önce size bir gerçeği söyleyeyim. Lâtilokum dediğimiz şeker, herkesin bildiği gibi lezzetli ve iştah açıcı bir yiyecektir. Fakat bu yiyecek şeker yemeyi bilmeyen birisinin eline düşerse ve meselâ bir çocuk veya bir delinin eline geçse, deli veya çocuk elindeki şekeri kâh ağzına kâh yüzüne götürüp eline yüzüne bulaştırır ve elindeki şekeri beğenilen şekilden çıkarıp görenleri tiksindirecek bir şekle sokar. Aynı türden başka bir şeker parçası akıllı ve şeker yeme usûlünü bilen bir zâtın elinde bulunsa görenler şeker yeme iştahı duyar veya iştahları artar. İşte İslâm Dini de aslında lâtilokum gibi gayet nefis ve değerlendirilmesi gereken büyük bir nimet olduğu halde kullananların kullanım şekline göre -dışarıdan bakanlara göre- ya kabul edilmeye değer ya da redde lâyık olur. İslâmiyet "Allah'ın emrini tazim ve Allah'ın yarattıklarına şefkat"ten ibaret olup esasen bütün akıl sahipleri nezdinde birinci derecede arzulanır ve gerekli olması gereken bu gayeye dayandığından her akıl sahibi için nimet ve rahmettir. "Akıl sahibi" demek hayır ve şerri birbirinden ayırır ve hayrı kabul ve şerri reddeder demekse, bu sıfata sahip olan, yani şahsî gayeleri ve nefsanî hastalıklarına uymayıp insaf ve hakkaniyeti daima muhafaza eden zevat İslâmiyet'i insanlığa bir nimet ve cana minnet bilir.

Müslüman denilince dinî emirleri tamamen yerine getirmesi ve yasaklardan tamamen kaçınıp sakınması gereken insanlar akla gelir. Eğer o insanların durumu tamamen böyle olsaydı şimdiye kadar yeryüzünde İslâmiyet'ten başka bir din bulunmayacaktı. Zira herkes hakka razı ve zulümden nefret edip kaçınır olma yaratılışı üzere yaratılmış bulunduğundan, bu şekilde bir İslâm âlemi elbette herkesin gıpta ve

hevesini celbedecekti. Ancak İslâm'ın başlangıcında bu sıfatla ortaya çıkmış olan milliyet bu fazileti muhafaza edemeyip kötülüklere ve yasak şeylere dalmış ve bugün saygıya mazhar olma mertebesinden hemen hemen mahrum olma seviyesine düşmüştür.

Müslümanlığın başta gelen amellerinden Cenab-ı Hakk'a karşı namaz ve oruç gibi ibadet nev'inden vazifeleri yerine getirmek için son derece gayretli ve dikkatli olmak, hemcinslerine karşı doğru sözlü olmak ve her türlü muamelelerde doğruluktan ayrılmamak, adam öldürme, işkence, gasp ve hırsızlık gibi hususlardan ve emanete hıyanetten, ahde vefasızlıktan kaçınmak ve bunun gibi güzel niteliklerle vasıflanmak gerekirken, şimdiki Müslümanlar'ın pek çoğu bu özelliklere sahip olmamaları yanında ibadet nev'inden vazifeleri bile yerine getirmiyorlar. Buna iki sebep düşünülebilir ki birincisi inancı son derece zayıf olduğu için uhrevî sıkıntıları önemsememek ve ahiretin varlığına bile inanmamak derecesinde kayıtsızlık, ikincisi her ne kadar itikat ve imanı kuvvetli ise de dünya meşgalelerini Allah'a ibadetin önüne geçirecek kadar dünyaya bağlanmış olmaktır. Dünya meşgalelerinin ibadeti geriye bıraktırması nadiren söz konusu olsa kalpteki nedamet ve pişmanlığın fiilî tercümanı demek olan tövbe ve istiğfar ile affa mazhar olacağı açık ise de ibadetleri sürekli terk edenlerin "Ya Rabbi, işte nasıl oluyorsa bu namazı kılamıyorum!" gibi özürleriyle uhrevî cezadan kurtulacaklarına dair bir vaat bulunduğunu hatırlamıyorum. Ahiretin varlığına inanmayanların orada gözleriyle görüp inanacakları ve o zaman hâsıl olacak inancın bir faydası olmayacağı aşikârsa da uhrevî sıkıntıları önemsemeyenlerin dikkatini çekmek için şöyle bir örnek yeter:

"Uhrevî sıkıntılar", telâffuzu dile pek kolay gelen bu tabirin Dünya'da örneği, Atlas Okyanusu'nu bir gazyağı denizi kabul etmek ve bunu bir kibritle tutuşturduktan sonra insanın kendisini bu denizin ortasına atılmış farz etmesiyle gösterilip anlatılabilir. Cehennem ateşinin Dünya ateşinden yet-

miş kat daha etkili olduğunu anlamak için de elimizin üstüne düşüp canımızı yakan bir kıvılcımın temas ettiği noktaya birbiri ardınca altmış dokuz kıvılcım daha düşmüş olduğunu düşünmemiz yeterlidir. Bu ateşin içine düşenler az bir zaman zarfında yanıp yok olacak değillerdir. Aksine sürekli azap görmek için, yandıkça yok olması gereken beden, bilâkis yandıkça yenilenecektir. Bir insan eğer imansızlığı sebebiyle ebedî azaba mahkûm değilse suç ve günahlarına göre -her bir günü Dünya'nın bin senesine denk olmak üzere- kim bilir ne kadar süreyle yanacaktır. Bu azap yalnız kendi Yaratıcısı'na karşı kullukta kusur göstermiş olması sebebiyledir. Hemcinslerine karşı hainlik, ihanet, öldürme vs. gibi fiillerine ve intihar ve içki içme gibi şahsına ait olup yasaklanması sebebiyle yapılmaması gereken fillere ait azap ise başka.

İşte bu görünümde bulunan Müslümanlar lâtilokumu yüzlerine gözlerine bulaştıran çocuklar gibi suiistimallere düşkün olanlardır ki bunların size örnek olarak gösterilecek bir tavra sahip olmadıklarını itiraf ederim. Dinî emirler tamamıyla yerine getirilmek şartıyla dikkate alınacak olan İslâmiyet'e gelince, "Dikkat ve basiret sahipleri nazarında son derece önemli, gayet yüksek bir değere sahip olması aklen gerekli olan bir din varsa bu ancak İslâm Dini'dir" denilse hakikatin ta kendisi olur. Çünkü İslâm Dini doğrudan doğruya Allah tarafından vaz' ve tesis edilmiş olduğundan, insan aklının aksini mantıken kabul edemeyeceği her türlü doğru kanun ve kaideyi içeren bir dindir. İçinde insanlar tarafından icat edilmiş hiçbir şey yoktur. Her ne kadar dinin temel esasına kıyas ve tatbik yoluyla müctehidlerin bazı hadiselerin hükümlerine dair ifadeleri var ise de bu ifadeler kıyas iledir, esasın dışında görülemez.

Meselâ şarap, dinin esası itibariyle kesinlikle haramdır. Şarap malûm olduğu üzere üzümden üretilip mayalanan maddeden ibarettir. Kullanılması, gerek sarhoş edecek derecede olsun ve gerek sarhoş etmeyecek bir damladan ibaret olsun mutlaka haramdır. Zira haram olması kesin nassa, yani

âyet-i kerîmeye dayalıdır. Ama "nebîz" ki hurma hoşafının birkaç gün bekletilip bir tür mayalanmış suyu olacaktır, bu da haram mıdır, değil midir? Âlimlerin çoğunluğu bu şekilde mayalanan ve kendisinde çok cüz'î miktarda bile olsa sarhoş etme özelliği bulunan hurma suyunun da haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bu hüküm, aslında şarapta var olan "sarhoş etme" illetinin hurma suyunda da hâsıl olmasından ortaya çıkmıştır. Demek ki her ne kadar "nebîz"in haram olduğuna dair kesin bir nass bulunmadığı için helâl olması gerekirse de âlimlerin haram olduğuna hükmetmeleri, nassla haram olan şaraptaki "sarhoş etme" illetinin bunda da bulunmasından kaynaklanmıştır. Ama bunun böyle haram sayılması az çok sarhoş olmak niyetiyle içilmesine bağlıdır. Tedavi niyetiyle olursa haram olmaz. İşte âlimler ve müctehidlerin ilâveleri böyle şeylerdir.

İslâm Dini'nin temeli iki emirdir: Birisi "ilâhî emir" yani Kur'ân-ı Kerîm ve diğeri yine ilâhî emre dayalı olan "nebevî tebliğ ve uyarılar" yani hadis-i şerîflerdir. Hak Teâlâ'nın emri olan Kur'ân-ı Kerîm inmeye başlamasından şu dakikaya kadar Müslümanlar arasında ilâhî emir olarak, nebevî tebliğ ve uyarılar da peygamberlerin önderinden sâdır olduğu andan şu zamana kadar nebevî emir ve hadis-i şerîf olarak tanınmıştır. Bunlar birbirine asla karışmamış ve karıştırılmamıştır. Zaten Kur'ân-ı Kerîm ile hadis-i şerîfler, fasih ve beliğ olma sıfatlarıyla da birbirlerinden ayrılırlar. Yani hadis-i şerîfler "cevâmiu'l-kelim"[1] olmakla birlikte fasihlik ve belâgati Kur'ân-ı Kerîm'in fasihlik ve belâgati derecesine ulaşmış değildir. İşte bu iki emrin birbirine karışmamış olması, ancak İslâm âlemine mahsus bir özelliktir. Müslümanlık'tan başka

1 Daha çok veciz sözleri ifade etmek için kullanılan bu tamlama, hadis ilminde Hz. Peygamber'in az sözle çok manâ ifade etme özelliğini belirtmekte ve az da olsa câmiu'l-kelâm ve câmiu'l-kelim şekillerinde de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber, diğer peygamberlerden farklı olarak sadece kendisine verilen özellikleri saydığı bir hadiste "Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim (Buhârî, "Cihâd", 122, "Ta'bîr", 22, "İ'tisâm", 1; Müslim, "Mesâcid", 6); "Bana cevâmiu'l-kelim verildi" (Müslim, "Mesâcid", 5, 7-8, "Eşribe", 71) buyurmaktadır. [sad.]

dinler ve mezheplerin hiçbirinde bu değerde hiçbir bilgi ve dayanak yoktur.

İlâhî emir olarak bilinen Kur'ân-ı Kerîm, bugün indiği zamanda yazılan mushaflara harfiyen uygun olmak şartıyla dilden dile ve yazıdan yazıya bizlere ulaşmıştır ve günümüzde o şekilde okunmaktadır. Çin-i Mâçîn'de[2] okunan Kur'ân-ı Kerîm nasılsa harfi harfine olmak şartıyla Tanca'da okunan Kur'ân-ı Kerîm de aynıdır. Sibirya'da okunan Kur'ân-ı Kerîm, Ümit Burnu'nda okunan Kur'ân-ı Kerîm'e harfiyen uygundur. Hangi ülkenin Kur'ân hâfızı dinlense, başka bir ülkenin Kur'ân hâfızının okuduğu Kur'ân'ın aynısı olduğuna hükmedilir. Diğer dinlerde ise bu vasıfları korunmuş dinî bir kitap değil, belki bir risale bile mevcut değildir. Hattâ iki farklı tarihte veya iki farklı ülkede yazılmış ya da basılmış Tevrat ve İnciller bile birbirine tamamıyla uygun değildir. Biri diğerine göre az çok tashihli veya tahriflidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in okunma tarzında dil itibariyle bazı kelimelerin hareke, nokta veya harflerinde zahiren farklılık görülürse de, bu noktadaki farklılık manâyı değiştirmemiştir. Meselâ Fâtiha Sûresi'ndeki "mâlik (مالك)" kelimesi, resm-i Osmanî'de[3] olduğu gibi "melik (ملك)" şeklinde elifsiz olarak yazılmış ve mîm harfi fethalı ve lâm harfi esreli olarak "melik" şeklinde okunduğu gibi "mâlik" şeklinde de okunmuştur. Bazı ravîler lâm ve kef harfleri fethalı olarak "meleke" şeklinde de okunabileceğini rivayet etmişlerdir ki manâları aynıdır. Aynı şekilde Kevser Sûresi'ndeki "a'taynâ (اعطينا)" kelimesinin "entaynâ (انطينا)" tarzında okunacağını rivayet edenler de vardır. Bu iki kelime manâ açısından birbirinin aynı olup ikisi de "verdim" demekse de, birisi Mekke-i Mükerreme halkının yani Kureyş kabilesinin lehçesi üzere ayn (ع) harfiyle ve diğeri çölde yaşayan kabilelerden birinin telâffuz şekliyle nûn (ن) harfiyle okunur. Maamâfih bu nûn harfiyle

---

2 Çin ülkesinin güney bölgesine verilen bir ad. [sad.]
3 Hz. Osman zamanında çoğaltılan Kur'ân nüshalarında kullanılan, noktasız ve harekesiz, çeşitli lehçelere göre okunmaya elverişli yazı biçimidir. [sad.]

okuma meşhur olmadığından terk edilmişse de bu şekilde okunduğunda da namaz bozulmaz. Harekelerde farklılık da, meselâ Nasr Sûresi'nde "yedhulûne (يَدْخُلُونَ)" kelimesi "dahil olurlar" manâsında "lâzım fiil, muzari, malûm" sıygasıyla okunmakta ise de, "idhal olunurlar" anlamında "müteaddî fiil, muzari, meçhul" sıygasıyla da "yüdhalûne (يُدْخَلُونَ) okunmuştur. Bununla birlikte, bu okuyuş da meşhur değildir. İşte Kur'ân-ı Kerîm'deki farklılıklar ancak bu hareke ve harf farklarından ibarettir.

Kur'ân-ı Kerîm'de çelişki anlamında olan manâ farklılığı da yoktur. Yani elde bulunan Tevrat-ı Şerîf'in bir yerinde meselâ Hz. Âdem'den Hz. Musa'ya kadar .... sene gösterildiği halde bir başka yerde .... sene[4] gösterilmesi ve İncil-i Şerîfler'in birinde Hz. Meryem'in ataları hakkında yazılan gerek sayı ve gerek isimlerin bir başka yerde başka bir şekilde gösterilmesi gibi çelişkiler yoktur. Hattâ böyle altı yüz sayfalık büyük bir kitapta çelişki olmamasının, Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kelâm olduğuna delâlet edeceği zikredilip "Eğer Kur'ân-ı Kerîm Hak Teâlâ'dan başkasından olsa idi, bu Kur'ân'da bir çok farklılıklar bulacaklardı" ifadesiyle çelişki ve farklılığın olmadığı hükmü verilmiş ve bununla da Kur'ân'ın mucize oluşunu anlama yolu gösterilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in peygamberlik makamına yükseltilmesinden ahirete irtihal ettiği zamana kadar olan yirmi üç sene zarfında bazen tam sûre ve bazen bir veya daha fazla âyet olarak parça parça nazil olmuştur. "Nazil olmuştur" dedim; bunun anlamı "Kur'ân-ı Kerîm Hak Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e ya melek vasıtasıyla, ya nereden geldiği belirlenemeyen bir ses ile veya Peygamber'in kalbine ilham yoluyla ilka edilmiştir" demektir. Ashab-ı kiram, vahiy nazil olduğu sırada Hz. Peygamber'in mübarek yüzünde bir değişiklik meydana geldiğini görürler ve bu sebeple vahiy geldiğini anlarlardı. Hattâ Hz. Peygamber bir gün ashab-ı kiramdan birinin dizine yaslanmış oldukları sırada vahiy nazil

4 Osmanlıca metinde bu tarihler zikredilmemiştir. [sad.]

olduğunda, Hz. Peygamber'in yaslanma sırasında hissettirdikleri vücut ağırlığı vahyin inişi esnasında kat kat artmış ve sözü geçen sahabînin dizi kırılacak dereceye varıp gücü ve takati kesilmiş, vahiy sona erdiğinde önceki hafifliğine geri dönmüştür.

Hz. Peygamber Efendimiz'in vahiy esnasında sergiledikleri bu değişimlere Avrupalı tarihçiler sara diyorlar. Hak Teâlâ Hazretleri bütün insanları ve özellikle bizi bu gibi cahil ve inatçı kimselerin şerrinden muhafaza buyursun. Bu tarihçiler Hz. Peygamber'in gösterdiği bu hallerin sara eseri olduğunu acaba nereden bildiler? O sırada Hz. Peygamber'in yanında Avrupalılar'dan kimse bulunmadı ki onlara bu adam haber vermiş diyelim! Tarihlerimizden alınmış desek, bizim tarihlerimizde bunu andıracak bir nokta bile yoktur. Şu halde bu iftiraya hangi ipucu ile cür'et ediliyor? Kaldı ki saralı olan her şahsın gerek bedenen ve gerek aklen hasta oldukları bu hastalığa tutulan benzerlerinin gözlenmesiyle bilinirken ve bu gibi hastaların öyle milyarlarca nüfusun bir araya gelmekle meydana getiremeyecekleri akla uygun ve kabul gören bir dini tesis etmek ve bir kanun düzenlemek şöyle dursun kendi hayatını sürdürmek için muhtaç olduğu ekmek parçasını bile bulmakta zorluk çektikleri delilden vareste iken bütün cihana önderlik eden ve insanlığın en bilgili ve en akıllısı olduğu dost ve düşman herkes tarafından kabul edilen yüce bir zâta sara isnat etmek ne büyük bir cür'et, ne büyük cinnettir!

Vahyin inişi sırasında Hz. Peygamber Efendimiz'in yüzü kızarıp her mevsim terlediklerinden, bu hal söz konusu olduğunda ashab-ı kiram vahiy indiğini anlayarak vahyin sona ermesini beklerler ve vuku bulacak nebevî tebliğe göre inen Kur'ân'ı yazar veya ezberlerlerdi. Şayet birisiyle konuşma sırasında vahiy inerse Hz. Peygamber konuşmayı kesip vahyin inişi bittikten sonra sözlerini bıraktıkları yerden başlayarak tamamlarlardı. Binaenaleyh iki kap arasındaki sayfalarda yazılı bulunan Kur'ân-ı Kerîm tamamıyla ilâhî kelâmdır. Zira

ilâhî vahyin indiği yer olan Hz. Peygamber Efendimiz bunların ilâhî kelâm olarak ezberlenip yazılmasını emir buyurmuştur. Hz. Peygamber'in huzurunda bulunarak şeref bulan ashab da inzal ve tebliğ edilen hükümleri Hz. Peygamber'in emri mucibince ilâhî kelâm olarak ezberleyip okumuş ve içlerinde yazmayı bilenler o şekilde yazmışlardır.

Ashab-ı kiramın bir kısmı bütün Kur'ân-ı Kerîm'i, bir kısmı birkaç sûreyi ve bazıları da birkaç âyet-i kerîmeyi ezberlemişlerdi. Hâfız olan sahabîlerin büyük bölümünün savaşlarda şehit olmaları Hz. Ömer'in dikkatini çekmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in sayfalar üzerinde toplanmasını dönemin halifesi Hz. Ebû Bekir'den talep etmişlerdi. Halife Hazretleri "Peygamber Efendimiz'in yapmadıkları bir işi ben nasıl yapabilirim?" diyerek ilk başta reddettilerse de, daha sonra ortaya çıkan ısrar üzerine mevcut okuyucu ve hâfızlardan dinlemek suretiyle kayda geçirilip yazıya aktarılmış ve sûre ve âyetler, kayıt ve yazma işlemi esnasında tek bir ravînin ifadesi ile yetinilmeyip en az iki ravînin bildirmesi ve şahitlik etmesiyle yazılmıştır.

Şurası bilinmelidir ki, Kur'ân-ı Kerîm bu şekilde resmî olarak mushaflara geçirilip kayıt altına alınmadan önce de Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyip okuyan ashab-ı kiram arasında yazı bilen kimseler Kur'ân-ı Kerîm'i yazmışlardı. Bunu hatırlatmaktan maksadım, "Kur'ân-ı Kerîm mushaflara nakledildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm şeklini aldı" gibi bir düşüncenin akla gelmesinin önüne geçmektir. Yalnız Hazret-i Halife'nin buna teşebbüs etmekten ilk başta çekinmesinin, Hz. Peygamber tarafından böyle nüshaların çoğaltılıp etrafa mushafların gönderilmesi emredilmediği için, Hz. Peygamber'in yaptığının dışında bir şeye cür'et etmemek gayesine ve daha sonra onay vermesinin Kur'ân âyetlerinin kaybolmaktan ve unutulmaktan korunması arzusuna dayalı olduğu, söz konusu çekincenin, ashab-ı kiramın Hz. Peygamber'in yaptıklarını örnek almaya ne derece gayret ve özen gösterdiklerine bir örnek teşkil ettiği, sonradan ortaya çıkan teşebbüsün

de Müslümanlar'a ne büyük bir nimet ve hizmet olduğu hususunda şüphe yoktur.

Şimdi nebevî emirlere gelelim: Nebevî emirler, yani hadis-i şerîfler dediğimiz şey, Hz. Peygamber'in sözleri veya konuşmalarından ibarettir. Çünkü Hz. Peygamber'in dilinden sâdır olan kelimeler arasında emir ve uyarılar bulunduğu gibi, kıssa ve hikâyeler ile karşılıklı konuşmalar da bulunmaktadır. Meselâ "Abdest alırken elinizi, yüzünüzü ve diğer yıkanması gereken uzuvlarınızı üç defa yıkayınız" mealinde olan nebevî sözler "emir" nev'inden, "Hz. Musa kendi kavmi tarafından pek çok eziyete maruz kaldığı halde tamamına sabır ve tahammül etti" anlamındaki sözler kıssa ve hikâyeler türünden ve "Ben peygamberlik iddia ettiğim sırada hiçbiriniz bana inanmamışken Ebû Bekir iman etmişti" mealindeki nebevî sözler de karşılıklı konuşma nev'indendir.

Hz. Peygamber'in inci gibi söz söyleyen dilinden her ne sâdır olmuş ise onların büyük kısmını ashab-ı kiramın pek çoğu sonradan gelenlere ve çocuklarına ve onlar da kendilerinden sonra gelenlere nakledip anlattıklarından, İslâm âleminde hadis-i şerîflerin pek çoğu neredeyse harfi harfine denecek derecede kayıt altına alınıp ezberlenmiştir ve meselâ dua buyururken ellerini ne kadar kaldırdıklarını, kurban keserken nasıl bir pozisyon aldıklarını, çıplak veya eyerli at veya eşeğe nasıl bindiklerini, ne zaman tıraş olduklarını, kısacası ashab-ı kiramın görebildiği şahsî hareketlerini bildiren haberler de hadis-i şerîfler arasına girmiş olup, bunlar da nakledilen hadislerdendir.

İslâmî eserler arasında bu gibi hadisleri toplayan kitaplar en makbul ve muteber kitaplar olup bunların içeriği sadece Hz. Peygamber'in söylediği sözler ve sergilediği davranışlarla, bunları ashab-ı kiramdan kimlerin işitmiş veya görmüş ve kendilerinden sonra gelenlerden veya görüp işitmeyenlerden kimlere haber vermiş ve onların da kimlere söylemiş olduklarını bildirir. İşte bu kitapların vazifesi sadece bu bildirimden ibarettir. Meselâ "Ameller niyetlere göredir. Bir kimse

Allah ve Resûlü için hicret etmişse onun hicreti Allah ve Resûlü'ne olmuş olur ve bir kimse bir hanımla evlenmek veya dünya menfaatlerinden birine ulaşmak için hicret etmişse, onun hicreti o şeye ait olur" mealindeki hadis-i şerîf ile Hacer-i esved'e hitaben "Ey taş! Sen bir taşsın. Eğer Hz. Peygamber'in seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim" şeklinde anlatılan Hz. Peygamber'in davranışını ikinci halife Hz. Ömer rivayet etmişlerdir. Bu söz ve davranışı diğer sahabîlerin de tabiatıyla görmüş olduklarına şüphe yok ise de hadis âlimleri sadece Hz. Ömer Efendimiz'in rivayetini nakletmekle yetinmişlerdir. Çünkü büyük âlimler, Peygamber'in ashabı arasında bu hadis-i şerîfi işiten kaç kişi varsa onların tamamının isimlerini ve onların ardından gelenlerle çocuklarının isimlerini naklederek rivayet etselerdi, bir hadis-i şerîf yazmak için belki de kırk-elli sayfa dolduracak kadar uzatacak ve arzulanan faydayı ertelemiş olacaklardı. Kaldı ki, büyük âlimlerin hadis-i şerîfleri bir araya getirmekten maksadı, sadece Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının nasıl olduğunun bilinmesi gayesinden ibaret değildir. Söz konusu hadis-i şerîfler, İslâm'ın teoriye ve pratiğe yönelik hükümlerinin hemen hemen tamamında tâbi olunacak esas olmuştur.

Meselâ "Ameller niyetlere göredir" cümlesini âlimlerin bir kısmı "Amellerin sıhhati niyet ile gerçekleşir" manâsında kabul ettiler. Meselâ bir kimse Cenab-ı Hakk'a ibadet olması niyetiyle namaz kılar, yani kıyam, rükû ve secde gibi rükünleri, ilâhî emir olan namazı eda etmek niyetiyle yerine getirirse, bu hareketlerle aynen emredildiği namazı eda etmiş olur. Ama Cenab-ı Hakk'a ibadet etme niyetiyle yapmamışsa, o kimse emredildiği namazı kılmış sayılmaz. Yine meselâ "Kazayla denize düşmüş bir kimse abdest almak niyetinde olmadığı için ayrıca abdest alması gerekir" denilmiş, diğer bazıları da denize düşen ve bütün uzuvları, özellikle de abdeste ait uzuvları tamamen ıslanan kimse tekrar abdest almasına gerek kalmaksızın namazını kılabilir" diyerek bu cümlenin bütün amel ve davranışlarda dikkate alınabileceğini ifade etmişlerdir. Meselâ mübah hususlardan olan yeme ve içme fi-

illeri "Ya Rabbi! Senin lütfettiğin şu yemeği sadece senin ilâhî emirlerini yerine getirmeye güç bulmak için yiyeceğim" diyerek yani bu şekilde niyet ederek yerine getirilse, aslında sevap veya günah olmayan bu yeme ve içme işte bu niyet sebebiyle tam anlamıyla sevap olup Allah'ın rızasına mazhar olur. Kazanç ve ticarette, aile kurup evlenmekte, seyrüsefer ve benzeri mübah fiillerde ibadet niyeti bulunsa bu hareketlerin tamamı taat ve ibadet yerine geçer. Bir kimse gönlünden "Ya Rabbi! Ben şu yemeği sana isyana kuvvet bulmak niyetiyle yiyorum" deyip isyan etmiş olsa, bu yemeden kendisine -Cenab-ı Hakk'a karşı hayâsızlıktan başka- bir günah söz konusu olmaz. Cezayı gerektiren isyan, bu sözü diliyle söylemesi veya günah olduğu dinen belli olan fiilleri işlemesiyle gerçekleşir. Bu örnekle İslâm âlimlerinin hadis-i şerîfleri bir araya toplayıp ezberlemelerinde ne kadar dinî ve ahlâkî fayda gözettikleri anlatılabildi sanırım. Hadis kitapları baştan sona incelenirse her bir hadis-i şerîfin kayda geçirilmesi ve ezberlenmesinde hangi âlimin ne tür bir dinî, dünyevî, ahlâkî ve toplumsal maslahat gözetmiş olduğu ayrıntılı biçimde anlaşılacağından burada daha fazla açıklama vermeyeceğim.

Hadis-i şerîfleri toplayan kitapların en meşhurları altı tanedir. Bu altı tanenin de en başta gelenleri *Sahîh-i Buhârî* ve O'ndan sonra da *Sahîh-i Müslim* isimli kitaplardır ki ikisine birden *Sahîhayn*, yani "İki Sahih" adı verilmiştir. Böyle denilmesi, hâşâ diğerlerinin bir derece yalancı olmasından değildir. Bu kitaplarda yazılı olan hadis-i şerîfleri birbirine nakil ve rivayet eden büyük zâtlar, kendilerinden kesinlikle yalan söz, gayrimeşru davranış ve İslâm Dini'ne aykırı tutum ve tavır sâdır olmamış ve her anlamda güvenilir ve muteber bulunmuş olan zevatın nakil ve rivayetlerine dayandığı içindir. Bunlardan sonra sırasıyla *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâ'î*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i İbn Mâce* isimli kitaplar gelir. Bu altı kitap birinci derece kitaplardandır. Dört İmam'dan İmam Mâlik Hazretleri'nin derlediği *Muvatta'* ve yine Dört İmam'dan İmam Ahmed b. Hanbel Hazretleri'nin derlemesi olan *Müsned* isimli kitaplar ve büyük imamlardan

Dârimî[5], Dârekutnî[6], İbn Asâkir[7], Beyhakî[8], Taberânî[9] ve diğer hazretlerin telif ettikleri ikinci derecede, *el-Câmi'u's-sağîr*[10], *Münâvî*[11] ve *Meşârık*[12] üçüncü derecededir. Derece açı-

5 Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869) hadis, tefsir ve fıkıh âlimi olmakla birlikte, özellikle hadisçiliğiyle tanınır. *es-Sünen* veya *el-Müsned* ismiyle bilinen eseri, bab başlıklarında fıkhî görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrarlaması gibi özellikleriyle *Sahîh-i Buhârî*'yi andırır. [sad.]

6 Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995) hadis hâfızı ve kıraat âlimidir. Fıkıh konularına dair hadislerin farklı rivayetlerini bir araya toplayan *es-Sünen* isimli eseri, *Kütüb-i Sitte*'den farklı bir yapıya sahiptir. Eserinde hadis ravîleri ile ilgili değerlendirmelere fazlaca yer vermesi de dikkat çekicidir. Ravîleri çok iyi tanımasına rağmen eser sünenlere nispetle daha fazla zayıf, münker ve hattâ mevzû hadis ihtiva etmektedir. [sad.]

7 Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176) dinî ilimlerin hemen hemen tamamına ilgi duymakla birlikte hadis ve tarih sahasındaki eserleriyle meşhur olmuştur. Hadisleri anlama, ezberleme, rivayetlerdeki gizli kusurları tanıma, sahih, garîb, ferd ve münker rivayetleri bilme konusunda döneminin önde gelen hadis hâfızlarından birisidir. Diğer meslektaşlarından ayrıldığı en önemli nokta ezberlediği hadisleri tasnif etmiş olmasıdır. Hadis sahasında yazdığı pek çok eserden en önde geleni, kırk hadis (erbaîniyyât) geleneğinin gelişmiş bir örneği olan *Kitâbü'l-erba'îne'l-büldâniyye*'dir. [sad.]

8 Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066) hadislerin gizli kusurlarını tespit, birbirine zıt gibi görünen rivayetlerin uzlaştırılması ve hadislerin fıkhını kavrama noktasında döneminin otoritesi olan muhaddis ve Şâfi'î fakihidir. Akaid, ahlâk ve fıkıhla ilgili eserleri yanında hadis alanındaki en meşhur eseri *es-Sünenü'l-kübrâ*'dır. Bu eser diğer hadis kitaplarında bulunmayan pek çok hadisi, sahabe ve tâbiîn kavlini muhtelif rivayetleriyle birlikte ihtiva eder. Fıkıh bablarına göre yapılan tertibinde Şâfi'î fıkhının ön plâna çıktığı görülmektedir. [sad.]

9 Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin (ö. 360/971), muhaddisin, hadisleri rivayet ettiği şeyhinin ismine göre alfabetik olarak tertip ettiği mu'cem türü eserlerin en önemli örneğini teşkil eden *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sağîr* isimli üç eseridir. [sad.]

10 Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) derlediği, genellikle bir veya birkaç cümlelik kısa hadisleri ihtiva eden eseridir. Hadisler daha ziyade akaid, âdâb, tıp, tergîb ve terhîb, ilim, dua ve zikir, tövbe ve istiğfar, şemâil ve fezâil konularına dairdir. Ahkâm hadisleri yok denecek kadar azdır. [sad.]

11 Abdürraûf b. Tâcülârifîn b. Ali b. Zeynülâbidîn el-Haddâdî el-Münâvî (ö. 1030/1621), muhtelif ilim dallarında pek çok eser vermiştir. Hadise dair en önemli eseri, Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'inin şerhi olan *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*'dir. *el-Câmi'u's-sağîr* şerhleri arasında en çok rağbet gören eser budur. Münâvî, hadisleri şerh ederken özellikle kaynak tespitinde bazen Süyûtî'nin görüşlerini nakletmekle yetinmiş, bazen de O'nun temas etmediği önemli kaynaklara işaret ederek faydalı bilgiler vermiştir. Hadis alanında diğer önemli eserleri arasında *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* ve *Şerhu Sahîhi Müslim* sayılabilir. [sad.]

12 Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149), *Sahîhayn* ve *Muvatta*'da geçen yabancı kelimelere dair eseri *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*. [sad.]

sından bunlardan sonra da kitaplar vardır ki *Mevzû'âtü'l-'ulûm*[13] isimli kitapta özet bilgi bulunmaktadır.

Bu kitapların böyle çok sayıda olması her bir kitabın hadis-i şerîflerin birer kısmını toplaması sebebiyle değildir. Her bir kitapta diğer bir kitapta bulunan hadis-i şerîflerin pek çoğu var olmakla birlikte yalnız kendisinde bulunup diğerlerinde bulunmayan hadis-i şerîfler de vardır. Meselâ şimdiye kadar anlamlarını verdiğim hadis-i şerîflerin tamamı -her bir müellifin ilim tahsil ettiği ve kitabını yazdığı memleketler farklı olduğu ve her biri diğerinin ne şekilde kitap yazdığından tabiî olarak habersiz bulunduğu halde bile- isimlerini zikrettiğim kitapların tamamında -fakat farklı ravîlerin rivayetlerine dayalı olmak ve farklı teşriî gayelere hizmet etmek üzere- mevcuttur.

Meselâ "Bana Eyyûb b. Muhammed el-Hâşimî haber verip dedi ki, Abdülkâhir b. es-Serî es-Sülemî isimli muhaddisin Abdullah b. Kinâne b. Mirdâs es-Sülemî'den, adı geçen zâtın babasından, onun da yine kendi babasından naklettiğine göre Resûl-i Ekrem Efendimiz arefe gecesi kendi ümmeti hakkında bağışlanmaları için dua buyurduklarında Cenab-ı Hak'tan 'Senin ümmetinin zalimlerinden başkasını mutlaka affettim; fakat mazlumların hakkını zalimlerden alırım' ilâhî buyruğuyla cevap sâdır olması üzerine Resûl-i Ekrem Efendimiz 'Ey Rabbim! Sen dilesen mazluma Cennet ihsan eder ve zalimi de affa mazhar kılardın' diye yalvararak el açmışlarsa da o gece cevap gelmedi. Ne zaman ki sabah olup Müzdelife'de bulundular, o esnada tekrar yakarmaları üzerine istenen kabul ile ilâhî cevap geldi ve bunun ardından Resûl-i Ekrem Efendimiz gülüp tebessüm buyurdular. Hz. Ebû Bekir ve Ömer 'Anamız, babamız sana feda olsun! Böyle bir zamanda gülüp tebessüm etmek Peygamber Efendimiz'in âdeti değilken -Hak Teâlâ Hazretleri hikmet saçan mübarek ağız-

---

13 Taşköprüzâde İsâmüddin Ahmed Efendi'nin (1495-1561) ilimlerin sınıflandırılması ve tanıtımına ilişkin eseri *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde*'nin, oğlu Kemaleddin Mehmed Efendi (1552-1621) tarafından bazı ilâvelerle hazırlanan Osmanlıca tercümesidir. [sad.]

larını gülme ve tebessümden bir an ayrı koymasın- şimdi sizi güldüren şey ne olsa gerektir' diye tebessüm etmesinin sebebini araştırınca Efendimiz lütfedip 'Hak Teâlâ Hazretleri'nin en büyük düşmanı olan İblis'in, Rabbim'in yalvarıp yakarışıma icabet ederek İslâm ümmetini affettiğini öğrendiğinde yerden toprak alıp başına saçtığı ve çırpındığını gördüğümde O'nun ağlayıp sızlanma için seçtiği bu hareket tarzı beni güldürdü' buyurdular" şeklinde olan hadis-i şerîfi sadece İbn Mâce Hazretleri zikredip diğer muhaddisler yazıp kaydetmemişlerdir. Diğer beş kitabın sahibi olan zâtların bu hadisi kaydetmemelerinin sebebi, bu hadisi rivayet edenler arasında Abdullah b. Kinâne isimli zâtın bulunmasıdır. İbn Mâce Hazretleri'nin zikretmelerinin sebebi de, ravîler arasında bu zât bulunmakla birlikte bu hadis-i şerîfin ihtiva ettiği büyük müjdenin kesinlikle ihmal edilemeyecek nimetlerden olması ve esasen ravîler arasında bu zâtın bulunmasından, rivayet edilen sözün hadis-i şerîf olmamasının kesinlikle gerekmemesidir. Aslında, hadis usûlü ilmine göre hadis ravîsi doğru sözlü ve tavırları düzgün olduğu takdirde rivayet edilen sözün gerçekten hadis-i şerîf olduğuna hükmetmek gerekirse de, hadis ravîsinin durumunun bilinmemesinden rivayet edilen sözün hadis olmaması gerekmez; belki bu şekilde gelen bir hadis-i şerîfle -sadece rivayetin durumuna binaen- amel etmek caiz olmaz.

Şu da bilinmelidir ki, bu altı kitabı yazan muhaddislerin tamamı aynı memlekette ve aynı zamanda bulunmuş ve tamamı aynı hocadan hadis alıp ona öğrencilik etmiş değildir. Bilâkis kimisi Bağdat'ta, kimisi Buhârâ'da, kimisi Medine-i Münevvere'de ve kimisi Mekke-i Mükerreme'de, kısacası her biri bir diyarda ve hadisçilerin önem kazandığı hicrî 120 senesinden hicrî 250 senesine kadar olan zaman zarfında yetişmişler, Hz. Peygamber'in huzurunda bulunup da sonradan İslâm ülkesinin diğer bölgelerine gitmiş olan ashab-ı kiramdan her biri bulundukları memleketlerde hadisleri yayıp oralarda bulunan ilim taliplerine tebliğ etmişler ve onlar kendilerinden ders alanlara bildirmişler, en sonunda hadisleri top-

layan isimleri malûm zevat öğrenip, yazdıkları kitaplara -az önce isimlerini saydığım üzere- "Ben filândan işittim, o filân muallimden ve o da filân zâttan işitmiş ki, Resûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyurdu veya şöyle yaptı" ibaresiyle yazmışlardır.

"Abdullah b. Kinâne isimli zâtın rivayet ettiği hadisi başkaları yazmamıştır" demiştim. Bir hadis-i şerîfin ne gibi şartlar altında hadis kitaplarına alınabileceğini size açıklayayım: Hadis-i şerîf -ki Peygamber'in sözü veya davranışı demektir; bunu Hz. Peygamber'den işitenler veya görenler yalnızca O'nun zamanında mevcut olan ashab-ı kiramdır. Sahabîlerin bazıları, gerek Hz. Peygamber'in vefatından önceki ve gerek sonraki zamanlarda -çeşitli sebeplerle- İslâm ülkesinin farklı noktalarına yayıldılar. Gittikleri yerlerde yerel halk bir kere ortaya çıktığından haberdar oldukları İslâm Dini'nin hükümleri hakkında açıklama istediler. Sahabîler de Kur'ân ve hadisin hükümlerini tebliğ edip, dinin esaslarını öğrettiler. Bu memleket halkının duyduklarını anlayanları İslâmî ilimlerde gördükleri mükemmellik ve akla uygunluk sebebiyle bu ilimleri öğrenmeye büyük bir arzuyla gayret gösterdiler; her biri aklı elverdiği ölçüde ilim öğrenip daha sonra kendilerinden sonra yetişenlere yayma ve anlatmaya özen gösterdiler ve bunun için çalıştılar. Bunlar arasında doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den ilim alıp nakleden kimselere "ashab-ı kiram", onlardan alıp nakledenlere "tâbiîn" ve onlardan alıp nakledenlere de "tebe-i tâbiîn" adı verilir. Bunlardan hadis nakledenlere ise "büyük muhaddisler" veya "muhaddisler" denir. Demek ki muhaddislerin bulunduğu dönem Hz. Peygamber'in zamanından birkaç kademe sonradır.

Hz. Peygamber döneminden uzaklaşıldıkça bazı hile ve desiseci adamlar[14] İslâm nurunun önüne zulmet perdesi çekme düşüncesiyle türlü türlü hilelere başvurmaktan geri kal-

---

14 (Mütercim notu): İslâm nurunun önüne zulmet perdesi çekme düşüncesinin bu zamanda bile İslâm düşmanlarını meşgul etmekte olduğu dikkatli kimselerin gözünden kaçmayacaktır.

madılar. Müslümanlar arasına düşmanlık sokmaya çalıştıkları gibi, inançlarda sapma ve bozulmayı gerektirecek sözler de icat ettiler. Hattâ *Şerh-i Mevâkıf*'tan anlaşıldığına göre eski astronominin yayılması da bu bozulmanın artması ve revaç bulmasına oldukça yardım etti. O dönemde kalbi temiz olan kimseler bile bunların sözlerine kanmaktan kurtulamadıklarından ve bunların söylediği sözlerin ashab-ı kiram vasıtasıyla yayılan hadis-i şerîflerin hükümlerinden mi yoksa bu fesatçıların uydurdukları ifsat edici şeylerden mi olduğunu lâyıkıyla ayırt edemediklerinden, gerçekten hadis-i şerîf olan sözleri toplayıp yazmaya çalıştılar ve buna özen gösterdiler. İşte bu sebeple birisi "Ben şu mealde bir hadis-i şerîf biliyorum" diyecek olsa, önce bu kimsenin hal ve durumuna, tavır ve davranışlarına bakılıp, kendisi usûle göre doğru sözlü ise, yani hayatında yalan söylediği görülmemiş ve iyi hal ve hareketten ayrılmamakla tanınmış salih ve takvalı bir zât ise ona "Sen bu sözü kimden duydun?" diye sorarlar ve söylediği zât âlimler arasında doğru söz ve yaşayışla ve diğer güvenilirlik şartlarıyla tanınmış ise -bu zât da kendisinden sonraki zâta haber verdiği hadis-i şerîfi kimden alıp öğrendiğini söylemeye mecbur olduğu ve hocası olan zâtın ilim ve doğru yaşayışla tanınan birisi olup olmadığı zaten belli olduğu için- bunun da müttakî ve sözüne güvenilir birisi olduğu esas alınan şartlar çerçevesinde kesinleşirse, gelen rivayetin doğru olduğuna güvenilir ve hadis toplamakla ilgilenen şahıslar bu hadis-i şerîfi ibaresiyle olduğu gibi kayıt altına alır ve yazarlardı.

Hadis-i şerîflerin ne şekilde kayda geçirilip toplandığı İbn Hacer isimli zâtın[15] ve diğer hadis âlimlerinin telif ettiği usûl kitaplarında ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. İşte adı geçen Ab-

15 İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) hayatının büyük bölümünü hadis ilmine veren, bu ilmin hem rivayet hem de dirayet sahalarında devrinin en yetkin âlimi olan bir zâttır. Hadis rivayet ve dirayet ilimlerinin çeşitli dallarında 170 kadar eser kaleme almıştır. Hadis usûlü alanında en önemli çalışması, İbnü's-Salâh'ın hadis ilimlerini altmış beş nevi halinde incelediği *Mukaddime*'sinin buna kırk nevi daha eklenerek yapılmış muhtasarı olan *Nuhbetü'l-fiker* isimli eseridir. [sad.]

dullah b. Kinâne isimli şahsın rivayet ettiği yukarıda zikredilen hadis-i şerîfin kabul edilip edilemeyeceği noktasında ihtilâf edilmiştir. İbnü'l-Cevzî[16] gibi meşhur tenkitçilerden bazı âlimler "Bu zâtın hadis-i şerîf olarak rivayet ettiği bu söz kabul edilemez" demiştir. Her ne kadar bu kabul etmemenin sebepleri açıklanmış değilse de, âlimlik ve muhaddislik iddiasında bulunan birinin halk arasında, asla yalan söylememek, iyiliği emredip kötülükten men etmek, hafızası, akıl ve dirayeti mükemmel olmak, avamın toplandığı kahve ve gazino gibi yerlerde bulunup da haysiyeti lekelenmiş olmamak, sokaklarda yürürken gülmek veya başkalarını güldürmek gibi vakarı zedeleyen fiillerden kaçınmak, kısacası düşünce ve davranış açısından "kâmil insan" nitelemesine uygun olan sıfatları taşımakla tanınmış olması gerekir. Nitekim bir kimsenin atı boşanıp kaçtığı sırada âlimlerden bir zât eteklerini toplayıp sanki içinde hayvana lâzım olan yem varmış gibi hayvana göstererek onu aldatıp yakaladığı için İmam Buhârî Hazretleri'nin "Sen hayvanı aldatmıştın" diyerek rivayet ettiği hadisin sahih olduğuna inanmadıklarını *Şifâ-yı Şerîf Şerhi*'nde[17] bendeniz gördüm. Adı geçen İbnü'l-Cevzî isimli zât tarafından Abdullah b. Kinâne'nin rivayetinin kabul edilmemesinin de açıkladığımız sebeplerden birine dayandığı düşünülebilir. Bununla birlikte diğer bazı büyük muhaddisler "Söz konusu hadis-i şerîfin sahih olması mümkündür" demiş ve İmam Beyhakî bu hadisi *Şu'abü'l-îmân*'da[18] zikretmiş, Hâfız Ğıyâsüddîn el-Makdisî[19], "*Sahîhayn*'da olmayan kabul

---

16 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) İslâmî ilimlerin tarih, biyografi, hadis, tefsir ve akaid gibi hemen her alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimidir. Hadise dair eserlerinin önde gelenleri arasında *el-Mevzû'ât, Câmi'u'l-mesânîd ve'l-elkâb, et-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lîk* sayılabilir. [sad.]

17 Meşhur Hanefî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605), Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. [sad.]

18 Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin, *el-Câmi'u'l-musannef fî beyâni şu'abi'l-îmân* adıyla da bilinen ve imanın altmış veya yetmiş küsur şubesi bulunduğunu belirten hadisten hareketle bunların nelerden ibaret olduğunu âyet ve hadislerin yardımıyla tespit etmeye çalıştığı eseridir. [sad.]

19 Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî (ö. 507/1113) hadis hâfızı ve sûfîdir. Hadise dair önemli eserleri arasında *Tezki-*

edilebilecek hadislerdendir" demiştir. Faydalı hadisler arasında sahih hadis olmasından şüphe duyulan hadisleri İbnü'l-Cevzî dışında diğer âlimler de inceleyip tenkit etmiş ve sahih ile şüpheli olanları birbirinden ayırmışlardır.

Bu açıklamaları vermekten maksadım, vaktiyle ne gibi sebeplerle hadislerin toplandığını ve toplama ve kayda geçirme esnasında ne kadar dikkatli davranıldığını arz etmekten ibarettir.

Bu açıklamalara göre faydalı hadisler arasında uydurulmuş hadisler bulunsa bile nadir olacağı anlaşılır. Zaten sahih hadisler Kitap ve icmâ ile bilinen esaslara uygun ve sahih olmayan hadisler de bunlara aykırı olacağından, bu da bu iki türü birbirinden ayıran bir ayırt edici özellik gibidir.

Hadis-i şerîfler yalnız bir memlekette, yalnız bir hocanın yetiştirdiği talebeler tarafından yayılmayıp, sözümün başında belirttiğim gibi hem bütün İslâm beldelerinde yayılmış hem de çok sayıda hoca ve muhaddisten hadis alıp ders gören pek çok talebe tarafından okutulmuştur. Meselâ *Buhârî-i Şerîf* müellifi Muhammed b. İsmail, seksenden fazla ravîden hadis alıp rivayet ederek yazmıştır. İmam Nesâ'î yüz yirmiyi aşkın zâttan hadis nakletmiştir. Bununla birlikte Buhârâ'da okutulan hadis-i şerîf ile Tanca'da okutulan hadis-i şerîfin -rivayet edenler farklı muhaddisler olduğu halde- lâfız ve mana itibariyle birbirinin aynı olduğunun anlaşılması da, faydalı hadislerin şüpheden uzak olduğunu belgeleyen sebeplerdendir.

Bir de muallim ve müderrislerin, ders verdikleri talebelerin tahsilini tamamlayıp başkalarına ilim öğretmeye yeterlilik kazandıklarında kendilerine birer icazetname vermeleri âdet haline gelmiş olup, bu icazetnamede kendilerinin hangi müderristen, onların da kendilerinden önceki hocaların hangilerinden icazet aldıkları zikredilir, kısacası ta Hz. Peygamber'e

---

retü'l-mevzû'ât, Zahîretü'l-huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz, el-Cem' beyne kitâbey Ebî Nasr el-Kelâbâzî ve Ebî Bekr el-İsfahânî fi ricâli'l-Buhârî ve Müslim, Şürûtü'l-eimmeti's-sitte sayılabilir. [sad.]

kadar kaç hoca geçmiş ise müteselsil olarak isimleri verilir. İşte bu âdet de gerek hadis-i şerîflerin ve gerek diğer naklî ilimlerin dilden dile ta günümüze kadar doğru biçimde intikal ettiğini gösteren hususlardandır. Gerek Hindistan'da, gerek Çin'de, gerek Mısır'da ve gerek Fas'ta bugün müderris olan zevatın ellerindeki icazetnamelerin bir kaçı alınıp diğerleriyle karşılaştırılsa, kimisinin meselâ yirminci, kimisinin otuzuncu kademede diğerleriyle birleşmiş olduğu görülür ki, bu da nakillerin doğruluğuna dair büyük bir delildir.

İşte İslâm Dini'nin dayandığı iki esas (ilâhî emir ile nebevî emir) günümüzdeki insanlara bu şekilde ulaşmıştır. Günümüz âlimleri ve akıl sahiplerinin bunları nakledildiği şekilde kabul etmeleri ise esasen bunların tamamının bilgi elde etme yollarından olan tevatüre, akıl ve mantığa, fıkıh ve kelâm ilmine, kısacası kolaylıkla kabul etmeye sebep olacak akla yatkın şartların hepsine uygun olmasından ve dolayısıyla nakledilen ile akla uygun olanın bir olmasından kaynaklanmaktadır.

Ortaya çıktığından bugüne gelinceye kadar sağlamlık ve muhkemliğine halel gelmemiş olan İslâm Dini'nin bakış açısından insanlar Cenab-ı Hakk'ın yarattığı varlıklar olduğundan, biz Müslümanlar kendi üzerimizde yalnız Cenab-ı Hakk'ın tasarrufunu ve yalnız Cenab-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına itaati kabul etmişizdir. Peygamber Efendimiz'in emrine itaat edişimiz de Cenab-ı Hak tarafından "Peygamber'in emrine itaat edeceksiniz; zira O'nun söylediği şeyler benim kendisine bildirdiğim şeylerdir" buyurulmasına binaendir. Yoksa Peygamber'in emretme ve yasaklama konusunda Cenab-ı Hakk'ın ortağı veya O'na denk olduğunun zannedilmesinden değildir. Demek ki biz doğrudan doğruya Cenab-ı Hakk'ın emrine boyun eğiyoruz. Neye inanıyorsak, ne şekilde ibadet ediyorsak tamamının Hak Teâlâ'nın emir ve uyarısı ile Hz. Peygamber tarafından tebliğ edildiği inancıyla yapıyoruz. İşte bizim itikadımız budur. Bunun için de Cenab-ı Hakk'ın emrinden başka emir yoktur. Ama Hristiyanlar'ın

inançları böyle ilâhî emirlere dayalı değil. Bilâkis şunun bunun kanaati ve uygun görmesine dayalı olduğu daha önceki konuşmalarla gereği gibi anlaşıldığından, burada tekrar dikkati çekmeyi bir tür ikaz ve uyarı hükmünde addederim ve bu iki farklı durumu düşünüp uyanık bulunmayı tavsiye ederim.

Yirminci Oturum

Burhan:

– Geçen gün "Bizim inancımıza göre bizim dinimiz baştan sona Cenab-ı Hakk'ın emrinden ibarettir. İçinde dışarıdan sokulmuş bir hüküm yoktur" demiştim. Şimdi biz böyle inanmakta haklı mıyız, değil miyiz, ona bakacağız:

İnsanların her birine ayrı ayrı "Şöyle hareket edin, böyle hareket edin" şeklinde emir ve uyarıda bulunmak ilâhî âdet olmamış. İnsanlar içinde kim ilâhî seçime mazhar olmuşsa ilâhî emirler ona tebliğ edilip onun vasıtasıyla kavimlere bildiriliyor.

İşte Cenab-ı Hak daha önce Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakub, ve Hz. Musa'yı insanlığa peygamber olarak gönderdiği gibi en son olarak da Hz. Peygamber Efendimiz'i seçip gönderdi ve "Kullarıma söyle beni bir bilsinler, bana ibadet etsinler ve bunları sana -onlara bildirmek için- emrettiğime inansınlar" buyurdu. Hz. Peygamber de bu emirleri Mekke-i Mükerreme'de bulunan insanlara haber verdi: "Yerleri, gökleri yaratan Cenab-ı Hak insanlar içinden beni size haber verici olmak ve ilâhî emirleri size bildirmek vazifesiyle seçip peygamber olarak gönderdi. Sizi, kendiniz yontup yaptığınız putları veya tıpkı sizin gibi hayat geçirmiş mahlûkları kendinize mabud edinmekten menediyor. 'Ben kendi-

lerine akıl ve dirayet ihsan ettiğim insanların, kendileri gibi insanları veya kendi elleriyle yonttukları putları kendilerine ilâh ve mabud edinmelerini ve onlara tazim göstererek her gün ilâhî ihsan hazinemden verdiğim her tür nimeti bu tahta parçalarının veya kendileri gibi muhtaç ve bîçare insanların lütfu olarak görmelerini kendilerine yakıştıramıyorum. Bu kadar düşüncesizlik benim en büyük ihsanım olan akıl ve zekâ karşısında utanç vesilesi olmuyor mu? Bundan sonra artık akıllarını başlarına toplasınlar, kendilerinin benden başka yaratıcıları olmadığına gördükleri varlıkların hemen hemen tamamı diliyle ve haliyle şahitlik ediyorsa da, bunu anlayamadıkları takdirde hiç olmazsa büyük bir lütfum olan akıl ve düşüncelerini kullanarak bu hakikati idrâk etsinler' buyuruyor" dedi. O zamanki insanlar arasında Hz. Ebû Bekir'den başka hiç kimse Hz. Peygamber'i bu tebliğde hemen tasdik etmedi. Tamamı az veya çok bir süre tereddüt ve şüphe içinde olmaya devam ettiler. Her biri Hz. Peygamber'i uygun gördükleri bir şekilde takip ettiler ve söz konusu tebliğlerin ancak ilâhî emirler olabileceğine kendi vicdanlarında kesin kanaat oluştuğu zaman birer birer iman ettiler.

Hz. Peygamber halkı bu şekilde imana davet ettiği sırada bunları imanı kabule zorlayıp yönlendirecek maddî bir güce sahip değildi. Yani ne askeri ne de top ve tüfeği olup, sadece Cenab-ı Hakk'ın tahsis ettiği peygamberlik sıfatı ve tebliğ vasıtası olan konuşma kabiliyeti vardı. Hal böyle iken bütün insanların babalarından kalma putperestliği, Hristiyanlığı veya Yahudîliği terk edip bu dini kabullenmelerinin sebebi ne olabilir?

Bu hususta ancak bir sebep düşünülebilir ki o da "mucizeler" görmüş olmaktan ibarettir. Çünkü bir kavmin içinden yalnız bir zâtın ortaya çıkıp da "Ben Cenab-ı Hakk'ın elçisiyim; bana uyacaksınız" demesi, âdeten o kavmin kendisine uymasını gerektirmez. Bir kavmi bir zâta boyun eğdirmek için maddî veya manevî bir saik, bir mücbir sebep gerekir. Maddî saik, Hristiyanlığın şimdiki haliyle yayıldığı dönemde

meydana geldiği kilise tarihlerinden ayrıntılı biçimde anlaşılan hadiselere benzer biçimde kılıç kuvvetidir ki, Hz. Peygamber'in o zaman yalnız başına olması sebebiyle öyle bir gücü tabiî ki olamazdı. Manevî saik ise ortaya çıkan tebliğin akla uygun olmasının yanında, bu tebliğin gerçekten Cenab-ı Hak tarafından emir buyurulması üzerine gerçekleştiğini kanıtlayacak delil ve alâmetlerden ibaret olabilir ki, işte buna "mucize" diyoruz.

"Ortaya çıkan tebliğ akla uygun idi"; çünkü davet konusu olan husus, akıl açısından kabul ve tasdike lâyık olan "ilâhın bir oluşu" hükmünden ibaretti. Âdeta "Ey insanlar! Siz son derece gayrımakul bir yol tutmuşsunuz. Kendi elinizle bir heykel yapıp sonra bu heykele 'Beni sen yarattın' veya 'Beni, yaratanın merhametine ancak sen arz edebilirsin' diyerek tapınıyor veya tazim ve hürmet gösteriyorsunuz. Eğer maksadınız kendiniz için bir mabud bulmak ise hem kâinatı hem de bu heykellerin maddesini yaratan Allah Teâlâ'yı tanımak, ve eğer mabuda yakınlaşmak ise doğrudan doğruya kendisine kulluğunuzu arz etmek elbette akıl ve zekâya daha yakışan bir şeydir" buyuruyordu. Her kim olursa olsun böyle bir teklifi doğru ve tamamıyla hakikat olarak görmekten uzak duramaz. Zira dinsiz olmak için kendi akıllarınca bir yol bulmuş olanlar konu dışında kalmak üzere, hiç kimse âlemin yaratıcısının ancak "hikmet sahibi bir ilâh" olabileceğini kabulde tereddüt gösteremez. Bu teklifte makul olana aykırı veya -insanların ilâhlık özelliği kazanmaları gibi- aklen imkân ve ihtimal dışı hiçbir yön olmadığından, akıl kendi haline bırakılsa bu teklifin doğruluğunu reddetmek için hiçbir yol bulamaz. Yalnız bu teklif Hz. Peygamber'in iddia ettiği gibi Allah Teâlâ'nın kendi emir ve fermanı mıdır, yoksa peygamberlik iddiasında bulunan zâtın kendi düşüncesinin sonucu mudur? İşte bunu ayırt etmek kalır. O zamanki insanlar işin bu yönünü çok düşündüler. "Ne demek! Biz burada binlerce insanız. İçimizde servet ve zenginlik açısından veya nüfuz sahibi olma açısından bu zâttan kat kat yüksek seviyede bir çok ileri gelen kimseler varken ve onlar da bu zâtın var olduğu-

nu ifade ettiği yaratıcının yarattığı varlıklar iken onların tamamına veya hiç olmazsa birisine böyle emir verilmeyip de yalnız bu zâta verilmesi neden gereksin?" diyerek hakikati araştırmaya yöneldiler.

Bu ise çok kestirme bir şekilde ortaya çıkıyordu. Çünkü aranan şey bu iddianın doğruluğunu gösterecek fiilî alâmetlerdi. Meselâ bir dağı yerinden kaldırıp başka yere koymak insan kudretinin dışında olduğundan, birisi "Ben size gönderilmiş peygamberim. İddiamın doğruluğuna insanın güç yetiremeyeceği âdeten bilinen fiillerden herhangi birini gerçekleştirmekle delil getiririm. Meselâ şu dağı kaldırıp başka tarafa koymak insan kudretinin dışında olduğundan hiçbiriniz güç yetiremezsiniz. Ama ben yapabilirim. Dolayısıyla siz bu dağı kaldırıp başka tarafa koyduğumu gördüğünüzde bana inanacağınıza söz verirseniz gözünüzün önünde dağı kaldırmaya hazırım" dese o zâta verilecek cevap tabiî ki "Dediğiniz gibi dağı buradan kaldırıp başka tarafa koyarsanız biz de size derhal iman ederiz"den başka bir şey olamaz.

Hz. Peygamber gerçi "dağı kaldırmak" suretiyle değilse de ondan daha beliğ biçimde bir fiilî alâmet ortaya koydular. Yani mucize gösterdiler. O şekilde ki, o mucize öyle göz önünden kaldırılıp başka tarafa konulan dağ gibi sadece görenleri inanmaya sevk edip görmeyenleri red ve inkâr ya da şüphe içinde bırakacak türden değil. Bilâkis hangi zamanda hangi insan anlasa doğruluğu hususunda asla tereddüt edemeyeceği derecede açık bir mucize gösterdi ki o mucize bin küsur seneden beri Müslümanlar'ın ellerinde okumakta oldukları "Kur'ân-ı Kerîm"dir.

Evet, Kur'ân-ı Kerîm mucize olmak açısından bir dağı yerinden kaldırıp başka tarafa koymaktan daha beliğdir. Zira varsayılan dağın yerinden kaldırılıp başka tarafa konduğunu sadece Hz. Peygamber'in yanında hazır bulunanlar göreceklerinden onlar kesin olarak bilirler. Hz. Peygamber'in yanında bulunmayan o dönemdeki insanlar ile Peygamber'in zamanından sonra gelenler kesin olarak bilebilirler mi? Halbu-

ki kıyamet gününe kadar yeryüzüne gelecek ve hakikati araştırma azminde bulunacak bilgiye talip olan hiç kimse kendisine kesin bilgi verecek bir mucizeye ihtiyaçtan uzak kalamaz. İşte Kur'ân-ı Kerîm bu türden açık bir mucizedir ve "Hz. Muhammed'in mucizesi kıyamet gününe kadar bakîdir" denilmesinin sırrı ve hikmeti de budur.

Bir kere Hz. Peygamber zamanında bulunan insanları göz önüne getirelim: Bunlar ilim ve irfan seviyesi açısından değil ama konuşma ve ifade seviyesi açısından Araplar'ın ulaştığı belâgat seviyesinin en yüksek mertebesine erişmişlerdi. "Yedi Askı"[1] -ki her biri bir belâgat bildirisi ve fasihlik düsturudur- Kâbe-i Muazzama'ya asılmış ve herkes için onların üstünde ve hiç olmazsa onlara eşit değerde söz söyleyip şöhretin en üst noktasına ulaşma arzusu bütün memlekette gönüllere yerleşmiştir. İşte herkesin öyle işitilmemiş ve hikmetli sözler söylemeye uğraştığı bir zamanda peygamberlik iddiasında bulunan Efendimiz onlara "Siz insan olma tabiatı gereği istediğiniz gibi söz söylersiniz, değil mi? Ayrıca şu Askılar'da olduğu gibi hiç kimsenin söyleyemeyeceği kadar güzel söz söylersiniz, değil mi? İşte size Cenab-ı Hak'tan nazil olan Kur'ân-ı Kerîm'i gösteriyorum ve diyorum ki: Bunlar tamamen ilâhî kelâmdır ve belâgat ilminin "sehl-i mümteni" adını verdiği kısmın en yüksek seviyesinin bile üstünde ve benzerinin yapılması imkânsızdır. Bunun ilâhî kelâm olduğunu size kanıtlamak için tamamına veya sadece on sûreye ya da tek bir sûresine benzer veya denk bir şey ortaya koyamayacağınızı işte size haber veriyorum. Siz iyi söz söylemek ve hiç değilse nasıl olursa olsun söz söylemek kabiliyetine sahip olduğunuz halde işte buna benzer bir söz söyleyemeyeceğiniz gibi, birkaçınız bir araya gelip çalışsanız yine güç yetiremezsiniz. Hattâ bütün kavim ve kabilenizi toplasanız ve dışarı-

---

1 Câhiliye Dönemi Arap toplumunda düzenlenen panayırlardan Tâif'le Nahle arasında kurulmakta olan Ukâz Panayırı'nda, şiir yarışmaları yapılır, beğenilip derece alan şiirler Kâbe'nin duvarlarına asılırdı. Bu şekilde Kâbe duvarında asılmış olan yedi ünlü kasideye "el-Muallekâtü's-seb'a" (Yedi Askı) adı verilmektedir. [sad.]

dan da yine bir çok söz üstadı getirseniz yine de benzerini ortaya koyamayacaksınız" buyurdular.

Belâgat ve fesahat sanatında Kâbe duvarına levha asarak ve "İşte söz söylenecek yer!" övünmesiyle yarışma meydanına atılan söz üstatlarına gereken şey, ya tek tek veya topluca -iftira kabîlinden veya saçma sapan boş sözler bile olsa- bir kaç söz söyleyerek peygamberlik iddiasında bulunan Efendimiz'i şaşırtıp susturmaktan ibaret olup, Hz. Peygamber "Böyle bir sûreye benzer getiremezseniz âdeten benim peygamberlik iddiamın sizin vicdanınızca tasdik edilmiş olması gerekeceğinden bana boyun eğip uymanız ve vicdanınızın hüküm ve şahitliğine aykırı olarak ve inatla boyun eğip uymaktan geri durduğunuz takdirde düşmanlık ve karşı gelme derecenize göre kiminizi öldürmem, kiminizi esir edip mal ve eşyanızı ganimet olarak almakla emrolunduğumdan, ileride böyle şeyleri yaptığımda bunlara boyun eğmeniz gerekir" buyurup hepsini inkâr ve tekebbür halinde yakalayıp cezalandırmakla tehdit bile ettiğinden insanların bu zorluğu ortadan kaldırmak için, teklif edilen ve aslında her gün hiç zorlanmadan beş-on bin kelime sarf edildiği için kesinlikle zor olmayan birkaç söz söylemeye son derece önem vermeleri gerekirken hiçbirisi ağızlarını açamadılar.

Bu hadiseyi "insanların âdeti" açısından düşünelim: Böyle bir teklif ortaya koyarak peygamberlik iddiasında bulunan, "Benim peygamberliğimi tasdik etmezseniz kiminizi öldürüp kiminizi esir alacağım ve ilâh bildiğiniz putları kırıp aşağılayacağım" diyerek emsalsiz olduğunu iddia eden ve aynı zamanda gerek itibar sahibi insanların en ileri gelenleri ve gerek ilâh edindikleri putlar hakkında tahkir edici muamelede bulunarak bu muhalefet iddiasını bilfiil ispat eden bir zâta, dost ve yardımcıları çok ve fesahat ve belâgat konusunda son derece şöhretli olan muhalifler tarafından esasen ve âdeten nasıl karşılık verilmesi gerekir?

Şüphesiz ya insaf gereği söz konusu teklife uygun ve birkaç kelimeden oluşan bir cümle ile karşılık verilir veya haki-

kati ve doğruyu araştırmaya gerek görmeyen zorba takımının şiarı olduğu üzere kavmin yiğitleri toplanıp "İçimizde halkın ileri gelenlerine ve halkın genelinin taptığı putlara söverek amme vicdanını rahatsız eden bu zâtın zararının ortadan kaldırılması gerekir" denilerek bu zarar yok edilmeye çalışılırdı. Birinci şık tercih edilir de buna tek kişinin söz söyleme gücü hakikaten yeterli görülmezse, söz sanatlarında eşsiz ve yeni sanatlı manâlar icat etmekte benzersiz olan muhalifler bir iki kişiden ibaret olmayıp geniş bir topluluk olduklarından tamamı bir yere toplanıp, bunlar da yeterli gelmezse -Hz. Peygamber'in dile getirdiği şartların izin vermesine binaen- bütün kavim ve kabile ve daha da olmazsa dışarıdan da yardımcılar getirilip dillerinin döndüğü kadar birkaç söz söyleyerek peygamberlik iddiasında bulunan zâtın kendi sözüyle susturulması gerekirdi, değil mi? Halbuki hiç kimse böyle bir söz söylemeyi başaramadı. "Konuşmak" insanların ayrılmaz bir parçası ve ayırt edici özelliği iken sadece "İstesek bunun bir benzerini söyleyebiliriz" demekten başka hiç kimse hiçbir şekilde ağzını açamadı.

Bu ne demektir? Karşılarında "İşte sana söylüyorum ki sen buna benzer olabilecek bir söz söyleyemeyeceksin! Hattâ yalan yanlış bir söz bile söyleyemeyeceksin!" diye âdeta apaçık hususlara, alışılmış şeylere, tabiata karşı bir iddiada bulunan birisi ortaya çıktığında hiç olmazsa haysiyet damarı kabarıp bir-iki söz söylemeye ve vatanının ve kendisinin saadet ve selâmetini korumaya gayret sarf edeceği açık ve belli ve namusu, mal ve hayatı bilfiil tehdit edildiği sırada "İstesek söyleriz" demektense isteyip söylemek gerekeceği aşikâr iken o kadar dil üstadının hiçbiri karşılık vermeye girişip bir harf bile söyleyemediler. Niçin? Mutlaka -büyük İslâm âlimlerinden Ebû İshâk İsferâyînî'nin söylediği gibi- kendilerinden söz söyleme kudretinin alınmasındandır. Bu kudreti çekip alanın o kabiliyeti veren Allah Teâlâ olduğu ve bu alışın "Evet, benim tarafımdan size peygamberlikle geleceğini haber veren ve beni bir bilmeniz konusunda uyaran şu kulum sözünde doğrudur. Onun bu sözünde doğru olduğunu ispat-

lamak için onun şahit getirdiği delili destekliyorum. Eğer şeref sahibi peygamberim size bu şekilde 'Söz söyleyemeyeceksiniz' demeyip de 'Ayağa kalkamayacaksınız' demiş olsaydı sizden ayağa kalkma kudretini çekip alırdım" anlamına geldiği hususunda şüphe yoktur.

Eğer "Söz söylememeleri kendilerini böyle bir teklifi kabule mecbur görmemelerinden yani kibir ve gururları sebebiyle idi" derseniz, Hz. Peygamber tarafından taptıkları şeyler açıkça tahkir edilmekte olduğundan, kendilerinin ya o hakaretin altından kalkacak başka bir yol bulmaları ya da öyle bir yola güç yetiremiyorlarsa teklif edilen ve yerine getirilmesi daha kolay olan yola uygun hareket edip nefislerini maruz kaldıkları tehlikeli ve aşağılayıcı durumdan mutlaka kurtarmaları gerekirdi.

Kısacası ne sözlü ne de fiilî olarak karşılık vermeye güç yetirebildiler. Eğer sözlü olarak karşılık verebilseydiler peygamberlik iddiası derhal ortadan kalkacak ve hattâ mevcut insanlar içinde İslâm'a kapılan birkaç kişi varsa onlar da dönerek halk arasında ortaya çıkan ayrılık yok olacak ve diğer temelsiz işler gibi bu iş de sonuçsuz kalmaya mahkûm olacaktı. Halbuki o kadarcık bir söz bile söyleyemeyip Peygamber Efendimiz'in vaat ettikleri dünyevî, uhrevî azaplara teslim oldular.

Carlos:

– Hayır. Halktan karşılık olarak söz söyleyenler bulundu. Özellikle Müseylime isminde bir adam bazı nazireler söylemiştir.

Burhan:

– Hz. Peygamber Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye hicret buyurduklarından bir süre sonra Müseylime isminde bir herifin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktığı hadis kitaplarında yazılı ise de Kur'ân-ı Kerîm'e karşılık olarak söz söylediğine dair söz konusu kitaplarda bir kayıt yoktur. Mezkûr kitaplarda böyle bir kayıt bulunmaması, Müsey-

lime'nin mukabelede bulunduğuna dair tarih kitaplarında yer alan rivayetlerin yanlış olduğunu gösterir. Zira öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'e mukabelede bulunulamayacağı bizzat Kur'ân-ı Kerîm ile sabittir. Eğer mukabele olunabilseydi, Kur'ân nasları bunun gerçekleşmeyeceğini söylemekte mahzur görürdü. Ayrıca her söze mukabil söz söylemek mümkün iken Kur'ân-ı Kerîm'e nazire irat etmenin -Kur'ân-ı Kerîm fasihlik ve belâgatin en son noktasında bulunduğu için- insanın kudreti dışında kaldığı ifade edilerek Kur'ân-ı Kerîm'in Yaratıcı'nın sözü olduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu durum da Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerinin ortaya konulamadığını gösterir ve tarih kitaplarında Kur'ân'a nazire olarak söylendiği zikredilen sözlerin o derece fasihliğe ulaşmadığını Arap Dili'ne vâkıf olan birisi ilk bakışta bile anlayabilir; buna da kesinlikle nazire denemez. Bununla birlikte bundan bahseden tarihçiler Müseylime'nin söylediği sözlerin, söz ustaları nezdinde "Selâmün aleyküm"e karşılik "Balık tutuyorum" türünden bir takım saçmalıklardan ibaret olup "benzer" ve "nazire" denilebilecek edebî değerden tamamen yoksun ve çekinmeden avretini gösterme derecesinde ayıp ve yerilmiş olduğundan dolayı hiçbir şekilde dikkate alınmadığını da zikrediyorlar.

Kısacası muhalifler tarafından sözle mukabele edilemediği gibi muhaliflerin sayıca çok oldukları bilindiği ve Hz. Peygamber'in mübarek sıhhatli vücuduna zarar verme arzusu en büyük gayeleri olduğu halde bu arzuları da -yine ilâhî korunma ile- gerçekleşememiştir.

İşte insan tabiatı ve alışkanlıklarının üstünde ve dışında olan bu iki sonuç, mucizelerin en büyük ve en açık örneklerindendir.

Burada dikkate alınacak bir husus var: Mekke-i Mükerreme civarında fasihlik ve belâgatın son derece gelişkin olduğu bir zamanda Hz. Peygamber Efendimiz hakikatlerden haberdar olan bu beliğ kimselere karşı kendisinin Allah katından getirdiği kelâmullah olan Kur'ân-ı Kerîm'e fasihlik ve belâgat

açısından bir benzer ortaya konulmasının yaratılmışlar için mümkün olmadığını ifade etmiş ve bütün yaratılmışların âciz kalmasıyla da bunu ispatlamıştır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in hicretinden önce Mekke-i Mükerreme'de nazil olan Fîl Sûresi'nde Cenab-ı Hak "Sen görmedin mi ki Rabbin fil ashabına neler yaptı? Ebabil isminde kuşları onların üzerine gönderdi ve o kuşlar kuru çamurdan yapılmış taşları onların üzerlerine atarak hepsini yenilmiş yapraklara döndürdü (yani bir sürü hayvanın girip çiğnediği veya ekinleri telef eden böceklerin yediği ekin tarlası gibi yere serdi)" buyurmuştu.

Mekke-i Mükerreme'ye hücum eden düşman askerine karşı Mekke-i Mükerreme halkı savaşacak yerde asla görevini yapmayıp, onların yerine Cenab-ı Hakk'ın ebabil kuşlarını göndermesi ve düşman askerini onlar vasıtasıyla yok etmesi "tabiat" dediğimiz süregelen âdet ve günlük hadiseler açısından imkânsız iken böyle bir hadisenin meydana geldiğini gören Mekke halkı, Dünya'da harikulâde ve tabiatüstü hadiselerin meydana gelebileceğine ta o zamandan itibaren inanmışlardı. İşte bu inanış onların gördükleri mucize üzerine o peygamberliği tasdik etmelerine büyük bir vesile olmuştur. Çünkü o dönemde ortada peygamberlik yokken âlemde olağanüstü haller ortaya çıktığından, peygamberlik iddiasıyla birlikte bulunan olağanüstü hallerin ortaya çıkmasını kimse uzak bir ihtimal olarak göremiyordu.

Şu bizim zamanımızda bazı inkârcıların "Kuşların düşman askerini telef etmesi söz konusu değildir" demeleri dikbaşlıca ve anlamsız bir söz olur. Zira Mekke-i Mükerreme'de öyle bir hadise cereyan etmemiş olsaydı Fîl Sûresi nazil olduğunda Mekkeliler "Böyle bir şey olmamışken böyle bir hadiseden bahsedilmesi yalandır" diyecek ve bu, peygamberlik iddiasının derhal yok edilmesinde en büyük etkiyi gösterecekti. O zamanki insanlardan buna itiraz eden kimse bulunmadığı gibi Mekkeliler'den aklıselim sahibi olanların İslâmiyet'i kabul etmelerine bile yardımcı oldu.

Mucizenin bu türünün diğer büyük peygamberlerin mucizelerinden daha beliğ olduğuna hepimiz hükmedebiliriz. Zira söz söylemek herkese mahsus bir sıfat olduğu halde konuşma özelliğine sahip insanların sadece "Bu kadar beliğ söyleyemeyeceksiniz" emrinin akabinde Hz. Peygamber'in huzurunda konuşmaktan âciz kalmaları, konuşma kabiliyetinin kendilerinden açıkça çekilip alınması anlamına gelmeyip, bilâkis bu derece fasih ve beliğ söz söyleme kabiliyetleri olmadığı için meydan okumaktan, yani benzerini getirmekten âciz kalmışlardır.

Aslında öyle bir olağanüstü haldir ki, bu mucizenin Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğuna delâleti, diğer bütün peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin kendilerinin peygamberliklerine delâletinden daha açıktır. Meselâ Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesinin olağanüstü bir hal olduğu hususunda her ne kadar akıl sahiplerinin şüphesi olamazsa da, bu mucizeyi gören cahil ve muhakeme gücünden yoksun insanlar, ölüleri diriltmenin en mahir bir doktorun bile bileceği doktorluğa ait sanatlardan birine bağlı olduğunu zannedebilirler. Nitekim zamanımızda bazı tecrübeli doktorların, ölümü gerçekleşmiş olan bedenlerde geçici bir hareket meydana getirdikleri -doğru veya yanlış olarak- şüyu bulmuş olup, dinsizlik fikrinin bir aşama daha genişlemesine yol açmıştır.

Aynı şekilde Hz. Musa'nın asasının yılana dönüşmesi de olağanüstü bir hal ise de en maharetli bir sihirbazın yapabileceği büyüleyici bir sanat olduğu zannına açık kapı bırakacak bir mucizedir. Binaenaleyh Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliği döneminde bulunanların bu peygamberlere iman etmekte gecikmelerine bir tür zahirî sebep düşünülebilirdi ama Hz. Peygamber döneminde bulunanların, insanların yaratılış gereği sahip oldukları konuşma kabiliyetinden alıkoyan bir mucizeye karşı iman etmekte tereddüt göstermelerine asla makul bir sebep bulunamazdı. Çünkü insanı itiyadı olan konuşma fiilinden men edecek hiçbir sunî engel düşünülmesi mümkün olmadığından, bu mucizeye karşı imanda tereddüt

gösterip gecikmek ancak inat ve tekebbürden kaynaklanabilirdi. İşte bunun için ashab-ı kiram, yani Mekke-i Mükerreme ve civarında yaşayanlardan olup da beyazla siyahı ayırt edecek kadar akıl ve izanı bulunanlar, herkesi şaşırtıp hayrete düşürecek derecede açık ve delâleti kesin bir mucizeye karşı hakkı itiraf ederek İslâm'ı kabule vicdanen mecbur kaldılar ve yalnızca kendini beğenmiş ve kibirli kimseler faydasız muhalefetlerini sürdürdüler.

İşte başından sonuna kadar ezici bir mucize olan ve hâlâ da ezici bir mucize olmaya devam ettiği şimdiye kadar bunca inkârcı ve inatçının gayret göstermesine rağmen bir benzerinin kesinlikle ortaya konulamamış olması, fasihlik ve belâgati açısından ilk sırada bulunması, gelecek zamanda ortaya çıkacak ve meydana gelmezse derhal mucize olma sıfatını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu hadiseleri haber vermesi gibi nice özelliği ile sabit olan Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamet gününe kadar mucize olarak kalacağında şüphe yoktur. Şu var ki, ilim erbabı dünyadan çekildikçe Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî hükümlerini idrâk edecek fikirler de aynı ölçüde azalırsa da, herhangi bir zamanda mükemmel tahsil görmüş, akıl ve şuuru yerinde ve meseleleri doğru bir şekilde inceleme noktasında yetkin kimseler bulunur da Kur'ân-ı Kerîm'i tarafsız biçimde ve inceden inceye okur, âyetlerin indirilme sebepleri ile hadis-i şerîfleri göz önünde bulundurarak anlamı bulmaya dikkat ederse Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olma yönleri yine o anda ortaya çıkar. Bu ise dünyada hiçbir kitabın sahip olamayacağı büyük bir üstünlüktür.[2] Muhaliflerin Kur'ân-ı Kerîm'e karşı söz söyleyememeleri, hem buna karşı söz söylemek için dilleri dönmemek yani "lâl kesilmek" suretiyle hem de "Bu kadar fasih ve beliğ bir söze karşı söy-

2 (Mütercim notu): Bu ifadeye göre "mükemmel tahsil" sadece matematik, tabiî ve tarihî bilimlere vâkıf olma anlamında kullanılmıyor. Bilâkis, onlarla birlikte kelâm, tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ilimlerin de mükemmel biçimde bilinmesi gerektiği anlaşılıyor.

Aslında bu şekilde âlim olan kişinin İslâmiyet'ten başka bir inanç sistemi bulamadığı tecrübeyle sabit olduğundan, arzu edenler tekrar tecrübe edebilirler.

lenecek söz hiç olmazsa ona denk olmalı iken buna bile güç yetmiyor" şeklinde âcizliğini itiraftan kaynaklanan şaşkınlıkla karışık bir sükût ile vuku bulmuş ve görünürde -yani tabiî bilimler açısından- söz söyleyememek hadisesi böyle tabiî bir aciz ile gerçekleşmiş olur.

Hz. Peygamber Efendimiz tarafından bundan başka fiilî mucizeler de gösterilmiştir. Ayrıntıları "şevâhidü'n-nübüvve" ve "delâilü'n-nübüvve"[3] gibi husus͡î kitaplarla siyer ve tarih kitaplarında açıklanmıştır. Hadis kitaplarında yer alanlar ise "yemeği çoğaltma", "suyu çoğaltma", "gaybdan haber verme", "sırları açığa çıkarma", "hastalığı iyileştirme" ve buna benzer hadiselerdir ve bunların her birinin -başka mucize bulunmayıp da sadece bunlardan bir teki bulunsa bile yine de- peygamberlik iddiasının ispatına tam anlamıyla yeterli olduğu hususunda şüphe olmamakla birlikte, çok sayıda olduğundan her birini tayin etmek siyer ve hadis kitaplarının tamamını şu anda gözden geçirmeye bağlıdır ve buna da şu anda güç yetiremeyiz. Bununla birlikte, isteyenler Müslü-

3 Bunlar, peygamberlik müessesesini, özellikle de Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlamak amacıyla yazılan eserlerin ortak adıdır ki, aynı anlamda "a'lâmü'n-nübüvve" ismi de kullanlır. Bu gibi eserlere, "peygamberliğin kanıtlanması" anlamında isbâtü'n-nübüvve, isbâtü'r-risâle, tesbîtü delâili'n-nübüvve ile "nübüvvetin delilleri" anlamındaki hucecü'n-nübüvve, âyâtü'n-nübüvve, alâmâtü'n-nübüvve, me'âricü'n-nübüvve, emârâtü'n-nübüvve ve el-hasâ'isü'n-nebeviyye isimleri de verilir.

Bu eserlerde, bir peygamberin bizzat gösterdiği veya peygamberliğine alâmet olmak üzere kendisi dışında meydana gelen tabiatüstü olaylar konu edinilir; peygamberin getirdiği ilkeler ilmî tahlillere tâbi tutularak bunların ilâhî kaynaklı olduğu, dolayısıyla o peygamberin hak peygamber olduğu ispatlanmaya çalışılır.

Delâilü'n-nübüvve türündeki eserler muhtevaları ve peygamberliği ispat etme metodlarına göre iki grupta incelenebilir. Birincisi, sadece nakle dayanarak nübüvveti mucizeler ve diğer harikulâde olaylarla ispatlamaya çalışan eserlerdir ki en önemli örnekleri, Ebû Nuaym el-Isfahânî (ö. 430/1038) ile Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâ'ilü'n-nübüvve* adını taşıyan kitaplarıdır. İkinci grubu ise peygamberlik müessesesini aklî temellere dayanarak ispatlamaya çalışan eserler oluşturur. Câhiz'in (ö. 255/869) *Hucecü'n-nübüvve*'si, Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 322/933-34) *A'lâmü'n-nübüvve*'si, Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) *el-Beyân*'ı, Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1024) *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*'si, Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *A'lâmü'n-nübüvve*'si ile Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *en-Nübüvvât*'ı bu türün önde gelen örnekleridir. [sad.]

manlar'ın hükümlerin nakledildiği en güvenilir kitapları olan Kütüb-i Sitte'ye ve başka siyer ve tarih kitaplarına başvurarak aradıklarını bulabilirler.

Şimdi, biz bu mucizelerin söylendiği gibi gerçekleştiğini hangi delil ile biliyoruz? Bir de işin bu tarafını araştıralım: Bilinmelidir ki, sözü geçen mucizelerin kitaplarda yazıldığı şekilde gerçekleştiğini haber verenler sahabîlerdir. Yani Hz. Peygamber'in huzurunda bulunma şerefine nail olan büyük zâtlardır. Ashab-ı kiram nasıl kimselerdir; kendilerine inanılır mı; kendileri iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı ayırt etme kabiliyetine sahip midirler; herhangi bir şekilde aldanmak, hataya düşmek, şahsî menfaat dolayısıyla yaltaklanmak gibi şüpheye sebep olacak bir halleri var mıdır, bunlara bakalım.

Ashab-ı kiram Hz. Peygamber'e öyle bir şekilde uymuş ve boyun eğmişlerdi ki, Peygamber Efendimiz'den sözlü veya fiilî olarak ne sâdır olmuşsa onu can u gönülden kabul etmeyi ve kendi davranışlarında bunu örnek almayı en önemli görev bilmişlerdi. Hz. Peygamber'in sözlü olarak sâdır olup fiilî olarak da desteklenen iradelerinden "Savaşta vefat eden şehit, geri dönenler ise gazi olur" iradesi üzerine kılıç, mızrak, ok ve yayla silâhlanmış düşman üzerine bazen sıradan değnek ve sapan taşı ile hücum etmekten bile, yani ölümü hayata ve şahadetin tadını dünya zevklerine tercih etmekten bile çekinmemişlerdi. Bundan daha büyük bir bağlılık alâmeti tasavvur edilebilir mi?

Malûm ya, İslâm'ın başlangıcında bazı Müslümanlar günlük yiyeceğini tedarik etmekten âciz olma derecesinde fakir olduklarından para ve servetle temin edilebilecek kılıç ve ok gibi şeyler ellerinde yok iken servet ve zenginliğe, dolayısıyla mızrak ve yaya sahip olan düşmana sapan taşı ve meşe sopası gibi sıradan aletlerle hücum etmenin öyle samimiyetten uzak ve münafık bir vicdanın harcı olamayacağı ve ancak şahadet mertebesinin en yüksek derece olduğunu gözüyle görmüşçesine bilmeye ve bunun da Hz. Peygamber Efendimiz'in her buyurdukları şeyin mahza hakikat olduğuna can u

gönülden inanmaya bağlı olacağı hususuna itiraz edilemez. Böyle samimiyetle iman etmenin ise mucize ve keramet gibi imanı gerekli kılan haller ve fiilleri şüpheye mahal ve imkân vermeyecek derecede kesin ve doğru biçimde görüp bilmeye bağlı olduğu da inkâr edilemez. Hz. Peygamber'in şahsî hareketlerini nasıl taklit edip örnek aldıkları da şundan anlaşılabilir: Hz. Peygamber bir gün yolculuk esnasında bir ağaç altında biraz kaylûle yapmışlardı. Bunu gören sahabîler ne zaman oradan geçseler ilk önce o ağacın altında kaylûle denilen öğle uykusunu uyurlardı.

Yine bir gün bindikleri deveyi güzergâhta bir yerde yoldan çıkarıp bir daire gibi döndürdükten sonra tekrar yola koyulduklarını gören sahabî, bazen oradan geçerken aynı noktada aynı şekilde hareket ettiğinden, sözü geçen sahabînin arkadaşları niçin böyle hareket ettiğini kendisine sormuşlar, o da "Sebebini bilmem; ancak Peygamber Efendimiz'in burada böyle hareket ettiklerini gördüğümden o şekilde hareket ettim" demiştir. Diğerlerini de buna kıyaslayın. Peygamber Efendimiz'in kayınpederi ve Hz. Muaviye'nin babası olan Hz. Ebû Süfyân'ın Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'in menkıbelerinden bahsederken "Resûlûllah'ın ashabının kendisine olan tazim ve itaati ve emirlerine boyun eğip uymaları hiçbir hükümdarın tebaasına veya yakınlarına nasip olmamıştır" dediğini hadis kitapları kaydetmektedir.

Bu açıklamalardan ashab-ı kiramın nasıl kimseler olduklarını anladık. Şimdi kendilerine inanılıp inanılmayacağı meselesine gelelim: İnsanlar arasında var olan âdet ve teamüllere göre herkesin güvenini kazanan insanlar ya dirayet ve zekâlarından, ya doğru davranışlarda bulunmalarından ya da her iki özelliğin bir arada bulunmasından dolayı güvene lâyık görülmüşlerdir. Ashab-ı kiram, Kur'ân'da övülmüş ve takdir edilmiş olmaları sebebiyle Müslümanlar nezdinde kesin bir güvene sahip olmaları bir yana, bu iki sıfatı taşımaları sebebiyle de herkesin güvenine mazhar olmuşlardır.

Meselâ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hem dirayet ve zekâya ve hem de doğru davranışlara sahip olanlardandır. İnsanlardan, olağanüstü bir dirayet ve zekâ ile meşhur olanların üstünde bir dirayet ve zekâya sahip bulunduklarına kendilerinin cihangirane başarıları tek delildir. Zira Hicaz bölgesi gibi ziraat ve tarımdan mahrum ve dolayısıyla sâkinleri son derece az olan bir yerden tedarik edebildikleri hem sayısı az ve hem de silâhları hemen hemen yok olan askerlerle birkaç sene içinde İran ve Bizans devletleri gibi iki büyük devleti yok eden ve İran'ın bir ucundan Mısır'ın öteki ucuna kadar birkaç devleti idare edecek kadar çok beldeyi ele geçirip hâkim olan bir siyasetin öyle akıl ve dirayetten yoksun ve şuna buna körü körüne bağlılığa mahkûm insanlar tarafından gerçekleştirilebileceğine dair insanlık tarihinde bir örnek yoktur. Bunun için onlara akılsız veya aldatılması kolay demek, akılsızlığın, ahmaklığın en aşağı derecesinde bulunmaya bağlıdır. Sözü geçen iki zât gibi Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Muaviye, Hz. Amr, Hz. Halid ve diğerlerinin de tam bir dirayet ve üstün bir siyasetle işleri idare etmiş, bulundukları makamlarda devlet ve milletlerinin maddî ve manevî onurunu arş-ı âlâya kadar yükseltmiş, insanlık âlemini adaletli nüfuzları altına almış oldukları ve ancak akıllı, tedbirli ve iş bilen adamların, yani mükemmel akıl denilmeye lâyık olanların kazanabilecekleri başarıları elde etmiş bulundukları genel tarihlerde altın kalemlerle yazılmıştır. Bu meziyetlere sahip kimselere, doğabilimciler "zekî ve dirayetli" unvanını az gördüklerinden "dâhi" adını veriyor. Dolayısıyla ashab-ı kiram doğabilimciler nazarında veya tabiî ilimler açısından insanlığın benzerini tarihe kaydedemediği yüksek bir derecede "dâhiler"den yani zekâ ve dirayet sahiplerinden olmak üzere yüceltilmişlerdir.

Buna binaen kendilerine karşı "Acaba bu zâtlara inanılabilir mi?" demek, edep sınırını aşıp insanlık onurunu ayaklar altına almak derecesinde terbiye dışına çıkmaktır. Şimdi bu teoriden hâsıl olan sonuç şudur ki, ashab-ı kiramın söyledikleri şeylerde doğru oldukları, peygamberlik meselesi de bütün görünen hadiseleriyle bu söylenen şeylere dahil olduğu

için peygamberlik meselesinin nazar-ı sahih huzurunda sabit olmuş olması gerekir ve bizim iddiamız başından sonuna kadar tamamıyla hükme bağlanmış olur.

Bir de bunun aksini düşünelim: İnsanlar niçin yalan söylerler? 1. Bazı insanlar yalan söylemekten içten içe bir zevk aldıkları için söylerler. Fakat bu tarz yalancılar insanlar arasında tanındığı için evleri yansa kimseyi inandıramazlar. 2. Maddî menfaat sağlamak için. 3. Kendi kendine yaptığı hareket sebebiyle insanlar arasında kötü görüleceğini anlayıp o kötülüğü defetmek veya hafifletmek ve hatasını tamir etmek için. Belki daha başka sebeplerle yalan söyleyenler de vardır. Fakat bizim konumuz dahilinde ashab-ı kiramın yalan söylemeleri için ya aslında yalan söylemekten zevk alan takımından olmaları veya maddî menfaat elde etme gayesinin söz konusu olması gereklidir. Sözü geçen kimselerin birinci kısımdan olmadıkları kabul edildiğine göre bu meselede yalan söylemişseler mutlaka bir menfaat temini için söylemiş ve peygamberliği açık olmayan bir zâtın peygamberliğinin açık olduğuna şahitlik etmiş olmalıdırlar, değil mi? Diyelim ki Hz. Peygamber'in cihana tebliğ tahtında oturdukları sırada (hâşâ sümme hâşâ) böyle bir şahitlikte bulunmuş olsunlar; ya O'ndan sonra hangi sebeple bu yalanı sürdüreceklerdi? İşte bu mütalâa, yani ashab-ı kiramın yalan söylemelerine tabiî veya zorlama bir sebebin bulunmaması, onların bu hususta yalan söylemediklerini ve ancak gözleri önünde gerçekleşen durumlara şahitlik ettiklerini kanıtlar.

Bu muhakemeyi kendimize kıyaslayarak kabul etmeye de mecburuz. Çünkü içimizden meselâ Başkan Bey bizi türlü nimetler ve iltifata boğsun da kendilerinin tasavvur ettikleri ve aslında vaki olmayan bir iş hakkında -farzımuhal olarak- şahitlik etmeye bizi razı etmiş olsun diyelim; Başkan Bey'in yanından ayrıldıktan sonra artık bizim bu maksadımızın hilâfına olan şey uğrunda tasdikçilik edeceğimize güvenebilirler mi? Güvenseler bile biz bu şekilde bir tasdikçiliğe devam edebilir miyiz?

İnsan tabiatı böyle şeylere kesinlikle izin vermez. Ne gerek var! Siz Hristiyanlar Hz. İsa'ya ulûhiyet isnat ettiğiniz halde bile Hz. İsa'nın ilâhlık iddiasında bulunmuş ve "Ben ilâhım; bana kulluk ediniz; her şeyi benden isteyiniz" demiş olduğuna dair bir yalan söyleyemiyorsunuz. Bu neden? İnsan tabiatının çok fazla istediği şeylerde bile gerçek olmayan bir hususu tasdik etmekten geri duruyor olmasından!

Başkanın çıngırağı çalmasıyla bugünkü oturuma son verildi.

Yirmi Birinci Oturum

Burhan:

— Daha bitmedi. Âhir zaman peygamberinin peygamberlik iddiasında bulunduğu dönemde, adı geçen peygamberin bu iddiasının İslâm ümmeti, yani yerel halk gözünde doğru ve hakikat olarak kabul edildiğini ve bu kabulün bir gaflet eseri olmayıp son derece basiret ve dikkatle gerçekleştiğini gösteren tabiî delillerden en büyüğü ashab-ı kiramın en zekî ve akıllı insanlardan olduklarının kesinleşmesidir. Eğer bir kimsenin ortaya koyduğu işlerin o kimsenin akıl ve iktidar seviyesine uygun olacağı genel bir kaide olarak kabul edilir ve en büyük işlerin en büyük akla sahip insanlardan sâdır olacağı tasdiklenirse, ashab-ı kiramın kendi zamanlarının en büyük adamlarından olduklarını derhal kabul etmek ve bu kadar büyük zâtların tasdik ettiği İslâmiyet'in bütün küçük insanlar tarafından derhal kabul edilip uyulmaya lâyık olduğunu itiraf etmek gerekir.

Aslında ashab-ı kiram ne bir şimendifer ne de telgraf icat etmek suretiyle zekâsını ispat etmiştir. Çünkü önce sanata, ikinci olarak servete, üçüncü olarak da matematik, geometri, kimya, fizik gibi çeşitli ilimlere vâkıf olmaya bağlı olan bu gibi icatları meydana getirmek için kendi zaman ve mekânlarında bu gibi bilgilerden eser değil, haber bile yoktu. Sanat ve servet de ancak geçimini temin edecek seviyede idi.

Onların büyüklükleri, kendileri "bir avuç" denilebilecek kadar küçük bir grup oldukları ve fetih ve hâkimiyet vasıtası olan savaş aletlerine sahip olmadıkları halde kendilerinin bin katı büyüklükte asker ve silâhlarla donatılmış olan ve doğunun en uzak noktasından batının en uzak noktasına kadar uzanan belde ve şehirleri, "göz açıp kapayıncaya kadar" denecek derecede kısa bir zaman zarfında fethedip ele geçirmiş olmalarındandır. Zamanımızda en vurucu silâhlarla donatılmış orduların amaçlarına ulaşmak için seneler harcadıkları halde bunu başaramamalarının örnekleri az değildir. Ashab-ı kiram ise gerek silâh ve gerek sayı bakımından düşmanlarının onda biri bile sayılmazken, sadece "Bütün müşriklerle savaşınız" ilâhî emrine uyarak bütün müşriklerle meskûn olan yeryüzü halkına karşı cihat ilân ettiler ve dünyayı onlara dar edip hemen hemen büyük kısmını itaat altına aldılar.

İslâm Dini'nin ilâhî din olduğuna bundan daha büyük bir delil olur mu ki gönderdiği peygamberine "Kâfir ve müşriklerden ibaret olan bütün insanlık âlemine cihat ilân et. Sana itaat etmeyecek olanların tamamını itaate mecbur kıl. Hiç korkma. Benim yardımım seninledir" manâsındaki ilâhî tebliğ üzerine birkaç kişi denecek kadar az olan yandaşları ve yardımcılarıyla müşriklerden, muhaliflerden ibaret olan yeryüzü sakinleri üzerine sapan taşı ve meşe sopası gibi silâh denilemeyecek araçlarla ve diğer elde edebildikleri silâhlarla hücum etsin ve bütün dünyayı kendi emrine boyun eğdirip, bütün muhalifleri perişan eylesin. Buna karşı "O zaman Müslümanlar'ın savaşma tarzı başka türlü imiş" gibi boş bir itiraftan başka diyecek bir şey bulunamazsa da, bu da söz konusu değildir. Zira özellikle Bedir Savaşı'nda ashab-ı kiramın toplamı sadece 313 kişi olup, bunlardan sadece iki kişinin üzerinde zırh, yani demirden mamul elbise vardı. Hz. Peygamber'in ordusunda bulunan tesirli silâhlar ise yirmi-otuz kılıç ve o kadar mızrakla, bir miktar ok ve yaydan ibaretti. Düşman askerleri ise bin kişiden fazla olduğu gibi çoğunluğu zırh giymiş ve kılıç, mızrak, ok ve yayla silâhlanmıştı. Uzaktan ve yakından etki gösteren bunca güçlü silâha karşılık

cüz'î bir silâh ile elde edilen bir galibiyette savaşma tarzının farklı olmasının pek de tesir göstermeyeceği açıktır.[1]

İran ve Bizans taraflarına gerçekleşen hücumların da hem sayı hem teçhizat açısından zayıf olan Müslüman ordusu tarafından gerçekleştirildiğini ve hemen hemen tamamının mutlak bir galibiyetle sonuçlanmış olduğunu ifade etmek, hâsılı tahsil gibi olur.

İnsan çok az düşünmekle, insan kısmının en korktuğu şeyin ölüm olup, pürsilâh bir ordunun üzerine silâhsız yürümenin, kendini en korktuğu şey olan ölüme atmak olduğundan, akıllı ya da gafil hiç kimsenin kârı olmadığını bilir. Hal böyle iken ashab-ı kiramın mükemmel silâhlarla teçhiz edilmiş bir cihana silâhsız hücum edip ele geçirmeleri, eğer akıl ve dirayetleri ile iyi idare ve iktidarlarının sonucu değilse, muhakkak Hz. Peygamber'in mucizesi olarak görülmesi gerekir ki ikisi de aynı kapıya çıkar. Çünkü böyle silâhsız denecek bir durumda bütün cihana hücum etmek mutlaka yardım ve galibiyetten emin olmaya, böyle âdet ve tabiat kanunu dışında bir galibiyet elde edileceğinden emin olmak bu galibiyeti Peygamber Efendimiz'in kendilerine müjdelemiş olmasına, Hz. Peygamber'in bu yoldaki müjdesine inanmak O'nun gerçekten peygamber olduğunu kesin biçimde bilmeye, bunu kesin biçimde bilmek de şüpheye imkân ve ihtimal bırakmayacak şekilde kesin mucizeler görmeye bağlıdır.

Şu halde İslâm'ın başlangıcında Müslümanlar'ın galip gelmesi gerek kumandanların ve gerek neferlerin akıl ve dirayetlerinden kaynaklanmışsa, bu kadar akıllı adamların yalan ve iftira üzerinde ittifak etmeleri aklen mümkün olmadığı ve düşünülemeyeceği için, usûl açısından ashab-ı kiramın tümünün doğru sözlü olmaları gerektiğine kesin bir aklî hüküm hâsıl olur. Ve eğer bu galibiyet mucize olarak gerçekleşmiş ise, insan gücünün yetmeyeceği şeyler ancak ilâhî destekle gerçekleşeceğinden ve ilâhî desteğe mazhar olan husus-

1 (Mütercim notu): Zamanımızdaki Çanakkale Zaferi de bizzat Hz. Peygamber dönemindeki zaferlere bir örnek olarak görülse yeridir.

lar da "Siz bana iman ederseniz ben de size yardım ederim" mealindeki âyetlere uygun olacağından -ki ilâhî yardım vaat eden âyetlerde sayı ve silâh açısından çok ve üstün olunması şart koşulmayıp sadece güç yettiğince silâhın yanı sıra Cenab-ı Hakk'a ve Hz. Peygamber'e iman ve itikadın varlığı şart koşulmuş olduğu için ve iman ve itikat manevî hususlar olup, düşmana karşı galip gelmek sayı ve teçhizat açısından üstünlük gibi maddî sebeplere dayalı olacakken burada sadece tedarik edilebilecek herhangi bir silâhtan sonra iman ve itikat gibi düşmanların yok edilmesiyle âdeta ilgisi olmayan bir şartla yetinilmesi ve bu şart var olduğunda onun karşılığı olan galibiyetin de gerçekleşmesi olağanüstü denilen durumun varlığı sonucuna götürür- İslâm Dini bir mucizenin semeresi ve bütün insanlık tarafından kendisine uyulması zorunlu olmuş olur.

Gelelim ashab-ı kiramın aldanmak, hata ve gaflete düşmek gibi bir eksiklikle vasıflanmış olup olmadıkları meselesine:

Şimdi size bir soru soracağım. Şöyle farz edin ki Arabistan çölleri gibi susuzlukla meşhur bir çölde benim elimde bir su ibriği bulunsun. Bu ibriğin su ile dolu olduğunu ve on beş-yirmi kişinin ihtiyacını karşılayacak kadar olduğunu da farzımuhal kabîlinden farz edin (Çünkü bir ibrik su en çok iki-üç kişiye yetebilir). Şimdi siz benim elimde bulunan bu ibriğin içinden fışkırarak su aktığını, üç yüz kişinin bu sudan hem içmiş, hem kırbalarını doldurmuş, hem de ellerini, yüzlerini ve ayaklarını yıkamış olduğunu görürseniz ne diyeceksiniz? Ya "Aldanıyoruz" ya da "Aldanmıyoruz" diyeceksiniz. Eğer "Aldanmıyoruz" derseniz bu hadisenin olağanüstü bir şey olduğunu tasdik etmeye ve bu olağanüstü durum peygamberlik iddiasında bulunmuş olan bir zâtın elinde ortaya çıkmışsa buna "mucize" demeye mecbursunuz. Çünkü bu gördüğünüz fışkırmanın gerçekten bir fışkırma olduğuna ve göz boyama, el çabukluğu gibi bir hokkabazlık olmadığına orada bulunan üç yüz kişinin bundan bol bol istifade et-

miş olmalarıyla hükmediyorsunuz. Özellikle bulunduğumuz yer susuz bir çöl olduğundan, herhangi bir hileyle ibriğe su ekleyerek öyle üç yüz kişinin bol bol kullanmasına yetecek kadar su akıtılması fikri de aklınıza gelmeyecek.

Şimdi sizin görüşünüze müracaat ederim: Siz böyle bir hadise görseniz "Aldanıyoruz" diyebilecek miydiniz? Ve şayet öyle diyebilecek idiyseniz ne şekilde aldatılmakta olduğunuzu zannedebilecektiniz?

Carlos:

– Böyle şey olmaz ki ne diyeceğimizi tahmin edebilelim.

Burhan:

– Böyle şey olmayacağı bu zamana ait. Öncelikle ortada peygamberlik iddiasında bulunan bir zât yok. Fakat "Ben Allah'ın peygamberiyim. Ne istersem Allah'ın kudretiyle yapmaya muktedirim. Bu iktidar, benim Allah'ın peygamberi olduğuma ümmetimi inandırmak için ihsan buyurulmuştur" diyen yüce bir zât bulunduğu zamanda ve öteden beri saydığım şartlarla birlikte olursa ne diyeceksiniz?

Hepsi sükût ettiler.

Şihab:

– Ayrıca meselâ bir zaman kuraklığın şiddetli olduğu günlerde havada buluttan ve rahmet alâmetlerinden hiçbir iz yokken çiftçilerin "Aman efendim! Mahsulümüz ve hayvanlarımız mahvoluyor; dua buyurunuz da rahmet yağsın" diye yalvarmaları üzerine Peygamber Efendimiz'in hemen oracıkta dua buyurmalarının akabinde yağmur yağmaya başlayıp bir hafta kesilmeden devam etmesi ve bir haftanın sonunda yağmurun çokluğundan dolayı evler yıkılıp ekinler zarar gördüğünden söz ederek yağmurun kesilmesi için dua buyurulmasını istemeleri sebebiyle Hz. Peygamber'in tekrar dua buyurmasının akabinde havanın açılması gibi, meselâ iki kişiye yetecek bir yemekle seksen kişiyi yedirip doyurmak ve bir bardak sütle Ehl-i Suffe adı verilen ve farklı rivayetlere göre sayılarının otuz, seksen veya dört yüz kişiye

ulaştığı tarih kitaplarında kaydedilen fakirleri doyurmak gibi hadiselerin ashab-ı kiramı peygamberlik iddiasını doğrulamaya vicdanî bir zorunlulukla sevk eden sebeplerden olduğunu da hatırlatmak gerekir. İslâm tarihleri ve kitaplar ve özellikle "Delâilü'n-nübüvve" ve "Şevâhidü'n-nübüvve" gibi bu amaca yönelik eserler ayrıntılı biçimde veya *Şifâ-yı Şerîf* özet olarak bu hadiseleri kaydetmiş olduğundan burada tekrarlamaya gerek yok. Size göre Hz. İsa Efendimiz'in anadan doğma âmâları sadece elini sürmekle görür hale getirmeleri ve sıraca denilen devasız hastalığı bir anda yok etmeleri nasıl bir kudrete dayalı ise bize göre de bahsedilen mucizeler öyle bir kudrete dayanmaktadır. Hz. İsa Efendimiz'e bu kudreti lütfeden Cenab-ı Hakk'ın Peygamber Efendimiz'e de ihsan buyurmalarına engel olacak hiçbir aklî sebep yoktur. İşte bunları da Burhanüddin Efendi'nin açıklamaları arasına katınız.

Burhan:

– Kısacası ashab-ı kiram bu konuda kesinlikle gaflete düşmemişlerdir. Yani Hz. Peygamber'in peygamberliğine ilişkin hadiselerde aldanma ve kandırılmış olmaları şaibesi kesinlikle yoktur.

Ashab-ı kiramın menfaate kapılmış olmaları ihtimali de söz konusu değildir. Zira özellikle Ashab-ı Suffe, Peygamber Efendimiz'in çevresinde yatıp kalkan ve dünyevî gayelerden el çekmiş ve ilâhî marifeti arzulayan kimselerden ibaret olup bunları yalan söylemeye sevk edecek bir dünyevî menfaat düşünülemeyeceği bir yana, zaten ilâhî ilimleri tahsil etme arzusunda olanların yalan peşinde koşmalarına da aklen imkân yoktur. Diğer sahabîler arasında mal-mülk sahibi olmuş olanlar varsa, bunlar ya ticaret yapıp kazanmak veya can pahasına kazandıkları ganimet sebebiyle olduğundan, şahsî menfaat tabirinin zımnında olan alçaltıcı manâlardan herhangi birini bunlar hakkında tahayyül etmek ve bunların o manâyı elde etmek için Hz. Peygamber'e uyduklarını düşünmek asla yerinde bir davranış olmaz. Şu halde hiç kimse "As-

hab-ı kiramın Hz. Peygamber'e uymaları şahsî menfaat elde etme arzusuyla olmuştur" diyemez.

Üstelik iş bu kadardan da ibaret değildir. Ashab-ı kiramdan sonra tâbiînin var oldukları dönem gelir ki bu dönem fıkıh ilminin ortaya çıktığı ve bütün konu ve bahislerinin belirlenip birbirinden ayrıldığı bir dönem olduğundan, "ilim ve irfanın yayılma dönemi" denilmesini en çok hak eden ve buna en lâyık olan dönemdir.

Malûmdur ki, fıkıh ilmi insanların ibadetler, muameleler, nikâh ve cezalara ilişkin durumlarında "düzenleyici" görevini yerine getirdiğinden, her noktasının adalete, hakkaniyete ve durumun gereğine uygun olması ve hem genel hem de kişisel hakları koruması şarttır. İnsan fiilleri ayrıntıları itibariyle pek çok olduğundan, bunların her çeşidine göre adalete ve hakkaniyete uygun bir hüküm belirlenmesi gerekir. Bu ise, bu ilimle uğraşanların idrâkinin, insanların genelinin idrâk ve intikali kadar sınırlı olmayıp çok geniş ve bunun yanı sıra son derece süratli ve kıvrak olmasına bağlıdır. Bu özellikler de, insanlar arasında "akıllı" denilen insanların özellikleridir. Yoksa delilerin ve aptalların sıfatı değildir. Şu halde siz hiç akıllı bir kimse tasavvur edebilir misiniz ki, aslını bilmediği veya aslının doğruluğundan şüphe ettiği bir esas üzerine bir takım aklî meseleler düzenlemeye gayret etsin. Eğer bu yolda gayret gösteren ve genel esasları düzenlemeye çalışanlara "akıllı" demek gerekliyse, tâbiîn döneminde bulunan zevatın hepsine "akıllı" ve bazılarına "insanların en akıllısı" demek herkesin üzerine farz olur. Zira ibadetler, muameleler, nikâh ve cezalardan ibaret olan fıkıh ilmi tamamen Kur'ân-ı Kerîm'den ve Hz. Peygamber'in fiil ve sözlerinden alınıp çıkarılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise kıssalar, hikâyeler, emir ve yasaklar iç içe olduğundan, fıkhın dört temel unsuruna ilişkin olup tamamı binlerce hüküm teşkil eden meseleleri bulup çıkarmak, deha ve zekânın yanı sıra Kur'ân âyetlerinin tefsirleri ile Kur'ân'ın nüzul sebeplerini bildiren hadislerin bilinmesine ve bu hadislerin gerçekten Hz. Peygamber'in ağzın-

dan mı sâdır olduğu yoksa başkaları tarafından mı uydurulduğunun gereği gibi anlaşılmasına bağlıdır.[2] Dolayısıyla tâbiîn önce Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kelâm olduğuna vicdanen kanaat getirdikten ve Hz. Peygamber'den sâdır olan hadis-i şerîfleri de hemen hemen tüm ayrıntılarıyla öğrendikten sonra hangi âyet-i kerîmenin hangi meselede hangi hükme dayanak olması gerekeceğini inceleyip belirlemişlerdir.

Bu incelemeler esnasında tâbiînden her biri Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerden kendi fikir ve kanaatine göre ne yolda bir hüküm çıkarmışsa tabiatıyla onu insanların kabulüne sunmuş ve kamuoyu da bu şekilde ortaya konulan görüşlerin kuvvetli ve daha doğru olanını ve Kur'ân'ın zahirî hükümleri ile gelen mütevatir haberlere en uygun olanını seçip alarak yüzbinlerce nazarî ve amelî meseleyi ihtiva eden "fıkıh ilmi" ve "fıkıh usûlü ilmi" ortaya çıkmıştır.

Bir taraftan da -daha önce söylediğim gibi- Kur'ân-ı Kerîm'in okunuşu esnasında harf ve harekeler konusunda farklı rivayetler mevcut olduğu ve her bir rivayete göre âyet-i kerîmenin anlamı değiştiği, bu değişimin şekli ve mahiyeti Arap Dili'nin ifade tarzına vâkıf ve bu konuda bilgi sahibi olmakla bilinebildiği, bu vukuf ise sarf, nahiv, lügat, mantık, meânî, bedî ve beyan gibi dile ilişkin ilimlerin tamamıyla bilinmesine bağlı olduğu için dil ilimleriyle de son derece ehemmiyetle ilgilenilmiştir. Bu sayede hem Kur'ân-ı Kerîm'in gerçekten benzerinin ortaya konulması imkânsız bir fesahat deryası ve belâgat ummanı olduğu ortaya çıkarılmış hem de Kur'ân-ı Kerîm'in Arap Dili ile inmesinde bizim anlayabileceğimiz gizli hikmetin "Bu kadar yüce ve farklı ma-

---

2 (Mütercim notu): "Sana yakîn gelinceye kadar Rabbin'e ibadet et" mealindeki bir âyeti Hz. Peygamber'den gelen bir bilgiye uygun olarak tefsir edenler "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbin'e ibadet et" ibaresiyle tefsir ettikleri halde, ancak kendi uydurmalarına göre tefsir edenler "Sen Rabbin'i yakînen bilinceye kadar, yani Hak Teâlâ'nın varlığından artık şüphe etmeyeceğin zamana kadar ibadet et" diye tefsir etme cür'etini göstermişlerdir ki bundan -nasslardan mefhum-i muhalifle manâ çıkarmak caiz olmadığı halde- "Kesin bilgi hâsıl olduktan sonra artık ibadete gerek kalmaz" manâsı çıktığı için yanlış bir tefsir olduğuna şüphe yoktur.

nâlar ancak Arap Dili ile şekle büründürülürse tam olarak ve kısaca ifade edilebilip, başka bir dilde bildirilmek istense bu kadar ince manâları tamamen ifade etmek için çok sayıda cümle kurmak gerekeceği"nden ibaret olduğu gerçeği ortaya konulmuştur. İşte bu değerlendirmenin doğruluğunu tefsir kitapları tam olarak kanıtlar.

Bunun gibi şeylerle ilgilenmek ise Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kelâm ve Hz. Peygamber'in de doğru oldukları -Avrupalı araştırmacıların akıl ve anlayışlarına, irfan ve zekâlarına hayran oldukları ve ilmî ve fikrî eserlerini övmekle bitiremedikleri- İmam-ı Azam, İmam Şâfiî ve benzerleri gibi birkaç değil, yüzlerce ve belki de binlerce dâhilerden oluşan bu işlerle ilgilenen kimseler nezdinde sabit olduktan sonra söz konusu olabilir. Yoksa örf ve âdetlerde hiçbir örneği bulunmayan "peygamberlik hadisesi" aslı astarı olmayan yalan ve uydurmalardan olsa, adı geçen imamlar gibi her biri "ilim deryası" ismine lâyık zekî kimselerin böyle şeylerle ilgilenmesi mümkün olur ve düşünülebilir miydi? İşte onların bu ilgilenme noktasında birleşmeleri, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerin doğruluğuna başka tarzda ve özel bir kesin delil olmuş olur. Bu gibi durumlara felsefede "akıl sahiplerinin icmaı" denildiğini söylemeye gerek yoktur.

Diğer dinlerin kitapları var. Meselâ Hristiyanlığın İnciller'i, Musevîliğin Tevratlar'ı var. Hiç bunlardan insanlar arasındaki muamelelerde hakemlik edecek tarzda hükümler çıkarıldı mı? Acaba o kitaplar esasen bu gibi hükümlerin çıkarılmasına elverişli midir? Acaba o dinlerin âlimleri arasında şimdiye kadar o kitaplardan ümmetin fiil ve hareketlerine dair bir kanun çıkarmaya kabiliyetli kimse çıkmadı mı? Şüphesiz ki hayır. İşte bulunduğumuz şu zamanda semavî denilen kitaplar arasında insanların zahirî ve batınî işlerini ıslah edip düzenleyenin ancak Kur'ân-ı Kerîm olduğuna bu ayrıcalık ile de delil getirilir.

Kısacası hangi açıdan bakılsa İslâm Dini'nin hak din ve ilâhî din olduğu aklen sabit olacağından ve bu hususta söyle-

necek sözler İslâmî eserlerde bütün delilleriyle ve fazlasıyla mevcut bulunduğundan, bu mecliste daha fazla bir şey söylemeyeceğim.

Vasilius:

– Madem ki siz söyleyeceğinizi söylediniz, biz de söyleyeceklerimizi söyleyelim. Öncelikle, sizin Peygamberiniz âleme rahmetmiş. Tek bir adam nasıl âleme rahmet olabilir? Ayrıca bu Dünya sizin Peygamberiniz'in varlığı sebebiyle yaratılmış imiş. Bunu akıl nasıl kabul eder?

Burhan:

– Evet. Bizim Peygamberimiz âleme rahmettir. Bakınız bunu size ispat edeyim. Yeryüzünde bu kadar mahlûkat var. Bunların içinde insandan daha mükemmel bir varlık olmadığına hepimiz kaniiz, değil mi? Demek ki insanlar yeryüzündeki varlıkların en eksiksiz ve kâmil olanı. Bunu bildikten sonra şimdi "âlem"in ne demek olduğunu da bilelim. Ebüssuûd Hazretleri'ne[3] göre "âlem" insandan ibarettir. Yoksa yerde, gökte var olan her şey değildir. Olsa bile İslâm Dini'nin hükümlerinden onlar da istifade ederler. Şu halde Hz. Peygamber insanlara rahmet olmuş olur. Ne yönden rahmet olduğuna gelince, Kur'ân-ı Kerîm insanların dünyaya ilişkin mutluluk ve selâmetini temin etmiştir. Son derece tarafsız ve akıllıca düşünen bir kimse, şer'î hükümlerin insanlar için dünyada mutlak saadet ve rahatlık olduğuna kesin biçimde hükmeder. Buna hiçbir diyecek yok. Zira şer'î meselelerden hangisi üzerinde tartışılsa aklıselim şeriatın hükmünü doğru ve haklı bulur. Muhalifler daima haksız ve yanlış çıkarlar. İşte bu durum öyle kesin bir durumdur ki aksi şimdiye kadar asla sabit olmamıştır.

---

3 Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde görev yapan Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçu ve müfessirdir. Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğu Kur'ân'ın tamamını tefsir etmeyip daha önce yazılan tefsirlere haşiye veya ta'lik yazmakla yetinmişken Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* isimli eseriyle Kur'ân-ı Kerîm'in bütününü tefsir etmiştir. Hukuk, dil ve edebiyat alanlarında da eserler vermiştir. [sad.]

Ahiret mutluluğuna gelince, insanların ölümden sonra bir devamlılığının olduğu her dinde kabul edilmektedir. İslâm Dini'nde "İnsanlar kabre girdikten veya kabir yerine geçen bir yerlerde bulunduktan itibaren mutluluk veya keder verici şeyleri görmeye başlarlar" diye inanılması, ölümden sonra insanın varlığının devam ettiği inancından ibaret olduğu gibi, İslâm dışındaki dinlerin "ruhun rahat etmesi" için merasimler yapmaları, onların da ölümden sonra varlığın devamına inanmalarından kaynaklanır. Demek ki her dinde ölümden sonra varlığın devamı fikri -ne şekilde devam edeceği hakkında kanaatler çeşitli olmakla birlikte- mevcuttur.

Şimdi, madem ki insanlar için ölümden sonra varlığın devamı söz konusudur, o devamlılığın bir rahatlık, bir mutluluk içinde veya bir acı ve felâket içinde olması ihtimalleri de asla uzak görülemez. Mutluluk ve rahatlık, -dünyaya ait işlerde olacağı gibi- ahirete ilişkin hususlarda da âlemin işlerinin düzenleyicisi olan Yüce Zât'ın emrine uygun biçimde çalışmakla meydana gelebilir. Dünyada mutluluğa vesile olan şeyleri elde etmeye çalışmadıkça kendiliğinden mutluluğa ulaşmak nasıl çoğunlukla mümkün değilse, ahirette de kendi kendine hazırlanmış bir mutluluk bulmak aynı şekilde mümkün değildir. Şu var ki, ahiret mutluluğunun ancak dünyada bulunulduğu sürece gösterilecek gayret vasıtasıyla gerçekleşebileceği -bütün dinlerin mensupları tarafından ittifakla- söylendiği için, ahiret mutluluğunu elde etmeye dünyada çalışmak gerekir. Dünyada ahiret için çalışmak ise -her dinde kabul edildiği gibi- sadece Allah Teâlâ'nın emrine uygun biçimde davranmaktan ibaret olduğu ve sadece Hak Teâlâ'nın emrettiği şekilde davranmak her dinin âlimleri tarafından tavsiye edildiği halde İslâm Dini'nin âlimlerinden başka dinlerin âlimlerinin hiçbiri sadece Hak Teâlâ'ya itaatin ne şekilde olacağını doğrudan doğruya Allah Teâlâ'dan nakledip açıklamadığı ve yalnız İslâm âlimleri nakledip açıklamakta ve diğer dinlerin âlimleri kendi uygun gördükleri hükmü söylemekte oldukları için, ayrıca insanlığı mutluluk ve rahata sevk etmek en büyük merhamet ve ihsan olduğu halde İs-

lâm âlimlerinin bu yönlendirme ve irşadları ancak Hz. Peygamber'den aldıkları ilme ve bu da -Hak Teâlâ tarafından hiçbir peygambere böyle korunmuş ve devamlılığı olan bir öğreti verilmeyip- sadece âhir zaman peygamberi olan Efendimiz'e verilmiş bir öğretiye dayanmakta olduğundan, en büyük özelliği merhamet olan Hz. Peygamber Efendimiz'in insanlığa rahmet, ihsan ve merhamet kaynağı olduğu bu şekilde ortaya çıkar.

Diğer müfessirler de âlemi bütün kâinat olarak yorumlamışlardır. Bu yoruma göre de Hz. Peygamber kâinata rahmet olur. *Şifâ-yı Şerîf* isimli kitapta, Hz. Peygamber Cebrail'e "Bu rahmetten sana bir pay düştü mü" diye sorduklarında "Evet. Ben öteden beri Hak Teâlâ bana gazaplanırsa halim nice olur diye endişe ederdim. Benim güvenilir (emîn) olduğumu müjdeleyen âyet-i kerîme nazil olduğunda bu endişeden kurtuldum" diye cevap verdiği kaydedilir. Hz. Cebrail gibi bir büyük melek Hz. Peygamber'in sebep olduğu rahmetten pay sahibi olursa, âlemde bulunan varlıkların her birinin merhametten birer pay sahibi olmaları uzak bir ihtimal olarak görülebilir mi? Geriye olsa olsa bu rahmetin her bir ferde nasıl yansıdığını bilmek kalır ki, bunu bilmemekten öyle bir rahmetin var olmadığına hükmetmek asla mümkün değildir.

Bu Dünya'nın âhir zaman Peygamberi'nin hürmetine yaratıldığı meselesine gelince, her ne kadar geçen gün mahiyetlerini açıkladığım altı hadis kitabında böyle bir hadis yer almadığı için bu hadisin kaynağının zayıf olduğu düşünülebilirse de, "âleme rahmet olmak", âlemin yaratılmasının sebebi olmak şerefiyle de bağdaştırılabilir olduğundan, bu hadisin de sahih bir hadis olarak görülmesine bir engel yoktur. Kaldı ki çok büyük bir zâtın çok sevdiği bir zât için saraylar, konaklar yaptırması, onların içine hizmetçi ve cariyeler koyması ve her türlü tezyinat ve tertibatı hazırlaması kesinlikle imkân dışı değildir. İşte bunun gibi Peygamber Efendimiz'in de Hak Teâlâ'nın çok sevdiği bir kulu olmasına ve Dünya'yı O'nun şerefine yaratmış olmasına aklen ne mâni var?

Vasilius:

– Sizin Peygamberiniz doğacağı sırada annesinin bulunduğu evin duvarı yarılıp içinden üç hanım çıkmış. Bunu söyleyen zât böyle diyeceğine "Kapıdan içeri üç hanım girdi" deseydi daha makul bir şey söylemiş olurdu.

Burhan:

– Bu hanımlar duvardan zuhur etmeyip de kapıdan girmiş olsalardı, muhterem valideleri mübarek evlâtlarının kadir ve kıymet derecesini tamamıyla takdir edemezlerdi. Zira kapıdan girenlerin muhterem kimselerden mi yoksa halktan mı olduklarını ayırt etmek mümkün olmaz. Ama duvar yarılıp da içinden insan çıkarsa bu insanların muhterem ve mübarek kimselerden olduklarını kabul etmekte akıl asla tereddüt göstermez ve bu vesileyle kudsiyet alâmeti taşıyan mahdumlarının nasıl cihana bedel bir cevher olduklarını anlamakta gecikmez.

Vasilius:

– Verdiğiniz cevaplar her ne kadar bence bir güven telkin etmiyorlarsa da aslında sadede çok uygun söylediğinizden reddedip çürütmeye de güç yetiremeyeceğimi itiraf ederim. Demek ki böyle soracağım başka şeylere de akla uygun cevaplar bulmakta güçlük çekmeyeceksiniz. Bunun için öyle soruları bir tarafa bırakıyorum. Ancak benim şahsî araştırma ve incelemelerime göre İslâm Dini adıyla bir dine esasen ihtiyaç olmadığı, sizin dayanak aldığınız Kur'ân-ı Kerîm ile de teyit edilmiştir. Demek ki Tevrat-ı Şerîf ve İncil-i Şerîf'i tasdik ediyor, yalanlamıyor. Demek ki Kur'ân-ı Kerîm'in maksadı olan ilâhî din, Tevrat-ı Şerîf ve İncil-i Şerîf vasıtasıyla vaktiyle tayin edilmiştir. Vaktiyle var olan bir şeyi yeniden meydana getirmeye çalışmak gereksiz olduğundan, İslâm Dini adıyla başka bir dine ihtiyaç kalmamış olur.

Şihab:

– Müslümanlar'la Hristiyanlar arasındaki ihtilâf Kur'ân-ı Kerîm'in Tevrat-ı Şerîf veya İncil-i Şerîf'i tasdik etmesi ya

da yalanlaması noktasında değil. Biz diyoruz ki, ortada Kur'ân-ı Kerîm'in beyan ettiği Tevrat-ı Şerîf veya İncil-i Şerîf yok. Önceki oturumların birinde Mösyö Begeny Tevrat-ı Şerîf'in asıl nüshasının ortada olmadığını, mevcut nüshaların asıl Tevrat-ı Şerîf olduğuna Hristiyanlar'ın ve Yahudîler'in bile inanmadıklarını ve olsa olsa o nüshaların asıl Tevrat-ı Şerîf'in bazı âyetlerini ihtiva ediyor olmasının muhtemel bulunduğunu, parçalara dayanarak bütünler hakkında ve varsayımlara dayanarak gerçekler hakkında hüküm verilemeyeceğini çok mantıkî bir şekilde ispat etmişti. Aynı şekilde İncil-i Şerîf adıyla şimdi elde bulunan dört kitabın da Hz. İsa Efendimiz'in ağzından çıktığı şekilde yazılmış olmayıp, adı geçen Hazret'in göğe yükselmesinden -çok sayıda farklı rivayete göre- kırk, yüz veya iki yüz sene sonra ya da bu süreler arasındaki zamanlarda olmak üzere, kim olduğu bilinmeyen ve bir rivayete göre Hristiyanlık'la alâkası tamamen meçhul şahıslar tarafından ya İncil-i Şerîf adıyla yazılmış ya da sonradan böyle isimlendirilmiş bir çok kitap içinden ruhban heyeti tarafından bilinmeyen sebeplerle seçilmiş olduğu da daha önceki oturumlarda gereği kadar söz konusu edilmişti. Kur'ân-ı Kerîm ise asıl Tevrat-ı Şerîf ile İncil-i Şerîf'i tasdik ediyor. Yoksa şu mahiyeti meçhul kitapları tasdik etmiyor. Ancak siz asıl Tevrat-ı Şerîf ve İncil-i Şerîf'i ortaya çıkardığınız zaman "İşte bu kitap İslâm Dini adında bir dine gerek olmayacağını beyan ediyor" diyemezsiniz. Çünkü o kitaplar İslâmiyet'i tasdik ederler. Yoksa kim oldukları sizce bile kesinlikle meçhul olan adamların "Bu İncil-i Şerîf'tir" demeleriyle onun İncil-i Şerîf olduğuna hükmedilebilir mi? Özellikle de İncil adını taşıyan bir çok kitaptan bu dört tanesini niçin ayırdıkları belli olmadan ve kalan kitaplara "İncil değildir" diye bir hüküm verilmeden bununla amel caiz olur mu? İşte bu mütalâa "İslâm Dini'ne gerek yoktur" şeklindeki iddianızı kabul etmeye engeldir.

Ali Han:

– Daha önce bir şey var: Siz Kur'ân-ı Kerîm'in Tevrat ve İncil-i Şerîfler'i tasdik ettiğine inanıyor musunuz? İnanıyorsanız hepinizi Müslüman defterine kaydetmemiz ve o takdirde "din" meselesini başkalarıyla konuşmamız gerekir. Zira Müslümanlığın birinci şartı Kur'ân-ı Kerîm'e inanmaktır. İnanmıyorsanız, inanmadığınız bir delili kendi iddianıza nasıl şahit gösterebiliyorsunuz?

Burhan:

– Ali Han Efendi'nin bu itirazı söz konusu olmasa bile elde bulunan Tevrat ve İncil-i Şerîf'in ilâhî kelâm olduğuna dair haberler o kadar kopuk kopuktur ki biz Müslümanlar eğer Kur'ân-ı Kerîm olmasa Musa ve İsa adında iki şerefli peygamberin var olduğunu bile söyleyemeyecektik. Zira peygamberlik gibi önemli bir meselenin vukuu, mütevatir ve kesintisiz haberle kabul edilebilir. Halbuki Hz. Musa Efendimiz'e Tevrat-ı Şerîf'in nazil olduğu ve elde bulunan bu kitabın o Tevrat-ı Şerîf'in sahih nüshası olduğuna dair sahih ve mütevatir haber değil, bir tek kesintisiz haber bile yok. Bu durumda sizin Tevrat-ı Şerîf adını verdiğiniz kitabı semavî kitaplardan saymanız, sizin şahsî arzunuzdan kaynaklanmış olur. Yoksa size bu kitabın gerçekten semavî kitaplardan olduğuna dair kesin bilgi verecek bir sahih ve kesintisiz haber gelmemiştir ki hani o sayede Hz. Musa Efendimiz'in peygamber olduğunu söylemiş olasınız! İşte İncil-i Şerîf dediğimiz dört kitap da aynen böyle kesintisiz haber bir yana, âhâd habere bile dayanmayan rivayetler üzerine bina edilmiştir. Gerek Tevrat ve gerek İncil'in ifade tarzları itibariyle semavî kitaplardan olmadıklarını delillendirmeye ihtiyaç olmaması bir yana, seksen-yüz kadar kitap arasından doğru sözlü mü yoksa yalancı mı oldukları bilinmeyen bazı kimselerin "İşte İncil-i Şerîf bunlardır" demelerinden başka bunların semavî kitap olduklarını kanıtlayacak başka bir alâmet yokken Hristiyanlık'tan başka dinlerin mensupları bu kitapları ne mecburiyetle semavî kitap olarak tanıyacaklar ve ne mecburiyetle Hz. İsa adında bir zâtın Dünya'ya geldiğine inanacaklardır?

Ama Kur'ân-ı Kerîm'in şimdiye kadar defaatle ortaya konulduğu üzere kesin aklî deliller ve güçlü naklî delillerle ve mütevatir ve kesintisiz haberlerle ilâhî kelâm olduğu ve ilâhî dinin ancak bu kitapla emredilen dinden ibaret bulunduğu "iddiayı ispatlamak" ve "inanmak" kelimelerinin tazammun ettiği manâlar çerçevesinde "sabit olan" ve "inanılması gereken" hususlardandır.

Carlos:

– İslâm Dini'nin böyle muhkem bir din olduğunu hiçbirimiz bilmiyoruz. Bu sizin kendi sözünüz, kendi iddianızdan ibaret. Eğer bu sözünüz doğru olsaydı bu kadar Hristiyan, bu kadar Musevî akılsız mıydılar ki öyle muhkem bir dine rağbet etmesinler?

Şihabüddin:

– Hristiyan ve Musevî dinlerinin gizli yönleri ve hakikatlerini ancak rahip ve hahamlar bilir. İlim ve kalem ehli olan diğer insanlar Hristiyanlığın gizli yönleri ve hakikatlerini bilmezler. Gerek rahipler ve gerek ilim ehli diğer insanlar Müslümanlığa ait kitaplarla Hristiyanlığa ait kitapları anlayıp öğrenmek niyetiyle okusalar ve her iki tarafın kitaplarından alacakları temel bilgiler üzerine -bizim burada düşünüp söyleştiğimiz gibi- onlar da düşünüp söyleşseler, o zaman yeryüzünde Hristiyanlık ve Musevîlik adında birer din kalır mıydı kalmaz mıydı görürdünüz. Ruhban heyeti, halkı bizim kitaplarımızı okumak şöyle dursun, kendi kitaplarını bile okumaktan men etmekte ve "Aman! Din ilmi ince ve herkesin anlayamayacağı bir ilimdir. Dine ilişkin kitapları okursanız, anlamadığınız yerlere tesadüf ettiğinizde din ilmini bilmediğiniz için zorluklarla karşılaşır ve ardından büyük şüphelere düşüp Cehennem'e lâyık olursunuz. Bunun için sizlere dine ilişkin kitap okumak kesinlikle yasaktır" diyerek herkesi dinî araştırmalarda bulunmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu şartlar dairesinde sıkışmış olan Hristiyan ve Musevîler İslâm Dini'nin muhkem veya müphem olduğunu nasıl bilsinler?

Kohen:

– Benim garip gördüğüm husus, madem ki Tevrat-ı Şerîf vardır, o halde İncil-i Şerîf gereksiz olmaz mı? Ve bu şekilde Müslümanlar'a karşı "Tevrat ve İncil varken Kur'ân-ı Kerîm'e ihtiyaç olur mu" denilecekse bizim de Hristiyanlar'a karşı "Tevrat-ı Şerîf varken İncil'e ihtiyaç olur mu" dememiz lâzım. Zaten İncil'de ne var? Her şey Kur'ân-ı Kerîm'e havale edilmiş değil mi? Yani Tevrat-ı Şerîf'le amel edilecek değil mi? Hani ya! Öyle olur mu? Hani sünnet? Hani sebt? "Cumartesi gününün yerine Pazar'ı alacaksınız" diye kim söylemiş? Ancak bu gibi sözler usûl ve kanun çerçevesinde söylemek gerektiği zaman söylenir. Bu ise, doğrusu ya, ne sizin ne de bizim işimize gelir.

Başkanın "Bugünkü toplantı biraz uzunca oldu" deyip çıngırağı çalmasıyla oturuma son verildi.

Yirmi İkinci Oturum

Robert:

– Benim "dinî ilimler"in ne demek olduğundan haberim olmadığı için sizin gibi âlimlerin sözlerine müdahale etmeye kendimde bir güç, ilmî bir yetki görmüyorsam da, bazı şeyler vardır ki onu bilmek için ilmî vasıtalara başvurmaya gerek kalmaz. Meselâ Avrupa halkının Dünya'nın diğer taraflarında yaşayanlardan daha akıllı olduklarını inkâr etmeye kimse imkân bulamaz. Çünkü bunların akıl ve zekâları bilfiil sabittir. Avrupa kanunlarının insan hürriyetine, insanlığın mutluluk ve selâmetine son derece uygun olduğunu da kimse inkâr edemez. Çünkü bu da bilfiil sabittir. Özellikle de bu kadar mükemmel araçların elbette mükemmel insanlardan sâdır olacağını hiçbirimiz inkâr edemeyiz. İşte bu insanların mükemmel kanunları çok eşliliği yasaklıyor. "Çok eşlilik insanların huzur ve mutluluğuna, kadınların haklarına engeldir" diyor. Halbuki Müslümanlar dört kadını aynı anda nikâhı altında bulundurma yetkisine sahipmişler. Medeniyete, insanlığın mutluluğuna aykırı olan bir şey, hiçbir ilim ve irfan vasıtasıyla doğru olma yetkisini kazanamaz. Ben bu açıdan Müslümanlığı eleştirilmeye müstehak buluyorum.

Şihabüddin:

– Geçen oturumların birinde çok eşliliğe ve ticaret serbestisine dair açıklama arz edeceğimi söylemiştim. Bir sırası ge-

lip de bu vaadi yerine getiremedim. Madem ki şimdi hem hatırlatıyor hem de talep ediyorsunuz, söyleyeyeyim:

Her şeyden önce şu bilinmelidir ki, bir Müslüman'ın dört kadınla evlenmesi onlar arasında tam bir adalet sağlama şartına bağlıdır. Meselâ birisine on kuruşluk bir masraf yapsa diğer kadınların her birine de onar kuruşluk masraf yapması şarttır. Bunların dördünün bir arada bulunmaları, dördünün de rıza ve onayına bağlıdır. Razı gelmezlerse her biri için ayrı ev gerekir. Birinin evinde ne gibi eşya varsa öteki de aynı eşyaya sahip olacaktır. İşte görülüyor ki çok eşliliğin ilk şartı, kocanın malî ve bedenî kudretinin bulunmasıdır. Böyle olmayan evlilikleri, dava söz konusu olduğunda şeriat hâkimi düzeltir ve ıslah eder. Dolayısıyla dört kadının bir kocaya varmasıyla kadının hakları açısından bir kayıp olmuyor. Şimdi konuya gelelim:

Hristiyan âlemi veya Avrupa medeniyeti çok eşliliği yasaklamış ama çok eşlilikten erkekler açısından ortaya çıkacak sonucu gölgede bırakacak esasları koyduktan veya kabul ettikten sonra yasaklamış. Marifet onu yalnız bir kadınla birlikte olmaya mecbur ettikten sonra yasaklamaktı! Yoksa istediğin kadınla istediğin gibi bir arada olma imkânı verdikten sonra -ki siz buna hürriyet diyorsunuz- çok eşliliği yasaklamak gerçekten çok eşliliği yasaklamak mıdır? Şimdi size sorarım. Hanginiz ömrünüzü bir kadınla geçirebilirsiniz? İçimizde yaşlılık çağına gelenlerden belki birisi, ikisi şimdiki halde "İşte ben!" diyebilir. Ancak henüz yetişkinlik çağında bulunanlarımızdan "İşte ben" diyebilecek bir yiğit var mı? Ya o ihtiyarlar vaktiyle "İşte ben" diyebilmişler miydi?

Hepsi gülerler.

Şihab:

– Ayrıca kadınlarla bir arada olma vasıtaları her sınıf insan için son derece kolaylaştırılmış olan memleketlerde çok eşliliğin aleyhinde görünmeye ne gerek var? Müslümanlar'a dörde kadar caiz olduğu için ayıplanmakta olan çok eşlilik böyle memleketlerde dört yüze kadar serbest bırakılmış ol-

muyor mu? Bu şekilde Avrupa çok eşliliği yasaklamış mı yoksa desteklemiş mi oluyor? Avrupa'nın tuttuğu bu yol bizim takip ettiğimiz usûle göre bir övünç kaynağı mıdır, yoksa bir utanç vesilesi midir? Siz söyleyiniz! Avrupa, çok eşliliğin sadece açıktan ve resmî olmasını yasaklıyor. Yoksa gizli ve gayrıresmî biçimde ne çok hanımlılık ne de çok kocalılık yasaklanmıştır.

Bir erkeğin -kendine güvenebilirse- bin tane karısı bulunabildiği gibi, bir kadının da -yine kendine güvenebilirse- bin tane kocası olabilen memleketlerin halkı insaf ve hakkaniyet sahibi oldukları takdirde şeriata, tabiata, hikmete, siyasete daha uygun olan çok eşliliğe itiraz etmemelidirler.

Biz Müslümanlar'a göre gayrımeşru birliktelik, ilâhî kanun ile kesin biçimde yasaklanmıştır. Bu suç şeriat huzurunda sabit olmadığı için cezası dünyada çekilmemiş ise ahirette çekilmesi bize göre kesin olduğundan, ondan kendimizi korumaya çalışmamız şahsî menfaatimiz gereğidir. Eğer bu suç şeriat huzurunda sabit olursa suçluların durumuna göre ya yüz değnek vurulması ya da recm edilmek suretiyle ceza uygulanır ve tövbe veya özür dileme ile de cezaları düşmez. İşte gayrımeşru birlikteliğin bu gibi cezalarına binaen yasak olduğu İslâm âleminde çok eşliliğin tabiî olarak gerekliliği konusunda söz söylemeye gerek kalmıyorsa da bu gerekliliği bir kere de "siyaset", yani "kişisel ihtiyaçlar" açısından değerlendirelim:

"Siyaset" açısından bakılınca zannediyorum ki çok eşliliği başka bir şekilde ortaya koymuş olan Avrupa'nın İslâm âlemindeki çok eşliliği kötülemesinin, Avrupa'nın -Mösyö Robert'in açıkladığı üstünlüklerine binaen- her sözünü kabullenmeye son derece eğilimli olan İslâm âlemine çok eşliliği terk ettirmekten ibaret olduğu anlaşılabilir. Zira çok eşliliğin gayesi genel dinî ahlâkın korunmasının yanı sıra, Müslüman nüfusun çoğalmasıdır. Şu şekilde ki, Müslümanlar tamamen çok eşliliğe teşebbüs etmiş olsalar, fabrikalar tarafından üretilen eşyanın sayısı gibi külliyetli ve birkaç senede yeryüzü-

nü kaplayacak kadar çok nüfus yetiştirebilir. Müslüman nüfusun bu kadar çok ve hızlı artması ise asla Avrupa'nın işine gelmez. Bunun için Avrupalılar çok eşliliği Müslümanlar'a medeniyete aykırı olarak gösteriyorlar. İhtiyaçları gidermek için İslâm dinî ahlâkını da tahrip eden umumhaneler yapılmasını kolaylaştırıyorlar.

Çok eşliliğin ekonomik meseleler üzerinde de büyük bir etkisi vardır. Zira çok eşlilik, çocuk sayısının çoğalması sonucunu doğurur. Çok sayıda çocuğun iştirakiyle idare edilen bir evin servet ve zenginliği, tek bir adam tarafından geçindirilen evin zenginliğinden elbette fazla olacaktır. Ne gerek var! Böyle tek bir adamın eviyle çok sayıda çocuğu olan bir adamın evini görmek suretiyle bu iddia kolayca hükme bağlanır.

Demek ki çok eşlilik insanların mutluluğunu her yönden temin edecek doğru bir vasıta olduğundan, bunun aleyhinde bulunmak insanlığın her türlü mutluluğuna muhalif bulunmak olur.

Şimdi "tabiat" noktasına gelelim: Erkekler daima bünyesi kuvvetli ve erkeklik gücüne sahip biçimde yaratılmış olduğu halde kadınlar genellikle zayıf bünyeli ve erkek gücüne mukavemetten âciz biçimde yaratılmışlardır. Ayrıca âdet durumları ve uzun süreli hamilelik hali kendilerinin erkeklere yaklaşmasını engellediği ve erkekleri de kendilerine yaklaşmaktan soğuttuğu için, erkeklerin ihtiyaç duydukları muamele engellenmiş oluyor. Kendine güvenen ve bunun yanı sıra adalet vasıtalarını gerçekleştirebileceğine emin olan erkekler, kadınların böyle engelleri bulunduğu zamanlarda niçin tabiatın ihsanından istifade edemesinler? Hanımlarının yiyeceğini içeceğini temin etmekle mükellef olan bir erkeğin kendisini bir kadınla sınırlamasını istemek, o erkeği o kadına malıyla canıyla temlik etmek değil midir? Ya bu temlike karşılık o erkeğin o kadından istifade edeceği nedir? Çoğu zaman ihtiyacını gidermekten mahrum olması değil mi? Eğer erkeklerin ihtiyacını giderme arzusu olmasaydı evlenmek

için ortada ne sebep bulunacaktı? Başımızda kavak yelleri estiği sırada hangimiz "nesli devam ettirme" felsefesini aklına getirmiştir?

Madem ki hanımlarının yiyecek ve giyeceğini, evini erkek düşünecektir ve madem ki kadınların kocalarını durum gereği veya tabiat gereği mutlu etmekten âciz bulundukları zamanlar çokça olacaktır, o halde kendi menfaatine asla zarar gelmeyen bir kadın, kocası başka bir kadınla evlendiği takdirde kendisinden hiçbir şey kaybetmiş olmaz. "Madem ki erkekler birden fazla kadın alabilirler, buna mukabil kadınların da birden fazla evliliğine rıza gösterilmeli" denemez. Zira kadın ile erkek arasındaki irtibat kadının muhtaç olduğu her şeyi temin etmekle gerçekleştiğine göre, bir kadının muhtaç olduğu şeyleri birden fazla erkek tedarik edecek ve buna karşılık kadın iki kocanın idaresinde bulunacaksa bu, erkeklerin hürriyetini nöbet şeklinde sınırlama mahzurunu getireceği gibi şimdi Avrupa'da var olan gayrımeşru usûlden bir farkı da olmadığından, varsın bir kadının böyle iki değil bir çok erkekle irtibatı bulunsun ki buna hiçbir zaman "çok eşlilik" denilemez. Zira "koca" kelimesinin anlamı başkadır. Bu ise "fuhuş" kelimesiyle karşılanan manâdır.

Kaldı ki çok eşliliğe izin vermeyen yerlerde babası belli olmayan çocukları cemaatler, devletler kendi keselerinden besliyorlar. Bu ise bir yandan çok eşliliği resmen yasaklayan ve gayrıresmî olarak destekleyen bu cemaatleri, bu devletleri bu davranışlarından doğan suçların maddî cezasına çarptırmak ve diğer yandan bir takım çocukları hakkıyla alacağı mirastan mahrum edip diğer bazılarını da hak edemeyeceği mirasa sahip kılmaktır.

Kısacası, çok eşliliği yasaklamak, esasen hiçbir yetkiye dayanmaksızın erkeklik özelliğini hareketten alıkoymak, millet ve kavimlerin kuvvetini teşkil edecek nüfusu azaltmak, fertler ve cemaatlerin mutluluk ve servetlerinin gelişimine engel olmaktır. İkinci derecede de, bunun yasak olduğu yerlerde çok eşliliğin adını değiştirip daha geniş bir ölçeğe taşıyarak

desteklemektir. Dolayısıyla aklıselim sahiplerine göre kesinlikle kabul edilebilir bir hareket değildir.

Bizim kuvvetli zannımıza göre çok eşliliği rahip takımı yasaklıyor ve bunu yasaklayarak kendilerini kadınlara beğendirmek, yani "Bakınız! Biz sizin ömrünüz boyunca rahat etmenizi üstlenmiş olan kocalarınızla olan ilişkinizi ve kocanızın size resmî ihtiyacını zayıflatmayıp güçlendiriyoruz ve sizin bu mutluluğunuzun devamına hizmet ediyoruz" manâsını ihsas etmek istiyorlar. Duyduğumuza göre kadınlar tarafından önemli mükâfatlara da ulaşıyorlar. Bu zan ve bu rivayeti güçlendiren sebeplerden birisi de gayrımeşru birliktelikte bulunan kadınlara ait cezaları son derece hafifletmiş olmalarıdır. Yuhanna İncili'nin sekizinci babında "İsrailoğulları âlimleri zina yapan bir kadını Hz. Mesîh'e getirip 'Bu kadını zina halinde bulduk. Hz. Musa bunların recmedilmesini emretmişti. Sen bu hususta ne dersin?' dediklerinde Hz. Mesîh biraz düşündükten sonra 'Sizden hanginiz günahsız ise onun üzerine ilk taşı o atsın!' buyurdu" diye yazdığından dolayı zina yapanları recm şöyle dursun, dövmekle bile cezalandırmıyorlar ve nihayet koca talep eder ve kadın da onay verirse ayrılığa karar veriyorlar.

Tevrat-ı Şerîf'in hükümlerini teyit etmek ve ebedîleştirmek vazifesiyle gönderilmiş olan Hz. İsa'nın, emrolunduğu şeye aykırı olarak Tevrat'ın hükmünü zayıflatmayacağı ve Hz. Musa zamanında recm gibi en ağır bir ceza ile muamele edilen bir fiile müsamaha göstermeyi tavsiye edemeyeceği açık olduğundan, bu ifadelerin Hz. Mesîh'in ifadeleri olduğunu -Yuhanna İncili'nin İbranîce değil Yunanca yazılmış olması ve ikinci ve üçüncü asırlarda çok sayıda ve önemli tahriflere uğramış olmasına binaen- kabul etmek mümkün değilse de, o şekilde kabul etmek gerektiğinde Tevrat hükümlerine uygun hale getirilmesi mümkün iken ruhban heyeti bu duruma kesinlikle yanaşmamıştır.

Ticaret serbestisine gelince: Her medenî ülkede teraziler, arşınlar, kileler ile alıp satmak hükûmetler tarafından pek

çok kayıt altında bulunduruluyor. Ticaretin serbest olması gerekli ise bunların bu kadar koruma altında olmasına sebep ne olabilir? Demek ki ticaretin serbest olması, yani herkesin istediği ölçü ile mal satması insanlık için öyle çok faydalı bir şey değil. Bundan başka her medenî ülkede zorunlu ihtiyaçlardan olan mallar üzerine fiyat sınırlaması konmuştur. Meselâ ekmek, et ve benzerleri fiyat sınırlamasına tâbidir. Eğer ticaret serbestse ekmeği, eti ve benzerlerini sahipleri niçin istedikleri fiyata satamasınlar da ülkelerin işine gelen fiyata satsınlar? Bunun gerçek sebebi şudur: Ne siz ne de biz ekmeği, eti pahalı bulursak kendi kendimize ekmek yapıp, koyun kesebiliriz. O halde sizin ve bizim aç kalmamız veya büyük sıkıntı ve zararlara uğramamız ve bu işle ilgilenmekten dolayı memleketin zenginliğine halel getirmemiz zorunluluğu ortaya çıkar. Çoğunluğun hayatî ihtiyaçlarını temin ve memleketin ticarî faaliyetlerini kolaylaştırmak için ekmeğe, ete fiyat sınırlaması konulması medenî yerlerde zorunlu bir durum olarak görülmüştür. İşte şeriat "Madem ki herhangi bir şey satılığa çıkarılmıştır, o şey genel ihtiyaçlardandır. O halde bunlara fiyat sınırlaması koymak gerekir" demek istiyor. Meselâ "Belirlenen değeri yüz kuruş olan bir malın fiyat sınırlaması yüz yedi, en fazla yüz on kuruş olmalıdır. Zira nasıl ki kendimiz ekmek yapamıyoruz ve bu ekmeğin yüzdesine beş para veya on para kâr verilmesi makul ve meşru görülüyor ise, alım-satıma çıkarılan her şeyin yüzdesine de o kadar kâr verilmeli ve ekmekçi nasıl ekmeğin satışından geçiniyorsa kunduracı da kunduranın satışından geçinmeli. Yoksa keyfine göre koyacağı fiyattan kazanmamalı" diyor.

Avrupa'da bunların serbest olması, orada salt geçimlik dışında zevk ve safa, gazino, tiyatro masrafları, arabayla gezip tozma ve gazete aboneliği masrafları ve daha sayamayacağımız nelerin ihtiyaçlar arasında görülmesinden ve bu masrafların tamamının satılacak mal üzerine eklenmesinden kaynaklanmaktadır. İslâm şeriatı bunları insanî ihtiyaçlar arasında görmez. Siz tiyatroya girecek ve özellikle locada oturacak, filân mesireye arabayla gidecek veya dükkânınızı halka süs-

lü göstermek için ağır masraflar yapacaksınız diye sizin malınızı yüzde yüz kârla satmanıza, kendi arzularınız için halkı soymanıza rıza göstermez. İşte bana göre şeriatın değerlendirmesi hem doğru hem de genel menfaatlere ve insanî hasletlere uygundur.

Ghevont:

– Size başımdan geçen bir şeyi nakledeyim: Tiflis'ten gelirken bazı sebeplerle İstanbul yolunu seçmiştim. İstanbul'a ulaştığımızda Beyoğlu denilen ve halkının pek çoğu Avrupalı olan bir semtte bir otele indim. Otel öyle istirahat edilecek bir yer olmayıp âdeta bir kervansaray gibi gayet rahatsız bir yer olduğundan, bir ahbabımın tavsiye ettiği bir zâtı aramaya ve onun himayesinde istirahat edecek bir yer bulmaya mecbur olmuştum. O zât beni kendi evine kabul etti. Kendisi ruhban sınıfından olduğu ve tabiatıyla fakir olduğu için ahşap ve köhne bir eve sahip idiyse de sözü geçen otel gibi kalabalık ve gürültülü bir yer olmadığından rahat uyuyor ve kendisiyle uzun uzun konuşuyorduk. Arada bir gün Türk Tiyatrosu dediği bir yere götürdü. Bu yerde sokak kapısından içeri girilip dolambaçlı ve yer yer mezarlar bulunan bir avlu geçildikten sonra girilen bir bina içinde yuvarlak bir sofada başlarına ceviz renginde keçeden yapılmış uzunlamasına bir başlık takmış yirmi-otuz kadar kimse arkalarında siyah, yeşil veya beyaz renkli ve kadınların malakoflu elbiselerine benzer bir giysi bulunduğu halde sırayla ayakta duruyordu.

Bir süre sonra aynı elbiseyi giymiş ama başındaki başlığın kenarı yeşil renkli bir sarıkla sarılmış ak sakallı ve muhterem simalı bir zât sofaya girdi. Orada bulunanlar başlarını öne eğmek suretiyle saygılı bir davranışta bulundular ve hattâ holde oturanlar da ayağa kalktılar. Biz bile içimizde hürmetle bakmaya bir mecburiyet hissettik. O zât bazı şeyler yaptıktan sonra kırmızı boyalı ve benim daha önce görmediğim güzel bir post üzerine oturdu. Ayakta bulunanlar da oturdular. Bazı ufak tefek şeylerden sonra bu muhterem zâtın oturduğu mihraba benzeyen yerin önünde yüksek bir mahfilden önce

gayet azametli, etkili ve büyüleyici bir eda ile bir şeyler okundu. Daha sonra flüt sesine benzer bir ses veren aletle son derece hüzünlü bir parça terennüm edildi. Bu terennüm beş-on dakika sürdükten sonra trompet sesini andıran bir sesin yanı sıra ud sesi ve diğer birkaç flüt sesi birlikte terennüme başladılar. Fakat bu sesler birdenbire başladığı anda sofada oturanların hepsi birden tahta döşeli zemine ellerini vurup yer öperek ayağa kalktılar, önde o zât-ı muhterem olmak üzere üç kere sofanın etrafını döndüler ve muhterem zâtın postu ile karşısında yer alan girişe geldiklerinde galiba postun bulunduğu makam ile bu sofaya ait olmak üzere saygı gösterisinde bulundular. Daha sonra o muhterem zât ortada makamında durup diğerleri de birer birer o zâtın elini öperek birer ayakları üzerinde ve kollarını kanat gibi açarak döndüler. Her biri bir çeyrek saat kadar olmak üzere böyle dört-beş defa döndüler. Yukarıdaki yerde ise söylediğim sesler çeşit çeşit terennümlere devam ediyor ve yüksek sesle bazı parçalar okuyorlardı.

Uzatmayalım, bu hareketler böyle merasimlerle tamamlandıktan sonra oradan çıktık. Yolda arkadaşımdan bunun ne demek olduğunu açıklamasını istedim. Buna Mevlevî ayini derlermiş. İslâm âleminde tarikat adıyla özel bir dinî grup varmış. Bu ayin o grubun bir fırkasına aitmiş. Rifâî isminde diğer bir kolun mensupları da güya vücutlarına şiş saplarlar ve kesici silâhlarla bazı hünerler gösterirlermiş. Onu da görmek istedimse de göremedim. Bu Mevlevî ayininde gördüğüm dönüşü kendi kendime denemeye kalktıysam da bir iki defa döndüğümde midem bulanıp yere yattım ve bir süre sersem kaldım. Onlar ise her defasında üçer beşer yüz dönüş yapmış oldukları halde bir etkilenme alâmeti göstermemişlerdi. Bu tabiî ki bir idman ve meleke neticesi olsa gerek. Fakat Müslümanlar bunların böyle dönüş esnasında başlarının dönmemesini bir keramete, bir mucizeye yoruyorlarmış. Bence bu şey saf kalpli insanları çekmek için icat olunmuş bir yol, bir kandırmaca olmaktan başka bir şey değil.

Şihabüddin:

– Hâşâ! Kandırmaca değil. İslâm Dini'nin hak ve gerçek olduğuna inanmak için bu tarikat ameliyelerinin sonucunda tarikata giren zâtın kendine ait olmak üzere başka bir kesin vicdanî delildir. Müslümanlar arasında tarikata girmiş ve tarikatın gösterdiği fiil ve davranışları gerçekleştirmekle amelî sonuçlara ulaşmış olanlar, İslâm Dini'nin hak ve gerçek olduğuna o kadar sağlam bir inanç meydana getirirler ki, hiçbir müfsit ne kadar çalışsa o kimseyi din hakkında zerre kadar şüpheye düşüremez. Zira bu itikat bir şeyi gözüyle görüp bilmekle hâsıl olan itikat türünden değişmez bir inançtır. Dolayısıyla tarikat, İslâm Dini'nin devamı ve İslâm'ın nazarî ve amelî prensiplerinin doğruluğuna inanma gayesi noktasında bilfiil etki gösteren büyük ve önemli bir şeydir. Aynı zamanda tarikat, insanın Yaratıcısı'na, yani dilerse çeşit çeşit nimetlere gark edecek ve dilerse acı bir azaba uğratacak olan, bütün cihanda kendi emir ve nüfuzunu hiçbir engel ve zorluk olmaksızın yürütme kudretine sahip ve bölünemez bir anda âlemi var veya yok etme kudretine malik olan Hak Teâlâ Hazretleri'ne karşı ne kadar edepli ve basiretli bulunmak gerekeceğini anlamasını sağlayacak ve insanın nefis ve ruhunu terbiye ederek büyük insanların bulunduğu bir yerde bulunma adap ve erkânını öğretecek bir öğretim yeridir. Talim terbiye görmemiş olanlar cihanın büyük ve faziletli kimseleri ile dolu bir mahfilde bulundukları zaman nasıl korkmuş ve çekingen olurlarsa, nefsini terbiye etmemiş olanların, büyük zâtların toplanacağı yer olan Arasat'ta[1] karşılaşacakları durum da bunun benzeridir.

"Tarikat" demek, "Kalbi ve düşünceyi 'marifetullah'tan başka şeyleri talep edip arzulamaktan kurtarıp ilâhî ilhamlara hazır bulundurma ve sonuçta kalpte 'marifetullah' meydana getirme yolu ve çaresi" demektir. İnsanda marifetullah iki şekilde meydana gelir. Birisi dinî ilimleri tahsil et-

1 Allah Teâlâ'nın insanları kıyametin kopması ve diriltilmelerinin ardından hesaba çekmek üzere toplayacağı yere mahşer veya Arasat denir. [sad.]

me ile ki bu, Cenab-ı Hakk'ın varlığına, Peygamber'in Hak tarafından gönderildiğine ve ezelî kelâmın ilâhî kelâm olduğuna dair kesin bilgi meydana getirir. Diğeri de kalbi temizleme ile ki bu da bu şeylerin hak ve gerçek olduğuna gözüyle görüp inanma türünden tam ve sarsılmaz bir iman meydana getirmekten ibarettir. Malûmdur ki, "haber gözle görmek gibi değildir" kaidesince tarikata bağlanmakla meydana gelen ayne'l-yakîn bilgiler, dinî ilimlerle elde edilen ilme'l-yakînden elbette daha kuvvetli ve sağlamdır. Zira zahirî ilimlerle elde edilen bilgi gözle görmek türünden olmadığından gözle görülen bilgilere nispetle daha zayıf olacağı malûmdur.

Şu da var ki, dinî ilimler vasıtasıyla elde edilen marifetullah, bedenî riyazet ve dolayısıyla türlü zorluklarla bir arada olmadığı için dinî ilimleri tahsil etmeye uğraşanların tamamına nasip olabilen nimetlerden iken, kalbi temizlemek suretiyle elde edilen marifetullah bedenî riyazet ve ciddî bir gayretle elde edilebileceğinden daima şahsî arzulara tâbi olan nefsin asla yanaşamayacağı derecede zorluk ve külfete bağlıdır ve bundan dolayı da gayret gösterip kendisiyle mücadele edenlere mahsustur. Kalbi temizlemekle marifetullahın meydana gelmesinin ancak Allah'ı zikretmek ve O'nu sevmekle mümkün olduğu erbabı nezdinde tecrübeyle sabit olduğundan, tarikatın muallimleri, yani şeyhleri kendi talebelerine, yani mürit ve dervişlerine kalpte marifetullah hâsıl olmasının nasıl mümkün olacağını öğretirler ve sizce garip ve uzak bir ihtimal olarak görülebilecek şekilde bu şeyhler dervişlerinin kalbî hareketlerini de kendi kalp gözleri ile kontrol altında bulundururlar. Yani bir derviş her nerede olursa olsun zikir esnasında kalbinden meselâ bir ev satın alma arzusu geçip kendisini zikre devamdan alıkoysa, beri tarafta kendi evinde oturan şeyh efendi bu dervişin maruz kaldığı kalbî meşguliyeti bilir ve bu derviş şeyh efendinin teveccühüne mazhar olmuş olanlardan ise kalbinde ortaya çıkan o meşguliyeti sanki elle tutulur maddî bir şeymiş gibi dervişin gönlünden söküp

atar. Şeyh efendinin bir çok dervişi bulunduğu halde görünürde hepsi eşit muamele görür ise de içten hangi dervişin teveccühe mazhar olduğunu kimse bilemez. İşte bu dervişler arasında şeyh efendinin öğrettiklerine uygun hareket edenler yavaş yavaş olgunlaşarak ilâhî muhabbete ve daimî zikre sahip olurlar ve daha fazla olgunlaşarak marifetullah hâsıl olduğunda onlar da şeyh sınıfına yükselir ve dahil olurlar.

Sizin orada gördüğünüz yeşil sarıklı zât da böyle bir şeyh olsa gerektir. Şeyhler kaide itibariyle ilâhî ilhamlara mahal olan zâtlar demekse de her şeye suiistimal karışması mümkün olduğuna kıyasla bu şeyhlik ve dervişlik işlerinde de suiistimal olması mümkün olabileceğine göre, sizin gördüğünüz zât ilâhî ilhamlara mahal olan şeyhlerden midir, değil midir bilmeyiz ama bunların pek çoğu zihinlerde, bedenlerde ve hattâ dünya işlerinde bile tasarrufta bulunmaya kadir olduklarından meselâ bir hastayı bir dua ile iyileştirmek, birisinin, dünyaya dair isteklerden birinin gerçekleşmesine manen yardım ederek emeline ulaşmasını sağlamak ve bir başkasını emelinden mahrum etmek gibi fiilleri görülür. Bunlar her ne söylerlerse gerçekleşene uygun biçimde ortaya çıktığından halk bu gibi kimselere "keramet sahibi" veya "evliya" adını verir ki ıstılahî anlamı "Hak Teâlâ'nın ilâhî iltifat ve ihsanına mazhar olan ve bu sebeple ilâhî ilhamlara mahal olan temiz kalpli kul" demektir.

Bu taife grup grup olup her bir grup başka bir isimle anılır. Meselâ Mevlevî, Rifâî, Kâdirî, Nakşî, Halvetî vb.dir. Mevlevîler kendi üstatları olan Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâleddin Rûmî'ye mensuptur. İşittiğiniz Rifâî tarikatının başı da Hazret-i Şeyh Ahmed er-Rifâî'dir. Her birinin başka bir üstadı olduğundan itikat açısından farklı düşüncede oldukları zannedilmesin. İtikat açısından hepsi bir ise de amelî hususlar yani zikir ve tefekkür açısından her biri ayrı bir yol tutmuştur. Meselâ Mevlevîler esmâ-i hüsnâdan "lâfza-i celâl" ile zikrettikleri halde Rifâîler "hû" kelimesiyle zikrederler. Ma-

nâ ve kastedilen bir ise de lâfız farklıdır. Sebebini de yalnız erbabı bilir.

İşte bu Mevlevî tarikatı mensuplarının dönmesi ve Rifâî tarikatı erbabının da kendi bedenlerine şiş saplaması kendi aralarında "cezbe" adını verdikleri "gayriihtiyarî hareketler"in sonucudur. Şeyh efendinin öğrettiği şekilde zikirle ilgilenme arttıkça insanda "gayriihtiyarî hareketler" ortaya çıkmaya başlar. "Gayriihtiyarî hareket" sadece dönme veya şiş saplama değildir. İsteği dışında haykırmak, istemeden ayağa kalkmak ve ayakta ise oturmak veya yürümek ya da elini, kolunu sallamak gibi daha akla hayale gelmeyecek nice fiillerdir ki, bunların herhangi birisini yapmakta akıl ve şuurun herhangi bir dahli yoktur. Bununla birlikte akıl ve şuur hiçbir zaman bozulmuş da değildir. Meselâ bir kimsenin elinde elektrik cihazı bulunsa, başka bir kimse de elektrik düğmesine dokunsa cihazı tutan kimsede akıl ve şuura kesinlikle halel gelmeksizin bir hareket ortaya çıkar. İşte böyle bir örnekle gayriihtiyarî hareket tarif edilebilir. Uzun lâfın kısası, bu bir haldir ki ancak Allah'ı zikretmekle elde edilir ve asıl mahiyeti ancak meydana geldiği zaman bilinir. Yoksa dille bu halin mahiyetini bildirmek mümkün değildir.

Şimdiki şeyhlerin, dervişlerin ne derece ilhama mazhar olduklari bizce bilinmemekte ise de onların önderi olan meselâ Hz. Mevlânâ zikir ve murakabe esnasında gayriihtiyarî biçimde dönmüş olduğundan o tarikata intisap edenler de adı geçen zâta uyarak dönerler. Rifâî tarikatının piri olan zâtın şiş saplamasının da öyle bir gayriihtiyarî hareketin sonucu olduğunda şüphe yoktur. Şu da var ki, şiş saplama uzvun kesilmesini ve dolayısıyla işlevsiz kalmasını gerektirmeli iken ve Rifâî tarikatına mensup olanlar kendi bedenlerine şiş batırdıkları ve meselâ sağ yanağından sol yanağına geçirecek şekilde şiş sapladıkları göz önünde dururken şişi çıkardıktan sonra uzuvda bir sakatlık görülmek bir yana, bedende kan izi bile görülmemesi son derece garip bir durum olduğundan, bu görülenleri akıl ve mantıkla tahlil etmekten hiçbir sonuç

çıkmaz.[2] Bunların sırrına vâkıf olmak için o yola girmiş olmak ve onlar gibi çalışmaktan başka çare yoktur.

Kaldı ki bunların hareketleri, bazı rahiplerin "nefse eziyet etme" kabîlinden yaptıkları hareketlerle kıyaslanamaz. Zira rahiplerin fiilleri iradeli bunların fiilleri ise gayriiradî olduğundan başka, rahipler yaptıkları eziyetin acısını hissettikleri halde bunlar bir acı duymazlar. Mesela Kâdiriyye tarikatına mensup olanlar zikir esnasında başlarını -koçların tokuşmasına benzer biçimde- duvara vururlar. O şekilde ki, darbenin şiddetinden kendileri gerisin geriye yuvarlanırlar. Halbuki zikir halkasından çıktıklarında başlarında bir ağrı değil, bir sersemlik bile hissetmezler.

Ben bunları özet kabîlinden söylüyorum. Bu söylediklerimi aynıyla vaki ve doğru olarak kabul etmelisiniz. Her kim olursa olsun bu söylediklerimin doğru olduğundan şüphe ederse o kimsenin kendi üzerinde deneyerek şüphesini yok edebilmesi için bu tecrübeye ait temel şartlar ve kaideleri tarif edeceğim. Beş, altı ay gibi gayet az bir zaman harcayarak bu tecrübeyi gerçekleştirebilirseniz söylediklerimin tamamen doğru olduğunu görürsünüz. Eğer o kadar zaman harcadığınız halde yine bir şey anlayamamış olursanız kaybedeceğiniz şey, zaten öteden beri boşu boşuna harcamış olduğunuz altı aylık bir zamanı bir başka boş şey için harcamış olmaktan ibaret kalacaktır: Tarikatın şartlarından birincisi Müslüman olmaktır.

Ghevont:

– İşte bu olmadı. Malûmdur ki sizin sözlerinizin doğru mu yoksa yalan mı olduğunu tecrübe etmek için Müslüman ol-

2 (Mütercim notu): Mütercim bendeniz, hicrî 1308 senesinde Beyrut'a bağlı Sayda kasabasında bulunmuştum. Rifâî tarikatından Derviş İbrahim adında bir zât hakkında "Bu dervişin biraz üstüne düşüp ısrar edecek olsanız, çıplak olarak henüz ekmek çıkarmış bir fırına girer ve bir çeyrek kadar orada durduktan sonra dişarı çıkar. Vücudunda kesinlikle fırının ateşinden etkilenme alâmeti bulunmaz. Yalnız biraz fazlaca terlemiş olur. Çıkar çıkmaz elbisesini giyer ve şayet kendisine beş-on kuruş sadaka verirseniz onu da alıp istediği yere gider. Görülecek bir garipliktir. Bir kere deneyiniz" dedilerse de mecbur olmaksızın bir cana acı vermekten kaçınmıştım.

mak bizim açımızdan asla mümkün değil. Demek siz bu işi imkânsız bir şarta bağlamışsınız.

Şihab:

– Burası İngiltere. Herkes hareketlerinde özgür. Bugün Hristiyan olan yarın Müslüman olabilir. Buna kimse şaşırmaz. Aynı şekilde bugün Müslüman olan yarın eski dinine dönebilir. Buna da kimse bir şey demez. İmkânsız olan bir şey varsa o da insan kısmının tam olarak uyanık bulunmasıdır. Bir adam evinin her tarafını ateş sarmış ve artık kurtulması imkânsız bir hale gelmiş olduktan sonra uykudan uyanırsa bu uyanmanın ona bir faydası var mı? Marifet kendisini ateşten kurtarması mümkün olduğu zamanda uyanık bulunmaktır. Ben sözümü bitireyim de siz ne isterseniz yapınız. Birinci şart Müslüman olmaktır. Hem de yalnız ismen Müslüman olmak değil kalben de tam Müslüman olmaktır.

İkinci şart, bedenin ve elbisenin her zaman temiz ve her tür pislikten arınmış olmasıdır.

Üçüncü şart, günlük yiyip içeceği şeylerin miktarının toplam iki yüz gramı geçmemesidir. Birdenbire bu miktara düşürülemezse de yavaş yavaş bu miktara inmenin mümkün olduğu tecrübeyle sabittir. Bu kadar az yiyip içmekten, zor işlerle uğraşmayanların kuvvet ve sıhhatine bir zarar gelmediği de görülmüştür.

Dördüncü şart, günde dört saatten fazla uyumamaktır. Zaten çok uyumak, çok yemekten kaynaklandığı için az yiyenler daima az uyurlar. Uyku ömrü boşa harcamak demekse, çok uyuyanlar bu kayıplardan kurtulmak için bu yolu tercih etmelidirler.

Beşinci şart, şeriatın "yeme, içme ve kullanması helâl" dediği şeyleri yiyip içmek ve kullanmak ve "haram" dediği şeylerden de kesinlikle kaçınmaktır. Yani bu şeylerin gerek kazanma biçimi ve gerek cinsi itibariyle helâl ve kullanımının meşru olması şarttır. Zira "helâl" demek, "mahiyeti ve yapılışı açısından temiz, başkalarının tamah ve hasedinden ko-

runmuş" demek olup temiz bir kalp ancak temiz parçalardan oluşur; dolayısıyla ruhen ve bedenen temiz ve pak olmak isteyen kimselerin kullanacakları her şeyin her yönüyle temiz ve pak, yani "helâl" olan şeyin temiz ve helâl olma yönü ancak şeriat tarafından belirlenebilip şahsî kanaatle belirlenemeyeceğinden, helâl ve haram konusunda şer'î hükümlere başvurmak gerekir. Çünkü şahsî kanaate kalsa, boğazlanarak öldürülen bir tavukla boğularak öldürülen bir tavuğun ikisinin de temiz kabul edilmesinde, değeri beş kuruş olan bir malı on kuruşa satmakla hâsıl olan kâr ile yine değeri beş kuruş olan bir malı altı kuruşa satmaktan elde edilen kârın ikisinin de hile ve aldatmadan uzak kabul edilmesinde veya henüz mayalanma belirtisi göstermeyen üzüm suyu ile daha şarap denilemeyecek derecede mayalanmış üzüm suyunun kullanımında bir mahzur görmezse de şeriat bunların bir kısmını helâl, bir kısmını da haram kabul etmiş ve sebeplerini de aklıselim sahiplerini ikna edecek şekilde ifade etmiş olduğundan, böyle şeylerde muhakkak şeriatın hükmüne uymak gerekir.

Altıncı şart, beş vakit namazı ve diğer farzları zamanında, geciktirmeksizin ve tam olarak eda etmek ve Kur'ân okuyup salâvat getirmek gibi ibadetlere devam etmektir.

Yedinci şart, yeme, içme, nikâh ve bütün fiil ve muamelelerde Hz. Peygamber Efendimiz'in rivayet edilen fiil ve davranışlarına uyup bunları taklit etmek ve bunlara aykırı hareketlerden son derece uzak durmak ve kaçınmaktır.

Sekizinci şart, sefih ve yaramaz adamlarla görüşmekten ve şehvet uyandıracak manzara ve düşüncelerle ilgilenmekten sakınmaktır. Zira kötü söz işitmek kötü fikirler oluşmasına ve uygunsuz simalara bakmak da gereksiz ve faydasız iç sıkıntısına sebep olur.

Dokuzuncu şart, zihni meşgul edecek derecede gürültü olmayan ve ışığı az olan bir yerde kıbleye yönelerek oturmak ve eline bir tespih alıp gözlerini kapatarak sanki kalbinin içini görüyormuş gibi farz edip Allah ismini günde beş bin de-

fa kalbiyle veya diliyle zikretmektir. Gerek kalple ve gerek dille zikrederken her defasında kendisinin Yaratıcı Zât'ın huzurunda bulunduğunu unutmamaya çalışmaktır.

Onuncu şart, Hak Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'in kalbine sonsuz nurlar ve feyizler varit oluyor ve bu nur ve feyizden bir hisse Hz. Peygamber'in iki kaşı arasından taşıp kendi kalbine geliyor ve aynı zamanda kendi kalbinin içinde nur ile bir Allah lâfzı yazılmış ve bu nuranî Allah lâfzından daimî rahmanî nurlar galeyan edip bütün vücuduna yayılıyormuş gibi düşünmektir.

İşte bu şekilde beş, altı ay kadar çalışılırsa insan kendisinde daha önce var olmayan başka bir hal meydana gelmiş olduğunu idrâk etmeye başlar. Başlangıçta çok zor olan bu tefekkür ve zikir tarzı gün geçtikçe kolaylaşır ve buna yönelme ve ihtimam arttıkça bu şekilde zikir ve tefekkür ikinci tabiat haline gelerek başka şeyleri düşünmek kendisine zor gelmeye başlar. Bu dereceye geldiğinde tarikatın ne demek olduğunu, Allah'ı zikretmekle insanın kalbinin nasıl aydınlandığını, zikir ve tefekkürün düşünce ve davranışlar üzerinde ne derece düzelme meydana getirdiğini, basiret gözünü nasıl açtığını, kabirde bulunan ölülerin durumunun ne olduğunu, gördüğü adamın kalbinden neler geçtiğini, kısacası gözle görülmeyen şeylerin tamamını görür. Tarikatta şeyhin niçin gerekli olduğunu da tarif ve tavsiyeye gerek kalmaksızın kendi kendine anlar. Günde beş bin defa yerine on bin, yirmi bin ve daha fazla zikretmeye istek ve arzusu artar. Nihayet zikir esnasında maddeten görülecek yukarıda zikredilen bazı alâmetler ve idrâk olunacak bazı esaslarla, İslâm Dini'nin hak ve gerçek bir din olup içinde -bedhahların ve inkârcıların isnad ve iftira ettiği gibi- aldatmacılık ve maskaralıktan hiçbir iz bulunmadığını kesin biçimde anlar ve İslâm Dini'ne gözüyle görerek inanmak türünden bir itikat ve iman meydana getirir.

Şu da var ki tarikatla iştigal edecek adamlar yaratılış itibariyle ahmak denecek kadar aptal ve şeytan denecek kadar da

hilekâr olmamalıdır. Saf kalpli, doğru özlü, iyi ve kötüyü bilir ve iyiyi isteyip kötüden kaçınır olmalıdır. Kendi kalbî ve ruhî hallerini inceden inceye düşünmeli ve ortaya çıkacak feyizlerin kemiyet ve keyfiyetini ölçüp biçmeye ve tetkik etmeye çalışmalıdır. Kalbine gelen varidat eksik veya fazla olduğu zamanlarda eksilme veya artma sebeplerini idrâk edecek ve halini ve nefsini muhakeme ederek kaybettiği sebepler yerine yenilerini ikame edebilecek derecede hazırlıklı bulunmalıdır. Yani zekî ve doğru tabirlerine lâyık olmalı. Bu özelliğe sahip olmayanların tarikatta ilerlemeleri -tarikat usûlüne göre- fazlaca zahmetli olur. Yani altı ay yerine bir sene veya daha fazla zamana ihtiyaç duyar.

İşte İslâm âleminde tarikatın hizmet ve tesiri budur. Yani, Müslümanlığın hak ve gerçek bir din olduğunu insana gözüyle görüp inanacağı bir şekilde göstermektir. Bunun böyle olduğuna inanmayanlar benim dediğim gibi açıklanmış rükün ve şartlara tevessül edip o şekilde hareket ederek anlamalıdırlar. Başka türlü ispat mümkün değildir. Dolayısıyla "Bu iddia yalandır" diyecek olanların her şeyden önce bu şartlar çerçevesinde bir deneme yapmaları gereklidir. Yoksa hiçbir denemede bulunmaksızın ret ve inkâr edenlerin inkâr ve itirazları aklen ve usûlen geçersizdir.

Ghevont:

– Bu söylediğiniz şeylerin hiçbirisini yapmak elimden gelmeyeceği için tecrübe ile bilmeye güç yetiremeyeceğim gibi bunların doğruluğuna inanmaya mecbur da değilim. Çünkü inansam Müslüman olmam gerekir. Herhalde şurası kesindir ki, sizin dininizde çalgı ile ibadet haram olduğundan bu gördüğümüz merasim "ibadet" nev'inden değildi.

Şihab:

– Gerçekten İslâm Dini'nin ibadetleri arasında haram olan eğlenceler bulunamaz, burası kesinlikle malûm. Ancak sonradan güzel bir yüze şehvetle bakmak haram ve ibret gözüyle bakmak caiz görüldüğü gibi bir çalgıyı oyun ve eğlence maksadıyla dinlemek haram, Allah'ın kudretinin makamlar

ve nağmeler arasında nasıl bir hikmet rabıtası var ettiğini anlama ve tefekkür etme şeklinde dinlemek ve insan aklını bu husustaki ilâhî kudret ve azameti bulmaya sevk etmek helâl olarak görülmektedir. Maddiyatta da aynı şey geçerlidir. Meselâ şarap haramdır; fakat uzman ve Müslüman bir doktor uygun görürse mecburiyet halinde hastaya mübah olur. Bunları ibret kulağıyla dinlemek mutlaka manevî haz ve vicdana bağlıdır. Vicdan açık ve gözle görülür bir şey olmadığından, orada bulunanların bir kısmı bu sözleri eğlence ve oyun olarak dinlemişlerse günahları kendi boyunlarına. Diğer bir kısmı da herhangi bir ruhanî zevk ile dinlemişlerse faydası kendilerine. Her ne kadar şeriat bu şeyleri kesinlikle caiz görmemişse de bunların ahlâkı düzeltmeye sebep olduğu görüşünde olanlar da bulunmasına binaen veya herhangi bir başka sebeple fiilen de yasaklamamıştır.

Tarikatın İslâm âleminde meydana getirdiği bu önemli sonuca karşılık, İslâm âlemini günümüzdeki ilerlemelerden alıkoyma potansiyeline sahip olması gibi bir zararı da inkâr edemem. Çünkü İslâm âleminde nihaî arzu uhrevî mutluluktan ibarettir. Bu da esasen dünya mutluluğuna tercih edilerek ve onun önüne geçirilerek elde edilmesi gereken büyük bir nimet olduğundan, asla ihmal edilmemesi zorunludur. Zira insan bu Dünya'da birkaç günlük misafir olduğundan sonunda ahiret yurduna gidecektir. Burada nasıl olursa olsun, yani gerek servetler, mutluluklar içinde ve gerek mahrumiyetler ve felâketler içinde zaman geçer giderse de, ahirette mahrumiyetler içinde geçecek zamanlar böyle kısa değil ve belki de sonsuz.

Ahirette mesut ve bahtiyar olmak için ise bazı şartlar vardır ki onlar burada hazırlanmazsa ileride tedarik edilmesi imkânsız. Bu şartların birincisi, insanın her şeyden önce "kâmil mü'min" olması lâzım. İsmi Müslüman ve vicdanı şeytan olanların uhrevî saadetten mahrum olacaklarına hiç şüphe yok. Kâmil mü'min olmak için İslâm Dini'nin hak ve gerçek olduğunu şüpheye mahal kalmayacak şekilde bilmek gerek-

tiğine de şüphe yok. Zira böyle bir kesin bilgi ile bilinmez de şüphe içinde ahirete gidilirse ahirette mutluluk yüzü görmek imkânsız.

Bir derviş böyle bir kesin bilgiyi elde edebilmek için uzun bir süre çalışmalı. Maksat hâsıl olduğunda gerçek mutluluğun dünya mutluluğu olmayıp ahiret saadeti olduğuna inanmış olacağından artık dünya için çalışmaya gerek görmez. Onun gözünde dünyada bir şimendifer olsa da olur, olmasa da olur. Hazır bir şimendifer bulursa ona biner fakat binmek için bir şimendifer yapmakla uğraşmayı abes görür. Zira şimendifer yapmak için harcayacağı zamanı ahirette yüksek derecelere ulaşmak için sarf etse daha çok kâr edeceğini -gözü görerek- bilir. Bu bilgi kesin ise o kimse için dünya işlerinde geri durma ve bunlardan uzaklaşma demektir. Bu şekilde, tarikat insana dünya işlerinden uzaklaşmayı bizzat emretmiş olmuyorsa da, ona bağlanma ihtiyacı duymayan bir vicdan hazırlamış oluyor. Bunun ise nefsi ve ruhu terbiye ile uğraşıldığı ve böyle maneviyata bakıldığı şu zamanlarda dünya işlerini geliştirmek isteyenler için zararlı bir yol olduğuna şüphe yoktur. Bir takım insanlar daha vardır ki, onlar tarikata girmeyi bu dünyada zahmetsiz bir şekilde karnını doyurmak için bir vesile addeden işsiz güçsüz takımıdır.

İslâm âleminde ibadet ve taat ehline insanî bir yardımda bulunarak sevaba nail olmak için sonradan bir takım tekkeler inşa edilmiştir. Bunların kurucuları, hayır hasenatta bulunarak ahiret azığı tedarik etme arzusunda olan servet sahipleridir. Bunlar, tekkeleri inşa ettirdikleri zaman içinde ikamet edecek zahitlerin kalp huzurunu temin sadedinde bunların günlük maişetlerini de düşünüp bunun için gelirler tahsis etmişler ve o tekkeye her gün gelip gidecek fakirler ve dervişler için yeterli miktarda yemek pişirilmesini şart koşmuşlardır.

İşte bu tekkeler bu gibi zikir ve tefekkür ile ahirette derece kazanmaya gayret sarf etme arzusunda olan kalp ehlinin tahsil esnasında birkaç lokmadan ibaret olan maişetlerini te-

min için yapılmışken, bunların yerine arkasına bir post ve başına bir külâh geçiren işsiz güçsüz takımı aslında bedavadan karın doyurmak, bir kaç kuruş para kazanmak ve zahiren zahitlerden görünme maksadıyla derviş ve zahit kisvesi altında bu tekkelere yerleşirler. Gelenleri kabul edip yemek vermek vakfeden kişinin şartı olduğu için de bu güruhtan her biri kâh bu tekkede kâh öteki tekkede tembel tembel çulunu serip ömür tüketirler. Zaten yemek namına her şeyden mahrum olan bu gibi kimseler çok sayıda olduğundan, bu gibi tekkelere biri gelir biri gider ve dolayısıyla burada kalanlar eksik olmaz. Bu hal devam ettiği müddetçe de İslâm âleminin gayret edip çalışma düşüncesi yerine cehalet ve fakirlik sürer gider.[3]

Binaenaleyh, tarikat kuruluş amacına uygun biçimde kullanılmak şartıyla insana insan olmanın mahiyetini gösteren bir yol olduğu için ilgi gösterilmesi ve itibar edilmesi gereklidir. Ancak kötüye kullanıldığı takdirde de -ki şu anda bizim taraflarda bunun amacına uygun kullanıldığı bir yer bilmiyoruz- İslâm'ın gücünün zayıflamasına sebep olan hallerden biri olduğuna şüphe etmem.

Başkanın çıngırağı çalmasıyla oturuma son verildi.

---

3 (Mütercim notu): Günümüzde bu gibi tekkeler ve dervişler neredeyse yok hükmündedir ve herkes şahsî menfaatlerini bedenen çalışarak elde etmeye gayret göstermektedir.

Oturum

Başkan:

– Şu ana kadar muhterem heyet erkânı tarafından itikat esaslarının tetkiki hakkında sarf edilen mesaiye karşılık en derin şükranlarımı arz etmekten şeref duyarım. Bu heyete çok uzak yerlerden gelmek için lütfedip zahmet buyuran zevatın, uzayan gurbet süreleri ve evlâtları ve aileleri ile görüşme arzusu kendilerini huzursuz etmiyorsa, şimdiye kadar toplantılardan nasıl bir kanaat hâsıl olduğuna ve hangi sonuca ulaşıldığına dair bir sonuç bildirgesi yazıp gazetelere vermek mi yoksa görüşmeleri aynen bir kitap halinde basıp yayınlamak mı gerektiğini düşünmenin vaktinin gelip gelmediğini tayin buyurmalarını rica ederim.

Ghevont:

– Gazetelere vermek olmaz. Zira bu mecliste bulunan zevat arasında bazılarımız tartışma ve savunmayı hakkıyla yerine getiremediğimiz için kamuoyunda kabul ve takdir göremeyeceğiz ve aksine halkın yergi ve ayıplamasını davet etmiş olacağız. Dolayısıyla bu uygun değil.

Şihab:

– Bu dünyanın en büyük işi genel bir barış meydana getirmektir. Zira insanlar her şeyden çok huzur ve rahata muhtaç ve en çok da hayatını devam ettirmeye arzulu varlıklardır.

Bunun meydana gelmesi ise görüş ve düşüncelerin bir olmasına bağlıdır.

Müslüman, Hristiyan ve diğer milletlerin arasındaki ayrılığı bir yana bırakalım, bizzat Hristiyanlığın her bir mezhebi, her bir mezhebin her bir kolu ve her bir kolun da her bir cemaati arasında o kadar görüş ayrılığı vardır ki, bunların her birinin yolunu ve gayesini şerhetmek gerekse, bir kütüphane kadar kitap yazmak icap eder. Bunu benim söylememe gerek kalmaksızın hepiniz biliyorsunuz. Bu kadar farklı görüşlere sahip olanları bir noktaya toplamak dinlerin önde gelenlerini bir istişare ve müzakere meclisine sevk etmekle olur. Bu ise iş başında bulunan kimselerin yapabilecekleri büyük bir iştir. Dolayısıyla iş başında bulunanlardan, Dünya'nın barış ve esenliğinin bağlı olduğu tedbirleri almalarını talep etmek uygun olur kanaatindeyim ...

Mütercim

Girişte arz olunan kâğıtların tercümesi son bulmuştur.

İndeks

S

Ş

T

U - Ü

V - W

Y